T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN HAÇLILAR İLE MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Mehmet Emin YAĞMUR

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN HAYATI VE HAÇLILAR İLE MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK **Mehmet Emin YAĞMUR**

Jürimiz, ……tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1.
2.
3.
4.
5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …... tarih ve …….sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Nureddin Mahmud B. Zengi'nin Haçlılar ile Mücadelesi

Mehmet Emin YAĞMUR

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi Anabilim Dalı
Elazığ – 2016, Sayfa: XIII + 281

Musul Atabegliği, Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir devlet iken, Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde müstakil hareket etmeye başlamıştır. Selçuklulardaki bu Atabeglik ünvanı, sultan çocuklarının terbiyesi ile uğraşan kişilere verilmiştir. Bu ünvan ilk olarak Selçuklu Veziri, Nizâmü'l-Mülk'e verilmiştir. Atabegler, Selçuklu hanedanına mensup şehzâdeyi sultan ilan edebilmek için uğraşırken, devletin zayıflamasıyla birlikte kendi hâkimiyetlerini kurmaya başlamışlardır.

Zengîler de bu şekilde ortaya çıktı. Nureddin Mahmut b. Zengî, Zengîlerin en meşhurlarındandır. Bu beyliğin kurucusu olan İmâdeddin Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ünlü komutanlarından ve Halep valisi olan Kasîmü'd-Devle Aksungur'un oğludur. Aksungur 1126'da şehid edildi. Nureddin Mahmud b. Zengî, 1118 yılında dünyaya geldi. Babasının 1146'da ölümünden sonra Halep'e gelerek ülkenin batısına hâkim oldu. Doğusuna da kardeşi Seyfeddin Gâzî hâkim oldu. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengî'ye tabi olarak hüküm sürdü. Nureddin Mahmud b. Zengî 28 yıllık hükümdarlığı müddetince, Müslümanlar arasında birliği sağlayarak Haçlılara karşı büyük başarılar kazandı.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Hristiyanların eline geçen Kudüs'ü fethettikten sonra İstanbul'u dahi fethetmeyi düşünen, adaletiyle Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz'den sonra, en âdil hükümdâr olarak tarihe geçen büyük bir devlet adamıdır. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümünden sonra bir müddet daha varlığını devam

ettiren Zengîler, Eyyûbîlerden Bedreddin Lülü'nün hâkimiyeti altına girerek 1233 yılına kadar hüküm sürmüştür.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Türk tarihinde silinmez izler bırakmış olmasına rağmen üzerinde fazla durulmamış büyük bir devlet adamıdır. Bu çalışmada Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hayatı, yaşadığı dönem ve özellikle de Haçlılar ile olan mücadelesi tüm yönleriyle incelenerek ortaya konacaktır.

Bu tez; giriş, değerlendirme ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte; çalışmada kullanılan kaynaklar ve atabeylik müessesi hakkında bilgi verilecektir. Birinci bölümde, Zengîler'in tarih sahnesini çıkışı, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi verilecek, son bölümde ise Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla mücadelesi incelenecektir.

Türk-İslâm tarihinde büyük bir öneme sahip olan Zengîler ailesine mensup Nureddin Mahmud b. Zengî, bütün saltanatı boyunca, ömrünü Haçlılar ile mücadeleye adamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin en büyük hayali Haçlılara komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliği sağlayarak onları kendi idaresi altında birleştirip Haçlılara karşı sağlam bir cephe kurmaktı. Nureddin Mahmud b. Zengî bu düşüncesi doğrultusunda tüm gücü ile Haçlılar ile mücadeleye girişmiştir. Bu çalışmada özellikle bu mücadeleler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelime: Nureddin Mahmud Zengî, Zengîler, Haçlılar, Halep, Musul, İmadeddin, Atabeg, Selçuklu, Kudüs, Urfa Haçlı Kontluğu.

ABSTRACT

Master Thesis

Nureddin Mahmud B. struggle with the Crusaders, Zangi

Mehmet Emin YAĞMUR

Firat University
Institute of Social Sciences
Department of Islamic tarihian
Department of Science
Elazig - 2016, Pages: XIII + 281

While Atabeq of Mosul was a state dependent on Great Seljuq Embre, it began moving independently in a period when Seljua Empire was about to fall apart. This Atabeq title among Seljuqions was given to those who dealt with nurture of the Emperor's children. The title was firstly given to Nizamü'l-Mülk, Seljua vizier. Trying to declare sultan's son as sultan belonged to Seljuq dynasty. Atabeqs started setting up their own empery with the state's weakness. Meanwhile, the Zengîe appearedin that way. And Nureddin Mahmut bin Zengî was one of the mast famous person of the Zengî. İmadeddin Zengî, founder of the beylic, was one of the eminent commanders of Gread Seljua Emperor Melikşah and son of Kasımu-d-Devle Aksungur, Aleppo's governor. He was assigned as atabeq for replacement after Aksungur's being martyrized in 1126.

Nureddin Mahmut b. Zengî was born in 1118. After his father's death in 1146, coming ti Aleppo, he ruled over the west of the country. İn the meantime his brother Seyfeddin Gazi ruled the east, but he was dependet on Nureddin Mahmud b. Zengî. During his reign for 28 years, Nureddin Mahmud b. Zengî gained great victories against Crusaders by ensuring unity and solidarity among the Muslim Nureddin Mahmud b. Zengî was a great statesman who even thought of conqısering Constantinople after invading Jerusalem, which had been taken by Chnistions and put his stamp on history as the fairest ruler with his justice inferior to Hz. Ömer and Ömer b. Abdulaziz Howerver,

that he passed away in 1174 because of throat inflammation hindered these aims from happening.

The Zengî, keeping their existence for a while after Nureddin Mahmud b. Zengî's death, ruled till 1233 by falling under Bedreddin Lülü's rule Although Nureddin Mahmud b. Zengî left unforget table marks on Turkish history, he was a man not being laid stress on. So, our studying with the purpose of introducing Nureddin Mahmud b. Zengî according to his period to next generations was approved.

Our thesis consists of three chapters after a prolog, ıtends with on evaluation and a conclusion. While Atabeq institute and the Zengî in first chapter; Nureddin Mahmud b. Zengî's life and comprenhensive characteristic were put forward in second chapter, Nureddin Mahmud b. Zengî's struggle with crusaders was examined in last chapter.

İt is found acceptable to be explained Atabeq institute later in general by giving information about the Zengî and shedding light on Nureddin Mahmud b. Zengî's period.

Nureddin Mahmud b. Zengî, who had a great importance on Turkish history and belonged to crusaders during his whale reign. His biggest dream was building a strong front against crusaders by ensuring a full-cooperation among Islamic countries neighbouring with crusaders and writing them under his own control. By giving information about 'Zenginler' and examining the period of Nuredding Muhmut b. Zengî, the institution of Atabeq could be better analysed.

Key words: Nureddin, Zengî, Crusader, Aleppo, Mosul, İmadeddin, Atabeq, Seljua, Jerusalem, Dimaşk, Crusaders Firs and Second, Urfa Crusaders Shire

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
ÖNSÖZ ..... **XI**
KISALTMALAR ..... **XIII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ZENGİLERİN KURULUŞU **4**
1.1. Atabeglik Müessesesinin Tanıtımı 4
1.2. Ebû Sa'id Aksungur b. Abdillah 4
1.3. İmadeddin b. Aksungur b. Turgan 6
1.3.1. Doğumu 6
1.3.2. Çocukluğu 7
1.3.3. Gençliği 8
1.4. Musul Atabegliği öncesi gelişmeler 9
1.5. Musul Atabegliği dönemi 11
1.6. Urfa Haçlı Kontluğunu Fethetmesi ve Haçlılarla Mücadelesi 17
1.7. Kişiliği 24
1.8. Bayındırlık Faaliyetleri 27
1.9. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Hayatı 28
1.9.1. Doğumu 28
1.9.2. Çocukluğu 29
1.9.3. Gençliği 30
1.9.4. Hükümdarlığı ve Faaliyetleri 32
1.9.5. Askerî Yönü ve Ordusunun Genel Nitelikleri 45
1.9.5.1. Ordu Birlikleri 48
1.9.5.2. Tımarlı Sipahileri 49
1.9.5.3. Köleler ve Hassa Birlikleri 50
1.9.5.4. Türkmen Beylerinin, Aşiretlerin Kuvvetleri ve Paralı Askerler 51
1.9.5.5.Ordu Kadılığı 52
1.9.6. Şahsiyeti 54

1.9.7. Şiir ve Şairlere Bakışı 66
1.9.8. Adaleti ve Adalet Anlayışı 69
1.9.9. Bayındırlık Faaliyetleri 74
1.9.10. Cihad Aşkı ve Kesin İmanı 76
1.9.11. Rüyası.....77
1.9.12. Ölümü.....78

İKİNCİ BÖLÜM

2. NUREDDİN MAHMUT B. ZENGİ DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATI VE SOSYAL HAYAT 81

2.1. Devlet Teşkilatı 81
2.1.1. Hükümdar Alametleri ve Bayrak.....81
2.1.2. Hükümdara Bağlı Saray Memurlukları.....83
2.1.3. Divanlar.....84
2.1.3.1. Tuğra Divanı.....87
2.1.3.2. İstifa (Maliye) Divanı.....88
2.1.3.3.Ordu Divanı (Divanü Ardı'l-Ceyş).....88
2.1.3.4. Kadı (Adalet) Divanı.....89
2.1.4. İnşa Kâtipliği ve İnşa Kâtipleri.....90
2.1.5. Naiplik.....90
2.1.6. Valilik.....91
2.1.7. Dizdarlık.....93
2.1.8. Vezirlik.....94
2.1.9. Elçilik 95
2.1.10. Haberleşme (Berid).....96
2.1.11. Başkadı ve Kadılık.....99
2.1.12. Muhtesiplik.....100
2.1.13. Reislik 102
2.2.Askeri Teşkilat 103
2.2.1. Ordu Birlikleri 103
2.2.1.1. Tımarlı Sipahiler 104
2.2.1.2.Köleler ve Hassa Birlikleri 105
2.2.1.3. Türkmen Beylerinin, Aşiretlerin Kuvvetleri ve Paralı Askerler.....106
2.2.1.4. Ordu Kadılığı.....108

2.2.2. Şıhnelik (Subaşılık).....109
2.2.3. Şurta.....111
2.3. Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Sosyal Ve Ekonomik Teşkilat.....111
2.3.1. Camiler ve Mescitler.....111
2.3.2. Makamlar ve Meşhedler (Türbeler).....116
2.3.3. Kültür ve İmar Faaliyetleri.....118
2.3.4. Medreseler ve Yetimhaneler.....121
2.3.5. Ribatlar ve Hankâhlar.....127
2.3.6. Hamamlar ve Sebiller.....132
2.3.7. Hamamlar ve Sebiller.....134
2.3.8. Hanlar, Kervansaraylar, Yollar ve Köprüler.....136
2.3.9. Adalet Konağı (Daru'l-'Adl).....137
2.3.10.Nureddin Mahmud Dönemi Kültür ve İlim Adamlarından Bazları.....144
2.3.11.Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ehl-i Sünnet'ten Yana Faaliyetleri.....146
2.3.12. Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Bimaristanda Vazife Yapan Meşhur Birkaç Hekim.....146
2.3.13.Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Para.....148
2.3.14. Toprak Yönetimi.....149
2.3.14.1.Haraç Vergisi.....151
2.3.14.2. Cizye.....152
2.3.14.3. Zekât.....153
2.3.14.4. Meks.....154
2.3.14.5. Fey'.....156
2.3.15. Dâru'l-Hadisler.....158
2.3.15.1. Daru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler.....159
2.3.15.2. Sosyal ve Siyasî Sebepler.....159
2.3.15.3. Daru'l-Hadislerin İşlevlerinden Biri de Fâtımî/Bâtınî Hareketlere Karşı Sünni Düşünceyi Korumak.....160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELESİ 164
3.1. Haçlı Seferleri.....164
3.1.1. Haçlı Seferleri ve Sebepleri.....164
3.1.2. I. Haçlı Seferi.....168

3.2. II. Haçlı Seferinden Önce Nureddin Mahmud B. Zengi'nin Faaliyetleri 173
3.2.1. II. Haçlı Seferi 178
3.2.1.1. Nedeni 178
3.2.1.2. II. Haçlı Seferi Çağrısı 180
3.2.1.3. Alman Kralı III. Konrad'ın Yola Çıkması 180
3.2.1.4. Fransa Kralı Louis'in Yola Çıkması 184
3.2.1.5. Her iki Ordunun Birleşmesi 186
3.2.1.6. Haçlı Ordusu Antalya'da 190
3.2.1.7. Haçlı Ordusu Antakya'da 190
3.2.1.8. Haçlı Ordusu Kudüs'te ve Akkâ Toplantısı 193
3.2.1.9. Haçlı Ordusunun Havran'a Saldırısı 195
3.2.1.10. Haçlıların Dımaşk Kuşatması (24-28 Temmuz 1148) 196
3.2.1.11. II. Haçlı Seferi Sonucu 203
3.2.2. II. Haçlı Seferinden Sonra Nureddin Mahmud B. Zengi'nin Faaliyetleri 205
3.2.2.1. İnab Zaferi (1149) 206
3.2.2.2. Antakya'nın Kuşatılması ve Famiye Kalesi'nin Fethi 207
3.2.2.3. Dımaşk Atabegi Üner'in Ölümü ve Dımaşk'ın Muhasarası 208
3.2.2.4. Tell-Başir'in Kuşatılması 209
3.2.2.5. Baudouin'nin Askalan'ı Ele Geçirmesi 211
3.2.2.6. II. Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk'ın Alınması 212
3.2.2.7. Dımaşk'ın Ele Geçirilmesinden Sonra Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi 214
3.2.2.8. Suriye Yöresinde 552 /1157-58 Yılında ki Depremler 216
3.2.2.9. Baalbek Şehrinin ve Kalesinin Fethi 217
3.2.2.10. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin hastalanması 217
3.2.2.11. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Harim kalesini Kuşatması 218
3.2.2.12. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, Hısnul-Ekrad'da Haçlılara mağlup olması ve Yankıları 218
3.2.2.12. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Mısır'a Ordu Göndermesi 220
3.2.2.13. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Harrim'i fethi 221
3.2.2.14. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Banyas Kalesini fethi 223
3.2.2.15. Esedüddin Şirkuh'un Mısır'dan Suriye'ye Dönüşü 224
3.2.2.16. Esedüddin Şirkuh'un İkinci Mısır Seferi 224

3.2.2.17. Esedüddin Şirkuh, Mısırlılar ile Haçlıların, el-Babeyn'de Mağlup Etmesi 225
3.2.2.19. Nureddin Mahmud b. Zengi ile Kutbeddin Mevdud b. Zengî'nin Urayma ve Safisa'nın fethedilmesi 227
3.2.2.20. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Caber Kalesini Fethetmesi.....227
3.2.2.21. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin İkinci Mısır Seferi 228
3.2.2.22. Haçlıların, Kahire'yi Muhasara Altına Alması.....229
3.2.2.23. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Fatimi Halifesi el-Adidin Haçlılara Karşı Yardım İstemesi Üzerine Yardımı.....230
3.2.2.24. Esedüddin Şirkuh'un Kahire'yi Teslim Alması.....231
3.2.2.25. Esedüddin Şirkuh Ölünce Yerine Yeğeni Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'un Geçmesi.....232
3.2.2.26. Haçlıların Dimyat'a saldırısı.....234
3.2.2.27. Mısır'ın Fethi Sonrası Haçlıların Tutumu 234
3.2.2.28.Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Kerek Kalesini Muhasara Etmesi. 235
3.2.2.29. Musul Hâkimi Kutbeddin Mevdud b. Zengi'nin Ölümü.....235
3.2.2.30. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Musul'u Teslim Alması.....236
3.2.2.31. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi ile İlişkileri 236
3.2.2.32. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin Mısır Hâkimi Olması 237
3.2.2.33. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Ülkesine Ait Ticaret Gemilerine Haçlıların El Koyması Sonucu Oluşan Sorun.....238
3.2.2.34. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Kılıç Arslan ile Aralarının Açılması ..239
3.2.2.35. Mısır Mücadelesi.....240
3.2.2.36. Mısır'ın Fethi 245
SONUÇ 255
EKLER 264
KAYNAKLAR 271
ÖZGEÇMİŞ 281

ÖNSÖZ

Selçuklularda Atabeglik unvanı, sultan çocuklarının terbiyesi ile uğraşan kişilere verilmiştir. Bu unvan ilk olarak Selçuklu Veziri, Nizâmü'l-Mülk'e verilmiştir. Atabegler, Selçuklu hanedanına mensup şehzâdeyi sultan ilan edebilmek için uğraşırken, devletin zayıflamasıyla birlikte kendi hâkimiyetlerini kurmaya başlamışlardır.

Zengîler de işte bu şekilde ortaya çıktı. Nureddin Mahmut b. Zengî, Zengîler'in en meşhurlarındandır. Bu beyliğin kurucusu olan İmâdeddîn Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ünlü komutanlarından ve Halep valisi olan Kasîmü'd-Devle Aksungur'un oğludur. Aksungur'un 1126'da şehid edilmesinden sonra, yerine Sultan Mahmud tarafından atabeg tayin edilmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, 1118 yılında dünyaya geldi. Babasının 1146'da ölümünden sonra Halep'e gelerek ülkenin batısına hâkim oldu. Doğusuna da kardeşi Seyfeddin Gâzî hâkim oldu. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengî'ye tabi olarak hüküm sürdü. Nureddin Mahmud b. Zengî 28 yıllık hükümdarlığı müddetince, Müslümanlar arasında birliği sağlayarak Haçlılara karşı büyük başarılar kazanmıştır.

Çalışmamız, Nureddin Mahmud Zengi öncesi Türk-Haçlı çatışmalarının bir özetiyle başlamış ve Nureddin Mahmud Zengi'nin tarih sahnesine çıkması ve bu mücadeleye dâhil olması ile devam etmiştir. Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar ile mücadelesi isimli bu çalışmada hem Nureddin Mahmud Zengi öncesi dönemde Türk-Haçlı münasebetlerini anlatan ana kaynaklar hem de Nureddin Mahmud Zengi dönemini anlatan ana kaynaklar taranmaya çalışıldı. Daha sonra da çalışma kapsamına giren diğer bazı eserlerden de faydalanılmıştır.

Bilhassa Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla mücadelesi incelenirken tarafsız bir şekilde hem Arapça kaynaklar olsun, hem de Batılılar tarafından yazılmış eserler ile ülkemizde bulunan mevcut kaynaklar karşılaştırılarak, dönemin olayları objektif bir şekilde ortaya konulmuştur.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Türk-İslam tarihinde silinmez izler bırakmış, gerek Doğulu ve Batılı birçok araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Çalışmamda öncelikle konu ile alakalı farklı mevcut kaynaklar tespit edilmiş, daha sonra imkânlar dâhilinde ulaşılabilen kaynaklar dikkatlice taranmış ve bilgiler toplanmıştır.

Çalışma kapsamına giren dönemlerde yazılmış olan Gregory Abû'l Farac'ın

“Abû’l Farac Tarihi”, Niketas-Niketas Khoniates’in **“Historia”**sı, **“I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi”**, İbnü’l Esir’in **“İslâm Tarihi”,** İbn Kesir’in **“Büyük İslâm Tarihi”** gibi ana kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bunların haricinde dönemle ilgili çok ciddi çalışmalar ortaya koymuş olan “Osman Gürbüz, Mustafa Eğilmez, Işın Demirkent, Kazım Yaşar Kopraman, Necati Kotan, Ramazan Şeşen, Ebru Altan, Coşkun Alptekin, Fulcherius Carnotensis, Salim Koca, Bahaeddin Kök, Cecile Morisson, Muharrem Kesik, Stevan Runchman, Osman Turan, Âmin Maalouf, Tuncer Baykara” vb... birçok yazarın eserlerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmada Nureddin Mahmud Zengi’nin hayatı ve Haçlılar ile mücadelesinin tarihî açıdan önemini anlatmaya çalıştım. Çalışmamızda eksik veya hataların olabileceğinin farkındayım. Yapılacak her türlü eleştiri, bu eksikliklerin giderilmesinde tarafıma yardımcı olacaktır.

Bu çalışma iki bölümden oluşur. Birinci bölümde, Zengîlerin kuruluşu ve Nureddin Mahmud b. Zengî’nin, hayatı ve her yönüyle şahsiyeti ortaya konulurken, ikinci bölümde ise Nureddin Mahmud b. Zengî’nin Haçlılarla mücadelesi incelenmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî ileri görüşlü bir liderdi, kararlarını daima geleceği düşünerek alırdı. Onun önem verdiği üç hayali vardı. Birinci hayali, Müslümanları birleştirerek İslam birliğini kurmaktı ki, bunu hayattayken kısmen de olsa gerçekleştirmiştir. İkinci hayali, Kudüs’ün yeniden fethi ki, bunu çok arzulamış ancak kendisinden hemen sonra, kendisinin yetiştirdiği komutanlarından olan Selahaddin Eyyubi’ye nasip olacaktır. Son hayali ise, İstanbul’u fethetmek idi ki o da Fatih Sultan Mehmed’e nasip olmuştur.

Bu çalışmamda şahsıma yardımlarını eksik etmeyen, araştırmam boyunca katkılarını bolca gördüğüm çok değerli hocam ve danışmanım, Yard. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK’e, Prof. Dr. Salim CÖHCE’ye ve Yard. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN’a ve bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamda devamlı bana destek ve yardımlarını esirgemeyen sevgili eşim Hediye YAĞMUR hanımefendiye teşekkürlerimi sunarım.

Elazığ 2016 **Mehmet Emin YAĞMUR**

KISALTMALAR

AÜDTCFD : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz. : Bakınız
bs. : Basım, baskı, tab'
c. : Cilt
d. : Doğum, doğumu
Çev. : Çeviren
ÇÜİFD : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DÜİFD : Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜİFD : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
krş. : Karşılaştırınız
m. : Milâdî
md. : Madde
nşr. : Neşreden, tahkik eden
ö. : Ölümü, ölüm tarihi
s. : Sayfa
SDÜİFD : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S. : Sayı
tah. : Tahkik
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
trc. : Tercüme, tercüme eden
UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yay. : Yayınları
y. : Yıl
ts. :Tarihsiz

GİRİŞ

Toplumsal yaşamımız da, geçmişe iz bırakmış şahsiyetler hakkında efsane kabilinden anlatımlar olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu şahıslar hakkında anlatılanları iki kısımda değerlendirebiliriz. Birincisi, yaşadıkları gerçek hayat, ikincisi ise sanal hayattır. Araştırmacılara düşen kaynaklardaki rivayetleri iyi tahlil ederek bu ikisini birbirinden ayırmaktır. Yapılan değerlendirmelerin daha doğru ve bilimsel olabilmesi için incelen dönem ve döneme en yakın kaynaklara bakılması gerekmektedir. Bu çalışmamda imkânlar dâhilinde konu ile alakalı kaynaklar kronolojik sıraya uygun bir şekilde incelenecektir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, hayatı boyunca Haçlı zihniyetine karşı mücadeledini son nefesine kadar vermiş büyük bir şahsiyettir. Özellikle Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yaşadığı 12. yüzyıldan günümüze kadar geçen zaman diliminde, bölgenin hala Haçlı zihniyetinin sömürgeci tutumu altında olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu Haçlı zihniyetinin dününü ve bugününü ortaya koymak amacıyla bu çalışmaya başladık. Bu çalışmamız da özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ünde beyan buyurduğu üzere *"Geçmişini bilmeyen geleceğine yön veremez"* sözünün gerçekten konumuzla ilintisini ortaya koymaya çalışıverdik.

Nureddin Mahmud b. Zengî, hayatını ortaya koyarak Haçlı Seferlerine karşı koyması ve Haçlıları bölgede tutunmalarına imkân vermeyerek bir çalışmayı başlatarak, gelecek nesile büyük bir miras bırakmıştır. Günümüz Müslümanlarına düşen bu mirasa sahip çıkma adına bölgeyi kan gölüne çevirenlere karşı Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde yeni tutum ve davranışlar sergileme adına bu çalışmamızın fayda sağlamasını ummaktayız. Bilhassa Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Nureddin Mahmud b. Zengî'ye bölgede en çok kötülük edenler sıralamasında yörenin Haçlıları yanında yörede bulunan Fatimiler de ilk sıralamaya girmektedir. Özellikle de o günün Fatimililerinin yaptıklarını günümüzde İran, Irak gibi mezhepsel yönden Haçlı zihniyeti ile yörenin demografik yapısını değiştirerek, kendi bölgesel otonomisini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu zihniyet özellikle arkasına aldığı karanlık güçleriyle beraber yöreyi ateşe atarak Müslümanların birlik ve beraberliğini ortadan kaldırmayı hedeflemektedirler. Özellikle bu çalışmamızda bu gerçeklerin dününü ortaya koyarak bu günümeze nasıl ışık tutması gereğini gözler önüne sermeye çalıştık.

Bu çalışmamız da, Türk-İslâm tarihinde büyük bir öneme sahip olan *"Zengîler"* ailesine mensup Nureddin Mahmud b. Zengî, bütün saltanatı boyunca ömrünü Haçlılar ile mücadeleye adadığını, en büyük hayalinin Haçlılara komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliği sağlayarak, onları kendi idaresi altında birleştirip Haçlılara karşı sağlam bir cephe kurmayı hedeflediğini görmekteyiz.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir devirde, İslâm dünyasının büyük bir çalkantı içerisine düştüğü bir zamanda ve Haçlı ordularının İslâm âlemi üzerine sürekli akınlarda bulunduğu bir tarihte, göstermiş olduğu basiret ve kahramanlığı sayesinde, bu tehlikeleri büyük bir metanet ve cesaretle birer birer defetmesini başarmış çok büyük bir devlet adamı olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Diğer yandan Nureddin Mahmud b. Zengî, Mısır Şiî Fatımî Halifeliği'ni ortadan kaldırıp İslâm dünyasında birliği sağlayarak gelecekteki cihan hâkimiyetinin oluşmasının temellerini atan kudretli bir şahsiyettir. Nureddin Mahmud b. Zengî, elde etmiş olduğu bu başarısını kendisinden sonra devam ettirecek olan büyük komutan ve devlet adamı Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yetişmesini sağlamıştır. Her ne kadar kendisinden sonra devleti karışıklığa düşmüş olsa da, Selâhaddin-i Eyyûbî'nin bu boşluğu doldurması, mirasın Eyyübîler'e geçmekle devam etmesini, daha sonra Memluklar ve arkasından Osmanlılara geçmesini sağlamıştır.

Eyyübîler Devleti, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kurmuş olduğu devletinin bir devamı şeklinde olmuş, Memluklar Devleti de, Eyyübîler Devleti'nin birçok yönüyle devamı şeklinde olmuştur. Bu üç devletin birbirinden en büyük farkı başlarındaki hanedanlardan kaynaklanmaktadır. Devlet teşkilâtı, maddi ve manevî var oluş sebepleri aynı olması hasebiyle, aralarında hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla bu devletler birer Türk devletidir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi bu devletler de İslâm'ın birer elmas kılıcı olarak ehl-i küfre karşı mücadele ederek İslâm'ın üstünlüğünü cihana ilân etmişlerdir. İslâmiyet namına vatanlarını müdafaa ederek bütün varlığını bu uğurda harcamışlardır. Nureddin Mahmud b. Zengî ve onun varisi, Selâhaddin-i Eyyûbî, işte bu ruhun temsilcileri olmuşlardır. Bu iki büyük devlet adamının tarihî rollerini de birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bazı tarihçiler, bu iki şahsiyeti Türk tarihindeki değerli simalardan sadece Alparslan ve Fatih Sultan Mehmet Han ile mukayese etmektedirler.

Diğer taraftan Nureddin Mahmud b. Zengî olmasaydı, Selâhaddin-i Eyyûbî gibi büyük bir devlet adamı yetişemezdi. Selâhaddin-i Eyyûbî gibi büyük bir devlet adamı olmasaydı, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eserinin sona ereceği kanaati bazı tarihçilşer arasında yaygın bir kanaat olarak bilinmektedir. İşte bu çalışmamızda Türk-İslam tarihinin ender yetiştirmiş olduğu tarihi kahramanlardan olan Nureddin Mahmud b. Zengî'yi ve özelliklede Haçlılarla yaptığı başarılı mücadelelerini ortaya koyarak yeni neslimize yönelik mesajlar ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ZENGİLERİN KURULUŞU

1.1. Atabeglik Müessesesinin Tanıtımı

'*Ata'* ve *'Beg'* kelimelerinden oluşan *'Atabeg'* kelimesi, bir şan ve önemli bir makamın da adıdır. *'Ata'*ve*'beg'* kelimelerinin birleşmesinden dolayı bu iki kelimenin mânâsı 'bey baba'dır. Bu terkip Türkçe olduğu halde Fârisî kâidesiyle *"atabeğin"* suretinde birleşik isim halini almıştır[1]. Atabeg tabiri, Suyûti'nin Tarih-i Hulâfâ'sına göre, ilk defa Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'e verildiğini haber vermektedir.[2]

Selçuklular'da Vezir olan Nizâmü'l-Mülk'e verilen Atabeglik ünvanı daha sonraları sultan çocuklarının terbiyesiyle uğraşan ve bilhassa gönderildikleri eyaletleri sultanların adına idare eden kişiler için kullanılmıştır. Sultanlar Atabeğini genellikle Memlukleri arasından itimada lâyık askerî ve idarî kabiliyete hâiz olan kişiler arasından seçerlerdi. Atabeg, yanındaki Selçuklu hanedanına mensup şehzâdeyi fırsat bulduğu zamanlar sultan ilân edebilmek için uğraşmışlar. Bazen kendi kudret ve hâkimiyetlerini oğullarına bırakarak sülâlelerinin hâkimiyetlerini de sağlamışlardır[3].

Merkezî idare zayıflayınca atabegler şehzâdelerin yerine kendi hâkimiyetlerini kurmağa başladılar. Böylece Atabegler denilen Böriler, Zengîler, İldenizliler, Salgurlular gibi çeşitli sülaleler ortaya çıkmıştır.[4]

1.2. Ebû Sa'id Aksungur b. Abdillah

Selçuklu Sultanı Melikşah devrinin ünlü emirlerinden olan Aksungur, Haçlılara karşı unutulmaz zaferler kazanan Musul ve Halep Atabegleri Zengîler'in ceddidir.[5] Ebû Sa'id Aksungur b. Abdillah'ın oğludur. Babası Aksungur'un lakabı Kasımüddevle'dir. *"Hacib"* diye bilinir. Aksungur'un babasına El-Turgan ismi verilmiş olup, Turgan Kıpçakların kullandığı bir kelimedir. El-Turgan Sabyu boyundandır.[6] Kıpçaklılarda Sabyu adında bir boya rastlanmamıştır. Sabyu'nun Oğuz boylarından Avşar'ın bir kolu

---

[1] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** c. I, M.E.B., İstanbul 1983, s. 102; Her ne kadar yazar Atabeg'in çoğulunu "Atabegîn" olarak göstermişse de doğrusu "Atabegân".
[2] İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,** T.T.K., Ankara 1984, s.47.
[3] Komisyon, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.VII, Çağ Yay., İstanbul 1988, s. 199.
[4] Meydan Larousse Ansiklopedisi, **"Atabeg",** c. I, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s.794.
[5] Kemal el-Din İbn al-Adim, **Buğyat at-Talab fi Tarih Haleb** (Selçuklularla İlgili Hal tercümeleri), Yayınlayan: Ali Sevim, Ankara 1976, s. 73.
[6] Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 62,157.

olduğu iddia edilmiştir.[7] Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (ö. 1092) memlükü olan Aksungur (ö. 487/1094), Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye seferine katılmış[8] ve Selçuklu devletinde önemli görevlerde bulunmuştur. Aksungur, Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından "Kasımüddevle" ünvanlıyla (1086/h.478) yılında Halep valiliğine getirilmiştir.[9]

Aksungur, bu valilik görevini sekiz yıl süre ile başarılı bir biçimde yürütmüştür. O, bu göreve ölünceye dek Sultan Melikşah adına daha sonra kısa bir süre Sultan Müddeisi Tutuş (ö. 1995) adına yapmışsa da ona tabilikten ayrılıp saltanatın öteki Müddeisi olan Berkuyaruk'un (ö. 1104) hizmetine girmiştir. Fakat o, bu sebeple kendisine karşı kin besleyen Tutuş'la yapmak zorunda kaldığı savaşta, esir edildikten sonra 1094 yılında öldürülmüştür.[10]

Selçuklu Sultanı Melikşah, Suriye'nin idaresini kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a bıraktı ve onu Fâtımîler'e karşı sefere memur etti. Bedrülcemali'nin büyük gayretleriyle Fatımiler durumlarını oldukça düzeltmişlerdir. Filistin ve Suriye'yi geri almak için harekete geçmeyi planlamaya başlamışlar. Bedrülcemalî, Nasıruddevle Cuyuşî kumandasında büyük bir orduyu bu bölgeye göndermişti. Fatımiler üst üste başarılar kazanarak Dımaşk'ı kuşattılarsa da başarılı olamadılar. Fatımilerin bu hareketiyle kıyı şehirlerindeki hâkimiyetini kaybeden Tutuş, Selçuklu Sultanı Melikşah'a elçiler göndererek yardım istedi. Selçuklu Sultanı Melikşah, Aksungur ile Urfa Emîri Bozan'a haber gönderip kuvvetleriyle Tâcüddevle Tutuş'a katılmalarını istemişlerdir.[11]

Ancak Selçuklu ordusu Trablusşam önlerine varınca Tutuş ile ihtilâfa düşen Aksungur ordudan ayrıldı, bu sebeple Tutuş geri dönmek zorunda kalmıştır. Bundan bir müddet sonra Selçuklu Sultanı Melikşah'ın1092 yılında ölümü üzerine tahtta hak iddia ederek saltanat mücadelesine atılan Tutuş, önce Halep üzerine yürümüştür. Aksungur, Tutuş'a mukavemet etmeyip onun emrine girmiş ise de kısa bir süre sonra Emîr Bozan

---

[7] Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi,** c. II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979, s.105.
[8] İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-A'yan**, c. I, Beyrut 1994, s. 241; Coşkun Alptekin, "Aksungur", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c. 2, Ankara, 2006, s. 296.
[9] İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-A'yan**, c. I, s. 241. Coşkun Alptekin, **"Aksungur"**, s. 296.
[10] İbnü'l Adim M, Kemaleddin, **Buğyat at-Talab Fi Târîh Halab**, (Yay. Sevim, Ali), T.T.K, Ankara 1976, s.73-74.
[11] Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset-Teşkilat ve Kültür)**, Ankara 1995, s. 122-123.

ile birlikte Tutuş'tan ayrılmıştır. Selçuklu tahtının asıl vârisi Berkyaruk b. Melikşah'ın tarafına geçmiştir.[12]

Tutuş bu durumda Berkyaruk ile savaşı göze alamayarak asker toplamak gayesiyle Suriye'ye dönüvermiştir. Bozan ile Aksungur'un böylesine kritik bir anda kendisinden ayrılmalarını ihanet olarak kabul eden Tutuş, onlarla hesaplaşmak için tekrar Halep önlerine gelivermiştir. Ruyân köyü yakınındaki savaşta Aksungur'u mağlûp edip esir almış ve 1094[13] yılında öldürtmüştür. Selçuklu Sultanı Melikşah'a sadakatle bağlı olan Aksungur halkına çok iyi davranan, onların hak ve hukukunu korumaya itina gösteren bir kişiliğe sahip olduğunu öğrenivеriyoruz. Yönetimi altındaki bölgelerde adalet ve emniyet ile hüküm sürmüştür.[14]

1.3. İmadeddin b. Aksungur b. Turgan

İmadeddin b. Aksungur b. Turgan,[15] (1087-1146) Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı Musul Atabeyleri yâda Zengiler Hanedanının kurcusudur. Babası Kasımüddevle Aksungur, Sultan Alparslan tarafından saraya alınmış, Alparslan'ın vefatı akabinde yerine geçen Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde de kumandanlığa getirilmiş bir askerdir.[16] Haçlılara karşı büyük başarılar kazanarak Urfa Haçlı Kontluğuna son veren bir kumandandır.[17]

1.3.1. Doğumu

İmadeddin b. Aksungur, babasının valiliği sırasında 480 (1087)'de Haleb'de doğdu.[18]İmadeddin Zengi'nin doğum tarihiyle alakalı olarak kaynaklarda 477[19] ve 480[20]

---

[12] İbn Adim, **Buğyat at-Talab fi Tarih Halab,** s. 73**;** Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 140-141; Coşkun Alptekin, **"Aksungur"**, s. 296.

[13] Coşkun Alptekin, **Aksungur, TDV İslâm Ansiklopedisi,** c. II, s. 296.

[14] İbnü'l Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mevsıl,** Yayınlayan ve tahkik eden. Abdulkâdir Tuleymât, Kahire 1963, s. 4, 12-13, 15; Nikitia Elisséef, **Nurad-Din un Grand Prince,** s. 22-23, 25-26;Hüseyin Ali al- Dakuki, **Kuzey Irak'ta Atabegler Hâkimiyeti** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975, s. 41-47; Coşkun Alptekin, "Aksungur", **TDVİA,** c. II, s. 296.

[15] Kaşgarlı Mahmud'a göre Turgan, "Hâkimiyeti devam eden ve büyük işlere karışan kimse" demektir. Kıpçaklılar genel de kullandığı bir kelimedir, el-Turgan Sabyu boyundandır. Ancak Kıpçaklılarda böyle bir soya rastlanmamıştır. Sabyu'nun Oğuz boylarından Avşar kolundan olduğu iddia edilmektedir. ; **Divanü Lügat-it-Türk,** c.II, s.53; Ali Sevim, **Biyografilerle SelçuklularTarihi**, s.211-212; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengiler,** Faruk Sümer, **Oğuzlar,** s.201-224; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.II, Ötüken Yay. İstanbul 1978, s.105.

[16] İbn al-Adim, **Buğyat at Talab,** c.VI, s.206; İA, c. XIII, İstanbul 1978, s. 526.)

[17] İbnü'l Adim M. Kemaleddin, **Buğyat at-Talab Fi Târîh Halab**, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1976, s.88.

[18] İbn Adim, **Buğyat at-Talab**, Ankara, s.88; Gülay Öğün Bezer, "Zengiler"**, Türkler Ansiklopedisi,** c. IV, s. 814

tarihleri geçmektedir. Aksungur, Haleb'e 478[21] yılında vali olmuştu. İmadeddin Zengi'nin Haleb'de doğduğu belirtilir.[22] İmadeddin Zengi'nin Haleb'de doğduğu dikkate alınırsa doğum tarihi olarak 480[23] yılının gösterilmesi daha uygun ve daha yerinde olacaktır.

1.3.2. Çocukluğu

İmâdeddin Zengî, Selçuklu hükümdarı olan Selçuklu Sultanı Melikşah ile çocukluk arkadaşıdır.[24]İmâdeddin'in çocukluk yıllarını Haleb şehrinde geçirmiştir. Aksungur'un ölümüne kadar geçen dönem zarfında çok özel bir eğitimden geçirilen İmâdeddin Zengî'nin şahsiyetinin oluşmasında elbette ki bu yıllar çok önemlidir. İmâdeddin Zengî'nin karakteri, bir yandan babasının ahlâk ve davranışlarıyla şekillenirken, diğer yandan geleceğe hazırlama adına binicilik, ok atma, savaş oyunları ve çarpışmalardaki sıkıntılara göğüs gerebilme konularında çok sıkı bir eğitimden geçmiştir.[25]

Babasının valiliği sırasında Haleb'de doğup orada büyüyen İmadeddin Zengi, babasının mevkisinden dolayı gerek Selçuklu Sultanlarının, gerekse babasından sonra gelen emirlerinin ilgisine mazhar olmuş ve bu emirlerin nezdinde yetişmiştir.[26]

İmadeddin Zengi'nin babası, Tutuş tarafından öldürülmesinin ardından Selçuklu ailesine yapmış olduğu büyük hizmetler unutulmayarak kadirşinaslık örneği gösterilerek onun on yaşında yetim kalan oğlu İmâdeddin Zengi, bizzat Büyük Selçuklu Sultanı Berkuyaruk'un direktifleriyle himayesine alındı. Aksungur'un çok yakın dostları ve himayesinde görev yapan komutanlarının gözetimi altında çok özel bir eğitimle

---

[19] İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed**, Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman,** thk. İhsan Abbas, Daru Sadır, Beyrut 1977, c.I, s.241; Gülay Öğün Bezer, "Zengi, İmadeddin"**, TDVİA,** Ankara 2006, c. 44, s. 259; Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği"**, Türkler Ansiklopedisi**, c. IV, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.814

[20] İbn al-Adim, **Buğyat at-Talab**, Ankara, s. 88; Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde 1998, s.7.

[21] İbn Hallikan, **Vefayâtü'l-A'yan**, c. I, s. 241. Coşkun Alptekin**,** "Aksungur", s. 296.

[22] İbn al-Adim, **Buğyat at-Talab** Ankara, s. 88; Gülay Öğün Bezer, "İmadeddin Zengi", c. 44, s. 259.

[23] İbn Hallikan, **Vefayâtu'l-a'yân ,** c.I, s.241; Gülay Öğün Bezer, "İmadeddin Zengi", c. 44; Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği"**,** c. IV, s.814; İbn Hallikan, **Vefayâtü'l-A'yan**, c. I, s. 241. Coşkun Alptekin, "Aksungur", s. 296. Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi,** Erzurum 1978; s.19.

[24] Ebu Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail (ö:665), **Kitabur-ravdateyni fî ahbari devleteyni en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti, Notlar ve açıklamalar**: İbrahim Şemsi, **Daru'l-kütübi'l- 'ilmiyye,** Beyrut, 2002, c. I, s.138;; İbn Hallikan, **Vefayâtü'l-A'yan,** c. I, s.241.

[25] Osman Gürbüz, **"XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi, Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 38, Erzurum 2012, s.52.

[26] Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği", c. IV, s. 814.

yetiştirildi. Çocukluğu hakkında çok detaylı bilgiler olmasa da genellikle dönemin en ünlü muallimlerince eğitilmiş olduğu tahmin edilmektedir. [27]

1.3.3. Gençliği

İmadeddin Zengi, çocukluk yıllarını yaşadığı Haleb'den ayrılarak Musul'da, Musul valileri tarafından himaye edilip büyütüldü. Kendisine iyi bir eğitim verildi.[28] Selçuklu Sultanı Beryaruk adına Musul'a el koyan Kürboğa, Zengî'yi babasının gulamlarıyla birlikte bu şehre getirerek kendilerine iktâlar ayırmıştır. Böylece Zengi, gençlik çağlarını Musul da geçirmiş ve Musul'a atanan Selçuklu valilerinin himayesine nail olmuştur. Aksungur Porsukî komutasında Haçlılara karşı yapılan çarpışmalarda İmadeddin Zengi'nin cesaret ve kahramanlığı, askerler arasında dilden dile anlatılır oldu. Zengi, Musul valisi Mevdud'un ve daha sonraki valilerin Haçlılara karşı yaptıkları bütün seferlere katılarak büyük bir şöhret kazanmıştır.[29]

Melikşah'ın çok eski bir memlukü olan ve Ceziretu îbn-ı Ömer'în de idarecisi olan Şemsüddevle Çökürmüş, Musul valisi olunca, İmadeddin Zengî'yi himayesine aldı. Çökürmüş, Zengi'ye çok iyi davranmıştır. Zengi, Çökürmüş'ün (h.500) 1106-1107 yılında öldürülmesine kadar hep yanında kalmıştır. Zengi, kendisine sahip çıkan bu değerli valiyi hiç unutmamış olacak ki, Musul Atabeği olduğu zaman Çökürmüş'ün oğlu Nâsırüddin'e iktâlar vermiş ve onun kızıyla da evlenmek suretiyle kendisine ve ailesine gösterilen teveccühü karşılıksız bırakmamıştır. Çökürmüş'ten sonraki Musul'un yeni idarecisi olan Çavlı Sakava'nın hizmetine giren İmadeddin Zengi gençlik yıllarını devlet kademelerinde çok tecrübe sahibi devlet adamlarıyla çok yakın ilişkilerde bulunarak geleceğe yönelik büyük bilgi ve görgü elde etmiştir. Çavlı, Sultan tarafından görevden alınması üzerine, yerine Mevdud'un getirilmesi sonucunda bu sefer de Mevdud'un hizmetine girmiş, onunla birlikte Haçlılar'a karşı yapılan çok sayıda savaşa katılmıştır. Mevdud, (h.507) 1114 yılında Dımaşk'ta Batmîler tarafından öldürülünce yerine Aksungur el-Porsuki[30] getirildi. Aksungur el-Porsukî, Sultan Mehmed Tapar tarafından Musul askerleriyle birlikte Haçlılar'a karşı mücadelelere gönderilirken dikkat çekici bir cesarete sahip olan Zengi de, bu savaşlarda yardımcı

---

[27] Osman Gürbüz, **agm,** s.51; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.146.
[28] Gülay Öğün Bezer, Zengiler**,** c.IV, s. 803.
[29] Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği"**,** c. IV, s.815; İbnü'l Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilvahid, **et-Tarihü'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mevsıl,** Yayınlayan ve tahkik eden. Abdulkâdir Tuleymât, Kahire 1963, s.19-20
[30] İbnül-Adîm, **Bugyetü't-taleb,** s. 126-134.

olarak yer aldı. Sefer sonunda Zengi, bu sırada iktâ olan Musul'da bulunan veAtabegliğini Cuyuş (Çavuş ?) Beg'in üstlendiği Sultan Mehmed (Muhammed) Tapar'ın oğlu Melik Mesud'un hizmetinde bulundu. Böylece İmadeddin Zengi devlet üst kademelerinde tecrübeyi birebir devletin en üst kademelerinde tabir yerinde ise tam manasıyla uygulamalı staj yaptığını söylemek yerinde olacaktır.[31]

1.4. Musul Atabegliği öncesi gelişmeler

İmâdeddin Zengi'nin, Aksungur Porsukî komutasında Haçlılara karşı yapılan çarpışmalarda cesaret ve kahramanlığı günler geçtikçe artarak devam etmekteydi.[32] İmadeddin Zengi atacağı adımı önceden çok düşünür, fırsatını ve ortamını bulduğu zaman da hemen gereğini yapabilme kapasitesini çok iyi becerirdi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd adına Musul hâkimliğine getirilen kardeşi Sultan Mes'ûd, Atabeyi Cüyüş Bey ağabeyine karşı (514) 1121 yılında isyan bayrağını çekince, haliyle İmâdeddin Zengi'nin kendi yanlarında olması hususunda teklifler sununca, İmâdeddin Zengi kendilerine yanlış yolda olduklarını belirtmiştir.[33] Bir müddet sonra Sultan Mahmûd isyancıları mağlup edince, Zengi'ye bu sağlam duruşundan olacak ki, Vasıt şehrini iktâ ederek (h.516) 1123 yılında, onu Basra şahneliğine tayin etti. Böylece Basra şahneliği ile başlayan Zengi'nin devletin kademelerindeki ilerleyişi de haliyle başlamış oldu.[34]

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Musul valisi olan Porsuki'ye 1122 yılında Irak Şihneliğini verince İmâdeddin Zengi de kendisine katılmıştır. Porsuki, Hile Emiri Dubeys ile yaptığı savaşta yenilince İmâdeddin Zengi'ye daha çok güvendiğinden olacak ki, onu Vasıt Şihneliğini atamıştır. Basra şehrinin çöl Araplarının saldırı ve akınlarına uğraması üzerine Porsuki, İmâdeddin Zengi'ye Vasıt'a ilaveten Basra'yı da vermiştir. İmâdeddin Zengi, buralarda asayişi mükemmel bir şekilde tesis etme adına elinden geleni yapmıştır.[35]

Bilhassa dönemin sorun yumağı olan Sultan Mahmûd ve Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh arasındaki çekişmelerin zirve yaptığı bir dönem ki, bu dönemde Halife Müsterşid ne pahasına olursa olsun, Selçuklu egemenliğinden kurtulmak

---

[31] Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi,** s. 21.
[32] Osman Gürbüz, **agm,** s.53*;* İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** s. 20.
[33] Osman Gürbüz, **agm,** s.53; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 147.
[34] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.154.
[35] İbnü'l Esir, **İslam Tarihi, El Kamil Fi't-Tarih Tercümesi,** c. IX, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1997, s.307; Fazıl Bayat, "İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği", c. IV, s. 816.

istiyordu.[36]Bahsi geçen bu dönemde Abbasi-Selçuklu ilişkileri yeni bir döneme girdi. Büyük Selçuklu Devletinin zayıfladığını hatta kendi egemen olduğu bölgelerde bile otoritesinin kalkmaya başladığını gören, Halife Müsterşid Billâh, Sencer'in Irak'ta naib bıraktığı yeğeni Mahmud ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Hatta Sencer'e karşı ittifak kurarak savaşma kararı bile almışlardı.[37] Oysa Sencer, Mahmud'a çok iyi davrandı, onu kızlarından Mehmelek Hatun ile evlendirdi.[38] Mahmud'a ayrıca *"Sultanu'l Muazzam"*(Büyük Sultan) unvanını vererek kendisine bağlı kalmak şartıyla Irak'a sultan tayin etti. Bu ittifakı öğrenen Sencer, Mahmud'a bir mektup yazarak bu ittifaktan derhal ayrılmasını istedi. Sultanı Mahmud'ta, Sultan Senceri kırmadı ve hemen bahsi geçen ittifaktan ayrıldı.[39] Bu durum karşısında Halife Müsterşid, bu dönemde egemenlik haklarını almak istediğini açıkça ortaya koymaya başladı.[40]

Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh, Selçuklu sultanlarına karşı aleni bir şekilde iktidar mücadelesine giriştiği bu dönemde önlem almak gerekmekteydi. Bunun üzerine Sultan Sencer'in emriyle Bağdat'a girmek isteyen Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, hilâfet ordusundan hiç beklenmedik bir şekilde, çok şiddetli bir direniş ile karşılaştı. Bağdat'ı her yandan kuşatan Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd, İmadeddin Zengî'den yardım istemek zorunda kaldı. Sultanı Mahmûd, Zengi'nin yardımıyla şehre girdi. İmadeddin Zengî bu hizmetine mükabil olarak da Vâsıt ile Basra'ya ilâveten (520) 1126 yılında Bağdat şahneliğine tayin edilerek ödüllendirildi. Ancak Zenginin burada kalma süresi yaklaşık olarak dört ayı geçmese de dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu süreçler içerisinde ifa ettiği makamlarla onun gelecekte daha önemli makamlara geleceğine dair ipuçları vermesi açısından çok önemlidir. Velhasıl İmadeddin Zengi elde ettiği mevki makamları bir yerde kendi bilgi ve becerileri sonucu

---

[36] M. Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c. II, Ankara 1979, s. 91; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", **Türkiyat Araştırma Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı: 43, (2007) s. 341-342.

[37] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** İstanbul, c.X, s.459

[38] Komisyon, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.VII, s. 170; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", s. 341-42.

[39] İbnü'l Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali, **el-Muntazam fi Tarihi'l Mulüki ve'l Ümem,** c.VII, Haydarabad, M.1940/H.1359, s. 9,10; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", s. 341-42.

[40] M. Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c. II, s. 91; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", s. 341-42.

hakederek almıştır. Ayrıca bu makamlar sayesinde, günden güne daha çok tecrübe sahibi olarak daha çok isabetli kararlar almaya başlayacaktır.[41]

1.5. Musul Atabegliği dönemi

İmadeddin Zengi'nin hayatında çok büyük yeri olan, Musul ve çevresinin hâkimi olan kudretli emîr Aksungur Porsukî'nin Batınîler tarafından öldürülmesinin akabinden, yerine oğlu İzzeddin Mes'ûd geçti. Ancak Aksungur Porsukî'nin oğlu İzzeddin Mes'ûd çok kısa bir süre sonra vefat etti. Bu beklenmedik gelişme sonucunda, İzzeddin Mes'ûd'un yerine daha henüz çok küçük yaşta bulunan kardeşi yerine geçerken, onun adına devlet işlerini yürütme görevini Emir Çavlı üstlendi. Emir Çavlı, bu durumu kendi menfaatına devşirmek yâda bu durumun yönetimde zaafiyete düşmeme adına, Musul ve çevresinin yönetiminin kendisine bırakılması için Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'a bizatihi kendisinin oluşturduğu bir hey'eti gönderiverdi.[42]

Emir Çavlı, Irak Selçuklu Sultan Mahmud'dan kendisinin Musul Hâkimi olması için rica etmek üzere gönderdiği heyetin içinde, Kadı Bahaeddin, Bahauddin Şehrezûri ve Selahaddin Yağısıyanî gibi çok değerli ekibi Bağdat'a gönderdi. Bağdat'a giden bu heyet yolda, İmâdeddin Zengi'nin çok yakın arkadaşı olan Nasıreddin Çakır ile görüştüler. Görüşmede Nasıreddin Çakır, heyetin niyetini öğrenmesiyle beraber onlara, Musul ve çevresinin yönetimi işine en uygun kişinin Emir Çavlı'nın değil İmâdeddin Zengi olduğunu anlattı ve onları bu konuda ikna etmeyi başardı. Sonuçta heyet, Sultan Mahmud ve vezirinin huzuruna çıktığında, Nasıreddin Çakır'ın tavsiyesine uyarak İmâdeddin Zengi'nin yeni hâkimleri olması teklifinde bulundular.[43] Aslında Çavlı'nın gönderdiği heyet ile Zengi'nin yakın arkadaşı olan Nasıreddin Çakır'ın o günün konjönktörel ortamını çok iyi okuyabildiklerini anlamamız çok zor olmayacaktır. Zira bahsi geçen dönemde Irak, Suriye ve el-Cezîre' başta olmak üzere Haçlılar yüzünden bölgenin genelinde büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Müslümanları bu sıkıntılı günlerden kurtaracak kişinin İmadeddin Zengi olacağına dair inaçlarını ortaya koymuş olabilirler. Çünkü İmadeddin Zengi cesaretiyle, kararlılığıyla, dirayetiyle ve yönetimdeki

---

[41] İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi, Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam,** Haydarabad 1334, c.X, s.5; İmâdüddîn-din Halil, **İmâdüddîn-din Zengi,** Beyrut 1971, s. 42; Fazıl Bayat, "İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği", c. IV, s. 815.

[42] Osman Gürbüz, **agm,** s. 53; İbn Vâsıl, Cemaleddin Muhammed (697/1298), **Müferricul-kürûb fi ahbâr-ı beni Eyyûb,** c. I, Yay. A. Şeyyal, Kahire 1957, s. 31; Ali Sevim, **Biyografilerle SelçuklularTarihi**, s.157.

[43] Tülay Yürekli, **Zengiler Dönemi ve Çevresi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 2; İbnü'l-Esîr, **age,** s.31-35

kudretiyle Müslümanların başına gelen sıkıntılardan kurtarabilecek kişinin İmâdeddin Zengi'nin olması gerektiği kanaatine varmış olacaklar ki, Emir Çavlı'yı stratejik bir hamle ile saf dışı etmesini bilmişlerdir.[44]

Emir Çavlı'nın heyetini dinleyen Sultan Mahmud ve veziri heyetin bu düşüncesine katılınca, İmâdeddin Zengî, (521) 1127 yılının Ramazan ayında Musul hâkimliğine getirildi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar'ın, oğluna atabey tayin ettiği İmâdeddin Zengî'ye Musul'u iktâ etmesiyle burada "Musul Atabeyliği" yâda "Zengîler" denilen devletin temelleri atılmış oldu.[45] Bunun yanında büyük tarihçi İbn Hallikan ise Musul'a atanacak kişi konusunda Sultan Mahmud ve Halife Müsterşid arasında anlaşmazlık çıkınca, bu anlaşmazlığın sonuca ermesi bağlamında, İmâdeddin Zengî'nin isminin gündeme geldiğini söylemektedir.[46]

Sultan Mahmud, ayrıca Alp Arslan ve Ferruhşah adlarındaki iki oğlunu da İmâdeddin Zengi'ye teslim ederek İmâdeddin Zengi'ye onlara atabey yaptı. Bu yüzden kendisine bu tarihten sonra "Atabeg" adı verildi. İmâdeddin Zengi, artık bu tarihten itibaren bu adla anılmaya başlandı. Bağdat'tan ayrılan İmâdeddin Zengi, Musul şehrine varır varmaz oranın işlerini düzene sokmaya başladı. Nasıruddin Çakar'ı Musul kalesine ve Musul'a bağlı bölgelerin yönetimine, Calahuddin Yağısıyani'yi devlet hacipliğine, Bahauddin Şehrizori'yi vilayetin ve ileride feth edilecek ülkelerin Kadı'l-Kudatlığına tayin etti.[47]

Atabeg İmadeddin Zengî, hedeflerini yerine getire bilmesi amacıyla, Musul'a hâkim olmasıyla beraber öncelikle Müslümanlar arasında bölünmüşlüğü en aza indirmek için çalışmalara başladı. Atabeg İmadeddin Zengî'nin asıl hedefi büyük ve kudretli bir Türk devleti kurmaktı. Bunun için de yakın en yakından başlamak üzere yavaş yavaş çevresini hâkimiyeti altına alarak, haçlılarla siyasî ve askerî mücadelelere daha güçlü bir konumda başlamak fikrindeydi. Bu amacını yerine getirebilmek gayesiyle, Diyarbekir ve Suriye'nin Arap ve Türkmen hâkimlerine karşı büyük bir fetih siyaseti izlemeye başladı. Böylece bir yandan bu siyaseti izlemeye devam ettirirken diğer yandanda fetih siyasetini Bizanslar ve Haçlılar'a karşı da takip ettirmeye başladı. Bu amaçla Atabeg İmadeddin Zengî bu arzularını gerçeğe dönüştürme adına çok büyük

---

[44] Osman Gürbüz, **agm,** s.53-54; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil,** s.35
[45] Osman Gürbüz, **agm,** s.53; Es-Sakkâr, Sâmî, "Musul",**TDVİA**, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 362.
[46] Osman Gürbüz, **agm,** s.53; İbn Hallikan, **Vefayâtu'l-a'yân,** s. 327.
[47] İbnü'l Esir, **el-Kamil,** c.VIII, s. 324; Fazıl Bayat, **"İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği",** c.IV, s.815;

bir gayretle harekete geçti. İmadeddin Zengî, Sincar Habur ve çevresini, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdikten sora da ata ocağına yani Haleb'e 1128 yılında hâkim oldu.

Büyük Selçuklu Sultanı Sancar, Halifeye karşı Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'yı destekleyerek Musul'u Dübeys'e vermek istedi. Ancak Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'la bizzat görüşen İmadeddin Zengî, değerli hediyeler ve yüklü miktarda meblağlar vermek suretiyle Musul'un kendisinde bırakılmasını sağladı.[48] Musul'da otoritesini sağlama alan Atabeg İmadeddin Zengî, Dımaşk Atabegliği'nin topraklarını ele geçirmeyi çok istiyordu. Bu amaçla da planlarını adım adım gerçekleştirmek üzere, Dımaşk Atabegi Böri'den Haçlılara karşı yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Böri, Hama valisi olan oğlu Sevinç'in komutasında küçük bir birliği yardıma gönderdi. Atabeg İmadeddin Zengî, önce Sevinç'i tutsak etti ve ardından da Hama'yı ele geçirdi. Buradan Hımıs'a yönelip şehri kuşattı fakat bir sonuç elde edemeden tekrardan Halep'e döndü.[49]

İmadeddin Zengî, bundan sonra, Antakya ile Halep arasında önemli bir mevki olan Esârib kalesini (h.524) 1129-1130 yılında Haçlılardan almayı başardı.[50] Bu sırada kendisine karşı Artukluların birleşmeleri üzerine yönünü kuzeye çevirdi.Birleşik Artuklu ordusunu mağlup ederek (524) 1129-1130 yılında, Serce ve Dara'ya hâkim olma kudretini gösterdi.[51] Abbasi Halifesi ile Atabeg İmadeddin Zengî'nin hasmı olan Hille Emiri Dübeys, Irak'tan kaçmış, kendisine sığınacak bir mekân ararken kaybolarak, Dımaşk Atabegliği'nin eline geçmişti. Dımaşk Atabeg İmadeddin Zengî, Böri'nin oğlu Sevinç'e karşılık Dübeys'i teslim alabilme adına görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonucunda Böri'nin oğlu Sevinç'e karşılık Dübeys'i, Atabeg İmadeddin Zengî teslim aldı. Ancak İmadeddin Zengi Sultan Sancar'ın emri ile 1131 yılında Dübeys'i serbest bırakmak zorunda kalmıştı.[52]

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un 1131 yılında ölmesinden sonra ortaya çıkan iktidar mücadelelerinde İmadeddin Zengî, çıkarları gereği bir tarafa yaslanması gerekmekteydi. Sultanın kardeşi olan Mesud'u destekleme kararı almış olsada, sonucunda ise olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kaldı. Saltanatını onaylamak istemeyen

---

[48] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, s. 815.
[49] Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s. 50-51; Muhammed Suheyl Takkûş, **Tarihu'l-Eyyubiyyîn fî Mısır ve Bilâdi'ş-Şâm ve Iklîmi'l-Cezîre,** Beyrut 1999, s. 56-116-117; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabegliği,** s. 89-91; Gülay Öğün Bezer, "Böriler (Dimaşk Atabegliği,) ", c. IV, s. 851.
[50] İbnü'l Esîr, **el-Kâmil, c. XI,** s. 39-42.
[51] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil, c. XI,** s. 38-39.
[52] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil, c. XI,** s. 46-47; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s. 91-93.

Abbasi Halifesi Müsterşid, Sultan Mahmud'un kardeşi Mesud'un saltanatını onaylatmak üzere Halife'nin üzerine Bağdat'a yürümeye karar verdi. Onun desdekçisi konumundaki, İmadeddin Zengî de ona yardımcı olmak üzere Tikrit'e[53] yöneldi. Ancak burada, Melik Selçukşah'ın Atabegi Karaca es-Sâki tarafından mağlup edildi. Sultan Mesud'un, Selçuklu tahtının diğer varisi olan kardeşi Selçukşah'ın ve halifenin, Sultan Sancar lehine anlamsız birleşmeleri üzerine İmadeddin Zengî, onlardan ayrılıp Sancar'ın emri ile Bağdat'a hareket etti. Bağdat'ta halifelik kuvvetleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılan İmadeddin Zengî, haliyle Musul'a çekilmek zorunda kaldı.[54]

Halife Müsterşid, Bağdat'a gelerek kendileri ile savaşmış ve savaş sonucunda İmadeddin Zengî'yi mağlup etmişti. Halife Müsterşid, İmadeddin Zengî'yi cezalandırma adına Temmuz 1133'de Musul'u büyük bir ordu ile kuşattı. İmadeddin Zengî'nin nâibi Nasreddin Çakır'ın yerinde aldığı önlemler sayesinde sonuç elde edemeyen Halife Müsterşid, kuşatmayı kaldırmak zorunda kalarak Musul'dan ayrıldı.[55] Halife Müsterşid'in, Musul kuşatmasını kaldırılmasının ardından yönünü Musul'un dağlık alanlarındaki korunaklı kalelere çeviren İmadeddin Zengî, Şûş, Kevâşî, Akru'l-humeydiyye ve Hakkâriyye bölgesinin diğer bazı kalelerini en kısa zaman zarfında ele geçirdi. Bunun akabinde Artuklu topraklarına girip Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'u 1134 yılında ağır bir şekilde mağlup etti.[56]

Atabeg İmadeddin Zengî, 1133-1134 yıllarında Diyarbekir'i kuşattı. Sur kalesini, Hamidiye kürtlerinin elindeki El-Akr, Şuş, Hakkâri ve Gevaş'ı ele geçirdi[57]. Atabeg İmadeddin Zengî 1135 yılında Dımaşk'ı kuşattı. Kuşatma sırasında Halife El-Müsterşid Billah'ın elçisi, Zengî'ye verilmek üzere hil'atlar getirdi. Halife elçiye Dımaşk hâkimi Melik Alparslan Mahmud ile Atabeg İmadeddin Zengî'nin aralarında anlaşma sağlanmasını emretmişti. Bunun üzerine İmadeddin Zengî bahsi geçen emre itaat ederek kuşatmayı kaldırıp Dımaşk'tan ayrıldı.[58]

İmadeddin Zengî, iktidara gelmesi ile en büyük hedeflerinden birisi Dimaşk'a sahip olmaktı. Bu hedefine varmak için de, küçükte olsa bütün fırsatları değerlendirmekten çekinmiyordu. Dımaşk'daki gelişmeler tekrardan Dımaşk'a

---

[53] Bağdat'ın 140 km kuzeybatısında Dicle kenarında bulunan kasabanın adıdır.
[54] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil,** c. XI, s. 531-533.
[55] İbnü'l- Esîr, **el-Kâmil,** c. XI, s. 47-48.
[56] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil,** c. XI, s. 48; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği, Türkler Ansiklopedisi,** s. 80-81; Oman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 155.
[57] İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil,** c. XI, s.22-25
[58] İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil,** c. XI, s.30

müdahale etme fırsatını ortaya koydu. Dımaşk Atabegi Börü'nün ölümü akabinde 1132 yılında, tahta geçen oğlu İsmail, bilhassa halka ve emirlerine karşı çok kötü tutumu nedeniyle emirleri tarafından bir bir yalnız bırakılınca, İmadeddin Zengî'ye, Dımaşk karşılığında kendisine yardım etmesini bildirdi. Vakit kaybetmeden harekete geçen İmadeddin Zengî, çok büyük bir fırsat ele geçirmiş olmanın hayeliyle yollara koyulmuştu. Ancak yoldayken İsmail'in öldürülüp yerine kardeşi Şihabeddin Mahmud'un geçirilmesi ile hayallerinin suya düştüğünü bildiği halde aldırmadan yine de Dımaşk'a kadar gitti ise de Dımaşk 'in fethi yine sonuçsuz kaldı. Sonuçta İmadeddin Zengî, Şihabeddin Mahmud ile bir anlaşma yaparak 1135 yılında buradan ayrılmak zorunda kaldı.[59]

Halife Müsterşid'in vefatı sonrası onun yerine geçen oğlu Halife Raşid, babası ile Sultan Mesud arasında geçmişte yapılan anlaşmayı tanımayacağını ilan etmesi üzerine, Irak Selçuklu Sultanı Mesud tarafından Bağdat kuşatıldı. Bu durum karşısında İmadeddin Zengî, Atabegi olduğu Irak Selçuklu Sultanı olarak Melik Alp Arslan'ı Sultan ilan edeceğini bildirmesi üzerine, Halife Raşid'in yanında yer almayı çıkarları açısından daha uygun buldu. Halife Raşid, Bağdat'ta karışıklıkları bir türlü ortadan kaldıramadı. Bağdat'ta düzen ve nizamın kalmaması üzerine, İmadeddin Zengi, Halife Raşid ile birlikte 1136 yılında Musul'a dönmek zorunda kaldı. Halife Raşid'in Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen onun muhalifleri Müktefi'yi halife ilan ettiler. Belki de hiç beklemediği bu son gelişmenin kendi çıkarlarına ters düşeceğini tahmin eden İmadeddin Zengî, hemen Halife Raşid'in adına okuttuğu hutbelere son verdi. İmadeddin Zengî, yeni ilan edilen Halife Müktefi ve Sultan Mesud adına hutbe okutmaya başladı. Musul'dan ayrılmak zorunda kalan eski Halife Raşid ise Sultan Mesud'a karşı giriştiği savaşlar esnasında Bâtıniler tarafından öldürüldü.Bu süreç böylelikle sonlanmış oldu.[60]

İmadeddin Zengî'nin, en büyük amacı Suriye'yi sadece kendi hükümdarlığı altında toplamayı çok istiyordu. Bunu sağlamak amacıyla Atabeg olduğu vakti zamandan beri canını ortaya koyarak fetihlere devam etti. İmadeddin Zengî, birçok kez Hımıs'ı kuşatmasına rağmen bir türlü ele geçiremedi. En sonunda Şihabeddin

[59] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.108-109;
[60] İbnü'l Esîr, **el-Kâmil,** İstanbul, c. XI, s. 51-55,

Mahmud'un dul kalan annesi Zümürrüd Hatun'la 1138 yılında evlenerek, bu evlilik ile Hımıs'ın çeyiz olarak kendisine verilmesini sağladı.[61]

Şihabeddin Mahmud ile İmadeddin Zengî arasında 1135 yılında yapılan anlaşma kısa bir süre sonra bozuldu. Zira Dımaşk Atabegliği'nin ileri görüşlü Veziri Üner, 1139'da Şihabeddin Mahmud, öldürülünce yerine kardeşi Muhammed'i geçirmişti. Şihabeddin Mahmud'undiğer kardeşi olan Behramşah ise yönetimde hak iddia etmeye başlayarak, Musul Atabegi İmadeddin Zengî'ye sığındı. Haliyle Dımaşk'daki gelişmelere hiç de kayıtsız kalmayan Musul Atabegi İmadeddin Zengî, Dımaşk'a yönelerek Baalbek'i zaptetti. İmadeddin Zengî'nin gittikçe büyüyen bir tehlike olduğunu gören, Dımaşk Atabegliği'nin ileri görüşlü Veziri Üner, hemen Haçlılarla ittifak kurdu. Dımaşk'ı baskı altında tutmaya devam eden İmadeddin Zengî, bu ittifak karşısında Dımaşk'tan ayrılmak zorunda kaldı.[62]

Musul Atabegi İmadeddin Zengî, aynı sene içerisinde Artuklu Timurtaş'ın üzerine yürüyerek, Dara, Resul-'ayn, Cebel Cûr ve Zu'l-karneyn'e hâkim oldu.[63] Bunun akabinden ertesi yıl Arslantaş oğlu Kıfçak'ın idaresinde bulunan Türklerle meskûn Şehrezûr bölgesini Musul'a bağlamak suretiyle buradaki Türklerin büyük bir kısmını Haçlılarla mücadelede kullanmak amacıyla Halep'e getirterek askeri eğitime aldı.[64] Şehrezûr'un alınmasından sonra tekrardan yönünü kuzeye yönelten İmadeddin Zengî, Hısn-ı Keyfa Artuklularına ait Bahmurd'a[65] ve Hakkâriyye kalelerinden Âşib'e (537) 1143 yılında hâkim oldu.[66]

Artuklu tehlikesini bertaraf ederek, ülkesinin kuzey sınırlarını emniyete alan İmadeddin Zengî dikkatlerini Haçlılara çevirdi. Sultan Mesud'un emriyle, bölgeyi tehdit eden, bölgede fitne ve fesadın başı olan Urfa Haçlı Kontluğu'na karşı sefer hazırlıklarına başladı. İmadeddin Zengî'nin Artuklu topraklarındaki hızlı ilerleyişi karşısında endişeye kapılan Artuklu Hükümdarı Kara Arslan, Urfa Haçlı Kontu II.

---

[61] Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s. 59; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.113; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 185; Gülay Öğüt Bezer **"Böriler**", s. 852.

[62] İbnü'l Esîr, **el-Kâmil,** İstanbul, c. XI, s. 58-59; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi,** s. 60-61; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s. 123-125; Coşkun Alptekin, **"Zengî"**, s. 530, 531; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 186-187.

[63] **Nikitia Elisseeff, Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades, İnstitut França de Damas,** c.I, Damas 1967**,** (511-568/1118-1174),s. 105; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, 80-81; Oman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 157.

[64] İbnü'l Esîr, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI, s. 58-59; s. 57-58, 80; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s. 81.

[65] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades, İnstitut França de Damas,** c.I,Damas 1967, (511-568/1118-1174), s. 110.

[66] İbnü'l - Esîr, **el-Kâmil** c. XI, İstanbul 1987, s. 64; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s. 82.

Joscelin ile işbirliği yaptı. Geçmişten geleceğe baktığımızda hep ittifakların altında hırslar yattığını, burada olsun, Dimeşk Atabekliğinde olsun, Müslümanların Hristiyanlarla ittifak yaptıklarına şahit olmaktayız. İmadeddin Zengi yıllar içerisinde kazanmış olduğu tecrübeye istinaden en uygun zamanı beklemeye başladı.

1.6. Urfa Haçlı Kontluğunu Fethetmesi ve Haçlılarla Mücadelesi

Bugünümüzün Şanlıurfa'sının kaderinde, XI. yüzyıl sonunda başlayan haçlı seferlerinin ilki olan, I. Haçlı Seferi'nin sonuçlarından birisi, Urfa Haçlı Konluğu'nun 1098 yılında kurulmuş olması idi. I. Baudouin, sadece Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu ve aynı zamanda Kudüs Haçlı Devleti'nin de resmi olarak ilk kralıdır. I. Baudouin, 1118 yılına kadar yaşamış, Doğu Frank Devleti'nin resmi anlamda kurucusu kabul edilmektedir. I. Haçlı Seferinin başlangıcında, Baudouın De Boulogne'nin, diğer büyük Haçlı Reisleri arasında sayılabilecek bir vasıfta olmadığı bilinir. Baudouın De Boulogne'nin babası Boulogne Kontu II. Eustache, annesi ise Aşağı Lotheringia Dükü II. Gottfried'in kızı ve vârisesi Ida'dır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte olarak 1061-1070 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.[67]

Baudouın De Boulogne, sahip oldukları kontluğun toprakları abileri arasında paylaşılmış, kendiside aile kararı ile ruhani mesleğe intisabı kararlaştırılmıştı. Amaç zaten ülke toprakları az bir mirasçı daha olmasın mantığıyla Baudouın De Boulogne, Reims Cambraive Liege'deki ruhban okullarında tahsile başlatılmıştı. Ancak, Baudouın De Boulogne yaradılışı gereği mi yoksa ailesinin konumu dolayısıyla mı tam bilemiyoruz ancak ruhani mesleğine adapte olamamış, tahsilini yarıda bırakarak ağabeyisi Godefroi de Bouillon'un hizmetine girmiştir.[68]

Baudouın De Boulogne, anlaşılacağı üzere, öz yurdunda ailevi durumu, bulunduğu ortam, geleceğe yönelik olarak büyük ümitler beslemesine müsait durumda değildi. Bu yüzden Papa II. Urbanus'un I. Haçlı Seferi çağrısını büyük bir memnuniyetle karşılamış ve kendini bu maceranın içinde bulmuştur. I. Haçlı Seferi esnasında, birçok baderelerle uğraşmıştır. Bahsi geçen seferin daha ilk ayağında yani Macaristan'da geçen bölümünde, Macar Kralı Kalman'ın yanında rehin olarak geçirmiş, ordu ancak Belgrad'a varınca rehinelik bitmiş ve ardından serbest bırkılmıştı. İstanbul'da vassallık yemininde ilk etepta kiriz çıkartmışsada, istemeye istemeyede olsa

[67] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118),** c. I, TTK, Ankara 1990, s. 1-4.
[68] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** s. 1-4.

yeminlerini yaparak Anadolu'ya geçebilmişdi.[69]

Baudouın De Boulogne, kendine bir gelecek kurmak amacıyla İznik önüne geldiğinden beri, Bizans İmparatorluğu ve özellikle de bu devletin doğu sınırlarındaki durumu ile çok yakından ilgilenmeye ve bu hususlarda kendisini aydınlatacak kimselerle tanışmaya azami gayret göstermeye başlamıştı. Baudouın De Boulogne, tam bu esnada aradığı fırsat önüne geldi. Bizans İmparatorluğunun zindanlarından kaçarak İznik'te haçlı ordusuna katıldığı bildirilen *'Bagrat'* adında bir Ermeni sergerdesi ile tanışıp onu maiyetine almıştır. Baudouın De Boulogne'de, Bagrat ile tanıştıktan sonra, Haçlı Seferinin yolu üzerinde bulunan Ermeniler ile bağlantı kurmak ve mümkün olduğu takdirde, Türkler tarafından büyük bir baskı altında tutulduğunu öğrendiği bu kavmin oturduğu topraklar üzerinde kendisine bir hâkimiyet sahası kurmak fikrinin oluştuğunu anlaşılmaktadır. Yöre olarak Ermeni nüfusunun olduğu yörelerde genelde Ermeniler ya Bizanslıların yâda Türklerin himayesinde yaşamaları Baudouın De Boulogne'de bu fikre kapılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir.[70]

Baudouın De Boulogne, ilk önce Kilikya Bölgesi'nde faaliyet göstermiş ancak daha sonradan Bagrat'ın kendisini ikna etmesi ve Fırat Bölgesi Ermenilerinden kendisini bölgeye davet eden mesajlar alması üzerine Kilikya'dan ayrılarak Maraş'a gelmiştir. Birleşik haçlı ordusu, 17 Ekim 1097 tarihinde, güneye, Antakya üzerine hareket ederken Baudouın De Boulogne, ordudan ayrılmış ve kendine ayrı bir yol tayin ederek Urfa'ya doğru harekete geçmiştir.[71]

Baudouin de Boulogne, Ermenilerle *'Bagrat'* aracılığıyla anlaşarak Kilikya'dan ayrılıp Urfa'ya geldi. Şehrin hâkimi Ermeni Thoros'u kısa sürede bertaraf ederek ana Haçlı ordusu Antakya surları önünde şehri kuşattığı sırada Urfa'da ilk Haçlı devletini 10 Mart 1098 tarihinde kurdu.[72]

Böylece Urfa Kontluğu Doğu'daki ilk Haçlı devleti oldu. Ayrıca I.Haçlı seferinin ilk meyvesini burada almış oldular. I.Baudouin, kısa zamanda civardaki bazı kalelerle Samsat[73] ve Serûc[74] şehirlerini ele geçirip kontluğun topraklarını genişletti. Ancak I.Baudouin, Kudüs'ün zaptından sonra buranın yöneticiliğine seçilmiş olan

---

[69] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** s. 1 - 4; Işın Demirkent, **"Haçlılar Maddesi," TDV İslâm Ansiklopedisi,** c: 14, s, 531
[70] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, s.1-4.
[71] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** s.7.
[72] Işın Demirkent, "**Haçlılar Maddesi," TDV İslâm Ansiklopedisi,** c: 14, s, 529
[73] Adıyaman ilinin bir ilçesinin adıdır.
[74] Şanlıurfa ilinin bir ilçesinin adıdır.

ağabeyi Godefroi de Bouillon'un ölümü üzerine Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Baudouin du Bourg'a devrederek Kudüs'e gitti ve Kral unvanıyla idarenin başına geçti. Urfa'nin ikinci kontu Baudouin du Bourg (1100-1118), kontluğun topraklarını fazla genişletemediyse de Türk saldırılarına karşı koyabildi. Ayrıca 1102'de yanına gelen kuzeni Joscelin de Courtenay'i kendine yardımcı aldı. Fakat 1104 yılında Antakya Prinkepsi Bohemund ve Tankred ile birlikte Harran'ı ele geçirmek üzere çıktıkları seferde, Mardin hâkimi Artukoğlu Sökmen ve Musul Valisi Çökürmüş'ün kuvvetleriyle 7 Mayıs 1104 tarihinde yapılan savaşta kuzeni Joscelin ile birlikte esir düşen, ancak II. Baudouin dört yıl sonra Türk esaretinden kurtulup Urfa'ya dönebildi. Bu zaman zarfında Urfa'nın idaresini Bohemund adına önce Tankred, daha sonra Richard de Salerne yürüttü. Ancak Tankred ve Richard, II. Baudouin'e Urfa'nın hâkimiyetini geri vermek istemeyince, II. Baudouin onlarla yaptığı mücadelelerden sonra Urfa'ya sahip olabildi. Bu durum Urfa ile Antakya arasındaki ilişkileri de bozdu ve bu düşmanlık kontluğun yıkılışına kadar sürüverdi. Musul Valisi Mevdûd'un 1110'da başlayıp daha sonra devam eden üç seferi Urfa Kontluğu'nun geleceği bakımından dönüm noktası oldu. Kontluğun Fırat'ın doğusunda kalan kısmı bu seferler sonunda tahrip edildi ve bölge halkının büyük kısmı nehrin batıtarafına göç etti. Kral 1. Baudouin'in 1118'de ölümü üzerine Kudüs tahtına bu defa Urfa Kontu Baudouin du Bourg geçti. Yeni hükümdar da Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Joscelin de Courtenay'e bıraktı. Urfa Kontluğu'nu Dânişmendliler'e ve Artuklular'a karşı savunan Joscelin 1122'de Artuklu Beyi Belek b. Behrâm'a esir düştü ve Harput Kalesi'nde hapsedildi. Bu ikinci esaretinden bir yıl sonra kurtulup Urfa'ya dönen Joscelin'in 1131'de ölümünden sonra yerine oğlu II. Joscelin geçti. Onun zamanında Musul ve Halep'in hâkimi olan Atabeg İmâdüddin Zengî 24 Aralık 1144'te Urfa'yı fethetti; böylece Urfa Haçlı Kontluğu resmen son buldu.[75]

Bununla beraber Haçlılar, II. Joscelin'in idaresinde Tel Bâşir merkez olmak üzere Fırat'ın batısında 1150-1151'e kadar varlıklarını sürdürdüler. 1150'de II. Joscelin Nûreddin Mahmud Zengî'ye esir düştü ve Halep zindanında öldü. Karısı Beatrice kontluktan geri kalan toprakları Bizans'a satıp bölgeden ayrıldı. Ancak bu topraklar da bir süre sonra Türkler'in eline geçti, böylece Urfa Haçlı Kontluğu ortadan kalkmış oldu.[76]

---

[75] Işın Demirkent, "**Haçlılar Maddesi," TDV İslâm Ansiklopedisi,** c: 14, s 531
[76] Işın Demirkent, "**Haçlılar Maddesi," TDV İslâm Ansiklopedisi,** c: 14, s, 531

İmameddin Zengi de Urfa'yı almak için harekete geçmiş bulunuyordu. Zengi, birkaç defa Dımaşk şehrini almaya teşebbüs etmiş; ancak Kudüs Krallığı ile Haçlı Ordularının, Dımaşk Atabeyine yardım etmeleri sebebi ile bu siyasetini gerçekleştirmeye bir türlü muvaffak olamamıştır. Bütün çabalarına rağmen Dımaşk'ı ele geçiremeyen İmameddin Zengi, adının hutbede okunması ile yetinerek dikkatini Haçlılar üzerine çevirmiştir. Bu esnada, Urfa Kontluğu'na bağlı süvari birlikleri; Rakka,[77] Nusaybin[78] ve Amid'e[79] kadar sokulmuşlar, Mardin civarı ile Harran'ı da tehdit altına almışlardır. Bunun üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mesud, kendisine bağlı Musul Atabeyine Urfa'nın fethini emretmiştir.[80]

Topraklarını kuzeyden emniyete alan İmadeddin Zengî'nin asıl hedefi atabegliğin Halep ve Musul toprakları arasına sokulmuş olan Urfa Kontluğunu almak istiyordu. Bunun için uygun fırsatı kolluyor, Artuklu arazisinde yoğun faaliyet göstererek Haçlılar'la ilgilenmediği izlenimi vermek istiyordu. Bu arada İmadeddin Zengî, hayati meselelerle uğraşırken, Irak Selçuklu Sultanı Mesud bazı emîrleri kendisine karşı kışkırttığı gerekçesiyle İmadeddin Zengî'nin üzerine ordu sevk etmeye karar verdi. Bunu haber alan ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud savaşmak istemediğini bildirmek üzere İmadeddin Zengî, büyük oğlu Seyfeddin Gazi'yi sultana rehin olarak gönderdi. Ayrıca 100.000 dinar vermeyi teklif etti. Onun teklifini kabul eden Mesud, bir miktarını ödediği paranın geri kalanından vazgeçti. Irak Selçuklu Sultanı Mesud paranın bir kısmını bağışlamasının amacı İmadeddin Zengî, yi kendi saflarına çekerek ona Urfa'nın fethi görevini verdi. Çünkü Urfa Kontu II. Joscelin, Nusaybin'den Mardin ve Âmid'e, Harran'dan Rakka'ya kadar olan geniş bir alanı ciddi biçimde tehdit etmekteydi. İmâdüddin Zengî kendine tevdi edilen bu görevi büyük bir onurla kabul ederek hemen büyük bir ordu toplamak için hazırlıklara girişti.

Urfa Kontu II. Joscelin bu sırada onun Artuklu topraklarında yürüttüğü harekâta aldanıp şehirden ayrılmıştı. Casusları vasıtasıyla şehri yakından takip eden Zengî, Yağıbasan kumandasında bir öncü birlik yolladıktan sonra kendisi de süratle Urfa önlerine geldi. Şehir üç piskopos idaresindeki zayıf bir garnizon tarafından savunulmaktaydı. Zengî'nin teslim olma teklifi reddedilince Urfa, Türkmen birlikleriyle takviye edilen ordu tarafından şiddetli bir şekilde kuşatıldı. Surlar büyük mancınıklarla

---

[77] Suriye'nin kuzeyinde Fırat nehri üzerinde yer alan bir şehrin adıdır.
[78] Gaziantep ilimizin bir ilçesinin adıdır.
[79] Diyarbakır ilimizin eski adıdır.
[80] Coşkun Alptekin, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.VII, s.545.

dövülürken (26 Cemaziyülâhır 539) 24 Aralık 1144'da lağımcıların surlarda açtığı gediklerden içeri giren Türk askerleri 26 Aralık'ta iç kaleyi de ele geçirdiler. Urfa'nın fethiyle ilgili farklı tarihler de verilmektedir.[81] Şehirdeki yerli Hristiyanlara adaletle muamele eden Zengî, Haçlılar'ın tasfiyesi hususunda çok şiddetli davrandı. Ali Küçük'ü Urfa valiliğine tayin edip emrine yedi kumandanla birlikte kuvvetli bir garnizon verdi.[82]

İmameddin Zengi, Haçlılar'ın kendi aralarında bulunan anlaşmazlıkları dikkatle izlemiş 1144 yılına gelindiğinde Urfa'ya taarruz için uygun fırsatı yakalamıştır.[83] Bu dönemde Urfa kontluğunun Bizans İmparatorluğu ile arasının açık olması aynı zamanda Urfa halkı ile haçlı yöneticileri de birbirlerini sevmemekte birbirleriyle anlaşamamaktadırlar.[84] Urfa Kontluğuna, Kudüs Krallığı ise etkili bir yardım gönderebilecek durumda değildi. Ancak İmameddin Zengi'nin bunca bu avantajlara rağmen dezavantaj olarak da, Urfa'nın çok güçlü surları vardı. İmameddin Zengi, Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın yardım çağrısını kabul eden II. Joscelin'in şehirden uzaklaştırıldığı kendisine bildirilince derhal harekete geçti.[85]

İmameddin Zengi, Urfa önüne gelince İslâmî kaide ve geleneklere uygun olarak kan dökülmesini ve şehrin harap olmasını önlemek için şehre haber göndererek teslim olmalarını talep etti. Şehir de yüksek rütbeli bir asker bulunmadığından, müdafaa işleri şehrin Lâtin Başpiskoposu II. Hugue'nin elinde bulunmaktaydı. II. Hugue, İmameddin Zengi'nin teslim olmaları yönündeki teklifini reddetti. Çünkü Urfa'dakiler, başta Antakya'ya ve Kudüs'e gönderdikleri haber üzerine kendilerine yardıma koşulacağını sanıyorlardı.[86]

Şehrin teslimi reddetmesi üzerine İmameddin Zengi, Urfa'nın bütün etrafını kuşattı. Ordusunu Urfa etrafında yerleştirdikten ve şehir halkının dış dünya ile bağlantısını tamamen kestikten sonra İmameddin Zengi, şehrin ve surların dövülmesi emrini verdi. Yanında her türlü kuşatma aleti ve mancınıklar getirmişti. Bir taraftan surlar dövülür ve şehir halkı devamlı ok atışları ile canından bezdirilirken, bir taraftan da, Halep'ten getirildiği anlaşılan, surların zayıf ve altı kazılmaya müsait yerlerini bilen

---

[81] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**,(1118-1146),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.147
[82] Gülay Öğün Bezer, **"İmâdüddin Zengi," TDV İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul 2007, c.XXXXIV, s. 261
[83] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** s. 78-79.
[84] Ali Sevim, Erdoğan Merçil**, Selçuklu Devletleri Tarihi,** s.256
[85] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** s. 78-79.
[86] Işın Demirkent, **Haçlı Sef.** s. 78-79.

nakkablar kuzey suru altına lağımlar kazmaya başladılar.[87]

28 Kasım 1144'de başlayan şehrin kuşatması üç haftadan fazla sürdü. 24 Aralık 1144 günü şehre giren Türk birlikleri kısa zamanda savunmayı kırdılar. İç kaleye sığınmaya çalışan halkın çoğu, Lâtin Başpiskoposu II. Hugue kendi emri olmadan kapıların açılmamasını emrettiğinden bu kapıların önünde sıkıştı ve arkadan gelenlerin tazyikiyle biribirini ezip öldürdü. Urfa'nın yerli Hristiyan halkını kaderiyle baş başa bırakarak iç kaleye çekilmiş olan haçlı garnizonu da iki gün sonra teslim oldu. Böylece Urfa yeniden Türk-İslâm dünyasına kazandırılmıştı.[88]

İmâdüddin Zengî, Urfa'ya girdikten sonra şehrin tahrip edilmesini önlemiş, esirlerin serbest bırakılmasını, alınan ganimetlerin iade edilmesini istemiştir. Urfa'nın fethi Haçlılar'a o zamana kadar indirilen darbelerin en ağırı ve en anlamlısı idi. Urfa'nın Hristiyanlar için taşıdığı önemi fark eden ve Haçlılar'ın burayı üs edinerek el-Cezîre ve Suriye Müslümanlarına büyük zarar verdiklerini bilen İslâm dünyası bugünü bayram ilân etmiş ve İmâdüddin Zengî'yi hediyelere ve unvanlara boğmuşlardır.[89]

İmameddin Zengi, Urfa'dan Fırat'ın doğusunda ikinci büyük Frank müstahkem mevkii olan Serûc[90] üzerine yürüdü; burası ocak ayı içinde düştü. İmameddin Zengi, bundan sonra nehrin esas geçit yerine hâkim bulunan Birecik[91] üzerine gitti. Ancak buradaki Frank garnizonu inatçı bir direnme gösterdi. Bir kere II. Joscelin çok yakındaydı. Tam bu sırada Zengi, Musul'da karışıklıklar çıktığı haberini aldı. Birecik kuşatmasını kaldırarak süratle doğuya yöneldi. Kendisi hâlâ ismen sadece Sultan Mesud'un oğlu olan Alparslan'ın emrinde Musul atabeyi idi.

İmameddin Zengi, Musul'a ulaştığında Alparslan'ın kendi nüfuz ve otoritesini korumak için atabeyin buradaki vekili Sakar'ı öldürmüş olduğunu öğrendi. Bu, Alparslan bakımından böyle bir harekette bulunmak için hiç de müsait bir an sayılmazdı. Çünkü bir Hristiyan devletinin başkentini fetheden bir kimse olarak İmameddin Zengi, bütün İslâm dünyası nazarında haiz olduğu itibarının doruk noktasında bulunmaktaydı. Alparslan, tahtından indirildi, danışmanları öldürüldü. Halifeye gelince o, İmameddin Zengi'ye sultan ve fatih ünvanını tevcih etmiş ve kendisine hediyeler ile yüklü bir elçi heyeti göndermişti.

---

[87] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 145.
[88] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.79.
[89] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, s.149
[90] Şanlıurfa'nın bir ilçesinin adıdır.
[91] Şanlıurfa'nın bir ilçesinin adıdır.

İmameddin Zengi, 1146 tarihinde Caber Kalesi'nin kuşatmasında bulunurken, gulamlarından 'Yerenkuş' tarafından öldürülmüştür. Bazı tarihçiler bunun nedeninin Zengi'nin içki içip bu gulamı tehdit etmesi olduğunu yazmışlardır. İmameddin'in ölümü hem kurmuş olduğu atabeyliği Musul ve Halep Atabeyliği olmak üzere ikiye bölmüş hem de ordusunu ikiye bölmüştür.[92]

Urfa'nın fethini Bedir Gazvesi'ne benzeten İbnü'l-Esîr ve diğer bazı önemli tarihçiler şehrin fethiyle ilgili çok önemli bilgiler aktarırlar.[93] Anadolu yaylası ile el-Cezîre ve Suriye arasındaki stratejik konumu dolayısıyla Urfa'nın savunması bütün Haçlı hâkimiyetlerini yakından ilgilendiriyordu. İmâdüddin Zengî'nin yapmış olduğu bu fethi, Haçlılar'ın Bizans İmparatorluğu ile kavgalarını ve Urfa-Antakya kontları arasındaki gerginliği hesaba katarak Haçlılar'ın yardımlaşmasına imkân bırakmayacak bir zamanda gerçekleştirmiş bulunuyordu.

İmameddin Zengi, Urfa'dan Fırat'ın doğusunda ikinci büyük Frank müstahkem mevkii olan Serûc[94] üzerine yürüdü; burası ocak ayı içinde düştü. İmameddin Zengi, bundan sonra nehrin esas geçit yerine hâkim bulunan Birecik[95] üzerine gitti. Ancak buradaki Frank garnizonu inatçı bir direnme gösterdi. Bir kere II. Joscelin çok yakındaydı. Tam bu sırada Zengi, Musul'da karışıklıklar çıktığı haberini aldı. Birecik kuşatmasını kaldırarak süratle doğuya yöneldi. Kendisi hâlâ ismen sadece Sultan Mesud'un oğlu olan Alparslan'ın emrinde Musul atabeyi idi.

İmameddin Zengi, Musul'a ulaştığında Alparslan'ın kendi nüfûz ve otoritesini korumak için atabeyin buradaki vekili Sakar'ı öldürmüş olduğunu öğrendi. Bu, Alparslan bakımından böyle bir harekette bulunmak için hiç de müsait bir an sayılmazdı. Çünkü bir Hristiyan devletinin başkentini fetheden bir kimse olarak İmameddin Zengi, bütün İslâm dünyası nazarında haiz olduğu itibarının doruk noktasında bulunmaktaydı. Alparslan, tahtından indirildi, danışmanları öldürüldü. Halifeye gelince o, İmameddin Zengi'ye sultan ve fatih ünvanını tevcih etmiş ve kendisine hediyeler ile yüklü bir elçi heyeti göndermişti.

---

[92] Fazıl Bayat, **"İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği"**, **Türkler Ansiklopedisi**, c.IV, s.817.

[93] İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilvahid, **et-Târîhul-bâhir fîd- Devleti'l-Atabekiyye,** thk: Abdulkadir Ahmed Tuleymat, **Daru'l-kütübi'l-hadîse**, Kahire 1963, s. 67, 69 vd. Ebû Şame el-Makdisî, **Teracimu ricali'l-karneyn el-ma'ruf bi'z-zeyl âlâ ravdateyn** Beyrut1947. Kitabı yayına hazırlayan şahıs Kevserî'yi şöyle takdim ediyor: Mevlâna, **el-Üstad el-Kebîr, Sahibü'l Fâdile Muhammed Zahid b. Hasen el-Kevserî, Vekil-i Meşyahati'l-İslâmiye fi'l-Hilâfeti'l-Osmaniye Sabikan**. c.I, s.37.

[94] Şanlıurfa'nın bir ilçesidir.

[95] Şanlıurfa'nın bir ilçesidir

İmameddin Zengi, 1146 tarihinde Caber Kalesi'nin kuşatmasında bulunurken, gulamlarından *'Yerenkuş'* tarafından öldürülmüştür.[96]

1.7. Kişiliği

Musul Atabegi olan İmadeddin Zengi hakkında yapmış olduğumuz araştırmamızda, azametli, kudretli, kahraman, tecrübeli ve ulu bir hükümdar olduğuna müşahit oluyoruz. Bununla birlikte o, şeriate riayet edip, ona bağlılık gösterir ve ilim ehline izzet ve ikramda bulunurdu. İbn-i Adim, bana bildirildiğine göre, İmadeddin Zengi, kendisine, *"Tanrı'dan korkmuyor musun"* denilmesinden çok korkar ve nefsini insanların yanında çok küçültürdü. Bu nedenle ki Ulu Tanrı, insan takdirinin üstünde olan sırrını, İmadeddin Zengi'nin öz oğlu Nureddin Mahmud Zengî'de çıkarmıştır, demek suretiyle bize İmadeddin Zengi'nin kişiliği hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.[97]

Tarihi kaynakları incelediğimizde İmadeddin Zengi'nin birçok kişisel özelliklerine ulaşmaktayız. Bunlardan dönemin tarihçilerinden Müverrih İbnu'l-Adîm, amcasından naklen şöyle der: "Babam Ebu'l-Fadl, babasının ölümünden sonra İmâdeddin Zengî tarafından Halep ve çevresine kadı tayin edilmek üzere huzuruna alındı ve kendisine şöyle denildi: *"Ey kadı! Bu görevi kendi sorumluluğumdan çıkarıp sana emanet ettim; bu işi nasıl yapacağına dikkat et, Allahtan kork. Şehâdet ve orta parmağını birleştirerek, hasımlar arasında böyle adaletle davran, taraf tutma, duygusallığı bırak"dedi ve ekledi,"Böyle yapmana kim karşı koyarsa, bil ki biz senin arkandayız".*[98]

İmadeddin Zengî'nin kişiliğinin oluşmasında en büyük katkının babası Hacib Kasımüddevle Aksungur'a ait olduğu aşikâre bilinmektedir.[99] İmâdeddin Zengî, halk tarafından sevilen bir babanın mirasçısı olarak hayata başlaması, yaptığı bütün faaliyetlerde hep önde işe başlamıştır. Bu var olan miras birikimini, kendi çaba ve gayretleriyle olabildiğince geliştirip zenginleştirerek; Müslüman devlet adamlığının örnek şahsiyeti olarak tarih sahnesindeki yerini aldı; zira onun şahsiyet ve ahlâkı,

---

[96] Fazıl Bayat, **"İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği",Türkler Ansiklopedisi,** c.IV, s.817.
[97] İbnü'l - Adim, **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler) Selçuklular Tarihi,** Çev. Ali Sevimli, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.158
[98] İbnu'l-Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed, **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Halep,** thk.Süheyl Zekkâr, Daru'l-fikr, Beyrut, ty, (I-XI-bir arada), s.3853.; Osman Gürbüz, **agm,** s.57;
[99] Osman Gürbüz, **agm,** s.54; İbn-i Hallikan, **Vefayâtü'l A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zeman,** nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1972**.** c.I, s.246.; Ebû Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 139

dostları kadar düşmanlarının da takdir ve övgülerine mazhar olması bu düşüncemizi haliyle doğrulamaktadır."[100]

"İmadeddin Zengî'nin zamanında bütün halk emniyet ve güven içinde yaşardı; çünkü güçlülerin zayıflara zulmetme imkânı yoktu" der, İbnu'l-Esir ve babasından duyduğu şöyle bir olayı nakleder: *"Şehid Zengî bir kış mevsiminde Cizre'ye gelince kaleye indi, askerler çadırlara yerleşti. İmâdeddin'in komutanları arasında, kendisinin görüşlerini dinlediği büyük emirlerden İzzeddin Ebubekir Dübeys'i adlı bir bey de bulunmakta idi. Emir Dübeys'i, Cizre'de bir Yahudi'nin evini gasbederek el koymuştu. At üstünde gitmekte olan İmâdeddin Zengî'ye gelerek yardım isteyen Yahudi, başından geçenleri bir bir anlattı ve İmâdeddin Zengî'nin yanında bulunmakta olan Dübeysî'yi şikâyet etti. Haberi dinleyen İmâdeddin Zengî, Dubeysi'ye öfkeli öfkeli bakarak bir kelime bile konuşmadı. Geri çekilme işlemini sonraya bırakarak şehre girdi; çadırını çıkararak şehrin dışında kurulmasını emretti. Yağmur ve çamurun çokluğu sebebiyle çadır kurmak imkânsız gibiydi. Çadır kuranlar kuru toprak getirip yerlere serdiler; ancak bu yeterli olmayınca saman taşıyarak yerlere saman taşıyarak yerin çamurunu kurutarak onun üzerinde çadırları kurdular. Derhal oraya gelen İmâdeddin Zengî, arkadaşlarının mülk edinmelerini yasaklayarak şöyle dedi:"Her ne kadar bu ülkeler bizim olsa da sizin mülk edinmeye ne ihtiyacınız olabilir? Zaten yeterli iktalarınız var. Şayet bu topraklar elimizden çıkarsa, edindiğiniz mülkler de onunla birlikte elden gider. Ne zaman devlet görevlileri mülk edinmeye başlarlar ise halka zulmeder, haksızlık yapar, mallarını ellerinden alırlar".* Bu olayı bize anlatan İbnu'l-Esir, ülkelerde uygarlığın ancak ahalinin mallarına uzanan ellerin önlenip, adaletin uygulanmasıyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Aslında bu tutum ve davranışlar dönemden dönemimize ve buradan da kıyamete kadar uzanan bir ahlaki yapıya dönüştürülmesi adına çok güzel bir ahlaki kaide olarak karşımıza çıkmaktadır.[101]

İbn-i Vâsıl ise İmâdeddin Zengî'nin, ülkesinde adaleti hâkim kılmasına rağmen başlangıçta insanlara karşı zalimane davrandığını, ifa ediyordu. İmâdeddin Zengî'nin bir gece vakti, Hama'da iken Asi Nehri kenarında bir şahsın *"İşleriniz kâr ve zarar verdiği sürece adaletten ayrılmayın."* diye bir şarkı terennüm ettiğini, duyan hükümdar bundan çok etkilenmiş olacak ki, ağladığını ve o günden sonra o güne kadar yaptığı

---

[100] Osman Gürbüz, **agm,** s.56

[101] Osman Gürbüz, **agm** s.56; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil fî't Tarih**, Türkçe trc. **İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't Târih Tercümesi,** c.XI, çev. Abdülkerim Özaydın, s.76; Ebû Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 184.

zulümlerinden vazgeçip bundan böyle adaletle hükmettiğini kaydeder.[102] Bu durum bize hayatın gerçeklerini kavramış olan hükümdar, hayatı boyunca mükemmelliğe doğru uzanan ömrünün nasıl bir durumlarda şekillendiğini görmemize yardım etmektedir.

Kasımüddevle Aksungur ve askerleri halkı üzerinde saygınlığı büyüktü.[103] Celali bir fiziki yapısı vardı. Onun heybetinden dolayı hiç kimse onun önünde konuşmaya, oturmaya dahi cesaret edemezlerdi. Çeşitli ırk ve oymaklardan meydana gelen ordusunu tam bir nizam ve intizam içerisinde adilane davranışları sayesinde yürütür, askerleri ekili alanları çiğner ve atları tarladan gidip ekinleri ezer korkusuyla arkasında iki saf halinde ip gibi kendisini izlerlerdi. Hiç kimse herhangi bir çiftçiden izinsiz veya köy muhtarına hitaben yazılmış bir resmi yazı olmaksızın, ücretsiz saman bile alamazdı. Eğer askerlerinden birinin köylünün hakkını yediğini duyarsa, onun maaşını keser ve ordusundan onun ilişkisini keserdi.[104] Haliyle böyle bir babanın evladı olan İmâdeddin Zengî, hem babasından aldığı eğitim hem de insanların babasının anlatmakla bitiremedikleri saygın kişiliği onun için bir rehber olmuştur.

İmâdeddin Zengî, hayatı boyunca yılmaz bir kahraman olmakla birlikte, işlerinde ise çok uyanık ve çok dikkatli idi. Çevresinde olup bitenleri dikkatle izler; yalnız kaldıkları zaman bile görevlilerin durumlarını araştırırdı. Özellikle yönetim merkezleri ve saraylardaki haberleri araştırır, bu uğurda masraftan kaçınmaz, buralarda görevlendirdiği kimseler, sultanın gece ve gündüz meşgul bulunduğu savaş, barış, şaka, gerçek ne varsa hiçbirini bırakmaksızın araştırıp inceler ve kendisine rapor ederlerdi. Görevlendirdiği istihbarat elemanları her gün kendisine birçok mektup ulaştırırlardı. Önemli devlet işleriyle uğraşması, onu ayrıntılarla ilgilenmekten alıkoymazdı; bu konuda şöyle derdi: *"Küçük hatalar, bilinip giderilmez ise büyür, sıkıntıya yol açarlar."*[105]Derdi. Gerçekten İmadeddin Zengi'nin bu sözü bütün yönetici konumunda olan kişilerin kulağına küpe olacak kapsamda olduğu değerlemesini yapmamız lazım geldiği kanaatindeyim.

---

[102] Osman Gürbüz, **agm,** s.58*;* İbn-i Vâsıl, **Müferricul-kürûb fi ahbâr-ı beni Eyyûb,** s.101.
[103] Osman Gürbüz, **agm,** s.58*;* İbnu Hallikân, **Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282) Vefeyatu'l-Aya'n ve Enbai z'eman,** c.II, Nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1968-1972, s. 328; Ebu'l-Fida, **el-Muhtasar**, c. III, s.18.
[104] Osman Gürbüz, **agm**, s.58*;* İbnu'l-Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed, **Buğyetüt-taleb fi Tarihi Halep,** thk.Süheyl Zekkâr, **Daru'l-fikr,** Beyrut tarih yok, (I-XI-bir arada),, s.3851.
[105] Osman Gürbüz, **agm,** s.59; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil fi't Tarih**, Türkçe trc. İstanbul**,** s. 78; Ebû Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 184.

1.8. Bayındırlık Faaliyetleri

İmadeddin Zengi'nin askeri, siyasi özellikler yanında sayılamayacak kadar birçok ahlaki vasıfları yanında, şükranla yâd edilmesi gereken çabalarından belki de en önemlilerinden birisi de Musul ve çevresindeki bayındırlık faaliyetleri oluşturur. İmadeddin Zengi'nin yönetim, askerlik ve savaşta başarılı olduğu kadar imar ve inşa alanında da haklı bir şöhrete sahip olduğunu kanıtlayacak en önemli kaynak olarak, İbnu'l-Esîr onun bu sahadaki haklı gururunu şöyle anlatır*: "Onun yönetime gelmesinden önce bu memleketin halini bilen, burasını ne ölçüde imar ettiğini bilir. Şehirlerin anası olarak bilinen Musul, Zengî'nin yönetiminin ilk dönemlerinde büyük bölümüyle haraptı. Harap alan, Davulcular mıntıkasından başlayıp kaleye, oradan hükümet sarayına kadar devam ediyordu. Türkmen Camisi'nin yanında bulunan arsa Davulculara ulaşıyordu, Eski Cami bile harabeye dönmüştü. Sura yakın bütün yerlerde imardan eser yoktu. Sura en yakın meskûn mekân bir taş atımı mesafedeydi. Oturdukları yerlere uzak olması dolayısıyla insanlar Cuma dışında, namaz kılmak için camiye gidemiyorlardı. Hükümet sarayının yakınında ilk binayı yapan Emîr Nâsırüd-din Kurî b. Çökürmüş idi. O, Şehid Zengî'den hizmet etmek için yakınlarda bir bina izni istedi ve aldı. Yapacağı bina, kaleye bir mancınık taşı atımı uzaklıkta olması gerekiyordu. Böylece ilk evi yapmış oldu. Bugün söz konusu ev, Melik Salih'in annesinin vakfettiği medrese olarak hizmet görmektedir. Daha sonra hükümet sarayına daha yakın evler yapılmaya başlandı. Bunlardan başka şehrin surlarını yükseltti, hendeğini derinleştirdi ve kendi adıyla bilinen İmâdeddin kapısını açtı.*[106] *Ülkenin Zengî'den önceki perişan halini anlatmak sözü uzatır.*

*Zengî'nin yönetimi uzayıp, şer odaklarına karşı gerekli önlemler alınıp zorbalıklar ortadan kaldırılınca, ülke istikrar ve huzura kavuştu. Bunun üzerine insanlar Musul'a gelip yerleşmeye başladılar. Musul ve çevresinde yapılaşma hâlâ devam etmektedir; (tarihçi kendi zamanını kastediyor) o kadar ki mezarlıklar yıkılıp yerlerine evler yapılmaktadır.. ."*diye bizlere bildirmektedir**.**[107]

İmadeddin Zengi'nin idareye gelmezden önce Musul ve yöresi, meyve ve sebze yetiştiriciliğinde çok az üretim yapan memleketlerden birisiydi. Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, üzüm satan esnafların yanlarında bahçe makası bulundururlar, tartı yerine salkımı makasla keserek satarlardı. Buda yöre olarak her mevsim şartlarında

---

[106] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.184; Osman Gürbüz, **agm,** s.64;
[107] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mevsıl,** Yayınlayan ve tahkik eden. Abdulkâdir Tuleymât, Kahire 1963, s. 77, 78.; Osman Gürbüz, **agm,** s.64;

yetişme özelliği göstermesine rağmen bölgede üzüm ekim ve dikimi yapılmadığının yâda çok az yapıldığının ya da dışarıdan ithal edildiğini bu durum bize kısaca yörenin üzüm ihtiyacını karşılamadığını bize göstermektedir. Bu durum sadece üzüm için değil diğer meyve ve sebzeler içinde geçerli idi. İmadeddin Zengi ülkesini bayındır hale getirmek için tarımı destekleyici faaliyetlere imza atmaya başlayınca, şehirin yakın yerlerinden başlamak üzere bağ ve bahçeler kurulmaya başladı. Zengi dönemi temeli atılan sebze ve meyve yetiştiriciliği yönünden günümüze kadar geçen süre zarfında bakıldığında kendi kendine yeterliliği olan bir bölge konumunda olması bizim tezimizi destekleyici yönünün olduğunun kanıtıdır. Hatta dönemin kaynaklarından öğrendiğimiz bilgilerden, İmadeddin Zengi tarafından alınan bu tedbirler sayesinde, bilhassa nar, üzüm ve armut yenisi çıkıncaya kadar pazarda buluna biliniyordu. Ayrıca elma ise yenisi eskisiyle karışacak kadar bol miktarda yetiştirildiğini öğreniyoruz.[108]

1.9. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Hayatı

1.9.1. Doğumu

Nureddin Mahmud b. Zengi, Büyük Selçukluların Musul ve dolaylarının atabegi olan ve söz konusu bölgede yarı bağımsız bir devlet kurmuş bulunan büyük devlet adamı olan Ebû Said İmâdeddîn Zengî'nin dört oğlundan ikinci oğludur.[109]

Nureddin Mahmud b. Zengî, Selçuklu Atabeklerinden olan künyesi, Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin İmâdeddîn Zengî olan, Atabeg sülâlelerinin en meşhurlarından olup Zengîlerdendir.[110] Zengilerde kaynaklardan öğrendiğimize göre Türk soyundan gelmektedir.[111]Âdil Melik Nureddin Mahmut b. Zengî, Ebu'l-Feth Mahmud b. El-Atabeg İmâdeddîn Zengî b. Kasîmü'd-Devle b. Aksungur Et-Türkî Es-Selçukî, hicri senesinin 511. yılının Şevval ayının 17'sinde Pazar günü miladi takvime göre ise de, 11 Şubat 1118 tarihinde Halep'te dünyaya geldi.[112] Nureddin Mahmud b. Zengî, dünyaya

---

[108]Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 188.;Osman Gürbüz, **agm,** s.64;

[109] İbnü'l-Esir: **Et-Târîhü'l-Bâhir,** Kahire-1963, s. 163; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.9; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara-2006, s.114; Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Türkler Ansiklopedisi**, s.825; Bahaeddin Kök, **Nureddin Mahmud Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri**, İstanbul-1992, İşaret Yay. s. 25;

[110] Alptekin, Coşkun**: "Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi.** C.7, s.552; Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Türkler Ansiklopedisi**, s.825;

[111] İbnu'l-Esir, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), s. 4; Bahaeddin Kök, **age,** s. 25

[4] İbn-i Halikan: **Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, (Neşr. İhsan Abbas), Beyrut- 1968, c. 5, s. 187; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.9; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara-2006, s.114; İsmet Parmaksızoğlu: "Nureddin "Md., **Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977, c. 25, s.346 ; K.V. Zettesteen: **"Nureddin "Md., İslâm**

geldiğinde babası İmâdeddin Zengî Musul ve çevresinin hâkimi olan kudretli emîr Aksungur Porsukî'nin hizmetinde olup dönemin en önde gelen komutanları arasındaydı.[113] İmâdeddin, 521/1127 yılı Ramazan ayında Musul hâkimliğine getirildi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar'ın, oğluna atabey tayin ettiği İmâdeddin Zengî'ye Musul'u iktâ etmesiyle burada Musul Atabegliği (Zengîler) denilen devletin temelleri atılmış oldu.[114]

1.9.2. Çocukluğu

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yazısının çok güzel olması, çok okuması, hadis ezberleyip rivayet etmesi ve fıkıh bilgisiyle ilgili rivayetler onun çok iyi bir eğitim aldığını gösterir.[115] Dönemin kaynakları başta olmak üzere yapmış olduğumuz bu çalışma ve araştırmamızın bazı yerlerinde de görüleceği üzere Nureddin Mahmud b. Zengî'nin iyi bir hükümdarın niteliklerini taşıyan karaktere sahip olması hasebiyle, çocukluğundan başlamak üzere babası ve onu eğitmekle görevli olan görevlilerin Nureddin Mahmud b. Zengî'ye çok büyük değer verdikleri anlaşılıyor. Zengi'nin onda hükümdarlık vasıfları sezdiği; bu sebeple onun bilgili ve faziletli bir kişi olarak yetiştirilmesi için özel bir gayret sarf ettiği düşünülebilir. Nitekim kaynaklarda geçtiğine göre İmâdeddin Zengi, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi diğer oğullarından üstün tutmakta ve onda soyluluk belirtileri görmekte olduğu yönünde birçok kaynakta geçmektedir.[116]

Nureddin Mahmud b. Zengî büyük bir ihtimalle devrin en mümtaz hocalarından ilk olarak Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrendi. Yine devrin devlet erkenına uygun bir şekilde bir İslâmî eğitim alma geleneğine uygun olarak eğitim aldı. Nureddin Mahmud

---

Ansiklopedisi, M.E.B. Yay. Ankara 1966, c. 9 s.358; Ebu Şame, **Kitabu'r-Ravdateyn,** Beyrut, thsz. c.1, s.5; İbnu Hallikan , Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekr, **Vefayâtu'l A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zeman,** nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972, c. V, s.187. Bahaeddin Kök, age, s. 25;

[113] Yılmaz Öztuna, Devletler Hanedanlar ve İslam Devletleri Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I s.499; Osman Gürbüz, **agm,** Sayı: 38, Erzurum 2012, s.53; Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Türkler Ansiklopedisi**, s.825

[114] İbnü'l-Esir: **Et-Târîhü'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Bi'l-Mavsıl,** Kahire 1963, s.33-35; İbnü'l Esir, age, İstanbul, x, s.641,642-643; Es -Sakar, Sâmî, *"***Musul", TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 2006, XXXI, 362; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1977, s.27, 28

[115] İbn-i Hallikan**, Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, (Neşr. İhsan Abbas),c.5, Beyrut- 1968, s. 187**;** Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Zengi, TDV, İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.XXXIII, 260. İsmet Parmaksızoğlu, "Nureddin" Mad., **Türk Ansiklopedisi, c**.25, M.E.B., Yay., Ankara 1977, s.346 ; K.V. Zettesteen, **"Nureddin" Md.,İslâm Ansiklopedisi**, **c**.9, M.E.B.Yay. Ankara-1966, s.358

[116] İbnu Tağribedri, Ebu'l - Mehasin Yusuf, **en-Nucumu'z-Zahire fi Muluki Mısra ve'l- Kahire**, Mısır 1972, c.V1 s.71; Bahaeddin Kök, **age,**s. 27; Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Türkler Ansiklopedisi**, s.825

b. Zengî, belli bir yaştan sonra askerlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yetenekleri kazanmak suretiyle iyi bir asker olarak yetiştirildi.[117]İmâdeddîn Zengî, oğlu Nureddin Mahmud b. Zengî'nin çok küçük yaşlarda eğitimini düzenli bir şekilde sağlanması adına bütün önlemleri aldı. İmâdeddîn Zengî, belki de kendisinin babasız büyümesi onun içinde kalan bir takım uhdeleri, çocuklarına karşı aşırı düşkün olmasına ve onlara daha çok sahip çıkmasına vesile olmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengî, önce Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti akabinden Arapça, Farsça ve Rumca dillerini öğrendi. Diğer kardeşleri olan Seyfeddin Gazi ve Mevdud gibi, çocukluğundan itibaren mükemmel bir eğitim gördü. Evde, divanda ve medresede çok iyi bir İslam terbiyesiyle bir âlim ve mücahit olarak yetiştirildi. Çağın büyük âlimlerinin rahle-i tedrisinden geçerek edep-erkân öğrendi. Sert mizacı fakat mütevazı tavırlarıyla devrin bilginlerinin dikkatlerini çeken bir çocukluk dönemi geçirdi.[118]

Bilhassa çocukluk yıllarında hocalarından almış olduğu eğitim ile ve ailesinden aldığı terbiye birleşince; Nureddin Mahmud b. Zengî, insanlar tarafından çok takdir edilen çok sevilen bir kişiliğe sahip olmuştu. Şehametli, şecaatli, yüksek himmet sahibi, iyi niyetli, saygılı, dindarlığı apaçık belli olan bir kimseydi. Nureddin Mahmud b. Zengî çocukluğundan başlamak üzere toplum içine pek fazla çıkmayı sevmeyen ve fazla kimseyle görüşmek istemeyen daha çok tefekküre yönelik tutum sergileyen bir yapısı vardı.[119] Bu tutum ve davranışını ömrü boyunca muhafaza etmiştir.

1.9.3. Gençliği

İslam ve Türk Tarihinde yiğitliği, doğruluğu ve adaletiyle büyük ün yapmış olan[120] ve İslam kurumları tarihine değerli eserler katmış bulunan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, babası İmâdeddîn Zengî gözetimi altında yetişti. Gençlik döneminde askerî bakımdan temayüz ettiği ve babası İmâdeddin Zengî'nin yanında zaman zaman savaşlara katılarak kumandanlık vasıflarını geliştirdi. Urfa fatihi, Musul ve Halep Atabeği, Aksungur oğlu İmadeddîn Zengi'nin ikinci büyük oğlu, ikinci şehzadesidir. [121]

---

[117]Mustafa Eğilmez**, age**, s.825; Bahaeddin Kök, **age,** s. 27.
[118] Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Zengi, TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.XXXIII, İstanbul 2006, s.260; Mustafa Eğilmez**, age**, s.825.
[119] İbnü'l Esir, age, 11, s. 322; Eğilmez**, age,** c.IV, s.826; Muhammed b. ebi bekr İbn-i Vefa, **Kitabu İkazu'l Gafil bi Sireti'l- Meliki'l-Adil Nureddin Eş-Şehid**, s.313
[120] İsmet Parmaksızoğlu, **"Nureddin Mahmud Zengi" md., Türkiye Ansiklopedesi,** c.XXIV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.346.
[121] İbnü'l Esir, **el-Kâmil, İstanbul, c**. XI, s.322; Mustafa Eğilmez**, age**, c.IV, s.825; Bahaeddin Kök, age, s. 27.

Nureddin Mahmud b. Zengî yaradılış olarak orta boylu, esmer tenli, geniş alınlı, güzel yüzlü ve sakallıydı. Nureddin Mahmut b. Zengî, uzun boylu, çenesinden başka yerde sakalı olmayan, alnı geniş yakışıklı güzel gözlü biriydi.[122] Onun akıllı, şuurlu, varacağı hedefleri apaçık gösteren siyasetine, bilgi ve yiğitliği de eklenince önüne çıkan engelleri bir bir aşmasını bilen bir özelliği vardı.[123]

Nureddin Mahmut b. Zengî'nin gençlik dönemiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Bununla birlikte onun, babası İmâdeddîn Zengî'nin yanında zaman zaman savaşlara katılarak ve savaş tecrübesi kazandığını söyleyebiliriz. Bunun yanında onun, gençlik döneminde başlamak üzere Atabeylik sınırları içinde bir kale veya bir şehrin emirliğini üstlenmiş olduğunu düşünmemiz de elbette yanlış olmaz. Zira dönemin var olan kültürel yapısı buna uygun olduğu bilinmektedir. Nureddin Mahmut b. Zengî, büyük bir ihtimalle, bir yandan da o dönemin seçkin bilginlerinden gerekli dersleri alırken, bir yandan da Esededdin Şirkuh (ö. 565/1169)[124] ve Mecdeddin b. ed-Daye (ö.565/1170)[125] gibi büyük emirlerle bulunarak gereken bütün savaş oyunlarını ve taktiklerini öğrenmiştir. Bütün bunların yanında Nureddin Mahmut b. Zengî'nin, gerek kendine ve gerekse atına savaş yeteneği kazandırmak için o dönemlerde birçok Türk hükümdarının ve emirinin oynadığı çevgan oyununa devam etmiş olduğu şüphesizdir. Askeri Kurumlar bahsinde de söz konusu edeceğimiz gibi, çevgan oyununda, Selahaddin el-Eyyubi (569-589/114-1193)'den başka birinin karşısına çıkamayışı,[126] onun, çevgan öğrenmeye epeyce bir zaman ayırdığını ve dönemin en iyilerinden biri olduğu aşikârdır.[127]

Nureddin Mahmut b. Zengî, gençlik dönemlerinden başlamak üzere çok cesur davranışlar sergileyen bir komutan, isabetli görüşleriyle kendini hemen farkettiren bir idareci, düşmana karşı nasıl tedbirler almasını çok iyi bilen bir siyasetçi, harp konusunda dünya harp tarihine adını yazdıran bir uzman, çevgan oyununda harika bir oyuncu ve ata binmekte eşsiz bir biniciydi. Nureddin Mahmut b. Zengî, ata çok süratle giderken iner ve binerdi. Muharebede çift ok taşır ve iki ok torbası kullanırdı. Nureddin

---

[122] İbnü'l Esir, age, c.11, s.322.
[123] İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi, Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** c.X, Haydarabad 1334, s.248-249.
[124] İbnü'l Esir, **el-Kâmil, c**. XI, s. 141; Ebu'l-Fida, İmadiddin İsmail, **el-Muhtasar fi Ehbaril-Beşer**, nşr. Daru'l-Ma'rife, c. III, Beyrut thsz., s.46-47.; Mustafa Eğilmez**, age,** s.825; Bahaeddin Kök, **age**, s. 27;
[125] İbn Hallikan, **Vefayâtu'l-a'yân** s.152; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, c.II, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), s.120; Mustafa Eğilmez**, age**, c.IV, s.825.; Bahaeddin Kök, **age**, s. 27;
[126] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.149.
[127] Mustafa Eğilmez**, age**, s.825.; Bahaeddin Kök, **age**, s. 27;

Mahmut b. Zengî çocukluk yıllarından beri cihad ve şehitlik makamlarının çok yüce makamlar olduğunu öğrendiğinden hayatının sonuna kadar şehit olmayı çok arzuluyordu ki, bu yüzden olacak ki, yakın çevresi hep ona Nureddin eş Şehid ismiyle hitap ederlerdi. Nureddin Mahmut b. Zengî, kendisine Nureddin eş Şehid ismiyle hitap edilmesinden çok hoşlanıyordu. Ancak şehit olmayı çok arzu ettiği halde Nureddin Mahmut b. Zengî bir türlü bu muradına nail olamadı.[128]

1.9.4. Hükümdarlığı ve Faaliyetleri

Nureddin Mahmud b. Zengî babası İmadeddîn Zengî'nin 14 Eylül 1146 tarihinde Caber Kalesi önünde şehid edilmesinin ardından, babasının çok güvendiği komutanlarından olan Esedüddîn Şîrkûh'un[129] yardımıyla Halep'te idareyi ele aldı.[130] Zira yılların tecrübeli komutanı Esedüddin Şirkuh, İmâdeddîn Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmut b. Zengî'ye yaklaşarak şu sözleri söyledi: *"Benim görüşüme göre, babanın veziri, Musul'a götürmek ve orada hükümdarlığını ilan etmek istediği ağabeyin Seyfeddin Gâzî lehine askerleri saptırmakla meşgul oluyor. Bu yüzden senin Halep'e gitmeni, orada hüküm sürmeni ve buradan bütün Suriye'ye hâkim olmanı daha müreccah görüyorum. Bunu yaptıktan sonra, doğu yani Musul ve havalisi de sana tabi olur."*[131]

Atabeg İmâdeddin Zengi, şehit edilmesinin ardından Musul Atabekliği için ilk sıkıntı içeriden geldi. İmâdeddin Zengi şehit edildiğinde, yanında bulunan Sultan Mahmud'un oğlu şehzade Melik Alp Arslan, Musul'u ele geçirmek ve hâkimiyetini ilan etmek üzere ortaya çıktı. Zira Şehzade Alp Arslan, iktidarın kendi hakkı olduğuna inanmakla beraber, aynı zamanda ordu içinde de hatırı sayılı sayıda desdekçisi vardı. Ümerâdan bazısı şehzadenin çadırına giderek ordunun emrinde olduğunu bildirip,

---

[128]Mustafa Eğilmez**, age**, s.825 Bahaeddin Kök, **age,** s. 27;

[129] Gregory Abûl Farac, **Abu'l - Farac Tarihi,** c.II, Ömer Rıza Doğrul,TTK Yayınları / İkinci Dizi, s. 382; Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, **"Araplarla Türkler'in İlk Temasları** (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar)", **İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri,** İstanbul 2000, s.40; Esedüddîn Şîrkûh, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin askerlik bilgilerini öğrendiği komutanlardan ve Selehaddin-i Eyyubi'nin amcasıdır.

[130] Ramazan Şeşen, Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s.37; Mustafa Eğilmez, **age**, **Türkler Ansiklopedisi,** s.826; Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Mahmud Zengi**, **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.XXXIII, İstanbul 2006, s.260;

[131] Gregory Abûl Farac, **Abu'l - Farac Tarihi,** c.II, Ömer Rıza Doğrul,TTK Yayınları / İkinci Dizi, s. 382; Ekmeleddin İhsanoğlu-R. Şeşen, **"Araplarla Türkler'in İlk Temasları** (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar)", **İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri,** İstanbul 2000, s.40.

"İmâdeddin Zengi, senin kölen (gulam) idi; bizler de senin köleleriniz; ülke de senindir" dediler.[132]

İbn Kalanisi'nin rivayetinde, İmâdeddin Zengi'nin şehit edildiği sırada yanında bulunan Alp Arslan'ın kendi adamları ve Seyfeddin Gazi ile birlikte Musul'a gittiğini ve burada bulunan Musul valisi Zeyneddin Ali Küçük'ün işler halledilinceye kadar şehrin kapılarını açmadığını söylüyor.[133] Ancak ulaştığımız diğer kaynaklarda ise Seyfeddin Gazi, babası şehit edildiğinde Şehrizor'dadır.[134] Zaten Melik Alp Arslan'nın, İmâdeddin Zengi'nin yanında bulunduğu bilinmektedir.[135] Öte yandan bazı kaynaklarda Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un oğulları olarak Muhammed, Melikşah ve Davud kayıtlı olup bunlar arasında Alp Arslan yâda Ferruh-Şah isimleri kayıtlı değildir.[136]

Bu konuda en net bilgiyi îmâdeddin el-Katib el-Isfahanî'de bumaktayız. Bu müellife göre Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un Alp Arslan ve Ferruh-Şah isminde oğulları vardır. Bunlardan Alp Arslan Zengi'nin yanında tutulurken, Ferruh-Şah, Musul'da Zengi'nin karısı Sökmeniyye Hatun tarafından yetiştirilmektedir. İmâdeddin Zengi'nin şehit edilmesinin akabinde, isyana kalkışan Ferruh-Şah Musul'daki Zengi'nin adamları tarafından önce hapis edilmiş, sonra serbest bırakılmıştır. Ferruh-Şah'ın muhtemelen Musul kalesinde öldürülmesi dolayısı ile kaynaklar ondan söz etmezler.[137] Yine aynı konuda İbnü'l-Esîr'in kaydını esas alan ancak Hafacî meselesindeki Ferruh-Şah Musul'da İmâdeddin Zengi'nin karısı Sökmeniyye Hatun tarafından yetiştirildi. Burada iken isyana kalkışan Ferruh-Şah Musul'daki İmâdeddin Zengi'nin adamları tarafından önce hapis sonra bertaraf edilmiştir. Ferruh-Şah'ın muhtemelen Musul kalesinde öldürülmesi dolayısı ile kaynaklar ondan fazla söz etmezler.[138] Ancak bilinen şu ki, Ferruh-Şah'ın yaptığı iktidar hamlesinin çok kısa zamanda hüsranla sonuçlandığıdır.

İbnü'l-Esir'in kaydınına göre Hafacî meselesindeki Muhammed bin Ali el-Isfahanî'nin başkanlığında devletin önemli isimlerinin toplandığı kaydedilir. Bunlar

---

[132] Bkz., Vekâyinâme, c. II, s. 132, **Anonim Süryani Vekâyinâmesi**, s. 291; Coşkun Alptekin, **The Reign,** s. 90; İbnü'l Esir, **el-Kâmil, c**. XI, İstanbul 1987, s.106

[133] İbnü'l-Kalanisî, **Zeylii Tarih-i Dımaşk,** s.285. İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s.106

[134] İbnü'l-Ezrâk, **Tarihli Meyyâfârikîn ve Âmid**, 81.; Ahmed Cevdet Paşa, (Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ) **Peygamberler veHalifeler Tarihi**, (Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan Metîn Muhsin Bozkurt), Çile Yayınları, İstanbul -1984, c. II, s. 823

[135] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s.106

[136] Sadreddin el-Hüseynî, **Ahbânı'd-Devleti's- Selçukiyye**, Türkçe ter, Necati Lügal, Ankara 1943, s.69;

[137] Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,** İstanbul 1943, s.186-187

[138] Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,** İstanbul 1943, s.186-187

arasında Kâdı Kemaleddin Ebû'l-fazıl Muhammed b. eş-Şehrizorî, Emîr-i Hâcib Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî gibi Atabeglik'in önde gelen devlet adamları bulunuyordu. Bu grup, Atabeglik Devleti'nin muhafaza edilmesine karar verdiler. Bu arada kargaşa başlangıcında vezir Cemaleddin Muhammed el-Isfahanî, aralarındaki düşmanlık yüzünden Emir-i Hâcib Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî'den kaçarak, Emirek el-Candâr'a sığınmış, ancak tehlike olmadığını görünce geri dönerek emir Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî ile anlaşmıştı. Vezir Cemaleddin, Emir Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî ile birlikte, Melik Alp Arslan'a giderek itaat ettiklerini bildirdiler[139].

Melik Alp Arslan, kendisine itaat sözü verilmesi üzerine haddinden fazla rahatladı. Bu durum karşısında, Vezir Cemaleddin ile Musul'da bulunan Hâcib Zeyneddin, Ali Küçük'e haber göndererek devletin başına Melik Alp Arslan'ın geçme niyeti olduğunu bildirdiler. Bu durum karşısında Ali Küçük, Seyfeddin Gazi'yi derhal babasının makamına getirmek için acilen Şehrizor'dan Musul'a getirilmesini istedi. Öte yandan Vezir Cemaleddin, Emir Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî ile önceden kararlaştırdığı üzere, Melik Alp Arslan'a, Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî'in, Haleb'te bulunan memluku Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanına gitmesinin gerekmekte olduğu teklifi kabul ettirildi. Melik Alp Arslan'in izin vermesi üzerine Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî oradan ayrılarak Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanına gitti. Haleb'e gittikten sonra Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanındaki yararlı faaliyetlerinin bir karşılığı olarak Hama, Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî'ye iktâ edilmiştir.[140]

Öte yandan Melik Alp Arslan, ülkenin kendisine ait olduğunu ve Fırat'ın doğusunda Zengi evladına bir şey kalmayacağını zannediyordu. Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî'in Haleb'e gitmesinden sonra Vezir Cemaleddin, Melik Alp Arslan ile birlikte hareket ettiği izlenimi vermeye başladı. Vezir Cemaleddin, Melik Alp Arslan'ı Rakka'ya gitmeye razı ederken içki ve eğlence meclisleriyle de yol boyunca onu oyaladı. Oysa Melik Alp Arslan ümerânın kendisine itaat etmesini istiyordu. Vezir ise, ciddi bir tehlike olarak gördüğü emirlerin, Melik Alp Arslan'a meyletmesini engellemek için her türlü tedbiri alıyordu. Vezir Cemaleddin, Melik'ten birçok iktâlar ve ihsanlar beklediklerini söylediği askerlerin her birinden Seyfeddin Gazi'ye bağlılık için yemin

---

[139] İbnu'l-Esir, **et-Tarihu'l-Bahir fi'd**, Kahire 1382 (1963), s.84-85.

[140] Elisséeff, Nikita, **Nûr ad-Dîn, un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut Français de Damas, Damas 1967, c.II, s.392.

alıyordu. Sonra da yemin eden emirlerin her birini gizlice Musul'a gönderiyordu. Bu suretle Melik Alp Arslan'ın şüphelenmesine fırsat vermiyordu. Kafileler, Rakka'da birkaç gün kaldıktan sonra Mâkisîn'e geçtiler. Vezir Cemaleddin, bu güzergâhı özellikle seçiyordu. Böylece zaman kazanıyor; Seyfeddin Gazi'nin Musul'a girmesini bekliyor, ayrıca kendine bağlı subayları teker teker Musul'a göndererek Melik Alp Arslan'ı gittikçe yalnız bırakıyordu. Vezir Cemaleddin, Mâkisîn'de de Alp Arslan'ı eğlence ile oyaladı. Sincar'a geldiklerinde artık Seyfeddin Gazi de Musul'a girmiş bulunuyordu. Vezir Cemaleddin, Sincar dizdarına gizlice bir mektup göndererek, Melik Alp Arslan'ın Sincar'ı istemesi halinde kaleyi teslim etmemesini bildirip onu şu sözleri söylemesini istedi: *"Ben Musul'a tâbiyim. Sen ne zaman Musul'a hâkim olursan ben de Sincar'ı sana teslim ederim"*. Dizdâr, gerçekten de Sincar'ın teslimini isteyen Melik Alp Arslan'ın talebini bu gerekçe ile reddetti. Bunun üzerine yönünü Musul'a çeviren Melik Alp Arslan'a Vezir Cemaleddin, *"Şimdi iş Musul'a gitmekte. Kölen Seyfeddin Gazi yakınımızda olduğunu duyduğunda bizi karşılamaya çıkacaktır. O zaman sen onu ele geçirir ve ülkeye hâkim olursun"* dedi. Fakat bu arada yanındaki askerlerin sürekli ayrıldığını ve yanında çok az sayıda asker kaldığını en sonun da fark eden Melik Alp Arslan, korkusundan Musul'a girmekten vazgeçti. Beled tarafına yönelen Melik Alp Arslan, buradan Dicle'nin doğusuna geçti. Öte yandan Melik'in Beled'e yönüne gitmesi üzerine Musul'a giren Vezir Cemaleddin Muhammed, Emîr İzzeddin Ebu Bekr ed-Dübeysî'yi onu yakalaması için görevlendirdi. Emîr İzzeddin Ebu Bekr ed-Dübeysî de bir adamını göndererek Melik Alp Arslan'ı yakalatıp Musul'a getirtti.[141] İbnü'l-Ezrâk, Alp Arslan'ın, İzzeddin Ebu Bekr ile birlikte Kemaleddin Şehrizori'nin kardeşi, Tâceddin Ebû Tâhir Yahya b. eş-Şehrizorî tarafından iknâ edildiğini ve Sincar yakınındaki es- Selv kalesine getirtildiğini kaydeder[142].

Öte yandan, Irak Selçuklu Sultanı Mesud (Zilkade 502-1 Receb 547/Haziran 1109-2 Ekim 1152) tarafından kendisine iktâ olarak verilmiş olan Şehrizor'da bulunan Seyfeddin Gazi, Vezir Cemaleddin Muhammed'in gönderdiği mektup ve ayrıca İmâdeddin Zengi'nin, kendisinden sonra oğlu Seyfeddin Gâzi'nin Musul'a hâkim

---

[141] İbnü'l Esir, **El-Kamil,** İstanbul 1990**,** c.XI, s. 106; **İslam Ansiklopedisi"Seyfeddin Gazi"** maddesinde vezir Cevad'ın, askerleri, Alp Arslan'a biatettirmeğe teşebbüsünden bahsediliyor. Oysa İbnü'l-Esîr, askerin Alp Arslan'a tabi olmak istediğini ancak vezirin buna fırsat vermeyerek Alp Arslan'ı eğlence ile oyalayıp ümerâdan bir kısmını Şehrizor'da bulunan Seyfeddin Gazi'ye biatettirmeğe muvaffak olduğunu kaydeder. ; Elisséeff, Nikita, **Nûr ad-Dîn, un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut Français de Damas, Damas 1967, c.II, s.392-393.

[142] İbnü'l-Ezrâk, **Tarihti Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.81.

olması hususundaki vasiyeti dolayısıyla, Atabeglik naibi Zeyneddin, Ali Küçük'ün yaptığı davet üzerine Musul'a hareket etmişti. Seyfeddin Gazi, Musul'a girdiği sırada Vezir Cemaleddin Muhammed ile Melik Alp Arslan'ın yanında az sayıda askerle Musul'a gelmekte oldukları haberini aldı.[143]

Kaynaklarda Melik Alp Arslan'ın Musul'a girişi ve bertaraf edilişi hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlardan biri şöyledir: Vezir Cemaleddin Muhammed, Sincar dizdarına, haber gönderdiği zaman ondan, şehzadeyi Musul'a yönlendirmesini istemişti. Sincar dizdarı, Melik Alp Arslan'a bir adam göndererek Sultan olarak Musul'a hâkim olursa kendisinin de Sincar'ı teslim edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Melik Alp Arslan, Musul'a gelerek saraya indi. Ancak tam bu sırada, Seyfeddin Gazi'nin emrindeki kuvvetler ani bir baskınla Alp Arslan'ı yakaladılar. Sonra da onu Musul kalesine hapsettiler. Bu andan itibaren Alp Arslan'ın adı zikredilmez oldu. Bu durum, onun bir şekilde ortadan kaldırıldığını gösteriyor diye rivayetlerde vardır. Vezir Cemaleddin, her ne kadar Alp Arslan'ı daha önce ele geçirme fırsatı bulmuşsa da onu kendisi saf dışı bırakmamış, bu işi Seyfeddin Gazi'ye bırakmıştır. Vezir Cemaleddin, işin kolayca halledilmesi için Alp Arslan'ı Musul'a yönlendirirken yanında az sayıda asker kalmasına dikkat etmiştir. Böylece Seyfeddin Gazi, Melik Alp Arslan'ı kolayca saf dışı bırakabilmiş ve Musul'da Atabeglik tahtına oturabilmiştir. Yeni Atabeg, merkezi Musul olmak üzere Diyar-ı Rebia, el-Cezire(Mezopotamya) ve Diyâr-ı Mudar'a sahip oluyordu. (Rebiyüâhir 541/Eylül 1146)[144]

Görüldüğü gibi Atabeglik Devleti, vezir Cemaleddin Muhammed el-Isfahanî, Kadı Kemaleddin Şehrizori, Emîr Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî gibi devlet adamlarının tedbiri ve ileri görüşlülüğü sayesinde muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte Atabeglik ikiye bölünmekten kurtulamamıştır. Çünkü ümerâ, sınırları hayli genişlemiş olan devletin muktedir bir hükümdardan mahrum kaldığını anlayınca, bu geniş ülkenin bütünlüğünü muhafaza etmek bir yana, devletin tamamen ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini görmüşlerdi. Özellikle Selçuklu şehzadelerinin kendi kişisel iktidar hırslarını tatmin için Musul yöresinde müstakil bir idarenin hesaplarını yapmaları bu tehlikeyi daha da artırıyordu. Bu bakımdan, Atabegliğin hiç olmazsa bölünmüş

---

[143] Gülay Öğün Bezer, **Begteginliler** (Erbil'de Bir Türk Beyliği 526-630/ 1132-1253), İstanbul 2000, s.20.
[144] Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları,** s. 191; Îbnü'l-Cevzî, **Kitabu'l- Muntazam**, X, s.l 19; İbnü'l Esir, **El-Kamil,** İstanbul 1987 c.XI, s. 106,127; îbn Hallikân, **Vefeyâtii'l-A'yân**, IV, s.4; Makrizî, **Kitabu's-sıdûk Li-ma'rifeti Düveli'l-Mülûk**, I.Cilt, I.Kısım, Kahire 1934, s.38; Alptekin, **The Reigrı of Zangi,** s.91; Gülay Öğün Bezer, **Begteginliler** (**Erbil'de Bir Türk Beyliği 526-630/ 1132-1253),** İstanbul 2000, s. 20.

olarak varlığı idame ettirme şansı tanınmalıydı. Böyle bir girişim, söz konusu ümerâ ve devlet adamlarının kişisel menfaatlerini de sürdürmeyi beraberinde getirecekti.[145]

Nitekim İmâdeddin Zengi'nin ölümünden sonra Devlet, Fırat nehri sınır kabul edilerek merkezleri Musul ve Halep olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. Vezir Cemaleddin'in girişimiyle askerlerin bir kısmı Seyfeddin Gazi'nin etrafında toplanınken, ordu mensuplarından bazıları da Nureddin Mahmud b. Zengi'ye katılmayı tercih ettiler. Ca'ber kalesi kuşatması sırasında babasının yanında bulunan Nureddin Mahmud b. Zengi, onun ölümünden sonra babasının hâzinesini de alarak Haleb'e gitti. Aralarında Esedüddin Şirkuh, Seyfuddevle Savar ve Emîr Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî gibi önemli emirler kendisine katıldılar[146].

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Ağabeyi Seyfeddin Gâzî ise Musul'da, yönetimi ele aldı. Seyfeddin Gâzî, babasından kalan mirasına Vezir Cemaleddin Muhammed el-Isfahanî, Kadı Kemaleddin Şehrizori, Emîr Salahaddin Muhammed el-Yağısıyanî gibi büyük devlet adamlarının almış oldukları tedbirler sayesinde Atabeglik olan Zengi Devleti muhafaza edilmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Halep'te idâreyi ele almasından sonra karşılaştığı ilk olay, eski Urfa Kontu Joscelin'in Urfa'ya saldırması olmuştur. Zira Joscelin İmadeddîn Zengî'nin şehit edildiği haberi kendisine ulaşır ulaşmaz şehirdeki Ermenilerle birlik olup şehri kısa bir sürede ele geçirmişti. Fakat kalede bulunan Müslüman askerler, kaleyi teslim etmeyip direnme kararı aldılar. Bu durum karşısında Joscelin teslim olmamaları halinde onlarla savaşa tutuşacağını bildirdi. Müslüman askerler teslim olmayı reddedince çatışma başladı. Halep'te bulunan Nureddin Mahmud b. Zengî, durumu öğrenir öğrenmez hemen askerleriyle birlikte Urfa'ya hareket etti. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Urfa'ya yaklaştığı haberini öğrenen Joscelin geri çekildi. Nureddin Mahmud b. Zengî şehre girdi. Ağabeyi Seyfeddin Gâzî'de babasının emaneti olan Urfa'nın Joscelin tarafından ele geçirildiği haberi karşısında ordusu ile

---

[145] İbnü'l-Kalanisî, **Zeylii Tarihi Dımaşk,** s.285; İbn Hallikân, Vefeyâtıı'l-A 'yân, c.IV, s.3; Aynî, Ikdu'l-Cumân, (Yazma nüsha), XII, s. 159; Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, c.II, s.392.

[146] İbnü'l-Kalanisî, **Zeylii Tarihi Dımaşk**, s.285; **Mir'âtü'z-Zaman**, s.204.; İbn Hallikân, **Vefeyâtıı 'l-A 'yân,** IV, s.3; **Aynî, Ikdu'l-Cumân,** (Yazma nüsha), XII, s. 159; Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, c.II, s.392.

Urfa'ya yöneldi, ancak Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Urfa'yı Joscelin elinden aldığı haberi kendisine ulaşınca yoldan dönerek Musul'a dönmüştür.[147]

Seyfettin Gâzî b. Zengi (h.500/1106-h.544/1149) gerisinde erkek varis bırakmadan çok kısa süren saltanatı sonrasında vefat etmişti. Seyfettin Gâzî b. Zengi, sağlığında iken yerine vasiyeti gereği kardeşi Kutbeddin Mevdud geçti. Atabeg Kutbeddin Mevdud 'un ilk yaptığı işlerden biri, Dara'nın, Mardin Artuklu Hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'a verilmesi karşılığında ağabeyinin yani Seyfettin Gâzî b. Zengi'nin, dul kalan eşi Zümürrüd Hatun'la izdivaç yapmak oldu.[148] Nureddin Mahmud b. Zengi, kardeşi Kutbeddin Mevdud'un Musul'da Atabegliği'nin başına geçmesine hiç de razı olmadı. Nureddin Mahmud, kardeşinin Atabegliğini ortadan kaldırmak için fırsat beklemeye başladı. Zaten beklediği ilk fırsatta Musul'a müdahale etmekte de gecikmedi. Kutbeddin Mevdud'un hükümdarlığından rahatsızlık duyan, Sincar'ın kale mustahfızı Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem, Nureddin Mahmut b. Zengî'yi, Sincar'ı teslim etmek üzere şehrine davet etti.

Zengîler Devleti'ni tek bir çatı altında toplama hayaliyle yaşayan, Sultan Nureddin Mahmud b Zengi, bahsi geçen davete anında cevap vererek, Haleb'den Sincar'a doğru yola çıktı. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ileri harekâtı karşısında endişeye kapılan Musul Atabegi Kutbeddin Mevdud, veziri Cemaleddin el-İsfehani ve nâibi Zeyneddin Ali b. Begtegin ile birlikte uzun uzadıya bir durum değerlendirip, Nureddin Mahmud b Zengi ile savaşmak yerine anlaşma yapılmasına karar verdiler. İki kardeş arasında 1149 yılında yapılan bu anlaşmayla Sincar, Musul Atabegliği 'ne tekrar bağlanırken, Urfa, Hımıs, Rakka ve Rahbe Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bırakıldı. Böylece, Suriye topraklarını Nureddin Mahmud b. Zengi'ye terkeden Musul Atabegliği'nin toprakları Urfa müstesna, el-Cezîre bölgesi ile sınırlandırılmış oldu. Atabeg Kutbeddin Mevdud, Musul'a bağlanan Sincar'ı Zeyneddin Ali'ye iktâ etti.[149]

---

[147] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s.107; Mustafa Eğilmez, **age, Türkler Ans**, c. IV, s.826; Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Mahmud Zengi, TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.33, s.260; Âmin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Yapı Kredi Yayınları, Çev. Ali Berktay, 2006, İstanbul, s.139

[148] İbnü'l Esir, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s. 94; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil,** c. X, İstanbul 1987, s. 126-127; Muhammed Suheyl Takkûş, **Tarihu'l-Eyyubiyyîn fî Mısır ve Bilâdi'ş-Şâm ve Iklîmi'l-Cezîre,** Beyrut 1999, s. 56, 245-246; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği**, Zengîler (Musul Kolu: 1146-1233) (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2001, s. 57; Bahattin Kök, **"Musul ve Haleb Atabeyi Mevdûd ve Zamanı",Türkler Ansiklopedisi**, c. IV, s. 836**.**

[149] İbnü'l Esir, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s. 95-98; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c.XI, s. 127-128; Nikitia Elisséef, **Nurad-Din un Grand Prince** s.174-177; Hüseyin Ali al-Dakuki, **Kuzey Irak'ta Atabegler Hâkimiyeti** (İst. Ünv. Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975, s. 105-107; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengîler (Musul Kolu: 1146-1233)** (Basılmamış Doktora Tezi),

Nureddin Mahmud b. Zengî, öyle bir ömür geçirdi ki, iktidarının hemen hemen bütün yıllarını savaşlarla geçirmiş olan bir hükümdardı. Nureddin Mahmud, saltanatını ilan ettiği bölge, her devirde birçok sıkıntıyı beraberinde barından bir bölge olması hasebiyle, Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde bitmek bilmeyen bir mücadelenin içinde kendisini bulmuş oldu. Nureddin Mahmud bu mücadele ortamında, iyice yoğurulmuş, pişmiş ve her türlü sıkıntıya karşı dayanıklı bir duruma gelmiş bulunmaktaydı. Bu sebeple o, devrindeki bütün askerlik kaidelerini tam manasıyla hazmetmiş idi. Askerlerinin her türlü hakkını gözeten Nureddin Mahmud b. Zengî, onların durumlarını hemen anlar ve kavrardı. Böylece askerlerinin ruh halini iyi okumasından olacak ki, askerleri ona hayranlık yanında tam manasıyla ittiba ederlerdi.[150]Nureddin Mahmud b. Zengî, neredeyse iktidarı içinde her yıla, hatta her bir aya bir savaşı sığdırmış ender komutanlardandı. Bu sebeple cihadı yaşayarak ve askerlerine de yaşatarak tarihimizin en güzel sayfalarına altın harflerle adını yazdırmış çok önemli bir şahsiyettir.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, hükümdarlığı döneminde, hâkimiyeti altına aldığı bütün coğrafyaya İslam kurumlarına birçok yeni eserler ekleyerek halka hizmet etmenin hakka hizmet olduğu bilincini yaşayarak göstermiştir. Bilhassa çok kutsal kabul ettiği cihad hareketini son nefesini verinceye kadar aralıksız devam ettirmiştir. Sultan Nureddin, devletinin gün geçtikçe artan gelirlerini, hayır işlerinde ve ülkesini savunmada kullanmıştı. Bilhassa feraset sahibi olan, uyanık ve ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Onun bu güzel hasletleri, ülkesinin sınırlarının genişlemesinde ve özelliklede bir sultanlık haline gelmesinde birinci derecede etken olmuştur.[151]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, önce Musul Hükümdarlığına ve dolayısıyla Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı olduğunu açıkça kaynaklar göstermektedir.[152] Irak Selçukluları da Büyük Selçuklulara bağlı bulunduğundan, konumuz olan hükümdarın da Zengilerin son hükümdarı olduğunu söylememiz mümkündür. Bununla birlikte Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun gittikçe eski gücünü yitirmesi, bu hükümdarın bağımsız bir devlet kurmadaki azminin artmasına yardımcı olmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengî, I.

Ankara 2001, s. 58-64; ; Gülay Öğün Bezer, **Begteginliler** (**Erbil'de Bir Türk Beyliği 526-630/ 1132-1253**), İstanbul 2000, s. 36-37.

[150] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1987, c.XI. s. 168.

[151] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II**,** s.232.

[152] İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c. IV. s.228; Ez-Zırıklı, **Hayrettin, el -A'lam,** Beyrut 1390 (1970), c.VIII, s.49

Seyfeddin Gazi'ye bağlı bir atabeylik durumuna da, bu hükümdarın ölümünden sonra son vererek, hiçbir devlete karşı sorumluluğu olmayan bağımsız bir devlet sağlam temellerini atmayı başarmıştır.[153]

Sultan Sancar (512-552/1117-1157)'ın, tutsaklıktan kurtulduktan sonra 552 (1157) yılında ona yazdığı mektubun, sözde bir bağlılığın ötesinde bir anlam taşımayacağı açıktır. Sancar, söz konusu mektubunda, her ne kadar kendi durumu hakkında ona bilgi veriyor; onu, Haçlılara karşı yürüttüğü cihad hareketlerinden ötürü övüyor, teşvik ediyor ve nihayet kendisine boyun eğilmesini ondan istiyor idiyse de bütün bunların Nureddin Mahmud b. Zengî açısından çok da kıymeti harbiyesi yoktur.[154]

Nureddin Mahmud b. Zengî, gerek Haçlılar karşısında, gerekse komşu İslam ülkeleri arasında üstlendiği büyük vazifeler göz önüne alınacak olursa ve daha hükümdarlığının ilk yıllarında Dımaşk gibi, çok mühim İslam merkezlerinden birini topraklarına katmış olduğu düşünülecek olursa onun, o sıralarda bile bir Atabeg değilde, en azından Melik ayarında bir hükümdar derecesine yükseldiği görülür. Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, onun, Urfa başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını, sahil kesimleri dışında bütün Suriye (Şam)'yi, Ürdün'ün ötesini, Kuzey Irak'ın Musul ve el-Cezire bölgelerini, daha sonra Mısır'ı, Trablusgarp dolaylarını, Yemen'in hatırı sayılır yerlerini ve içinde Mekke ve Medine'nin de bulunduğu Hicaz mıntıkasını kaplayan geniş topraklarını göz önüne aldığımızda kendisini bir atabey olarak düşünmemiz zaten doğru olmaz. Üstelik Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, yaşadığı dönemde iş başına gelen Abbasi halifelerince benimsenen bir hükümdar oluşu, ona bir emir ya da atabey gözüyle bakmamıza da imkân vermez. Bilindiği gibi, o dönemlerde bir İslam devleti başkanının meşru bir hükümdar sayılabilmesi için Abbasi halifelerince, kendisine verilen bir menşurla benimsendiğinin teyit edilmesi gerekiyordu[155]. Bütün bu kaynaklar ışığında baktığımızda Nureddin Mahmud b. Zengî başlangıçta Musul Atabegliğine bağlı bir emirlikten, Sultanlığa dönüştüğüne müşahede etmekteyiz.

---

[153] İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979)c. IV. s.228; Ez-Zırıklı, **Hayrettin, el -A'lam,** Beyrut 1390 (1970), c.VIII, s.46.

[154] İbnu'l-Kalanisi, Ebu Ya'la Hamza b. Esed**, Zeylu Tarihi Dimeşk, Beyrut 1908,** s.337-338; Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ahbâri'd - Devleteyn En - Nuriye Ve's - Selâhiyye**, Kahire 1965, c. I, s.114; krş Mehmed Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,** TTK Basımevi, Ankara 1984, c.II, s.460.

[155] Namık Kemal, **Selahaddin-i Eyyübi**, Bedir yayınevi, İstanbul 1964, s.164

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yalnız hükümdarlığının son zamanlarında değil, daha önceleri de zaman zaman Abbasi halifelerine çeşitli hediyelerle elçiler gönderdiğini ve onların da bunlara karşılık verdiklerini kaynaklardan öğreniyoruz. Bütün bunlar, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin daha önceden beri Abbasi halifeleri tarafından sevilen, takdir edilen ve meşru sayılan bir hükümdar olduğunu destekleyen hususlardır. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin 567(1171) yılında ısrarlı ve kararlı tutumu sonunda Selahaddin el-Eyyubi tarafından Mısır'da Fatımi halifeliğine son verilip hutbelerin, Abbasi halifesi el-Müstedi (566-575/1170-1180) ve ardından da sözü edilen hükümdarlar adına okutulması ise bu hususta yeni bir dönemin başladığını göstermektedir.[156]

Abbasi halifelerinin Mısır meselesinde, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye güvendiklerini görüyoruz. Nitekim bu hükümdarın Dımaşk'ı almasından hemen sonra, dönemin Abbasi halifesi el-Muktefi, Mısır'ı fethetmesi için onu bir bakıma vazifelendirmişti.[157] Öyle anlaşılıyor ki, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Mısır'ın fethedilmesi meselesini bu kadar ciddi olarak ele almasının arka planında, Abbasi halifesi el-Muktefi'nin teşvikinin de çok büyük payı olduğu da bilinmelidir.[158] Sonuç olarak dönemin dini ve siyasi otoritesi olarak kabul görülen Abbasi Halifeliğinin Mısır da yıllardan beri ehli bidat zihniyetli bir Şii Fatimi Halifeliğinin olmasından çok rahatsız olduğu bilinmektedir. Bu rahatsızlığını giderecek böyle bir hükümdara yardımcı olması, ona kol kanat germesinden daha doğal ne olabilir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Selahaddin el-Eyyubi ile aralarında devam eden yazışmalardan sonra, son olarak verilen kesin emir gereğince Fatımi hutbesinin kaldırılarak hutbelerin Abbasi halifesi adına okunması, Nureddin Mahmud b. Zengî adına çok büyük bir zafer olarak kaynaklara girmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengî bu müjdeyi, Mısır'dan gönderilen çok kıymetli hediyelerle birlikte, elçi olarak görevlendirdiği Şerefeddin Ebü'l-Me'ali el-Mutahhar b. Ebi'Asrün (585/1189) aracılığıyla Abbasi halifesine ulaştırmıştı. Bu müjde yazısının bir nüshası da, elçilik heyetinin uğradığı yerleşim merkezlerinde de okunması için kaleme alınmıştı.[159]

---

[156] es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid**, Mısır – 1371 (1952), s.445-447.
[157] Ahmed Cevdat Paşa, **Kısas-ı Enbiya ve Tevarihi'l-Hulefa**. İstanbul 1396 (1976), c.II, s.315
[158] Ahmed Cevdat Paşa, **age,** c.II, s.315
[159] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.197; es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa,** Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır – 1371 (1952), s.446; Mısır'dan Selahaddin el-Eyyübi'nin gerek Nureddin'e ve gerekse Abbasi halifesine gönderdiği hediyelerle ilgili olarak bkz. El-Makrızi, **Takiyuddun Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtati ve'l-Asar,** Beyrut tarihsiz, c.II, s.223.

Anlaşıldığına göre Nureddin Mahmud b. Zengî, adı geçen elçi aracılığı ile Halife el-Mustedi'en Mısır ve Şam üzerindeki hâkimiyetinin meşru ve resmi olarak tanınmasını da istiyordu[160]. İbnu'l-Cevzi'nin, *"en-Nasr 'ala Mısr"* adını verdiği bir eser telif etmesine sebep olan bu mühim haber Bağdat'a ulaşınca, bu maksatla hilafet merkezi süslenmiş, çarşı-pazar kapatılmış ve Müslümanlar bu sevinci bir bayram havası içinde karşılamışlardı.[161]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ve dolayısıyla Selahaddin el-Eyyubi'nin başardıkları bu mühim hadise sebebiyle çok memnun olan halife el-Mustedi, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin geri dönen elçilik heyetiyle birlikte yola çıkardığı, kendi elçisi İmadeddin Sandal el-Muktefevi (h.593/1196-97) aracılığı ile Nureddin Mahmud b. Zengî'ye hükümdarlık alametleri gönderdi. Bu alametler arasında taklid (temlikname), Şam ve Mısır hâkimiyetini temsil eden iki kılıç, hil'at, eğerli bir at, tavk (ağır gerdanlık) ve siyah sancaklar bulunmaktaydı[162].Böylece Nureddin Mahmud b. Zengî'ye tam bir teşrif gönderilmesiyle sultanlığı bütünüyle resmiyet kazanmış oluyordu. Söz konusu elçilik heyeti Dımaşk'a ulaşınca, halifenin elçisinin de hazır bulunacağı bir gün tayin edilerek, bu merasim de kimler bulunacağı ve nasıl yapılacağı hususunda bir protokole bağlanmıştı.

Nihayet belirlenen günde Nureddin Mahmud b. Zengî, halifenin gönderdiği hil'atları giyinmiş; iki kılıcı kuşanmış; gerdanlığı takınmış ve bu durumda kalenin içinde atına binerek kaleden çıkmış, Yeşil Meydan'ın sonuna kadar gitmiş ve aynı vaziyette geriye dönmüştü. Bu anlatılanlar, hil'at giyen hükümdarın yerine getirmesi gereken geleneklerden sayılmaktaydı[163].

Halifenin, Selahaddin el-Eyyubi'ye gönderdiği teşrifte ise elçilerinden bir heyeti Mısır'a göndermişti. Selahaddin el-Eyyubi de Mısır'da, yukarıda anlatılan merasimi yerine getirmişti. Bu teşriflerden Nureddin Mahmud b. Zengî'ye gönderilenlerin birinci

---

[160] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s.208.

[161] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s 157; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), c.II, s.122; es-Suyuti, **Husnu'l-Muhadara**, Mısır-1321, c.II, s.31.

[162] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s.157; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.199; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), c.II, s.122; el-Makrızi, Takiyuddun Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, **el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtati ve'l-Asar,** Beyrut thsz**,** c.II, s.223; es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa**, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır – 1371 (1952), s.446; Ramazan Şeşen, **Müslümanlar da Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s.59, s.207.

[163] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XI. s.157; Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.199

derecede, Selahaddin el-Eyyubi'ye gönderilenlerin ise ikinci derecede, olduğunu görüyoruz.[164]

Abbasi halifesi bu davranışıyla el-Meliku'l-Âdil'in büyük sultan, Selahaddin'e el-Eyyubi'nin ise ona bağlı ikinci derecede bir hükümdar olduğunu anlatmak istiyordu. Diğer taraftan Nureddin Mahmud b. Zengî'ye, Şam ve Mısır hâkimiyetlerini temsil eden iki kılıcın özellikle verilmesi, ona, söz konusu bölgelerin gerçek hâkimi gözüyle bakıldığını göstermekteydi. Bağdat Abbasi halifesinden bir elçi sıfatıyla Nureddin Mahmud b. Zengî'ye ulaşan Kemaleddin eş-Şehrezuri (572/1176), ona halifenin, bir menşurunda takdim etmiş bulunuyordu. Halife bu menşurunda Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Musun, el-Cezire, Erbil, Hilat, Suriye, Mısır ve Konya hükümdarı olduğunu tasdik ediyordu[165]. Adı geçen bu elçinin vazifelerinden biri de, bu iki İslam hükümdarının arasını bulmak ve kan dökülmesinin önüne geçmekti.[166].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin gerçekleştirdiği bu büyük seferin en ilgi çekici bir yanı da, çok sıkışık durumda kalmış olan II. Kılıçarslan'ın yapılan antlaşma ile onun ağır isteklerini bir bir kabul etmek zorunda kalmasıydı. İki sultan arasında yapılan antlaşmaya göre, II. Kılıçarslan'ın, imanını yenilemesi; ya kendisinin komşusu olan Hristiyanlara karşı cihad etmesi, ya da savaşması için Nureddin Mahmud b. Zengî'nin gerektiğinde asker yardımında bulunması ve kızını, yeğeni olan Musul hükümdarı, II. Seyfeddin Gazi (565-576/1170-1180)'ye vermesi gibi maddeler yer alıyordu. Çok kısa olarak geçtiğimiz bu maddeler, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Anadolu seferi sırasında büyük zaferle geri döndüğünü göstermesi yanında onun, Selçuklu sultanına denk bir hükümdar olduğunu ortaya koymuş bulunmaktaydı[167]. Gerçekten de Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adaleti ile devletin zerre kadar malına tenezzül etmemesi ve fakir bir hayat yaşamasına halk nezdinde çok değer veriliyordu. Bu ve benzeri kişiliği sayesinde Nureddin Mahmud b. Zengî kısa sürede çok önemli bir devlet adamı olmayı başardı.

---

[164] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965,c.I, s.199

[165] İbn Haldun, **Tarihu İbnu Haldun(Kitabu'l İber ve Divanu'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabî ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-Sultan'l-Ekber) Musseetu'l-E'lemi li'l Matbuat,** Beyrut 1391(1971), c..V, s.252; K.V. Zettersteen, **"Nureddin" md.,İslam Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, c.VI , s.692; Meydan Larousse "**Nureddin" md** , İstanbul 1972, c.IX, s.432

[166] İbnu Hallikan,Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekr **Vefâyâtü'l-Ayan ve enbâu Ebnai'z-Zeman**, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972,IV, 242.

[167] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c. XIs.160-161, 691-692; K.V. Zettersteen, **"Nureddin" md., İslamAnsiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, c. IX, s.360; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 286; Meydan Larousse, **"Nureddin" md.,** c. IX, s.432.

Görüleceği üzere Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bilhassa hükümdarlığının son senelerinde hakikat şu ki, büyük bir ülkenin hükümdarı olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Böylece o, başkenti Dımaşk olan bir devlet başkanı olarak, kendi dönemindeki İslam liderlerinin arasında ilk sıralarda yer alan seçkin bir hükümdardı. İşte o, elde ettiği bu gücünü ortaya koymak ve sultanlığını çevresine duyurmak gayesiyledir ki, yukarıda da sözü edildiği üzere, Abbasi halifesi el-Mustedi'nin kendisine gönderdiği hükümdarlık alametlerinin Dımaşk'a gelmesinden sonra orada beş növbet çaldırmıştır. Bu beş növbet çaldırma geleneğinin yalnız büyük sultanlara ait olduğu, büyük sultanlara bağlı yarı bağımsız hükümdarların ise ancak üç növbet çaldırabileceği o dönem İslam devletlerinin bilinen gelenekleri arasında yer almaktaydı. Bununla birlikte büyük sultan oldukları halde Berkyaruk (486-498/1093-1104) ve Selahaddin el-Eyyubi gibi üç nöbet çaldıran sultanlar da yok değildi[168]. Böylece kaynaklardan anlaşıldığı üzere Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bölgenin ve dönemin çok önemli bir İslam Devleti ve kendisinin de büyük bir sultan olduğunu rahatlıkla söyleye biliriz.

Nureddin Mahmud b. Zengî, özellikle de Dımaşk'ın alınmasından sonra duruşu, tutumu ve davranışları değişmeye tabir yerinde ise başına buyruk bir hükümdar olmaya başlamıştı. Nitekim onun, Sultan Sancar'ın vefat etmesiyle sona eren Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı kalması söz konusu olmadığı gibi Irak Selçuklularına tabi olduğuna dair elimize bir belge geçmemiştir. Bu sebeple, saltanat çadırı (suradik) kurdurtan[169] ve daha birçok sultanlık gelenekleri tatbik eden hükümdarın, bağımsız bir sultan sıfat ve yetkilerini tam olarak kullanan bir devlet başkanı olduğunda şüphe yoktur. O, sultanlık yetkilerini büyük bir titizlikle kullanmış ve bunu, kendine bağlı hükümdarlar arasındaki münasebetlerde de fiili olarak ortaya koymuştur. Nitekim el-Melku'l-Âdil'in bir yandan Abbasi halifesi diğer yandan da kendisine bağlı Selahaddin el-Eyyubi gibi bölge hükümdarlarının da aynı şekilde kendilerine tabi emirlerle sıkı ilişkileri vardı. Bu hususla ilgili mühim örneklerden biri de Yemen'in fethinden sonra görülmektedir. Nitekim 569 (1174) yılında Turan Şah Yemen'i fethedince o, bu haberi Selahaddin el-Eyyubi'ye ulaştırmış, o da yine aynı konuyu Nureddin Mahmud b. Zengî'ye bildirmiş, Nureddin Mahmud b. Zengî de bu durumu Abbasi halifelerine

---

[168] İsmail Hakkı Uzun çarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s. 29.
[169] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.191.

aktarmıştı. Bu örnek, vassalık sisteminin ne derece düzenli işlediğini göstermesi bakımından da çok mühim bir kayıt sayılmalıdır[170].

Bu çalışmamızın hemen her yerinde görüldüğü üzere Nureddin Mahmud b. Zengî, büyük düşüncelerin gerçekleşmesine kendisini adamış bir sultan olduğunu görmekteyiz. Onda, büyük İslam hükümdarlarının erişmek istedikleri nihai hedeflere ulaşma azim ve iradesi vardı. O, sözü edilen hususlarda hem kendisini ehil görmekte ve hem de bu hedeflerin adım adım gerçekleşebileceğine gönülden inanmaktaydı. Özellikle son zamanında elde ettiği gücü ve tatbik ettiği siyaseti sayesinde büyük bir devlet adamı olduğunu dosta ve düşmana kabul ettirmişti.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, yalnız Kudüs'ün değil, İstanbul'un fethedilmesini bile tasarlıyor ve bu beldelerin alınmasında kendini yetkili gördüğü gibi aynı zamanda vazifeli sayıyordu. Bütün bu bilgilerin ışığı altında diyebiliriz ki, birçok müellifin bir Atabeg olarak tanıtmaya çalıştığı Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, özellikle hayatının sonuna doğru, hükmettiği bölgelere bakarak, artık bütün kurumlarıyla tam bir sultanlık kurmayı başarmış; kendisi de sultan niteliği kazanmış olduğunu ifade ede biliriz.

1.9.5. Askerî Yönü ve Ordusunun Genel Nitelikleri

Nureddin Mahmud b. Zengî, çok heybetli olması yanında, vakur bir duruşu vardı. Nureddin Mahmud b. Zengî'yi gören ister istemez, kendisinde ona karşı derin saygı duymaya meylederdi. Nureddin Mahmud b. Zengî, o güne kadar hükümdarların, eşine çok az rastlanan üstün şahsiyeti sayesinde, emirleri üzerinde silinmez izler bırakmıştı. Onun emirleri kendisine karşı gelmeleri, bir yerde sanki mümkün değildi. O, bunu ceza müeyyidelerle veya başka tedbirlerle değil, kişiliğinin ortaya koyduğu, derin saygının bir sonucu olarak sağlamış bulunuyordu. Onun emirleri üzerinde bıraktığı olumlu etkilerin ne manaya geldiğini anlayabilmek için onun döneminde meydana gelmiş hayat hikâyesinden bir kesiti burada paylaşmak suretiyle onun askeri yönünü gözler önüne sereceğimiz kanaatindeyim.[171]

Nureddin Mahmud b. Zengî, Eski Türklerden bu yana oynanan ve bilhassa konumuzun geçtiği yörede de çok yaygın olarak bilinen, çevgan oyununda Sultan

---

[170]Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.217.

[171] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1987, c.XI. s. 164; İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s.279.; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c.IV, s. 228; Bahaeddin Kök, **age,** s. 12

Nureddin Mahmud'un bir dengi yoktu. Nureddin Mahmud, kimi zaman çevgâna vurduktan sonra, onun ardından atını öyle bir sürer ki, onu havada iken eliyle tutar ve meydanın öteki tarafına fırlatırdı. Nureddin Mahmud b. Zengî, çevgân oyununda ki bu ustalığına rağmen onu zevk olsun, zaman geçirmek için değil, bilhassa hem kendini ve hem de atını devamlı olarak cihada hazır bir şekilde tutmak maksadıyla oynamaktaydı.[172] Kaynaklardan öğrendiğimize göre sözünü ettiğimiz bu çöğen oyununda ara sıra karşısına yalnız Selahaddin Eyyübi'nin çıkabildiğini, bunun haricinde Sultanın karşısına kimse çıkamadığını yine kaynaklardan öğreniyoruz. [173]

Birçok rivayette, Nureddin Mahmud b. Zengî, hiçbir zaman bu oyunu ihmal etmezdi. Bazen gece karanlığında dahi, çevgân oyununun oynandığı meydanın çeşitli yerlerine mumlar yaktırarak bu oyunu biraz daha da devam ettirirdi.[174] Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk 'ta, Halep başta olmak üzere ve diğer önemli şehir merkezlerinde bu atlı sporların yapıldığı yeşil sahalar inşa ettirmişti.[175]

Şüphesiz ki, birçok Türk hükümdarının oynadığı çöğen ve cirit gibi geleneksel, bu atlı oyunlar, Nureddin Mahmud b. Zengî, yalnız kendi şahsına mahsus değil, derece derece en büyük kumandanından, rütbesiz bir askerine varıncaya değin, askerliği kendilerine yaşam biçimi seçenlerin daha çok oynadığı oyunlardı. İşte bu devamlı talim ve eğitim sebebiyledir ki, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusu sahip olduğu teçhizatı en iyi kullanarak, Haçlılar karşısında başarılı olabilmişlerdi. Zengî'nin diğer taraftan üstün disiplin anlayışı onun ordusunun başarısını daha da arttırmaktaydı. Nitekim İbnu'l-Kalânisî, Serhad kuşatmasında, Muineddin Öner'e yardım için gelen, söz konusu Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunu nitelerken şöyle demektedir: *"Sayı, disiplin ve teçhizat yönünden onun ordusundan daha üstün bir ordu hiçbir zaman görülmemiştir"*.[176]

Yüce İslâm dinine gönülden bağlı olan ve İslam'ın bütün emir ve yasaklarıyla beraber hayatın içinde tam manasıyla uygulanması için elinden gelen hiçbir çabayı

---

[172] Çevgân, bilgi için bkz., Muammer Eroğlu, **"Çevgân"md, İ. A.**, c. III, s.388-389; **Yurt Ansiklopedisi, Türkiye Genel** (son cilt), nşr., Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1984, s.9013. ; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Trk trc. **Büyük İslâm Tarihi,** c. XII, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, c. XII, s.280.; Bahaeddin Kök, **age,** s. 122.

[173] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** Kahire.1965, c. I, s.151.; Bahaeddin Kök, **age,** s. 122.

[174] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** Kahire.1965, c. I, s.151.; Bahaeddin Kök, **age,** s. 122.

[175] İbn Hallikan, **Vefayâtu'l-a'yân,** c. V, s.333; İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.256.; Bahaeddin Kök, **age,**s. 122.

[176] İbnu'l-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed, **Zeyli Târihu Dimaşk**, Nşr. H. F. Amedroz, Laiden-Beyrut 1908,s.289.; Bahaeddin Kök, **age,** s. 123.

esirgemeyen bu büyük devlet adamı Nureddin Mahmud b. Zengî, ordusunu gerçek İslâm ordusu halinde düzene koymaya muvaffak olmuştu. Onun ordugâhlarında, kışlalarında, dince yasaklanmış, yiyecek ve içeceklerin yeri olmadığı gibi buralarda oyun ve musikiye de asla yer vermezdi. Bu ordugâh ve kışlalarda devamlı olmak suretiyle Kur'an okuttururdu.[177] Ayrıca Sultanın ordusunda gerçek bir maneviyat eğitimi yaptırtmaktaydı. Ordunun bünyesinde devamlı görev yapan hafızlar, vaizler ve imamlar bulunmaktaydı. Ordu içinde anlaşmazlıkları çözme yanında, ganimetin bölüştürülmesine gözcülük eden, asker ve komutanları her türlü konuda bilgilendiren kadılar da vardı. Aynı zaman da Nureddin Mahmud b. Zengî taraftan görevlendirilen kâtipler, çeviriciler de bu orduda yerlerini almışlardı. Bununla beraber yaralıları ve şehid olanları taşıyanlarla beraber eczacılar da, sağlık hizmeti vermek üzere gazilerin yardımcı sınıfını oluşturuyorlardı.[178]

Büyük asker ve devlet adamı Nureddin Mahmud b. Zengî, savaşa çıktığı zaman yanına iki tırkeş ve iki de yay alır, savaşa bilfiil girer ve savaşı idare ederdi. Savaşlarda, şehid olmak için kendini kaç kez ileri atmışsa da bu şerefi elde edemediğinden üzüldüğünü birçok kaynaktan öğreniyoruz.[179]

Kendisini Haçlılar karşısında, gerçek bir asker olduğunu kabul ettiren hükümdar Nureddin Mahmud b. Zengî, onlar karşısında yerine göre, döneminin çeşitli taktik ve manevralara başvurmuştur. İmanlı, ibadetli, hak ve hukuka riayet eden, son derece düzenli ve en son üretilmiş teçhizatla donatılmış ordusu onu başarıdan başarıya götürmüştür. Yine o, bu batılı düşmanlarına karşı *"Harp hileden ibarettir."*[180] Hadisini en iyi bir biçimde tatbik etmiştir. Öte yandan Nureddin Mahmud b. Zengî, üstün manevra yeteneği ile çok iyi nişancı askerlerinin oluşturduğu güçlü birliği, bir araya gelince Haçlılar açısından aşılması zor bir kale oluşmuştu.

---

[177] İsmet Parmaksızoğlu **"Nureddin"** Md. **Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977 s.347; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti,** 4. Baskı, Boğaziçi Yay. İstanbul-1993, s.324.; Bahaeddin Kök, **age,**s. 123.

[178] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, c. III, s.736.

[179] İbnü'l Esir, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.169; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** Kahire.1965, c. I, s.8; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, c. XX, s.536; İbnu'1-İmad, c.IV, s. 229; İbnü'l Esir, **age,** s.169; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Trk trc. **Büyük İslâm Tarihi,** c. XII, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, c. XII, s.280.

[180] Bu Hadis için Net, **Ebû Davud**, Süleyman b. el-Eş'as, es-Sicistânî, **Sünen-i Ebi Davud**, nşr., İzzet Abdudde'âs, Huns 1391 (1971), **Kitabu'l-Cihad**, s.101. bab, m, 99-100.

1.9.5.1. Ordu Birlikleri

Ordunun her türlü işini Ordu Divanı (Divanul-Ceyş) düzene koymaktaydı. Askeri iktâlar da bu divana bırakılmıştı.[181] Hz. Peygamber (sav) döneminde yalnız, savaşlara katılan askerlerin isimleri deftere yazılmaktaydı. Böylece hem savaşa katılanların sayısı hem de askerlerin savaş sonu zafer nasip olursa ganimetten pay alma imkânına sahip oluyordu. İslâm ülkelerinde ilk Divan Teşkilatı, Hz. Ömer (r.a.) döneminde kurulmuştu. Divan Teşkilatı sayesinde orduya kayıtlı olan askerlerin adları, kendilerine verilen maaş miktarları ile zafer ile sonuçlanan savaşlarda alınan ganimet miktarları bu divana yazılmaktaydı. Emirlere verilen tımarların gelirleri, kendilerine tahsis edilen bu tımarların durumuna göre ne kadar asker besleyecekleri yine bahsi geçen divanlarda kaydedilmekteydi. İslam'ı geleneğinin yılmaz savunucusu Nureddin Mahmud b. Zengî, bu Ordu Divanları sayesinde, bütün emirlerinin mali durumlarını ve asker sayılarını çok kolay bir biçimde gözden geçirmekteydi.[182] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ordu Teşkilatı büyük çapta Selçuklu geleneğine bağlı kalmıştı.[183] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ordu Teşkilatı, Eyyûbî Devleti'nde de olduğu gibi devam ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[184]

Zengî'lerin ve özellikle söz konusu Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusu bütün teşkilatıyla gayet sağlam bir tarzda düzene sokularak üstün bir kuvvet niteliği kazanmış; bu sebeple diğer İslâm ülkelerince örnek alınan bir dereceye yükselmişti.[185]

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusu, devamlı askerler olarak tımarlı sipahilerle hassa birliklerinden oluşmaktaydı. Bu birliklere, gerektiği zamanlarda, Türkmen ve aşiret güçleriyle, paralı askerler de dâhil edilmekteydiler. İç işlerinde serbest olmakla beraber, bağlı emirliklerin yardıma gelen kuvvetlerine de katılmaktaydılar. Bu durum Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunu dört sınıf şeklinde incelememize imkân vermektedir.[186]

---

[181] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din,** Damas 1967, c. III, s.727.
[182] Îbnü'l-Esîr, **et-Tarihu'l-Bahir fî'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsil,** nşr. Abdülkadir Ahmed **Tuleymat,** Mısır 1382 (1963), s.169; Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, c. III. s.777-728.
[183] **Tarih II Ortazamanlar**, (T.T.T Cemiyetince neşredilmiştir), Ankara 1941, s.265.
[184] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984,s.294.
[185] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.361.
[186] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, **s.** 52,53.

1.9.5.2. Tımarlı Sipahileri

Nureddin Mahmud b. Zengî, Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün uygulamaya koyduğu askeri düzeni çok küçük değişiklikler yapılmışsa da hemen hemen olduğu gibi sürdürmüştür. Bilindiği gibi, adı geçen ünlü vezir, kendi dönemine değin büyük iktâlar halinde emirlere verilen toprağı, yıllık gelirleri bakımından, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç bölüme ayırmıştı. Bu arazilerin öşür ya da resimleri hizmet karşılığında emirlere ve askerlere verilmişti.[187]

Bir tımarlı sipahi öldüğü zaman kendisine ait olan dirliği geride bıraktığı oğluna yâda oğullarına miras kalmaktaydı. Eğer geride kalan oğlu, küçük ise bu çocuk büyüyüp gelişinceye ve yetişinceye kadar ona bir asker vekil olarak tayin edilirdi. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin askerleri, *"İşte bunlar, çocuğun babasından veraset yoluyla sahip olacağı mülkümüzdür. Biz, bunun için savaşıyoruz."* demekteydiler. [188] Bu durum, en çetin savaşlarda bile düşmanla yüz yüze gelen askerleri daha kararlı ve gönül rahatlığı içinde savaşmaya sevk ediyordu.[189] Selçuklularda olduğu gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunun da büyük bir kısmını işte bu tımarlı sipahiler oluşturuyordu.[190] Böylece bu büyük devlet adamı, emirlerini dirliklere bağlamak suretiyle onları bir bakıma gözetim altına da almış oluyordu. Bunlar, asker besleyerek ve onları yetiştirerek devlete, tımarlarının karşılığını ödemiş olmaktaydılar. Diğer taraftan sıkı bir adâlet düzeni sayesinde, hem emirlerle halk arasında ve hem de emirlerin kendi aralarında haksızlık yapmalarına da imkân kalmamıştı. Bu yumuşatılmış feodal düzen, Suriye'nin, bir asırdan beri karşı karşıya bulunduğu göçebe hâkimiyetinden sonra yeniden refaha kavuşmasında büyük ölçüde etken olmuştur. [191] Şüphesiz ki bu düzen, ölen, tutsak edilen ve şehit düşen emirlere ait tımarların onların çocuklarına kalması, çocuğu olmayanların iktalarının da yakınlarına geçmesi sayesinde devlete yük olmayan büyük bir ordunun kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, yalnız düzenli bir ordunun oluşmasına değil; giderek tarım gelirlerinin artmasına, bolluk ve bereketin yaygınlaşmasına da yardımcı olmuştur.[192]

---

[187] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara 1984, s.52,53.
[188] İbnü'l Esir, **age,** s.169; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 8; krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara-1984, 52-53;
[189] İbnü'l Esir, **age,** s.169; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 9.
[190] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s.233.
[191] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.232-233.
[192] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.117.

Böylece para yerine kendilerine dirlik verilen emirler, gelirlerine göre belli sayılarda asker beslemek, eğitmek ve yetiştirmek zorunda kalıyorlardı. Eyaletlerin ya da bazı bölgelerin aynı zamanda yöneticileri durumunda bulunan bu yüksek rütbeli komutanların besledikleri askerlerin sayısı yüzleri aşıyordu. Bu askerler aynı zamanda komutanları olan emirin muhafız birliklerini de oluşturuyorlardı. [193]

1.9.5.3. Köleler ve Hassa Birlikleri

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunda, yine Selçuklular 'da olduğu gibi sözü edilen tımarlı sipahilerden başka ikinci bir sınıf daha vardı. Bu sınıf, maaşlı kölelerden meydana gelen askerler topluluğu idi. Daha çocuk yaşta iken değişik yörelerden toplanarak eğitilen bu köleler, ergenlik çağına geldiklerinde söz konusu hükümdar onları hürriyetlerine kavuşturur, cariyeleriyle evlendirir ve onlara maaş bağlardı.[194]

Bu köle (gulam) sınıfı yalnız hükümdarın sarayında bulunmazdı; Nureddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin dönemlerinde emirlerin de memluk yetiştirmesi bir gelenek durumuna gelmişti. Bunlar, emirleri tarafından yetiştirilip sonra hürriyetlerine kavuşturulmaktaydılar. Bununla birlikte bu askerler, hürriyetlerine kavuşturulduktan sonra da yine kendi emirlerine, nispet edilirlerdi.[195]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin tatbik ettiği bu düzen sayesinde, bu köle askerlerin devletten yana gönülleri kazandırılmış olmaktaydı. Gerek Selçuklular ve gerekse ondan sonraki Türk devletlerinde çok büyük etkinlikleri görülen, hatta devletler kuran bu kölelerden oluşan birlikler, ait oldukları sultanın ya da emirin muhafız alaylarını oluşturuyorlardı, Kalkaşandî'nin, Mumluklular döneminde merkezde sultanın hizmetinde bulunan, kılıç erbabı diye nitelendirilen ve yirmi beş sınıftan ibadet olduğunu belirttiği emirlerin, bütünü değilse bile bir kısmının Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde de bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onun, Halep naibinin, kale muhafızının ve silahtarının olduğu hakkında yeterli bilgilere sahip bulunmaktayız. Ancak bu emirlerin hepsinin köle menşeli olduğunu söyleyemeyiz. Söz gelimi Halep naibi Mecdeddin b. ed-Daye'nin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin sütkardeşi olması, onun kölelikten gelmediğini belirttiği gibi, yine aynı şehrin kale muhafızı Şadbaht'ın da,

---

[193] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir**, Kahire 1963, s.728.
[194] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 216, 229.
[195] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s.238.

aslen Hintli hadim bir köle olarak bilinmesi, bu vazifelerin liyakat esas alınarak değişik sınıflardan kişilere yerildiğini göstermektedir.[196]

1.9.5.4. Türkmen Beylerinin, Aşiretlerin Kuvvetleri ve Paralı Askerler

Bu iki sınıf askerî birlik yanında, yine Selçuklularda olduğu gibi Türkmen beyleri ile diğer aşiret beylerinin kuvvetlerinden de yararlanılmakta idi.[197]Bunun en güzel örneğini, hükümdarın üçüncü kez Mısır seferine çıkardığı askerî birlikte görmekteyiz. Nitekim söz konusu bu birliğin içinde, Şirkuh'un Türkmenlerden topladığı 6000 kişilik bir savaşçı topluluğu bulunmaktaydı. [198] Ayrıca aynı birlik içinde yer alan ve kuvveti en çok olan Aynu'd- Devle el-Yarukî de, daha önce Halep ve dolaylarına yerleştirilmiş bulunan bir Türkmen komutanıydı. Diğer taraftan gerektiğinde ve bazı güç durumlarda yerli halktan da paralı asker toplama cihetine gidiliyordu. [199] Kaynaklardan öğrendiğimize göre o dönemlerde askerlik kazançlı bir meslek olduğundan, göçebe ve yörükler bu iş için hemen koşup gelirlerdi. [200] Zira savaşa katılanların listesi tutulur ve ücretleri ödenirdi.[201]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yararlandığı kuvvetlerden bir diğeri de kendisine bağlı bulunan emirliklerin kuvvetleriydi. O, kendi birlikleriyle başa çıkması güç olan savaşlarda bu emirliklerden acil yardım göndermelerini istemekteydi. Hükümdarın, Harim'in fethedilmesinde olduğu gibi zaman zaman kendisine bağlı olan bazen de komşu emirliklerden de yardım aldığını görüyoruz. [202] Böylece Artuklu emirlerinden, Musul'dan, Türkmen ve Arap yardımcı birliklerinden toplanan askerlerin bir araya gelmesiyle onun ordusu 15.000 kişiye ulaşıyordu.[203] Sultan sefere çıkacağı zaman

---

[196] **el-Kalkaşandi**, Ahmed b. Ali, Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa' Kahire 1383 (1692), c.IV, s.18-20; krş., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.334-335; İbnul-Verdî; el-kasidetu'l Lamiyesi, c.II, s.120;İbnu Hallikân, **Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282) Vefeyatu'l-Aya'n ve Enbai z'eman** Nşr.,İhsan Abbas ,Beyrut-1968-1972, c.V.s.165.

[197] Muzaffer Erendil, **Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler),** nşr., Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, c.1, s.285.

[198] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.139; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 155;

[199] M. İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mevsıl,** Yayınlayan ve tahkik eden. Abdulkâdir Tuleymât, Kahire 1963,, **a.g.e.,** c.1,s.285.

[200] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s. 241.

[201] Nikitia Elisseeff, **Nurad-Din,** Damas 1967, c. III, s.735.

[202] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.122-125; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 167; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 308.

[203] M.K. Setton, **Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri**, çev, Kazım Yaşar Kopmaran, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.

askerler, atlar ve silahlar teftiş edilirdi. Bu sırada görülen eksiklikler tamamlanırdı. At yetiştirmek için seyisler, silah yapmak için de özel yerler ve ustalar bulunurdu.[204]

Nureddin Mahmud b. Zengî, birtakım emirlerin cimrilikleri sebebiyle, kendileri için belirlenmiş sayıda bir azaltmaya giderek o sayının altında asker çıkarmalarını önlemek üzere her emire ait askerlerin isimlerini, silahlarını ve bineklerini divanda çok titiz bir biçimde yazdırırdı. O bu konu ile ilgili olarak *"Biz her zaman savaşa gitme durumundayız; eğer bütün komutanların askerlerinin sayısı ve teçhizatı mükemmel olmazsa İslâm'a halel gelir"* demekteydi.[205] Böylece o, bu divanlar yardımıyla kısa zamanda ordusunu gözden geçirebiliyordu. Gerek bu teftişlere ve gerekse ordunun sultan ve emirlerin önünde geçit resmi yapmasına arz denilmekteydi.[206]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu teftişlere çok ehemmiyet verdiğini yukarıdaki örneklerden açık bir şekilde anlıyoruz. Askerler için belirlenen miktarlarda da herhangi bir kısıtlamaya gidilmesine göz yumması zaten onun yüksek adâlet anlayışına ters düşmekteydi. Öte yandan valilerinin, gerek idaresi altındaki halka ve gerekse emri altında bulunan kimselere haksızlık ve zulüm etmemesi için de gayet yerinde tedbir ve çarelere başvurmaklaydı. Nitekim valilerinden biri hakkında kendisine bir şikâyet gelince o kişiye, bu işten vazgeçmesini, zulüm ve eziyeti bırakmasını emrederdi. Şikâyet konusu olan vali ya da komutan haksızlığı bırakıp adaletli davranmazsa, onu, rütbesini düşürmek suretiyle cezalandırırdı. Buna rağmen o kişi bu huyundan vazgeçmeyip yine eski davranışını devam ettirecek olursa onun vazifesine son verirdi.[207]

1.9.5.5.Ordu Kadılığı

Ordu kadısı (Kadıl-asker), ordu mensuplarıyla ilgili davalara bakan müftü ve hâkim demektir. [208] Ordu Kadılığı makamı çok eski makamlardan biridir. Hz. Ömer (r.a.) döneminde, bu isim altında olmasa da, ordunun bulunduğu şehirlere tayin edilen kadılar, daha çok askerî bir hüviyet arz etmekteydiler. [209]

---

[204] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 243.
[205] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.169; Ebû Şâme, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974, s. 1,9
[206] Ebû Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974**,** c. 1, s.219.
[207] el-Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, **Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa'** Kahire 1383 (1692), c.IV, s.36, ve c.XI, s.204.
[208]Ali Ekber Dihhudâ, **Lügat Nâme**; Tahran 1339 H. Şemsî, 57. cüz, 1334.
[209] Ramazan Şeşen, **age,** s.230.

Sonraki İslam devletlerinin hemen hepsinde bu makamın varlığını görüyoruz. Nitekim Abbasilerden Harzemşahlarda, Anadolu Selçuklularında, Zengîlerde, Eyyûbîlerde, Memluklerde ve nihayet Osmanlılarda Kadı Askerlik makamı itibarlı bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir.[210]

Ordu Kurumu'nun vazgeçilmez hizmet halkalarından biri olan Ordu Kadılığı vazifesini üzerine alan asker kadısı, barış zamanlarında Adâlet Konağı'nda oturarak adalet ederdi. Ordu sefere çıkınca ordu kadısı da sultanla birlikte bu sefere katılarak o sırada ortaya çıkan davalara bakardı.[211]

Bu müessese, Nureddin Mahmud b. Zengî, zamanında çok yaygın olmamakla beraber Eyyûbiler döneminde, Hanefi, Şafii ve Maliki mezheplerinden birer kadının katılmasıyla oluşmuştu. Mumluklarda ise dört Sünni mezhebin her birinden birer kadının bulunması bir gelenek haline gelmişti.[212] Yine Kalkaşandî'nin ifadelerinden anladığımıza göre, Adâlet Konağı'nda ordu kadıları adâlet etmek üzere bulunduktan sonra ordu kadısı olmayan adalet konağı kalmadı demektedir.[213]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin sivil mahkemelere bakan kadıları olduğu gibi askerî davaları karara bağlayan ordu kadıları da vardı. Nureddin Mahmud b. Zengî, döneminde Ordu Kadılığı yapan kişilerden Burhaneddin Mes'ud b. Şüca' el-Belhî (599 /1203) idi.[214]

Görüldüğü üzere sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin baş kadısı Şafii mezhebinden olduğu halde, asker kadıları olan Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem ve Burhaneddin Mes'ud Hanefi mezhebine mensup kişilerdi.[215] Böylece Nureddin Mahmud b. Zengi dönemini adı gibi aydınlattığı gibi gelecek nesillere de gerçekten çok güzel uygulamalar miras bırakmıştır.

---

[210] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Söz**, İstanbul, 1983, c.II, s.229.
[211] el-Kalkaşandi, Ahmed b. Ali**, Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa'** Kahire 1383 (1692), c.IV, s.36, c.XI, s.204.
[212] el-Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, **Subhu'l-A'şafi,** Kahire 1383 (1692), c.IV, s.36,
[213] el-Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, **Subhu'l-A'şafi,** Kahire 1383 (1692),c.IV, s.36.
[214] İbnü'l-Mukaddem hakkında bkz., Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c.II, s.125; ez-Zıriklî, c.VIII, s.129. Burhaneddin Mes'ud hakkında bkz., Ebû Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974, c. 1, s.34; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979), c.IV. s.343
[215] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s.98

1.9.6. Şahsiyeti

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, inançlı, doğru kimseleri sever ve onları bulundukları yerlerde ziyaret ederdi.[216] Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî son derece ağırbaşlı bir kişiydi, nitekim minberlerde kendisine dua edilmesi sırasında, şahsına verilen lakap ve unvanların kaldırılmasını emretmişti.[217]

Nureddin Mahmud b. Zengî, yaşamı içerisinde çok mütevazılığı yanında vakur ve heybetli bir kişiliği vardı. Hiç kimse heybetinden olsa gerek kendisi izin vermeden kolay kolay onun huzurunda oturmaya cesaret edemezdi. Sadece bunun bir istisnası olsa gerek çok sevdiği Emir Necmeddin Eyyûbî onun huzuruna rahatça girer ve izinsiz oturabilirdi. Buna mukabil olarak huzuruna gelen fakihlerden yâda yoksullardan biri huzuruna geldiğinde hemen kendisi ayağa kalkar, gelen misafire doğru birkaç adım atarak onu kendi seccadesinin üzerine oturturdu. Nureddin Mahmud, bütün tutum ve davranışlarında Peygamber Efendimiz'in sünnet-i seniyyesini kendisine rehber edinmişti. Nureddin Mahmud, böylece Allah Rasülü'nün sünnetine sımsıkı sarılmanın hazzını yaşaya bilme adına elinden gelen bütün gayretlerini göstermeyi kendine rehber edinmiş bir kişiliğe sahip olduğunu öğreniyoruz.[218]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şahsiyeti, halkı üzerinde silinmez izler bırakmıştı. Yaptığı savaşlarda kendini ileriye atıp ön saflarda çarpıştığını gören büyük fıkıhçılardan en-Neşsavi ona, *" Allah aşkına, ne olursun kendini ve İslam'ı tehlikeye atma. Eğer savaşta şehit düşecek olursan Müslümanlardan tek kişi kalmamak üzere hepsi kılıçtan geçilir."* deyince Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, *"Mahmut da kim oluyor? Benden önce İslam'ı ve Müslümanları kim korumuş ise yine o korur"* şeklinde karşılık vererek hem büyük bir olgunluk örneği sergilemiş, hem de Allah'ın takdirine olan sarsılmaz imanını ortaya koymuştur.[219]

Nureddin Mahmud b. Zengi, yaşadığı dönemde, adaletli, insaflı, ibadetine düşkün, zâhid, muttaki, şeriata bağlı bir sultan kimliği kazanmış ve gelecekte de birçok

---

[216] İbnu'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdulhayy, **Şezeratu'z-Zeheb fi Ehbari Men Zeheb**, nşr. El-Mektebutu't-Ticariyye, Beyrut, 1399 (1979), c. IV, s.229.; İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi, Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad, c.X, s.240.

[217] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.11.

[218] İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s.499; İbnu'l Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el Cezeri, **et-Tarihu'l-Bahir fı'd Devleti'l-Att, abekiyye bi'l-Mavsıl**, nşr. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963) s.165; Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ansiklopedisi, s.**832

[219] İbnü'l Esir, age, 11, s.323; Amın Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 2006, İstanbul, s.404; İbnu Kesir, **Bidaye ve'n-Nihaye,** Beyrut 1966, c.XII, s.280.

sultanın gıpta ile kendine rehber edindiği bilinmektedir. Nureddin Mahmud b. Zengi, ilim ehline çok değer verir ve ilim adamları ile zaman geçirmeyi çok severdi. Bilhassa ilimine itimat ettiği birçok âlimle devlet meselelerini istişare etme hususiyetinde de yine gelecekteki yöneticilere çığır açtığını ifa edebiliriz. Allah yolunda cihad yapmayı çok seviyordu. Hatta yaptığı bütün savaşlarda şehit olmayı çok istediğinden kaynaklar, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye Eş-Şehîd ismi verilmişti.[220]Nureddin Mahmud b. Zengi, yaşadığı toplumsal yaşamı içerisinde çok hayır yapar, bol sadaka verir, kendisi ise asla mal biriktirme gibi bir kişiliği olmadığını kaynaklarda müşahede etmekteyiz.[221]Nureddin Mahmud b. Zengi'nin başından geçen olayları, hatıraları ve başarıları o kadar çok ki, tamamına bu çalışmamızda değinmemiz mümkün olmayacaktır.

*"*Nureddin Mahmud b. Zengi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'in emrine uyarak ipek elbise giymez, altın ve gümüş kullanmazdı."*Böylece çok dindar olduğu bilinen Nureddin Mahmud b. Zengî, Yüce Dinimiz İslam'ın emir ve nehiylerine çok sıkı bağlı kalmayı kendine rehber edinen bir kişiliği vardı.[222]

Hükümdarlık yıllarının hemen hepsi savaşlarla geçmiş olan sultan, bitmek bilmeyen bu mücadeleler sonunda iyice yoğrulmuş, pişmiş ve her türlü sıkıntıya karşı dayanıklı bir duruma gelmiş bulunmaktaydı. Bu sebeple o, devrindeki bütün askerlik kaideleri hazmetmiş idi. Askerlerinin her türlü hakkını gözeten Nureddin Mahmud b. Zengî, onların durumlarını hemen anlar ve kavrardı. Askerlik ve binicilikle ilgili olarak kendisi darb-ı mesel konusu haline gelmişti. İbnu'l-Esir, at üstünde ondan daha iyi duran bir kimsenin görülmediği şeklindeki rivayete de yer vererek onun sanki atın bir parçası olduğunu anlatmak istemektedir.[223]

Nureddin Mahmud b. Zengî, dedikodu nedir bilmez ve kimsenin de, huzurunda, bir başkası aleyhinde söz etmesine izin vermezdi. Nitekim bilgin bir kişi olduğu anlaşılan bir şahıs, sultana gelerek bir zatın kendisi hakkında kötü duygular anlatarak yakınır. O zatı dinledikten sonra ona, Yüce Allah*, "Kendilerine, bilgisizler hoşa*

---

[220] İbn Hallikân, **Vefâyâtü'l Âyân**, Beyrut- 1968, c.5, s.184

[221] İbnu Kesir, **Bidaye ve'n-Nihaye,** Beyrut 1966, c.XII, s. 278; ayrıca bkz., Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, c.II, s.232.

[222] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.5; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.278; **Buhârî,** Et'ime 28; **Müslim,** Libas 4; **Ebu Dâvud**, **Nesâî, İbnu Mâce,** Eşribe 17, (3414); Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle dediğini işittim: **"İpek ve İbrişim elbise giymeyin. Altın ve gümüş kaplardan su içmeyin, onlarda yemek yemeyin. Zira bu iki şey dünyada onlar (kâfirler), ahirette de sizin içindir."**

[223] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s.168

gitmeyen sözlerle hitap ettikleri zaman "selam" deyip geçerler".[224]Bir başka ayette,*"Kolaylık yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir*".[225] Buyurmuyor mu diyerek ayeti okuyunca o zat susar, karşılık verecek söz bulamazmış.[226]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, gerçekte yaşamsal yönü ile çok iyi bir Müslüman ve çok dindar bir kişiliğe sahipti. Yöneticiler bir yana salih kimseler arasında dahi onun gibi birinin ender bulunduğu rivayet edilmektedir.[227] İyi bir Müslüman olan hükümdar, hususi hayatında olduğu gibi devlet işlerinde de her zaman Kur'an ve Sünnete bağlı kalmaya gayret etmekteydi.[228]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin dindarlığını gayr-i Müslimler bile konuşuyorlardı. Nitekim Kudüs'teki Haçlılar, onun hakkında*, "Şüphesiz ki, Kasım'ın oğlu Kasım'ın, Allah'la gizli sırları vardır; çünkü o, bize karşı askerlerini çokluğuyla değil, dualarının çokluğu ve kıldığı gece namazlarıyla galip gelmektedir."* Demekteydiler.[229]

Nureddin Mahmud b. Zengî, dünya malına o kadar çok önem vermez. Sultan Nureddin, asla dünya malını gaye edinmeyen bir kişiliği vardı. Bunların sonucu olarak da, onun yemeye, içmeye, giymeye ve diğer arzularına karşı düşkünlüğü gerçekte yok denecek kadar az olup; düzenli, tertipli ve iffetli bir yaşayış tarzı vardı.[230] Nureddin Mahmud b. Zengî, devrinin fıkıh bilginlerini huzuruna getirtip kendisinin nafakası hakkında onlardan fetva istemiş, onların verdiği fetvanın gerektirdiği tarzda hareket ederek ondan daha ileriye geçmemiştir.[231]Gerçekten de Nureddin Mahmud b. Zengî,

---

[224] Kur'an-ı Kerim, **El-Furkan Süresi**, 25/63

[225]Kur'an-ı Kerim, **El-A'raf Süresi**, 7/199; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, Mütercim Mehmet Keskin,Çağrı Yayınları, c.XII, s. 283

[226] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c. XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 173

[227] Yakut el-Hamevi, Şihabuddin Abdullah, **Mu'cem'l-Buldan**, Beyrut 1957, c. II, s.469; İbnu Hallikan, **Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekrvefeyatu'l-Ayan ve enbâu Ebnai'z-Zeman**, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972,c.V, s.187; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Trk trc. Büyük İslâm Tarihi, Çev. Mehmet Keskin, c. XII, s. 284; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c. IV, s. 228.

[228] K.V. Zettersteen, **"Nureddin" md.,İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, C. 9 s. 361.

[229] Bkz İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 283; Ebu'l-Fida, İmadiddin İsmail, **el-Muhtasar fi Ehbaril-Beşer**, nşr. Daru'l-Ma'rife, Beyrut thsz., c. III, s.3-55-56

[230] İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, , İstanbul 1995, c. 12, s.278; İbnu'l Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el Cezeri, **et-Tarihu'l-Bahir fı'd Devleti'l-Att, abekiyye bi'l-Mavsıl**, nşr. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963) s.164; İbnu Kesir, İsmail b. Umer, **el-Bidaye ve'n-Nihaye,** Beyrut 1966, c.XII, s.278; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c. IV, s. 228-229,

[231] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, İstanbul 1995, c. 12, s.279.

heybetli olduğu kadar, ağırbaşlı, olgun, akıllı, görüş sahibi, alçak gönüllü ve Allah'tan gerektiği şekilde korkan bir zat idi.[232]

Son derece cesur, atılgan, gözünü budaktan esirgemeyen, İslam dinini bütünüyle yaşamak ve yaşatmak hususunda elinden gelen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan mücahit bir hükümdardı.[233]

Nureddin Mahmud b. Zengî, yalnız kendisine ait olan mal ile yetinir ve ancak elinde olan mala göre harcama yapardı. Bu ise ya ganimetten kendi payına düşen bir mal olabildiği gibi ya da Müslümanların yararını gözeten (malu'-mesalih) kalemde toplanan bir çeşit vakıf malıydı. Nureddin Mahmud b. Zengî, hanımı İsmeteddin, geçim darlığı yüzünden ara sıra kendisine dert yakındığı zaman, hanımına şöyle söylediğini kaynaklardan öğreniyoruz: *"Hanım, Hıms'ta şahsıma ait yıllık kira gelirleri ancak 20 dinardan ibaret olan üç tane dükkânım var. Bundan başka şu dünyada başka malımda yok, gelirimde yok. Elimde olanın hepsi budur. Gerçek şudur ki, ben Müslümanların hazinedarıyım; bu konuda devletimizin emanetine ihanet edip de, senin için asla cehennem ateşine giremem."*[234] Ayrıca dönemin tarihçilerinden olan İbn-i Kesir, tarihte eşine benzerine çok az rastlanan birçok örnek davranışlarından dolayı olacak ki, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi çok farklı özelliklerini önümüze seriverir. Konumuzla ilgili olarak Nureddin Mahmud b. Zengî hakkında şöyle bilgi verir: *"Nureddin, zamanındaki en yoksul kimse, geçim yönünden ondan üstün bir durumdaydı"* demesi, onun bu özelliğinden dolayı belki de kıyamete kadar kendisinden söz ettirecek bir kişiliğini ortaya koymaktadır.[235]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'ye Mısır'dan 600-700 dinar değerinde altın işlemeli bir sarık hediye olarak gönderilmiş; huzurunda onun değeri uzun uzadıya anlatılmış olduğu halde o, daha onu görmeden hemen o mecliste bir sufiye bağışlamıştır.[236] Bu durum, sultanın mala değer vermemesi yanında, hak âşıklarına olan sevgisinin bir göstergesi olarak da değerlendire biliriz.

---

[232] İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c.IV, s. 228;

[233] İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, Mütercim Mehmet Keskin,Çağrı Yayınları, c.XII, s.277

[234] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s.164; İbnü'l Esir, **el-Kamil,** İstanbul 1997, c.XI, 403; İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, İstanbul 1995, c. 12, s.278; **Steven Runciman, Haçlı Sef.** c. II, s. 232.; Amın Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, s.138

[235] İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, İstanbul 1995, c. 12, s.278

[236] İbnu'l Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el Cezeri, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), c.XI, s.165.

Nureddin Mahmud b. Zengî, çok zâhid bir kimseydi, elindeki mallarla asla gururlanmazdı. Ondan daha zâhid olan peygamberler, Râşid halifeler de mal edinmişlerdi. Ama mal sevgisini kalplerinde tutmamışlardı. Nureddin Mahmud b. Zengî, kendine ait maldan yer, elde edilen malların hangisinin yenilebileceği fetvasını alıp fetvaya riayete dikkat ederdi.[237]Nureddin Mahmud b. Zengî, gibi adilane yöneticilere tarihimiz içerisinde gerçekten bulmak çok zor olmakla beraber bundan sonra gelir diye ümitle beklemekteyiz.

Nureddin Mahmud b. Zengî, maddi anlamda sıkıntılı bir yaşam sürmesine rağmen devlet malına asla tenezzül etmeyen ve başkalarına karşıda devletin malını muhafaza etme adına çok dikkat eden sâlih bir kimse idi. Hanımı ile geçimlerine katkı sağlaması adına boş vakitlerinde hasır dokuyup, alın terinin karşılığıyla günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar fakirâne bir hayat sürdürmüştür.[238]

Dönemin tarihçilerinden olan İbnü'l-Esir, belki de çok haklı olarak Nureddin Mahmud b. Zengî'ye karşı çok aşırı bir hayranlık duyduğunu gizlemez. İbnü'l-Esir, bu hayranlığını İslam Tarihine mal olmuş şu cümlelerinde görmekteyiz: "Ben daha önceki hükümdarların ahlâk ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başkaNureddin Mahmud b. Zengî'de daha güzel ahlâklı, adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim."[239]Geçmiş zamanların hükümdarlarının hayat hikâyelerini okudum ve orada Hulefâ-i Raşidin hariç, Nureddin Mahmud b. Zengî kadar erdemlisine ve adiline rastlamadım. Çünkü İmadeddîn Zengi'nin oğlu babasının vasıflarını kanaatkârlık, cesaret, devlet bilinci- almış, ama atabeyi bazı çağdaşlarının gözünde iğrenç bir adam haline getiren kusurlarının hiçbirini sürdürmemiştir. İmadeddîn Zengi, yabanlığı ve hiçbir kural tanımamasıyla insanları ürkütürken, Nureddin Mahmud b. Zengî sahneye çıktığı ilk andan başlayarak dindar, itidalli, adil, verdiği sözü tutan ve İslam'ın düşmanlarına açılan cihada sonuna kadar bağlı bir adam izlenimi uyandırır.[240]

Nureddin Mahmud b. Zengî, yanına gelen muhtaç insanlara elinden geldiği kadar ve hazinenin durumuna göre bolca bir yardımda bulunduğu zaman devlet

---

[237] Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep, Türkler Ansiklopedisi,** (s.825-835) s.1138
[238] Mustafa Eğilmez**, Musul ve Halep, Türkler Ansiklopedisi,** s.832, s.1132
[239] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.11, s.323; Amın Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Yapı Kredi Yayınları, 10.baskı, Çev. Ali Berktay, 2006, İstanbul, s.137; Gülay Öğün Bezer, **Zengîler** (1127-1233) **Türkler Ansiklopedisi,** s.811
[240] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.11, s.323; Amın Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, s.137;

erkânına hem nasihat içerikli hem de devlet kültürüne bir gelenek oluşturma adına şöyle söylediğini kaynaklar aracılığı ile öğreniyoruz: *"Bunlar Allah'ın askerleridir, biz bunların duaları sayesinde düşmanlara karşı üstün gelmekteyiz. Onların Beytü'l-malda, kendilerine verdiklerimizden kat kat daha da fazla hakları vardır. Bu sebeple eğer onlar, kendilerine verilen haklardan bir kısmıyla yetinirlerse, bizim onlara sadece teşekkür etmemiz gerekir."* demekteydi.[241]

Fakat İslâm dünyasının müthiş bir yozlaşma, korku ve çöküş ortamında boğulduğu, düşünsel ve tevhidi zindeliğin yitirildiği, onlarca devlet ya da beyliğin birbiriyle didiştiği, İslâmî zeminini ve Kur' ani niteliklerini yitiren dinî temsiliyet ve hilafet kurumunun Abbasi ve Fatımi olmak üzere çift başlı bir hüviyete büründüğü, istişarenin ve halkın yönetime katılımının çoktan unutulduğu, hurafelerin ve İslâm dışı cereyanların günlük hayatı ısırgan otları gibi kuşattığı bir dönemde Nureddin Mahmud b. Zengî yaşama biçimi ve yaptıklarıyla hemen dikkati çekmektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, bu çapta bir insan olmasına karşın, onun, hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylememiz mümkün değildir. Görebildiğimiz kadarıyla onunla ilgili derli toplu ve müstakil bir tek kitap bile bulunmamakta; yapılan çalışmalarda hep Selahaddin Eyyubi'nin gölgesinde kalmaktadır.

Ramazan Şeşen, **"Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet"** adlı kitabında Selahaddin-i Eyyubi'yi değerlendirirken, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kişiliği hakkında görüşlerini şu şekilde ifa ediyor: "*Nureddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin-i Eyyübi'nin tarihi vasıflarını birbirinden ayırmak asla mümkün değildir. Zira Büyük Türk tarihinde olsa olsa, Sultan Alparslan ve Fatih Sultan Mehmet Han ile mukayese edebileceğimiz bu büyük iki hükümdâr, tarihte oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin Mahmud b. Zengî eğer olmasa idi, Selahaddin-i Eyyûbî gelemezdi. Selahaddin-i Eyyûbî olmasa idi, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin meydana getirdiği eserleri ölümüyle hitame ererdi. Zira Selahaddin-i Eyyubi'yi tarihe nakşeden, onu her türlü seciyesiyle adeta elinin altında yetiştiren ve Eyyubiler Devletinin temel harçlarında, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin çok büyük hakkı vardır. Bunun için biz Nureddin devrini, Zengîler ile Eyyubilerin işbirliği devri olarak görürüz. Nureddin Mahmud b. Zengî ve haliyle Selahaddin-i Eyyübi'nin üzerinde çok büyük etkisi olması hasebiyle, her ikisi, siyasî ve askerî yönleriyle büyük bir deha oldukları gibi*

[241] İbnu'l Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el Cezeri, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), c.XI. s.173; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.10; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.281

sanatkârların, âlimlerin ve ilimlerin koruyucuları idiler. Devirlerinde pek çok bayındırlık ve ilim müesseseleri yapılmış, etraflarındaki adamlar da bu hayır müesseselerinin te'sisinde onların yolunu takip etmişlerdir. Böylece açılan bu çığırlar yıllarca devam etmiştir."[242]

Nureddin Mahmud b. Zengî, İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin mezhebindendi ve bu mezhebe göre fıkıh bilgisine sahip bulunuyordu. Bununla beraber batıl mezhepler hariç, diğer hak mezheplere karşı asla bir taassubu yoktu.[243] İslam'da olmayan ve dine sonradan eklenen davranışları asla hoş karşılamaz;[244] Bu durum Nureddin Mahmud b. Zengî'nin gerçekten İslam'ın genel kaide ve kuralların tam manasıyla sinesine yerleştirdiğine müşahit olmaktayız.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin iktidara gelmesiyle beraber kendisine bir takım hedefler tayin etmiştir. Bu hedefleri içinde en büyük ideali, I. Haçlı Seferleri sonunda bölgede kurulan Haçlı Kontluklarına karşı İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliğini sağlamak ve özelliklede kendi idaresi altında, Haçlılara karşı sağlam bir blok oluşturmaktı. Nitekim Nureddin Mahmud b. Zengî ömrü boyunca Haçlılarla mücadele ederek en son vuruşu yapma adına bütün gücünü Kudüs'ü fethetmek maksadıyla, 1171 yılından itibaren Atabeglik topraklarının güney kısmı ve Mısır bölgesini fethederek, idaresine verdiği komutanı olan Selahaddin-i Eyyûbî ile beraber Kudüs üzerine yürümek istemekteydi. Ancak çok istediği bu idealini gerçekleştirmek kendisine nasip olmadı, ölümü buna geçit vermedi. Ancak onun komutanı Selahaddin-i Eyyûbî, Hükümdarı Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yıllarca hasretle beklediği bu özlemini yerine getirdi.[245]

Nureddin Mahmud güzel yazı yazar, çok kitap mütalaa ederdi. O diama hayır şeyleri yapar, namazlarını cemaatle kılar, çok Kur'an okur ve hayırlı işleri severdi. Kızdığında bile kötü konuşmaz ancak nasihatle konuşurdu. Kimse onun gıybetini yapmazdı. İnsanların önündeki dünyaya göz dikmezdi.[246]

---

[242] Ramazan Şeşen, **Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet,** s. 12-13; Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** Doktora tezi, Niğde, 1998, s.31

[243] İbnu'l Esir, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963) s.165; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), c.II, s.127; İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, (Çev. Mehmed Keskin), Çağn Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s. 287; eZ-Zıkrıkli, VIII, 46.

[244] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s.164-165.

[245] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.262; Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud"**, **Türkler Ansiklopedisi, s**. 830;

[246] Mustafa Eğilmez**, Kitabu İkazu'l-Gafil Bi Sireti'l-Meliki'l-Adil Nureddin Eş-Şehid, Doktora Tezi,** Niğde Üniversitesi, Niğde1998, s.32

Nureddin Mahmud b. Zengi eğitim ve öğretim faaliyetlerinde dönemi içinde çok büyük emek sarf etmiştir. Suriye'nin bütün büyük şehirlerinde medreseler açmıştır.[247] Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi, Kur'an'ı Kerim'i ve yüce dinimiz İslam'a ait birçok kitapları çokça okumayı çok severdi.[248]Nureddin Mahmud b. Zengi, ayrıca, birçok hadis âliminden, hadis dinlemiş, bunun yanında kendisi bilhassa birçok hadis rivayet etmiştir. Bilhassa O, hadis ezberleme hususunda nebevi müjdeye nail olmak için bu hususa çok ehemmiyet vermekte idi.[249] Gerçekten de dönemin kaynaklarını taradığımız da Nureddin Mahmud b. Zengî, vicdanlı, adaletli, insaflı, ibadetine düşkün, zâhid, muttaki, şeriata çok bağlı bir sultandı. O İlim meclisine gider, ilim ehline çok değer verir ve çoğunlukla da sarayda ilim meclisini toplardı.

Nureddin Mahmud b. Zengî, yaşadığı ömrü içinde vaktinin en büyük bölümünü ibadetle geçirmekte olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Bilhassa Nureddin Mahmud b. Zengî, beş vakit namazı cemaatle ve vaktinde kılmaya azami dikkat ediyordu.[250] Sultan Nureddin, bizatihi gece gündüz devam etmekte olduğu birçok zikirleri vardı. Sultan gündelik yaşamı içinde Müslümanların işlerini yerine getirir, geri kalan vakti içerisinde de zikir ve ibadetine devam ederdi.[251]

Nureddin Mahmud b. Zengî, teheccüt namazlarına yalnız kendisi değil, hanımı İsmeteddin hanım ile beraber kılarlardı. Hanımı İsmeteddin Hanım, bir gece, her nasılsa uyuya kalıp hem teheccüd namazını kılamamış hemze her gece okumayı adet ettiği virdini ifa etmek için kalkamamıştı. Sabahleyin kızgın bir durumda yana yakıla söylenirken, Nureddin Mahmud b. Zengî hanımına, hayrola hanım, seni bu şekilde sıkıntıya sokan mesele nedir? Hanımı da kızgın ve üzgün bir edayla, nasıl olsun bey, bu gece tecehhüd namazına kalkamadım ve her gün yaptığım zikirlerimi ifa edemedim. Bunun üzerine sen merak etme hanım, bundan böyle uyuyanları uyandıracak, gecenin ihya edilmesi için seher vakti, Dımaşk Kalesi'nde davul hanede, davul çalınmasını emredeceğim. Gerçekten de o gün gerekli emiri vermiş; her seher vakti öncesi davullar çalmaya başlamış ve bu vazifeyi icra edenlere bol ücret tahsil etmiştir.[252]

Nureddin Mahmud'un saltanatı boyunca en büyük ideali haçlılarla komşu olan

---

[247] İbn Hallikân, **Vefâyâtü'l,** (Neşr. İhsan Abbas), c.5, Beyrut- 1968, s. s.232
[248] İbnu Kesir, **el-Bidaye Ven Nihaye**, c. XI. s.165; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.229
[249] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.5; İbnu Kesir, **el-Bidâye,** c.XII, s. 278; **Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn ve Hâlidiye Tarikatı,** Dr. İrfan Gündüz, sayfa. 103.
[250] İbn Hallikân, **Vefâyâtü'l Âyân** c.5, Beyrut- 1968, s. s.232
[251] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s.l64.
[252] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s.l65.

İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliğini gerçekleştirmek ve kendi idaresi altında, onlara karşı sağlam bir cephe oluşturmaktı. Nitekim haçlı gücünü Filistin'de kırmak maksadıyla 1171 yılından itibaren Atabeglik topraklarının güney kısmı ve Mısır bölgesinin idaresine verdiği Selahaddin-i Eyyûbî ile beraber Kudüs üzerine yürümek istemekteydi. Fakat ölümü bunun gerçekleşmesine imkân vermedi.[253]

Ramazan Şeşen, Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet adlı kitabında Selahaddin-i Eyyubi'yi değerlendirirken Nureddin Mahmud'un şahsiyetiyle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir: *"Nureddin ve Selahaddin'in tarihi rollerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Türk tarihinde ancak Alparslan ve Fatih ile mukayese edebileceğimiz bu iki büyük hükümdâr, tarihte oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin olmazsa Selahaddin gelmezdi, Selahaddin olmazsa Nureddin'in eseri ölümüyle sona ererdi. Ayrıca Selahaddin ve Eyyubiler Nureddin'in meydana getirdiği eserde çok büyük bir paya sahiptirler Bunun için biz Nureddin devrini Zengîler ile Eyyubilerin işbirliği devri olarak gördük, Nureddin ve Selahaddin siyasî ve askerî deha oldukları gibi sanatkârların, âlimlerin ve ilimlerin koruyucuları idi. Zamanlarında pek çok bayındırlık ve ilim müesseseleri yapılmış, etraflarındaki adamlar da bu hayır müesseselerinin te'sisinde onların yolunu takip etmişlerdir".*[254]

Nureddin Mahmud, Hanefî fıkhını bilen fakat mezhep taassubu olmayan biri idi. Mütevazı olmasına rağmen vakur ve heybetli idi. Kendisi izin vermeden her hangi bir kimse onun huzurunda oturmaya cesaret edemezdi. Emir Necmeddin Eyyûbî dışında hiçbir emir onun huzurunda izinsiz oturamazdı. Bununla beraber fakihlerden veya yoksullardan biri huzuruna girdiğinde kendisi ayağa kalkar, gelen adama doğru birkaç adım atar, sonra onu vakar ve sükûnetle beraberinde seccadesinin üzerine oturturdu. Peygamber Efendimiz'in sünnetine sımsıkı bağlı olan bir insandı.[255]

Nureddin Mahmud b. Zengî, ne iş yaparsa onu iyi niyetle yapardı. El Cezire'de bulunan ve hükümdarın, kendisine her konuda güvendiği bir kişi, onun çevgan

---

[253] Coşkun Alpteki, **"Musul Atabegliği"** Md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.7, s.560; Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** Doktora tezi, Niğde 1998, s.30

[254] Ramazan Şeşen, **Selahaddin-i Eyyûbî ve Devleti**, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 12-13; Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** Doktora tezi, Niğde 1998, s.31

[255] İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, (Çev. Mehmed Keskin), c. 12, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.499; İbnu'l Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el Cezeri, **et-Tarihu'l-Bahir fı'd Devleti'l-Att, abekiyye bi'l-Mavsıl**, nşr. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963) s. 165; Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** Doktora tezi, Niğde 1998, s.32

oynamaya devam ettiğini öğrenince, dini yönden hiçbir yararı bulunmayan ve ata eziyet etmekten başka bir anlam taşımayan bu davranışından dolayı kendisini kınayan bir mektup yazmış. Sultan ona verdiği cevapta, bu işi yalnız, her an yüz yüze gelme durumunda bulunduğu düşmanlara karşı, her yönden hazırlıklı olmak gayesiyle yaptığını belirtmiştir.[256]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, inançlı, doğru kimseleri sever ve onları bulundukları yerlerde ziyaret ederdi.[257] Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî son derece ağırbaşlı bir kişiydi, nitekim minberlerde kendisine dua edilmesi sırasında, şahsına verilen lakap ve unvanların kaldırılmasını emretmişti.[258] Onun meclisinde, ilim, din, doğru kimselerin durumları, cihad hususunda karşılıklı fikir alış verişi, düşman topraklarına saldırı gibi hususlar dışında konuşulan bir söz olmazdı.[259] Hükümdar, her yönüyle bilginlerin, sufilerin, yoksulların ve kimsesizlerin dostu ve velisiydi. Onlardan yana elinden gelen her iyiliği yapar ve yardım elini uzatırdı.[260] Haftanın dört gününü fıkıhçılarla yapmakta olduğu sohbet ve münazaralara ayırmaktaydı. O, fıkıhçıları yanına toplar, isteyen herkesin gelip soru sormasını sağlamak için bütün engelleri ortadan kaldırırdı.[261]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'ye Mısır'dan 600-700 dinar değerinde altın işlemeli bir sarık hediye olarak gönderilmiş; huzurunda onun değeri uzun uzadıya anlatılmış olduğu halde o, daha onu görmeden hemen o mecliste bir sufiye bağışlamıştır.[262] Bu durum, sultanın mala değer vermemesi yanında, hak âşıklarına olan sevgisinin bir göstergesi olarak da değerlendire biliriz. Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, otoriter bir şahsiyete sahipti. Büyüklük derecesi ne olursa olsun herkese kendini kabul ettirirdi. Necmeddin Eyyubi'den başka, Eseddin Şirkuh ve Mecdeddin b. ed-Daye gibi hiçbir büyük emir onun huzurunda izinsiz oturamazdı.[263]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî bütün bu azametine rağmen huzuruna bir fakih ve sufi veyahut ta bir yoksul girdiği zaman onun için ayağa kalkar, yanına oturtur

---

[256] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c. XI. s. 164; İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s.164-165.
[257] İbnu'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdulhayy, **Şezeratu'z-Zeheb fi Ehbari Men Zeheb**, nşr. El-Mektebutu't-Ticariyye, Beyrut, 1399 (1979), c. IV, s.229; İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi, Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad, c.X, s.240.
[258] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.11.
[259] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.10.
[260] İbnu Kesir, **el-Bidâye**, c.XII, s.287.
[261] Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.VIII, s.46.
[262] İbnu'l Esir, **et-Tarihu'l-Bahir**, Kahire 1382 (1963), c.XI., s.165.
[263] İbnu'l Esir, İzzuddin, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), c.XI. s.172; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.281.

ve onu, kendisine en yakın bir kişi gibi sayarak sohbet ederdi.[264]İyi bir Müslüman olan hükümdar, hususi hayatında olduğu gibi devlet işlerinde de her zaman Kur'an ve Sünnete bağlı kalmaya gayret etmekteydi.[265]

Onun savaşlarının yegâne hedefi haçlılardı. Müslümanlar arasında süregelen sürtüşmelere asla taraftar değildi. Özellikle Müslümanlar arasında cereyan eden savaşlarda, İslam kanının dökülmesine hiçbir zaman gönlü razı olmazdı. Çünkü onun şefkat ve merhameti buna engel teşkil ediyordu.[266]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu düzeni, çevresindeki bilginleri öylesine etkilemişti ki, Salahaddin döneminde, büyük âlim İbnu Asakir (571/1176), Selahaddin'inin meclisinde gördüğü disiplinsizlik yüzünden yapılan toplantılara artık katılmıyordu. Bir müddet sonra Sultan Selahaddin'in ısrarı üzerine onun meclisine yeniden devam eden İbnu Asakir, bir ara neden gelmediğini Sultan Salahaddin sorunca o; *"Ben kendimi senin meclisine gelmekten tenzih ettim; çünkü ben bu meclisi aşağı tabakalardan insanların meclisi olarak gördüm. Ne konuşan dinleniyor ve ne de konuşana cevap veriliyor. Biz daha önce Nureddin Mahmud b. Zengî'nin meclisinde bulunurduk, biz o toplantılarda, başlarımızın üstünde kuş varmış gibi vakar ve heybet yükselen bir durumda bulunuyorduk. Kendisi konuştuğu zaman biz onu dinlerdik. Biz konuştuğumuz zaman da o bizi dinlerdi"* demekteydi.[267]

İbnu Asakir 'den bu cümleleri dinleyen Sultan Salahaddin, arkadaşlarına o, mecliste bulunduğu zaman, daha önce yaptıkları gibi davranmaları gerektiğini onlara ihtar etme gereğini duymuştu.[268] Sultan Salahaddin kendi ifadesinden de anlaşıldığına göre onun kişiliği üzerinde en büyük etkiyi yapan zaten Nureddin Mahmud b. Zengî'dir.[269]

İslam tarihi boyunca emirler ve padişahlar cihada çıkmadan önce sufilerin, gariplerin ve fakirlerin dualarını almaya çok önem vermişlerdir. Bu konuda Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması için ömrünü harcayan meşhur mücahid Nureddin Zengî ile bir komutanı arasında geçen şu konuşma ilginçtir: Savaş bütçesinin azlığından şikâyet eden

---

[264] İbnu'l Esir, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), c.XI. s.172-173; İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s.405; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.10; İbnu'l Esir, **et-Tarihu'l-Bahir,** Kahire 1382 (1963), c. XII. s. 281

[265] ; K.V. Zettersteen, **"Nureddin" md, İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, c.XI, s.231.

[266] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, XI. s. 107

[267] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 173

[268] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 173

[269] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s.195

bir adamı Nûreddîn Zengî'ye: "Ülkende fakihlere, fakirlere, sûfîlere, kurrâlara ve diğer bazı zevâta ihsan ettiğin maaş ve sadakalar var. Böyle sıkıntılı zamanlarda, bu paraları onlara vermeyip de orduya harcasan çok daha iyi olur" der. Nûreddîn bu sözlere öfkelenerek şöyle cevap verir: "Elde edeceğim zaferlerin ancak onlar (âlimler, sûfîler ve fakirler) sayesinde bana ulaşacağına inanıyorum. Ben yatağımda uyurken hiç şaşmayan (dua) oklarıyla benim uğrumda savaşan insanların maaşlarını kesip de, ancak beni görünce savaşan, attığı oklar bazen tutan bazen de şaşan adamlara nasıl veririm?"[270]

Belki de Nureddin Mahmut b. Zengi'nin hakkında en güvenilir bilgiye yıllarca edebiyatçı kimliği ile yanında sır kâtipliğini yapan İmâdüddîn el-İsfehani, Nureddin'in şahsiyeti hakkında çok detaylı bilgileri verirken O davranışlarıyla örnek biri olduğunu, Selahaddin Eyyübi'nin de onu örnek aldığını şu sözlerle ifade etmektedir;

*"el-Meliku'l-Adil*N*ureddin Mahmud, Zengî, hükümdarların en namuslusu, en dindarı, en iyi geçmişi olanı, en temizi, yaptıkları en faydalı, olanı, emeline en çok ulaşanı, en üstün fikirlisi, eserleri en çok ortada olanıdır. Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getiren, kalelerini düşmandan geri alan ve değerli topraklarını kurtaran odur. Ondan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler, Şam ülkesinde sürüler halinde dolaşıyorlardı.* O,*bu, sürülerin ardını kesti, izlerini sildi. Hatta hükümdarlarını esir aldı. Düzenlerini bozdu. Hudutları onlara karşı korudu: İzi silinmiş ilimleri yeniden diriltti, Ehl-i sünnet mezhepleri için medreseler inşa ettirdi. Süfîler için hânkâhlar yaptırdı. Bunları her ülkede çoğalttı: Çok sayıda vakıflar yaptırdı. Şehirlerin surlarını ve hendeklerini yeniletti. Yollarda hanlar ve kervansaraylar*inşasını*emretti. Yetiştirdiği kişilerle ve askerleriyle Mısır'ın fethine yardım eden odur. Necmeddin Eyüp'ün oğlu Selahaddin Yusuf, onun en yakın adamlarından, en büyük emirlerindendi. Meydanda atına binerken, eyvanında otururken onun yanından ayrılmazdı. Babası Eyyûb, Nureddin'in meclislerinde otururken, kendisi Nureddin'in yanında ayakta dururdu. Dindarlık, namusluluk, incelik, akıllılık, hükümdarlık adabı ve sultanlık hukuku konularında sahip olduğu bütün iyi vasıflarında onun yolunu takip etti. İyiliklerinin esaslarını ondan öğrendi. Kendi sultanlığı günlerinde bütün bu sayılan hususlarda en yüksek dereceye ulaştı."*[271]

Nureddin Mahmud Zengî, yaşadığı halkının arasında bir sultan olarak sevilmiş

[270] İbnü'l-Esîr, age, XI, s.241-242.
[271] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.26; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.116; İbnu'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir,** Kahire 1963, c.X, s.174-175.

ve halkının takdirini kazanmış birisidir. Bu vasıflara ulaşmada birçok vasfını sayabiliriz. Ancak en önemli vasfı sürekli ilim meclislerinde bulunması ilime ve âlimlere çok büyük değer vermesinden kaynaklandığını iddia etmemiz yanlış olmayacaktır. Bunun yanında ahlaki karakteri de insanlar üzerinde büyük saygı uyandırmıştır. Nureddin Mahmud Zengî'nin döneminin yazarları arasında bulunan, İbn Kâdı Şuhbe[272], onun söz verince mutlaka sözünü tutan, kendisine söz verip de sözünü tutmayan kişiyi de affeden biri özelliği olduğunu belirtir.[273] Böylece döneminden günümüz insanlarına peygamberi ahlakıyla örnek olduğu kanaatindeyiz.

1.9.7. Şiir ve Şairlere Bakışı

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi, geçmiş dönemlerin hep bir numarası olan şiir konusunda hep kendisi geri planda durmasını bilse de, bilhassa döneminde ve dönemi sonrası birçok şair tarafından bilhassa şiir konusu olmuş bol bol övülmüştür. Bilhassa Nureddin Mahmud başarılarla dolu hükümdarlık dönemi esnasında haçlılarla savaşları, ülkesinin topraklarını genişletmesi ve ülkesinin imarı gibi hususlar şairlerin, şiirlerine ilham kaynağı olmuştur. Özellikle de, ülkesinde başlatıp yoğun bir şekilde devam ettirdiği büyük kurumlar oluşturmasına vesile olduğu çalışmaları, kasidelere, şiirlere ilham kaynağı olmuştur. Nureddin Mahmud, İslam tarihinde şairlere ve haliyle de şiire, kendi döneminde, daha önceki dönemlerde ki birçok hükümdarın verdiği ölçüde değer vermiş olsaydı, muhakkak ki, onun etrafında çok sayıda şair topluluğunun bulunması kaçınılmaz olurdu. Ancak şu bir hakikat ki; O, Müslümanlara ait olan malları, cihada ve faydası yine Rabbin rızasına dönük işlerlerde kullanma kararı aldığından, şairlere bol keseden maddi anlamda bağışlarda bulunmamaktaydı.[274]

Nitekim Nureddin Mahmud b. Zengi, şiirden çok hoşlanmadığı bilinmekle beraber hak ve hakikat adına söylenen, insanları imana, ibadete ve güzel ahlaka davet eden şiirlerden elbette hoşlanmış, onları dinlemiş ve bu şiirleri yazanları tebrik etmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin derdi yıllardan beri devam eden bir geleneğin önüne set

---

[272]İbn Kâdî Şuhbe, **Sıbt İbn Cevzî'nin Mir'atü'z-Zemân,** Ebû Şâme'nin **Kitabu'r-Ravdateyn,** İbn Kesîr'in el-**Bidâye ve'n-Nihâye,** İbnü'l- Esîr'in **et-Târîhü'l-|Bâhir ve el-Kâmil fi't-Târîh,** Bahaeddin İbn Şeddâd 'ın **en-Nevâdiru's-Sultaniye** adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. **El-Kevâkibu'd-Duıriyye fî s-Sîreti n-Nuriyye.** 5; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.117.

[273] İbn Kâdî Şuhbe, El-Kevâkibu'd-Duıriyye fî s-Sîreti n-Nuriyye. 17; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara-2006, s.116.

[274] Ebu Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail (ö:665), **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.229; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c.I, s.24;

koyma adına sarayında onlarca belki yüzlerce şair, edip almamış, onlara hazinenin gelirlerinden istifade ettirmediği yönünden bakmak lazımdır. Ayrıca Nureddin Mahmud b. Zengi dönemin fakihlerini günü birlik olarak saraya davet eder fıkhî konularda mukayeseli dersler yaptığı bilinmektedir. Nureddin Mahmud, bahsi geçen derslerini haftanın dört gününü fıkıhçılarla yapmakta olduğu hatta fakihleri sağına soluna oturtur, dersten sonra, isteyen herkesin gelip soru sormasını sağlamak için bütün engelleri ortadan kaldırmıştı.[275]Aslında O şairlere bakış açısının biraz farklılık içermesinin altında yatan diğer bir sebep ise kendinden önceki şairlerin olumsuz yaklaşımları yanında birde döneminin şairlerinin taşı gediğine koyamadıklarını, daha çok durum ve şartlara göre davrandıklarının altında aramak gerektiğine inanmaktayız.[276] Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi, şiir ve şairlere bakışı açısından meşhur Emevi halifesi Ömer b.Abdil Aziz'e benzetilmiştir.[277] Bu benzetme gerçekten yerinde bir tespittir. Zira İbn-i Esir kendi kaynakların da hep Nureddin Mahmud b. Zengî'yi, Emevi halifesi Ömer b.Abdil Aziz'e benzetmekle beraber İslam dünyasının altıncı halifesi kabul etmektedir.

Nitekim adı geçen halifede döneminin şiir yaklaşımını fazla sevmediği gibi, şairlere de gerektiğinden çok fazla değer vermemiş ve onlara, devlet hazinesinden bol bağışlarda bulunmamıştır.[278] Hükümdar Nureddin Mahmud belki de, şiire ve şairlere bakış açısı önceki dönemlerin ve kendisinin yaşadığı dönemlerin aksine diğer yöneticilerden farklı bir yöntem takınsa da yine de Sultan Nureddin Mahmud, dönemi ve akabinde, birçok şair tarafından şiir konusu olmuş, çokça övülmüştür. Bu şairlerin başında, İbnu'l Münir olarak bilinen Muhammed b. Nasr b. Sağır (h.548/1153)[279] ile İmadettin yer almaktaydı.[280] O dönemin büyük ve tanınmış ediplerinden olan İmadettin, sultanı yalnız nazımla değil nesirle de dile getirmek suretiyle onun eşine az rastlanır kişiliğini tanıtmakla kalmamış kendi ferdi gücünü de göstermiştir.[281]

---

[275] Hayreddin Ez-Zırıkli, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.VII, s.46.
[276]İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, İstanbul 1995, c. 12, s. 229.
[277] Halifenin tutumuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. İbnu Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah, Mevlüt Koyuncu **İkinci Hazreti Ömer** İstanbul 1996, Mervan Ali Muhammed el-Kaddûmî es-Siyâsetü'l-idâriyye fi'ahdi **'Ömer b. 'Abdil 'aziz** (1403, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) ve Muhammed b. Sa'd b. Şukayr Fıkhu **'Ömer b. 'Abdil 'aziz** (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1407 Riyad, Doktora tezi;
[278] Müslim, **Kitabu'ş-Şi'ri ve 'şuara,** nşr., M.J.De Goeje, Leiden.1904,317-318.
[279] İbnu Münir'in Nureddin'le ilgili kasideleri için bkz., Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.18-23. Aynı eserin pek çok sayfası söz konusu şairin kasideleriyle doludur.
[280] Şair hakkında, İbnu Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekr, **Vefâyâtü'l A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zeman,** nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972,c.4,s.458-461; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.1,s.245.
[281] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.94.230.

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin çeşitli yönlerini şiirleriyle işleyen şairler arasında, aynı zamanda babası İmameddin Zengî'yi de methetmiş olan, Ebu'l-Mecd Müslim b. Hıdır el-Hamevi (541/1146),[282] el-Arkale diye tanınan meşhur şair, Ebu'n-Neda Hassan b. Nemir (567/1171),[283] Musullu Ebu'l-Ferec Abdullah b. Es 'ad (581/1185)[284] ve daha başkaları bulunmaktaydı.

Bu şairlerden İbnu Münir, yukarıda da geçtiği gibi, bahis konusu hükümdarla ilgili çok sayıda kaside söylenmesine rağmen onun çağdaşı olan, aralarında çeşitli yermeler, atışmalar ve nükteler bulunan İbnu'l- Kayserani olarak ta bilinen ebü'abdillah Muhammed b. Nasr b. Sağır (548/1153)'in, onunla ilgili bir şiirin bulunup bulunmadığı tespit edilememiştir.[285]

Nureddin Mahmud b. Zengi, kaynaklardan öğrendiğimize göre şiir ve şaire pek fazla önem vermediği bilinmekle beraber, buna rağmen kendisinin döneminde ve vefatından sonra birçok şair tarafından şiirlerle övülmüştür. Hakkında sayısız şiirler, kasideler yazılmıştır.[286] Bunlardan bir kısmını İbn-i Kesir'den:

"İmâd'ın onun hakkında yazmış olduğu mersiye ne güzeldir;

'Melik Nureddin'e melek kılğında gelen ölüme şaştım.

Yeryüzünde Felek' in ortasında yuvarlak felek nasıl durur?'

"Arkala" lakabıyla tanınan Şair Hassan, Nureddin Mahmud b. Zengi 'nin defnedildiği medrese ile ilgili olarak şöyle demiştir:

'Bir medrese ki, orada bütün dersler verilir.

Orası ilmin ve ibâdetin himayesinde bâkî kalır.

Ünü Nureddin Mahmud Zengi sayesinde doğuyu ve batıyı tuttu.

Söyler onun sözleri hak ve gerçektir.

Sözlerinde kinaye ve şüphe yoktur.

Dımaşk, şehirleri arasında hükümdâr hânesidir.

Bu medrese de hükümdâr hânesidir. "[287]

---

[282] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.148-151.

[283] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.24,32-33; İbn Hallikan **Vefayâtu'l-a'yân,** c.IV, s.134; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.VIII, s.117.

[284] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.177,229; İbnu hallikan IV,148; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.II, s.191.

[285] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.128-129; Hayreddin Ez-Zırıkli, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.IV, s.198.

[286]Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ansiklopedisi, s.832.; Mustafa Eğilmez, Kitabu İkazu'l-Gafil Bi Sireti'l-Meliki'l-Adil Nureddin Eş-Şehid,** Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde-1998, s.28

[287] İbn-i Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12,

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bilhassa kişisel yapısı itibariyle şiir ve şairlere karşı tutumuna, yukarıda değindik. Ancak bunu tezimizin doğruluğunu ispat etme adına şu tarihi gerçeği burada paylaşmadan geçmeyeceğim. Yahya b. Muhammed el-Vehrani(575/1179-1180) adındaki bir kişiden Nureddin Mahmud b. Zengi'nin şiire bakış açısını öğrenme imkânı buluyoruz. Bu zat, bir ara Bağdat'ta bulunduğu sırada ona, bahis konusu hükümdarla ilgili çeşitli meziyetlerini çok methiyeli bir şekilde anlatmıştı. Daha sonra sözü bu konuya getiren Yahya, *"Onun yanında, bir şaire bağış olarak verilecek bir nimet yoktur"* esprisiyle, sultanın şiir ve şairlere bakışını dile getirmiştir.[288] Biz hükümdarın, söz konusu hususla ilgili tutumunu, Yahya b. Muhammed el-Vehrani (575/1179-80) adındaki bir kişiden açık bir tarzda öğrenme imkânı buluyoruz.

1.9.8. Adaleti ve Adalet Anlayışı

Nureddin Mahmut b. Zengî, zulmeden kim olursa olsun onun karşısında daima zulme uğrayanı yani mazlumu korurdu. Zira karşısındakinin dinine, ırkına, milletine, mezhebine, meşrebine asla bakmazdı. Hak hususunda ona göre, zayıfla güçlü arasında herhangi bir ayırım yoktu. Haftanın belli günlerinde baş kadısı ve diğer kadılarla birlikte Dımaşk'ta ilk olarak yaptırdığı Dâru'l-Adl'de oturup davalara bakan sultan, ülkesinin hiçbir yerinde İslâm'a aykırı davranışlara izin vermemiştir.[289] Zulme uğrayan kimsenin şikâyetini, bizzat kendisi dinler, durumun ortaya çıkarılmasına gayret eder, bu işi herhangi bir vekiline ya da hacibine havale etmezdi.[290]

Nureddin Mahmud bir İslâm mücahidi, dindar ve adaletli bir önder olmanın yanında üstün nitelikli bir devlet adamıdır.[291] Nureddin Mahmud Zengi, *"Evliya Gibi Bir Melik"* Âmin Maalouf 'un *"Arapların Gözünden Haçlı Seferleri"* adlı eserinde onun için kullandığı ifadeler gerçekten çok düşündürücüdür. *"Mütevazılığı ve adaletiyle halkına hükümdar değil hizmetkâr olan bir melik, bir sultan… Uzun boylu, yağız tenli geniş alınlı ve yumuşak bakışlı bir lider…"* Bu insanı bilmek ve anlamak, onun erdemlerine sahip olmak gerekir. Ancak gerçekte İslam toplumu başta olmak

---

s.504;Mustafa Eğilmez**, Kitabu İkazu'l-Gafil Bi Sireti'l-Meliki'l-Adil Nureddin Eş-Şehid,** Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde-1998, s.29

[288] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.229

[289] Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Mahmud Zengi, TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006,c.33, s.262

[290] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s.166.

[291] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Kahire.1965, c.I, s.9; İbrahim Ethem Polat, **age,** s.114; Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Mahmud Zengi, TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.33, s.260

üzere dünyamızda maalesef çok az bir kitle tarafından biliniyor ve o da sadece isimi ile sınırlı kalmaktadır.[292]

Nureddin Mahmut b. Zengî, iktidarı döneminde adâletiyle tanınan bir hükümdardı. Adâlet anlayışını daha iyi anlatabilmek için İbnü'l Esir'in şu görüşlerini nazar-ı dikkate almak lâzımdır: *"Adâaletine gelince o kadar geniş olmasına rağmen ülkesinde Mısır, Suriye, El-Cezire ve Musul da Mükûs (bir çeşit örfî vergi) ve öşrü tamamen kaldırdı. Şeriata saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi. Bir şahıs onu mahkemeye davet etmiş, o da onunla birlikte mahkemeye gitmiştir. Kadı, Kemâleddin Şehrizûrî'ye haber gönderip: 'Ben dâvâlı olarak geldim. Dâvâlılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran' dedi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp: 'İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim. Fakat bunun beni gurura ve kibre sevk edip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korkupta geldim. Sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim' dedi. Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Kadı ile buraya gelir ve ister Yahudi olsun, ister kendi oğlu veya isterse yanındaki en büyük emir olsun, mazlumun hakkını zalimden alırdı."*[293]

Birçok yönüyle büyük bir devlet adamı olduğunu tarihi kaynaklarda gördüğümüz, Nureddin Mahmut b. Zengî eşine çok az rastlanan adaletli bir hükümdardı. Gerçekten de onun adalet hususunda haklı bir şöhreti vardı. Hükümdar Nureddin Mahmut b. Zengî, o dönemlerde İslam ülkelerinde olduğu gibi, komşuları, olan Haçlı Krallığı ve kontlukları arasında da Âdil bir melik olarak tanınıyor ve takdir ediliyordu. El-Meliku'l- Âdil olarak tanınması ve tarihteki seçkin yerini alması daha çok bu vasfı dolayısıyla olmuştu. Şemseddin Sami, *"Nureddin Mahmud b. Zengî, cesur, başarılı, adaletli, bilginleri seven, hayır hasanet sahibi bir sultan olmakla şanı ve şöhreti dünyaya yayılmış olup Haçlılar bile onun adalet ve iktidarına hayran kalmışlardı"* demektedir.[294]

Nureddin Mahmut b. Zengî, zamanında Dımaşk'a gelen garip bir kimse, gördüğü adil yönetime hayran kalıp hemen oraya yerleşmekteydi. Nureddin Mahmut b. Zengî'nin ölümünden bir müddet sonra Dımaşk'a hâkim olan Selahaddin Eyyübi'nin,

---

[292] Âmin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, s.137

[293] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c.XI. s.323- Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud"**, **Türkler Ansiklopedisi,** c.4, s.831**;** Mustafa Eğilmez, **Kitâbu Îkâzi'l-Gâfıl Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş- Şehîd,** Doktora tezi, Niğde 1998, s.31

[294] Şemseddin Sami, **Kamus'ül Âlâm,** İstanbul 1308, c.VI, s. 4606-4607.

orada bulunduğu bir sırada, askerleri diledikleri gibi hareket ediyorlardı. Bu askerlerden biri bir vatandaşa zarar vermişti, o da durumu Selahaddin el-Eyyubi'ye şikâyet etmiş; ancak her nasılsa o anda onun davasına bakılamamıştı. Bunun üzerine, o zat, ağlayarak, bağırıp çağırarak, Dımaşk Kalesi'nden aşağı inmiş, yanında bulunan birçok kimseyle birlikte Nureddin Mahmut b. Zengî'nin kabrine gelmiş, başından geçenleri ağlayarak bir bir anlatmış ve ona şikâyet etmişti. Bu haber Sultan Selahaddin'e ulaştırılınca, onu yanına getirtmiş, şikâyetini giderek gönlünü almaya çalışmışsa da, onu susturamamış ve onu razı edememişti. Sultan bunun sebebini kendisinden sorunca o ben benim durumuma değil: *"Ölümünden sonra da bize adaleti sunan sultana ağlıyorum."* cevabını vermişti. Bunun üzerine Sultan Selahaddin, *"İşte bu doğrudur, adalet adına bizde görülenlerin hepsini biz zaten ondan öğrendik."* Diyerek hem hükümdarlarının büyüklüğünü ve hem de kendisinin kadirşinaslığını ortaya koymuştur.[295] Bu yaşanan olaydan sonra Selahaddin el-Eyyubi, Sultanı Nureddin Mahmut b. Zengi'nin İslam adına kurumlaştırdığı her şeyin, onun bıraktığı şekilde devam etmesi için gayretlerini artırmıştır. Nitekim Nureddin Mahmut b Zengî'nin ölümünden sonra, onun, ülkesinde kurduğu adalet düzeni bir ölçüde de olsa bozulduğunu gören Selahaddin el-Eyyubi'yi, Şam bölgesine bütünüyle hâkim olunca, aynen sultanının bıraktığı adalet anlayışını kurmuş ve bu geçiş döneminde bazı emirlerin koymuş oldukları yeni adetleri ve vergileri kaldırmıştır.[296] Gerçekten de Selahaddin el-Eyyubi kurduğu Eyyubi Devletinde Nureddin Mahmut b Zengî'nin kurduğu sistemle yönetimini sürdürme hususunda çok hassas davranmıştır.

Nureddin Mahmut b. Zengî, zulmeden kim olursa olsun onun karşısında daima zulme uğrayanı yani mazlumu korurdu. Hak hususunda ona göre, zayıfla güçlü arasında herhangi bir ayırım yoktu. Zulme uğrayan kimsenin şikâyetini, bizzat kendisi dinler, durumunun ortaya çıkarılmasına gayret eder, bu işi devlet adamlarından asla birine tevdi eylemeyerek bizzat kendisi meselenin halledilmesine hususunda gayretlerini esirgemezdi.[297] Bu durum gerçekten çok önemli ve bir o kadar da manidar bir konu, koskoca ülke yöneten bir sultan halkın şikâyetinin çözümünü bulmak için gayret sarf ediyor olması, günümüzün ve geleceğimizin yöneticilerine çok büyük bir ders görünümünde görmek lazım geldiğini dile getirmek zorundayız.

---

[295] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s.167; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.8,

[296] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.237.

[297] İbnü'l Esir, age, İstanbul 1997, c. XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s.166.

El-Meliku'l-Âdil, adalet hususunda çok duyarlı idi. O birçok hükümdarın yaptığı gibi suçlunun bir şüphe ve zan üzerine gelişigüzel cezalandırılmasına izin vermezdi. Bunun için sanık hakkında, tanıkların getirilmesini isterdi. Eğer sanık aleyhinde, şahitlerin sözleriyle şer'i deliller ortaya çıkar ve davanın iç yüzü açığa kavuşursa, o kimseyi, hukuk sınırları içerisinde şer'i cezanın gerektirdiği oranda cezalandırırdı.[298]

O, kendine ait olmayan maddi bir şeye el uzatmadığı gibi, herhangi bir malın kimden, nereden ve nasıl geldiğini bilmedikçe ve bunun kanuni olup olmadığını anlamadıkça onu devlet hazinesine bile koymazdı. Bu hususu aydınlatan aşağıdaki belge gerçekten üzerinde durulması gereken bir mahiyet arz etmektedir. Anlatıldığına göre, kadıların başkanı (kadi'l-kudat) Kemaleddin eş-Şehrezuri, devlet hazinesine konulmak üzere bir miktar mal göndermiş; ancak bu maldan haberdar olan hükümdar, *"Bu ne bana ve ne de devlet hazinesine (Beytü'l-mal) aittir."* diyerek onu kabul etmemişti. Daha sonra adı geçen kadı bu malın sultana ait olduğunu belirterek onu yeniden hazineye koydurtmuştu. Hükümdar o malın yine hazinede bulunduğunu görünce naiplerini azarlamıştı. Hazine memurları, Kemaleddin eş-Şehrezuri'in kendilerine söylediklerini ona aktarmışlarsa da o, yine ikna olmamış ve *"Kemaleddin eş-Şehrezuri'ye söyleyin, senin bu malı taşımaya gücün yeter. Bana gelince benim boynum incedir, onu taşımaya ve Allah'ın huzurunda hesap vermeye gücüm yetmez."* diyerek yeniden geri göndermişti.[299]

Öyle anlaşılıyor ki, Dımaşk alınmadan önce buna benzer bir durum da Halep'te geçmişti. O sıralarda Halep kadısı Taceddin Abdulgafur b. Lokman, mübaşirlik vazifesi de yapan Süveyd adlı kölesini, bir tacirin kendisinden davacı olduğunu bildirmesi için Nureddin Mahmut b Zengî'ye gönderir. Süveyd meydanın kapısına gelince hükümdarın hazinedarı İsmail onun karşısına çıkarak durumu öğrenir. Adı geçen hazinedar, hükümdarın mahkemeye gideceğine akıl erdirmeyerek Nureddin Mahmut b. Zengî'ye meseleyi alaylı bir biçimde aktarır. Hükümdar, onun bu tutumu karşısında ona kızar, kendisini azarlar ve hemen atının getirilmesini emreder. Hazinedarın meseleyi hafife almasına karşılık olarak da,*"Aralarında hüküm vermek için Allah'a ve elçisine*

---

[298] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **age,** c.XI. s.167; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.7; K.V. Zettersteen, **"Nureddin" md., İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1964, c.IX, s.361.

[299] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s.167

çağrıldıklarında Mü'minlerin sözü, ancak dinledik ve boyun eğdik demeleri olmuştur. İşte Onlar gerçek kurtuluşa erenlerdir."[300]Mealindeki Ayet-i Kerime'yi okur.

Çok geçmeden atına binip şehrin kapısına gelen hükümdar, adı geçen mübaşiri çağırtarak ona, kadıya gitmesini, kendisinden selam söylemesini, Şeriat'ın emrine uyarak belirtilen yere kadar geldiğini, sokaklardan geçip mahkemeye varmasının güç olduğunu, duruşmada bulunmak üzere vekilini gönderdiğini, eğer kendisine yemin yönetilecek olursa huzuruna çıkacağını ona bildirmesini emreder. Nureddin Mahmut b. Zengî'nin vekili duruşmaya katılır; ancak duruşma sonunda hükümdara yeminin yöneltilmesi gerekli görülünce kadı onu yeniden mahkemeye çağırır. Anlaşıldığına göre, ya atıyla sokaklardan geçmesinin mümkün olmayışı ya da güvenlik durumun söz konusu edilmesi yüzünden duruşmada bulunamayan hükümdar, kendisinden davacı olan taciri yanına çağırtarak onu razı edince mahkeme düşer.[301]

Nureddin Mahmud b. Zengî, adaletini her yönüyle yaymak suretiyle cemiyetin her kesimini ondan yararlandırmıştı. Onun idaresinden, adaletinden memnun kalmayan bir kimse yoktu. Kaynaklarımızda onun adaleti ile ilgili çok çeşitli örneklere rastlıyoruz. Veziri Muvaffeddin bir gece rüyasında Nureddin Mahmud b. Zengî'nin elbiselerini yıkarken görmüş ve gördüğü bu rüyayı hükümdara anlatmıştı. Bunun üzerine o, menşurlar yazdırarak şer'i olmayan ve bir malın şehre girişi veya satışı sırasında alınmakta olan (meks) vergilerini kaldırdığını ülkesinin her yanına duyurmuş; vezirine de, *"İşte bu, senin gördüğün rüyanın yorumudur."* demişti.[302]

El-Meliku'l-Âdil bu hususta yalnız menşurların yazılmasıyla yetinmeyerek yine bu maksatla halka duyurulmak üzere bildiriler kaleme aldırtmıştı. Bu bildirilerde de, halktan şimdiye kadar alınan vergileri helal etmelerini istemiş; bu paraların, onların düşmanlarıyla savaşmak, ülkelerini, namuslarını ve çocuklarını savunmak için harcandığını belirtmişti. Bu bildiriler çoğaltılıp ülkesinin uzak bölgelerine de duyurulmuş, vaizlerden de, tacirlerden alınan bu vergileri onlara helal ettirmelerini sağlamaları için gereken yardımlarda bulunmalarını arzu etmişti. Kendisi de, verdiği bu

---

[300] Kur'an-ı Kerim, **Nur Suresi**, 24/51

[301] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s.166-167; Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.7; İbnü'l Esir**, age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 404; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven-Nihaye**, c.XII, s.279; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed.(1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehb., Daru'l Mesire**, Beyrut 1399(1979) c.IV, s.229.Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.15.

[302] İbnü'l Esir**, age,** İstanbul 1997, c.XI. s. 164; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XII, s.281.

mühim karardan sonra, namazlarında, secde esnasında *"Allah'ım, mekkas, aşşar ve zalim Mahmud'a merhamet et"* diye yalvarır olmuştu.[303]

İbn Münîr, bir şiirinde "el-Meliku'l-Adil" ifadesiyle onun adaletini şu beyitleriyle dile getirmiştir;

Ey adaleti bozulup kötüleştiği her yerde ihya edip yayan sultan!

Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı kaldırdın ortadan!

"el-Meliku'l-adil" ifadesidir seni açıklamaya en yaraşan!

Varlığın sayesinde adalet ve gayrettir her yeri kaplayan!

Nebir gül oldu koparılan, ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatılan![304]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin himayesinde çalışan Şeyzer'in emiri ve aynı zamanda da döneminin hatırı sayılan şairlerinden olan Usâme b. Munkız, bir şiirinde onu bize şöyle anlatır;

Kendisiyle dinin aydınlandığı adil bir meliktir.

Onun aydınlığıyla İslam her yerde doğan güneştir.[305]

Nureddin Mahmud b. Zengî, adil bir idareci olarak fethettiği her yerde ilk iş olarak adaleti ihdas etmek için çalışıyordu. İşte bu ve yukarıda sıralamaya çalıştığımız vasıflarından dolayı halkın gözünde adalet timsali olmuş bir kişiliğinden dolayı kendisine "el-Meliku'l-Adil**N**ureddin Mahmud Zengî "denilmesi tesadüfü olmasa gerek.[306]

1.9.9. Bayındırlık Faaliyetleri

İmadeddin Zengi'nin askeri, siyasi özellikler yanında sayılamayacak kadar birçok ahlaki vasıfları yanında şükranla yâd edilmesi gereken çabalarından en önemlilerinden biri de Musul ve çevresindeki bayındırlık faaliyetleri oluşturur. İmadeddin Zengi'nin yönetim, askerlik ve savaşta başarılı olduğu kadar imar ve inşa alanında da haklı bir şöhrete sahip olduğunu belirterek, İbnu'l-Esîr onun bu sahadaki çalışmalarını şöyle anlatır: *"Onun yönetime gelmesinden önce bu memleketin halini bilen, burasını ne ölçüde imar ettiğini bilir. Şehirlerin anası olarak bilinen Musul, Zengî'nin yönetiminin ilk dönemlerinde büyük bölümüyle haraptı. Harap alan,*

---

[303] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XII, s.281.

[304] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Kahire 1965, c.I, s. 50; Su'ud Mahmud Abdülcâbir, **Şi'ru İbn Münîr et- Trâblusî, Daru'l-Kalem,** Kuveyt, 1402/1982, 139; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılarla Kılıç ve Kalem Çekenler,** Vadi Yayınları, Ankara-2006, s.115;

[305] Usâme b. Munkız, **Dîvân,** 189; İbrahim Ethem Polat, **age,** s.115;

[306] İbrahim Ethem Polat, **age,** s.115;

Davulcular mıntıkasından başlayıp kaleye, oradan hükümet sarayına kadar devam ediyordu. Türkmen Camisi'nin yanında bulunan arsa Davulculara ulaşıyordu, Eski Cami bile harabeye dönmüştü. Sura yakın bütün yerlerde imardan eser yoktu. Sura en yakın meskûn mekân bir taş atımı mesafedeydi. Oturdukları yerlere uzak olması dolayısıyla insanlar Cuma dışında, namaz kılmak için camiye gidemiyorlardı. Hükümet sarayının yakınında ilk binayı yapan Emîr Nâsırüd-din Kurî b. Çökürmüş idi. O, Şehid Zengî' den hizmet etmek için yakınlarda bir bina izni istedi ve aldı. Yapacağı bina, kaleye bir mancınık taşı atımı uzaklıkta olması gerekiyordu. Böylece ilk evi yapmış oldu. Bugün söz konusu ev, Melik Salih'in annesinin vakfettiği medrese olarak hizmet görmektedir. Daha sonra hükümet sarayına daha yakın evler yapılmaya başlandı. Bunlardan başka şehrin surlarını yükseltti, hendeğini derinleştirdi ve kendi adıyla bilinen İmâdeddin kapısını açtı.[307] *Ülkenin Zengî' den önceki perişan halini anlatmak sözü uzatır.*

Zengî'nin yönetimi uzayıp, şer odaklarına karşı gerekli önlemler alınıp zorbalıklar ortadan kaldırılınca, ülke istikrar ve huzura kavuştu. Bunun üzerine insanlar Musul'a gelip yerleşmeye başladılar. Musul ve çevresinde yapılaşma hâlâ devam etmektedir; (tarihçi kendi zamanını kastediyor) o kadar ki mezarlıklar yıkılıp yerlerine evler yapılmaktadır."[308]

İmadeddin Zengi'nin idareye gelmezden önce Musul ve yöresi, meyve ve sebze yetiştiriciliğinde çok az üretim yapan memleketlerden birisiydi. Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, üzüm satan esnafların yanlarında makas bulunur, tartı yerine salkımı makasla keserek satarlardı. İmadeddin Zengi ülkesini bayındır hale getirmek için tarımı destekleyici faaliyetlere imza atmaya başlayınca, şehrin yakın yerlerinden başlamak üzere bağ ve bahçeler arttı. Zengi dönemi temeli atılan sebze ve meyve yetiştiriciliği yönünden günümüzde kendi kendine yeterliliği olan bir bölge konumundadır. Hatta dönemin kaynaklarından öğrendiğimiz bilgilerden, bilhassa nar, üzüm ve armut yenisi çıkıncaya kadar pazarda bulunabilirdi. Elma ise yenisi eskisiyle karışacak kadar bol miktarda yetişirdiğini öğreniyoruz.[309]

---

[307] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.184;Osman Gürbüz, **agm,** Sayı: 38, Erzurum 2012, s.64;
[308] İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir,** Kahire 1963, s. 77, 78;Osman Gürbüz, **agm,** Sayı: 38, Erzurum 2012, s.64;
[309] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s. 188; Osman Gürbüz, **agm,** Sayı: 38, Erzurum 2012, s.64;

1.9.10. Cihad Aşkı ve Kesin İmanı

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bütün hedefi ve ilgisi, cihad etmek ve özelliklede Haçlılara karşı koymaktı. Bu konuda onun azmi, güveni, tevekkülü ve iman-ı yakîni[310] çok gelişmişti. Nureddin Mahmud bir İslâm mücahidi, dindar ve adaletli bir önder olmanın yanında üstün nitelikli bir devlet adamıdır.[311]

Nureddin Mahmud b. Zengî, 558 (1162-1163) yılında, Hısnü'l-Ekrâd[312] savaşında haçlılar ansızın saldırmalarından dolayı ağır bir yenilgi almıştı. Yenilginin ardından Nureddin Mahmud, Humus yakınında, düşmandan birkaç kilometre mesafe ileride karargâh kurunca ordu içinde iyi niyetli kişilerin; sultanın böyle galip gelmiş düşmana bu kadar yakınında durması hiç de uygun değildir demeleri üzerine Sultan Nureddin onlara şöyle seslendi: *"Eğer benim yanımda bin süvari bile kalsa yine de düşmandan korkmam. Allah'a yemin olsun ki İslâm'ın ve kendimin intikamını almadan hiçbir çatının altına girmeyeceğim, hiçbir gölgeliğe oturmayacağım,"*[313]dedi.

Nureddin, Hristiyanlardan yenilgisinin öcünü almak için bütün hazırlıklarını tamamladı. Orduyu ikramları, iyilikleri ile taltif etti. Sınır bölgelerinin ve eyaletlerinin idarecilerine tesirli, dokunaklı mektuplar yazarak onları cihada katılmaya ve birlikte savaşmaya teşvik etti. O bölgelerin âbid, zâhid, âşık, salih ve dervişlerine de mektuplar yazdı. Frenklerin yaptığı zulmü, vicdansızlığı anlattı. Onlardan dualar etmelerini, Müslümanları cihada teşvik etmelerini ve cihada katılmaya razı etmelerini istedi. Nitekim o kişiler gözyaşları ile ağlaya ağlaya o mektupları okuyarak halka duyurdular, sultana dua ettiler. Halkta cihad etme aşkı öyle bir dalgalandı ki, halkın neredeyse her biri oturmuş, yanlarındaki adamları ve taraftarlarıyla beraber Nureddin'in mektuplarını okuyup ağlıyor, bu durum karşısında yöneticiler, emirler, valiler hülasa halk lanetlenmeme adına, beddua almama adına yollara döküldü. Ülkenin, yöneticiler, valileri kendi özel askerlerini alarak geldiler, emre amade oldular.

Hristiyanlar da öbür tarafta bütün askerlerini toplayarak hazırlandılar. Fakat sultan ahdini, vadini yerine getirdi. Hristiyanların birleşik ordusunu yenerek Hârim'i fethetti.[314]

---

[310] İman-ı yakîni: Havassın yani ariflerin imanı
[311] Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Zengi, TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c. XXXIII, s.261.
[312] Bekîa savaşı adıyla da meşhurdur
[313] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c.XI, s.240.
[314] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c.XI, s.246

İslam tarihinde birçok yöneticiler özellikle cihada çıkmadan önce sufilerin, gariplerin ve fakirlerin dualarını almaya çok özen göstermişlerdir. Hayatını cihada adayan, mücahid Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde hazinesinin gelir ve gider işleriyle ilgilenen görevlisi Hısnü'l-Ekrâd savaşı yenilgisi sonrası Dimaşk ve Haleb'e haber gönderip silah, çadır, elbise, gibi savaş malzemeleri getirtince, savaş bütçesinin azlığından yakınarak Sultan Nureddin Mahmud'a: *"Efendim, ülkende fakihlere, fakirlere, sûfilere, kurrâlara ve diğer ihtiyaçlılara ihsan ettiğin maaş ve sadakalar var. Böyle savaş zamanlarında, bu paraları onlara vermeyip de orduya harcasanız çok daha iyi olmaz mı?"* der. Nureddin Mahmud b. Zengî, bu sözleri duymasıyla öfke ile şöyle cevap verir: "Elde edeceğim zaferlerin ancak onların sayesinde kazandığıma inanıyorum. Ben yatağımda yatarken hiç şaşmayan dua oklarıyla benim uğrumda manevi anlamda savaşan insanların gelirlerini kesip de, ancak beni görünce savaşan, attığı oklar bazen tutan bazen de şaşan adamlara mı verem?"[315]Nureddin Mahmud b. Zengî, savaş masrafları için çok fazla para ihtiyacı olmasına rağmen bu ihtiyaç saikalarının maaşlarına asla dokunmamış olması onun savaşlarda maneviyatın ne kadar önemli olduğunu gözlerimiz önüne sermektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin inancını ve güçlü imanım şu olaydan ölçebilirsiniz: Banyas kalesini kuşattığında kardeşi emirler emîri Nusretüddin'in bir gözü görme yeteneğini gittikçe kaybediyordu. Nureddin Mahmud b. Zengî, durumu görünce şöyle dedi: Eğer Allah'ın sana bahşettiği ecir ve sevap gözlerinin önüne gelseydi ikinci gözünü de Allah yolunda feda etmeye hazır olurdun[316]

1.9.11. Rüyası

Yüce Allah(c.c.), Sevgili Peygamberimizi hayatında iken kâfirlerin kötülüklerinden koruduğu gibi öldükten sonrada mübarek naaşını da korumuştur. Şimdi Peygamberimizin naaşını Yüce Mevlamızın nasıl koruduğunun tarihi kaynaklardan öğreniyoruz:

Rivayet olunur ki, *"Nureddin Mahmud b. Zengî, çocukluğundan beri teheccüdü (gece namazını) kaçırmazdı. Ne kadar yorgun olursa olsun mutlaka gece kalkar teheccüd namazını kılardı. Yine bir gece uyanan Nureddin Mahmud b. Zengî, önce bir miktar Kur'an-ı Kerim okuduktan sonra, tadını vara vara teheccüd namazını kılıp,*

[315] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c.XI, s.241-242.
[316] İbnü'l Esir,**El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c.XI, s.123; Ebu'l-Hasan En-Nedevi, **İslam Önderleri Tarihi 1**, Kayıhan Yayınları: 1/339-340.

akabinden Allah Rasülü'nün yaptığı gibi sağ elini yastık yaparak, tatlı bir uykuya daldı."[317] Sultan Nureddin Mahmud, 1162 yılında aynı gece teheccüt namazı ile sabah namazı akabinden sonra iki defa Resulullah'ı rüyasında görür. Bu rüyanın bir sadık rüya olduğu rivayet olunur. Peygamber Efendimiz O'na *"Hücre-i saadette bulunan mübarek naşının kaçırılmak üzere olduğunu söylüyor. İki de adam yüzü gösterip işaret ediyor."* Bu sadık rüyayı sabah kalkıp Veziri Cemaleddin başta olmak üzere devrin âlimlerine anlatan, Nureddin Mahmud b. Zengî, bahsi geçen rüyanın tabirden sonra alınan müşterek kararla hemen Medine-i Münevvere'nin yolunu tutmuşlardır.

Resulullah'ın mezarı üzerinde kötü teşebbüsleriyle Peygamber Efendimiz'in mübarek naaşını Avrupa'ya kaçırmak için Endülüs'ten görevli olarak gelen iki Cizvit rahibini teşhis ettikten sonra, sorguluyor, kazılan tünel ve suçluların itirafları üzerine onları infaz ettirdi. Bunun üzerine, Peygamberimiz (sav)'in kabrinin çevresinde derin hendek kazdırdı ve bu hendeği kurşun eriterek doldurdu. Böylece kabr-i Saadet, çepeçevre kurşunla muhafaza altına alınmış olduğu rivayet edilir.[318]

1.9.12. Ölümü

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin en meşhur doktorlarından biri olan, kaynaklarda adı et-Tabibu'r-Rahibi olarak geçen doktor, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin son günlerini şöyle dile getirmektedir: "Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, ölümüyle sonuçlanan hastalığı sırasında, başka hekimlerle birlikte beni de istemişlerdi. Vakit geçirmeden Nureddin Mahmud b. Zengi'nin huzuruna çıktık. Dımaşk Kalesi'nde çok küçük bir evde yaşıyordu. Sultanın evine girdiğimizde hastalığının iyice ilerlemiş; nerede ise sesi duyulmaz bir duruma gelmiş; ölümü yaklaşmış bir hasta görünümü vardı. Sultanın bu evde kendini sadece ibadete vermiş olduğunun görüntüsü bulunmaktaydı.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi hastalık ortaya çıkmasına rağmen sağlıksız olan bahsi geçen evden ayrılmamıştı. Sultana, keşke hastalığınız bu dereceye gelmeden önce bizi çağırmakta gecikmemiş olsaydınız. Şu anda hemen buradan daha geniş ve aydınlık sağlıklı bir eve geçmeniz gerekir; çünkü bu durumun, hastalık üzerinde çok olumsuz etkisi vardır, dememize rağmen bu sağlıksız evden ayrılmadı. Bizler hemen Nureddin Mahmud b.

---

[317] Riyâzu's-Sâlihîn, Uyku, 814

[318] Eyüp Sabri Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, İstanbul- 1304, s. 684-686; **Vefâü'l-Vefa bi Ahbâr-i Dâr'il-Mustafa**, c, 2, s. 648.; İbn-i Batuta, **Tam Meti Seyahatname**, (Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan Mümin Çevik), Üç dal Neşriyat, İstanbul-1993, s. 46.; Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ansiklopedisi, s.832;** Eyüp Sabri Mir'at-i Medine, c. 2, s. 684. **Vefâü'l-Vefa Bi ahbâr-i Dâr'il-Mustafa**, c, 2, s. 648, et-Tarif (yay. ; M.T. et-Tanct, Mısır, 1951) s. 76; Seyfeddin Yazıcı, **Mekke ve Medine'dekiMübarek Ziyaret Yerleri**, TDV Yayınları, Ankara-1999, s.80

Zengî'yi tedavi etmeye başladık ve "fasdın" (bir çeşit damar ameliyatı) yapmamızın uygun olacağını söylediysek de, Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi, altmış yaşına gelmiş bir kimseye bu müdahalenin yapılmayacağını söyleyerek bundan kaçındı. Bu sebeple onu başka ilaçlarla tedavi ettikse de bu ilaçların bir etkisi görülmedi, neticede hastalığı gittikçe arttı ve sonuçta vefat etti.''[319]

Nureddin Mahmud b. Zengî, (11 Şevval 569) 15 Mayıs 1174[320] tarihinde boğaz iltihabi rahatsızlığından dolayı vefat etti.[321] Hükümdarın Cenaze namazı, halkın büyük katılımı ile Dımaşk'ın Kale Camii'nde kılındı.[322]Nureddin Mahmud b. Zengî naaşı, önce, iç kalede, hayatta iken çok oturduğu bir odaya defnedildi. Daha sonra Suku'l-Havvasin denilen çarşının giriş kapsında, Hanefiler için yaptırdığı, en-Nuriyetu'l-Kübra adını taşıyan, medresesinin girişindeki kapalı türbesine nakledildi.[323] Türbenin girişinde 'boğaz hastalığı yüzünden vefat etmiş, Şehid Nureddin Mahmud b. Zengî'nin mezarı' denilmektedir. [324]

---

[319] İbnu'l-Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezeri, **et-Tarihu'l-el-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl,** neşriyat, Abdülkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963), s.161-162; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu** Beyrut tarihsiz. c.I, s.228; İbnü'l Esir**, El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c.XI, s.322

[320] İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad s. 1358; Bahaeddin Kök, **age,**1991 İstanbul: İşaret Yay. s.248-249; İbn Şeddâd, **Siretu Salahaddin**, C. Şeyyal, Kahire 1964, s.37. Bu müellife göre Nureddin Mahmud'un ölümü 21 Şevval'dedir; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb**, c.II, s.340; **Süryani Mihail Vekâyinâmesi**'ne göre (s.230-231) Nureddin 23 Mayıs'ta ölmüştür; ; Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Zengi, TDVİslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXIII, 261;

[321]İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad 1358, c.X, s.248-249; Tarih II, Ortazamanlar (T.T.T Cemiyetince neşredilmiştir), Ankara 1941, s.218-219; İbnu'l Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye,** (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12, s.507; Mahmud - Bahattin Kök, **Nureddin Zengi, TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.XXXIII, s.261; İbnu'l-Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezeri, **et-Tarihu'l-el-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl,** neşriyat, Abdülkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963), s.161; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu Ravdateyn fi Ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Selahiyye**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.229; İbnu Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekr**vefeyatu'l-Ayan ve enbâu Ebnai'z-Zeman**, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972, c. V, s.187; Ebu'l-Fida, el-Meliku'l-Mueyyed İsmail b. Ali, **el-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer,** Daru'l Maarife, Beyrut-Tarihsiz, c. III, s.55, İbnu Kesir, **El Bidaye Ven-Nihaye**, Mütercim Mehmet Keskin,Çağrı Yayınları, c.XII,284; İbnu Haldun, **Târihu İbn-i Haldun,(Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabi ve'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-Sultan'lar-Ekber),** Mussesetu'l-E'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, c. V, s.252;

[322] İbnu'l-Cevzi Abdulrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad, 1358, c.X, s.248; ; İbnu'l Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye,** (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c.XII, s.284.

[323] İbnu'l-Esir, **et-Tarihu'l-el-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl,** Kahire 1382 (1963), s.161, Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Kahire.1965, c. I, s.229; İbnu Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekr**vefeyatu'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zeman**, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972, c. V, s.187; İbnu'l Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye**, İstanbul 1995, c.XII, s.284; İbnu Tağribedri, Ebu'l - Mehasin Yusuf, **en-Nucumu'z-Zahire fi Muluki Mısra ve'l- Kahire,** Mısır 1972, c.VI, s. 71.;İbnü'l Esir,**El-Kamil fi't-Tarih,** Çeviren Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987,c.XI, s.322

[324] İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali Muhammed el-Kureyşi el-Bağdadi Ebu'l-Ferec, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluki fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem,** Haydarabad 1358, c.X, s.248-249; **Tarih II, Ortazamanlar** (T.T.T Cemiyetince neşredilmiştir), Ankara 1941, s.218-219.

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin kabrinde yapılan duaların kabul olunacağına dair tarihi kaynaklarda bilgilere ulaşmaktayız.[325] Rivayetlere göre Nureddin Mahmud b. Zengî, Hz. Peygamber (sav)'in sakalından üç tüyü ile defnedilmiş olduğundan dolayı kabrini ziyaret eden kimsenin, aynı zamanda Allah'ın Elçisi (sav)' in de bir parçasını ziyaret ettiğine niyet etmesi gerekir denilmektedir.[326] Nureddin Mahmud b. Zengi'nin kabri, o tarihten günümüze kadar ziyaret edile gelmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin vefatından sonra idare Selâhaddin Yusuf b. Eyyübi'nin eline geçti. Selâhaddin Yusuf b. Eyyûbî Dımaşk Kalesi'nde bulunduğu sırada yakınında bir adamın ağladığını gördü. Selâhaddin, Niçin ağlıyorsun? Diye adama sorduğunda, adam, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin adâleti ve şefkati gözümün önüne geldiğinden dolayı ağlıyorum dedi. Bunun üzerine Selahaddin'i elinde yetiştiren komutanının ismini duymasıyla duygulandı ve ondan daha fazla ağlamaya başladı diye rivayet olunur. Niçin bu kadar çok ağladığı sorulunca da o adaletli sultanın gittiğine ağlıyorum, bir de onun mirasını sürdürememekten korktuğum için ağlıyorum diyerek cevap vermiştir.[327]

---

[325] Yakut el-Hamevi, Şihabuddin Abdullah, **Mu'cem'l-Buldan**, Beyrut 1957.c. II, s.469; İbnu Hallikan, **Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ebi Bekrvefeyatu'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zeman**, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1972, c.V,s.187; İbnu'l Kesir, **El-Bidaye ve'n Nihaye,** (Çev. Mehmed Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c.XII, s.284; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979), c.IV, s.231.

[326] İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979), c.IV, s.231.

[327]Mustafa Eğilmez**, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ansiklopedisi,** s.832;Muhammed b. Ebi Bekr, İbn-i Ebu'l -Vefa, **Kitabu İkazu'l Gafil Bi Sireti'l Meliki'l Adil Nureddin Eş Şehid**, s.313; Bahaeddin Kök, **age,** s.47

İKİNCİ BÖLÜM

2. NUREDDİN MAHMUT B. ZENGİ DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATI VE SOSYAL HAYAT

2.1. Devlet Teşkilatı

2.1.1. Hükümdar Alametleri ve Bayrak

Sultan Nureddin Mahmut b. Zengî'nin hükümdarlık alametlerinden biri olan, devlet başkanının ismi içine alan çok süslü yazı demek olan tuğrasının bulunup bulunmadığı hususunda yapılan araştırmalar sonucu şimdilik elimizde kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ancak Selçuklularda ve gerekse Memluklarda tevki[328] ve tuğranın birbirinden ayrı oluşu[329] göz önüne alınacak olursa ona ait tuğranın bulunması gerektiğini elbette düşünebiliriz. Nitekim bu hükümdarın mektup ve yazışmalarının başında kullandığı alametinin (tevki) olduğunu biliyoruz[330]. Onun, Mısır'da naibi olan Selahaddin el-Eyyubi ile olan yazışmalarında, onu yüceltmek için adıyla değil, yukarıdaki alameti mektuplarının baş tarafında olduğu halde *"el-Emir el-İsfehsalar"* tarzında hitap ettiğini görmekteyiz[331].

Konumuz olan hükümdarın, tevkii ile ilgili olan bu mühim kayıt, Osmanlılarda görüldüğü gibi tuğra ile tevkiin zaman zaman aynı olduğunu hususundaki bilgi ile[332] bağdaşacak nitelikte olduğunu da belirtmekteyiz. Küçük bir atabeylikten büyük bir sultanlık haline gelen Zengî Devleti'ni temsil eden bayrak ve sancakları elbette vardı. Nureddin Mahmut b. Zengî'nin, özellikle son zamanlarda çok genişleyen toprakları üzerinde sancak taşıma geleneği getirdiğini ve askerlerine de, kılıçları bellerinde, topuzları dizlerinin altında olduğu halde atlarına binmelerini emrettiğini[333] biliyoruz. Bu rivayet, Seyfeddin Gazi'nin, kendi devletine ait bir bayrağı olduğunu ortaya koymakla

---

[328] Tevki: Sultanların fermenlarına menşur ve mektuplara konulan imza yerini tutan alamet, tuğra

[329] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984,**.,** s. 26

[330] Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu Ravdateyn fi ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-selahiyye**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.216.

[331] İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), c. II, s.119

[332] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.26.

[333] Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s. 93; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, **Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer**, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedravi, Beyrut 1389 (1970), c.II, s.75; el-Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, **Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa'** Kahire 1383 (1692), c. IV, s. 5; M. Fuad Köprülü, **"Bayrak" md. İslam Ansiklopedi.** c.II. s.409.

kalmıyor, kardeşi Nureddin Mahmut b. Zengî'nin de tıpkı onun gibi ayrı bir bayrağı bulunması gerektiğine de açıkça ışık tutuyor.

Ayrıca Nureddin Mahmud b. Zengî'nin savaş sırasında bayraklarının dalgalandığı[334] şeklinde karşımıza çıkan bir kayıt, bu konuya daha hususi ve sağlam bir mana kazandırıyor. Diğer taraftan Selçuklularda görülen, biri Abbasi Halifeliğinin siyah bayrağı, diğeri de Selçuklu bayrağı olmak üzere var olan ikili bayrak geleneğinin[335]Zengî Devleti'nde de sürüp gitmiş olacağını düşünmemiz galiba yanlış olmaz.

I. Seyfeddin Gazi'nin sultanlara ait olan diğer bağımsızlık alametlerini atabeyler arasında ilk önce tatbik ettiğini[336] bakılırsa, bu gerçeğin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde de yerine getirilmemesi için hiçbir sebep kalmaz. Buna bağlı olarak onun, sultanlık alametlerini atabeyler arasında ilk önce tatbik ettiğine bakılırsa, bu gerçeğin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde de yerine getirilmemesi için hiçbir sebep kalmaz. Buna bağlı olarak konun, sultanlık alametlerini tatbik ettiğini biraz önce de görmüştük. Konuya bu açıdan bakacak olursak I. Seyfeddin Gazi'den sonra Zengîlerin en büyük varisi olan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de, devletine ait bir bayrağının olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Biz bu hususun, Selahaddin'in Mısır'a bütünüyle hâkim olmasından sonra açıklık kazandığını görüyoruz. Yukarıda da geçtiği gibi Nureddin Mahmud b. Zengî, üzerinde titizlikle durması sonunda Selahaddin, Mısır'da Fatimi hutbesini kaldırarak yerine Abbasi halifesi adına hutbeler okutmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de en büyük gayelerinden biri olan bu hususun gerçekleşmesi üzerine, Abbasi halifesinin bu hükümdarlık alametleri yollamıştı. Bunlar arasında, halifeyi temsil eden büyük bayrak yanında yine Abbasilerin siyah bayrakları da bulunmaktaydı[337].

İşte bu hadise, Zengî Devleti'nin, kendi bayrağı yanında Abbasi Halifeliği' ne ait bayraklara da sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu tarihte Abbasi Halifeliği tarafından sultanlığı tam olarak benimsenmiş bulunan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, kendi devletine ait bayrağının biçimi ve rengi hakkında bir bilgimiz yoktur. Yalnız şurası bir gerçektir ki, Selçuklularda olduğu gibi, onun da hükümdar olarak

---

[334]Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** c. I, s. 108.
[335] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.73.
[336] Fuat Köprülü, **İslam Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1961, c.II, s. 409.
[337] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, 157; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu Ravdateyn fi ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-selahiyye**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s. 329.

kendine ait bayrağının bulunması yanında, ordusunda yer alan büyük emirlerden her birinin de özel bayrağı ve müzikası (âlem ve tabıl) bulunmaktaydı.

2.1.2. Hükümdara Bağlı Saray Memurlukları

Sultanın gerek devlet adamları ile ve gerekse halkla temasını sağlayan bir Hacibi vardı. Mabeyn Kâtibi, ya da özel kalem müdürü vazifelerini gören Hacibi Ekiz adında bir kişi idi. Adalet Kurumları konusunda Nureddin Mahmud b. Zengî'nin mahkeme önüne çıkarılmasıyla ilgili hususta da sözü edilecek hâcib yine bu şahıstır[338].

Onun devlet hazinesinden(Beytü'l-Mal) sorumlu hazinedarları ile ilgili iki isim biliyoruz. Bunlardan biri, Halep'te sultanın hazinedarlığını yapan ve 552 (1157) yılında yine adı geçen şehirde vefat eden Muhliseddin Ebü'l-Berekat Abdulkâdir Ebu Carede idi[339].Söz konusu kurumun başına geçmiş olan ikinci kişi ise, yine ilk zamanlarda Halep'te bulunduğu anlaşılan[340] eş-Şeyh İsmail adında bir zat idi[341]. İsmail'in, sultanın ölümünden sonra Dımaşk'ta bulunduğuna ve aynı vasıfla anıldığına bakılacak olursa onun, bir hazinedar olarak uzun yıllar hizmet ettiği anlaşılır[342].Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu iki kişiden başka hazinedarın olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şahsına bağlı saray memurlarından biri de silahtarıydı. Onun silahlarıyla ilgili bilgiyi 546 (1151-52)tarihinde II. Joscelin ile yaptığı savaş dolayısıyla elde edebiliyoruz. Nureddin Mahmud b. Zengî bu savaşta ağır bir yenilgi tatmış; söz konusu silahtarı düşmana esir düşmüş; bu yüzden kendinin hususi silahları da yine onların eline geçmişti. Joscelin bu silahları, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi küçük düşüren bir mektupla birlikte onun aynı zamanda kayınpederi olan Anadolu Selçuklu sultanı Mes'ud (510-551/1116—1156)'a göndermişti[343].

---

[338] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, 166-167; Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn** c. I, s. 7.; Bahaeddin Kök, age, s.59.
[339] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn** Daru'l-Cil, Beyrut tTarihsiz, c. I, s. 114.
[340] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 15.
[341] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut, Tarihsiz, c. I, s. 230.
[342] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut, Tarihsiz, c. I, s. 230.
[343] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, 101-102; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 72; Ebu'l-Fida, İmadiddin İsmail, **el-Muhtasar fi Ehbaril-Beşer**, nşr. **Daru'l-Ma'rife,** Beyrut thsz. c.III, s.23; Bahaeddin Kök, **age,** s.74

2.1.3. Divanlar

Bizans İmparatorluğu idaresi altında bulunan Suriye, Mısır ve Rum, Sasani bölgesinde ve dolayısıyla Irak'ta Pehlevice tutulan genel hesap defterlerine divan adı verilmekteydi[344]. İslami fetih hareketlerinden sonra da bu durum uzun bir zaman böyle devam etti. Bu defterlerin Arapça'ya çevrilmesi Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan (65-86/685-705) zamanında başlatılmıştır. Suriye'de Rumca tutulmakta olan bu defterler, aynı dönemde Süleyman b. Sa'd adındaki bir kâtip tarafından Arapça'ya dönüştürmüştür[345].Bilindiği gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinin de içinde bulunduğu tüm İslam ülkelerinde görülen mühim teşkilatlardan biri de divan kurumudur. Söz konusu hükümdarın dönemine bu hususta bir geçiş yapabilmek için divan teşkilatının ilk kez kuruluşu üzerinde, kısa da olsa durmak gerektiğine inanmaktayım.

Divan teşkilatının ilk kez Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) kurulduğu benimsenmektedir. Bununla birlikte, biraz sonra da görüleceği üzere, bu büyük halifenin hayata geçirdiği anlamda olması da, bu kurumun çekirdeğinin Saadet Asrı'nda atılmış olduğunu gösteren mühim bir belgenin bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim büyük sahabelerden Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde ordu kayıtlarının tutulduğunu anlamaktayız. Yine Saadet Asrı'nda Medine'de ilk nüfus sayımının yapıldığını da biliyoruz. Bu dönemde ganimetlerin dağıtılmasında bu kayıtlardan yararlanılmış olabileceğini düşünecek olursak, bunun, o sıralarda bütünüyle bilinmeyen bir kurum olmadığı anlaşılır.

Divan deyiminin, "dvn" kökünden Arapça çıkışlı olduğunu savunanlar, Arapların şiiri, "ilimlerin divanı", bir başka deyişle, "Divanu'l-Arab" olarak nitelemelerini bir delil olarak ileri sürmektedirler.[346] Bununla birlikte, biraz sonra da görüleceği üzere bu kelimenin Farsça olduğunu ifade eden görüşlerin daha mantıki olduğu anlaşılmaktadır.

---

[344] Mehmet Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Ankara 1977, s.115;

[345] el-Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, **Futuhu'l-Buldan**, çev., Mustafa Fayda. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987,277,430-432:İbnu Abdi Rabbihi, Ahmed b. Muhammed el-Endelusi, **Kitabu'l-Ikdi'l-Ferid**, nşr., Ahmed Emin, **Ahmed b. Muhammed el-Endelusi Kitabu'l-Ikdi'l-Ferid**, nşr., Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn ve İbrahim el-Ebyari, Kahire 1368, (1949), IV, 399; **Duveli'l-İslamiyye**, Daru Sadır, Beyrut 1386 (1966), 122; İbnu Şakir, Muhammed **el-Kutubi-Fevatu'l-Vefeyat,** nşr, İhsan Abbas, Beyrut 1973, c.II, s.402; W. Barthold ve F. Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Ankara 1977s.115.

[346] Tebük Seferi hakkında bkz., Bahaeddin Kök, **Ka'b b. Malik el-Ensari ve Tebük Seferiyle İlgili Durumu**, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Erzurum 1988, 8. Sayı, s.129-141.

Kanaatimize göre, divan deyimi Farsça'dan Arapça'ya geçmiş, yapısı bakımından söz konusu dile uygunluğu dolayısıyla da ondan fiiller bile türemiştir. Bu deyimin Farsça olduğunu savunanlardan bir kısmı bunun, meşhur Sasani hükümdarı Nuşirevan'ın, kâtiplerine uğradığı görünce, onlara, *"deli"* anlamına gelen *"divane"* demesiyle ve daha sonra da sonundaki harfin düşmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bir kısmı da, devlet kâtiplerinin, hükümet işleriyle ilgili gizli, açık her hususu hemen anladıklarından ve kabarık rakamları anında bir araya getirdiklerinden dolayı onlara şeytanlar anlamına gelen *"div"* kelimesinin çokluğu olan *"divan"* denildiğini ve bunun zaman içinde bu işleri yürüten kurumun adı olduğunu ileri sürmektedirler.[347]

Hz. Ömer bu teşkilatı, İslam Devleti'nin idaresi altına giren gayr-i Müslimlerden elde edilen gelirlerin Müslümanlara dağıtılması sırasında ortaya çıkan güçlükler sebebiyle kurmuştur[348]. Bir bakıma İslam Devleti'nin maliyesini oluşturan bu kurumun, Hz. Ömer döneminde devreye girmesine sebep olan birkaç rivayet bulunmaktadır.

Bu rivayetin başta gelenlerinden biri, Ebu Hureyre'nin, amili bulunduğu Bahreyn'den beş yüz bin dirhem getirmesiyle ilgili haberdir. Ebu Hureyre'ye, bu parayı Hz. Ömer'e takdimedince, halife, bu gelirin nasıl dağıtılması gerektiğini etrafındakilere danışmış; onlardan biri, Acemlerde olduğunu gibi divan teşkil etmesini ona tavsiye etmiştir[349].

Söz konusu kurumun teşkil edilmesine sebep olan rivayetlerden biri de, İranlı Firuzan'ın bu konudaki tavsiyesidir. Firuzan, ordu göndermekte olan halifeye, *"Bu orduda yer alanlara gerekli mal verilmiştir; eğer bu ordudan biri ayrılıp yerini boş bırakacak olsa senin komutanın bunu nerden bilecek?"* dedikten sonra ona divan teşkil etmesini salık vermiş, mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunmuş; bunun üzerine halife de bu teşkilatı kurmuştur[350].

---

[347] Bu hususta bkz, el-Buhari, Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l-Buhari, Kitabu''l-Vesaya, Kitabu't-Tevbe,** Mısır 1380 (1360), c.VII, s.106.

[348] Bu hususla ilgili olarak bkz. İbnu Abdi Rabbahi, c.V, s.269; es-Suyuti, **el-Muzhir…**, nşr., Muhammed Ahmet Cade'l-Mevla, Ali Muhammed el-Becavi ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, thsz, c.II, s.470,473;Nuhat Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Ünv. Yayınları, İstanbul 1973, s.11; krş. Mustafa Fayda, **"Hz. Ömer Devri"** md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c.II, s.140.

[349] el-Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, **el-Ahkamu's-Sultaniye,** Mısır, 1386 (1966), s.199; el-Ferra Ebu Ya'la Muhammed b.el Huseyn, **el-Ahkamu's-Sultanniyye**, nşr., Muhammed Hamid el-Faki, Mısır 1386 (1699), s.237; İbnu Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, **el-Mukaddime**, Şeriketu Alaiddin, Beyrut, thsz., s. 247; Mustafa Fayda, **"Hz. Ömer Devri"** md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c.II, s.140.

[350] Mustafa Fayda, **"Hz. Ömer Devri"** md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c.II, s.108.

Netice itibariyle Hz. Ömer, bu konuda Müslümanlarla istişare etmek ihtiyacını duymuştur. Onun istişare de bulunduğu kimselerden biri olduğu anlaşılan Hz. Ali, ona, *"Her yıl yanında toplanan malı paylaştırır, ondan hiçbir şeyi yanında tutmazsın."* derken, yine bu danışmanlar arasında bulunan Hz. Osman da, *"İnsanlara yetecek kadar mal görmekteyim; ancak bunlar alanla almayan bilinecek şekilde sayılmazsa bu işin karışacağından korkarım."*[351]Şeklinde bir karşılık vermiştir. Daha sonra el-Velid b. Hişam b. El Mugire'nin Suriye bölgesinde gördüğü divan kurumu hakkında bilgi vermesi[352] ve *"Sen de divan kur ve ordular teşkil et."* demesi üzerine bunun yararına inanan halife, Kureyş'in kâtiplerinden Akil b. Ebi Talip, Mahreme b. Nevfel ve Cubery b. Mut'im'i bu işle vazifelendirdi. Bu kişiler, soylarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v)'in yakınlarından başlayarak işe giriştiler. Daha sonra da onların ardından gelenleri yakından uzağa doğru bir yol izleyerek divan defterlerini yazdılar[353]. Bir bağış (ata) divanı olarak ortaya çıkan bu teşkilatın, Tabiiler döneminin meşhur bilgin ve fıkıhçılarından biri olan Sa'id b. el-Museyyeb'den rivayet edildiğine göre Hicret'in 20. Yılının Muharrem ayında (Aralık-Ocak,640) kurulduğu anlaşılmaktadır[354].

Hz. Ömer'in, Irak, İran, Suriye ve Mısır fetihleri sonunda elde edilen çok miktarlardaki fey gelirlerinin Müslümanlara dağıtılmasında kolaylık sağlamak gayesiyle kurduğu divan teşkilatı sonunda yapılan bağışlar, yukarıda belirtmeye çalıştığımız esaslara ilaveten, İslam'da, Hicret'te öncelik, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına katılmak gibi hususlar göz önüne alınarak farklı şekillerde pay edilmekteydi[355]. Böylece

---

[351] Bu hususta bkz., İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zuhri (230/845) **et-Tabakatu'l Kubra**, **Daru Beyrut-Daru Sadır,** Beyrut 1377 (1957)**,** c. III, s.295; El-Belazurî, **Futûhu'l-Buldân**, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yay. Ankara 1987, s.655; et-Taberı, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Tarihu'l-Umem ve'mulük**,(bir heyet tarafından neşredilmiştir), **el-mektebetu't-Ticariyye**, Kahire 1357 (1957), c.III, s.278; el-Maverdi, **a.g.e…,** s.199; el-Ferra, Ebu Ya'la Muhammed b.el Huseyn, **el-Ahkamu's-Sultanniyye**, nşr., Muhammed Hamid el-Faki, Mısır 1386 (1699), s.237; es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa**, s.143; Mustafa Fayda, **"Hz. Ömer Devri"** md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c.II, s.135.

[352] Bu rivayette geçen "el-Velid b. Hişam" yerine, daha sonraki kaynakların bir kısmında her nasılsa Halid b. Velid'in adı geçmektedir. Bkz.,**el-Maverdi**,200; el-Ferra Ebu Ya'la Muhammed b.el Huseyn, **el-Ahkamu's-Sultanniyye**, nşr., Muhammed Hamid el-Faki, Mısır 1386 (1699), s.237;İbnu Haldun, **el-Mukaddime…**, s.244

[353] Bu hususta bkz., İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zuhri (230/845) **et-Tabakatu'l Kubra,Daru Beyrut-Daru Sadır**, Beyrut 1377 (1957)**,** c. III, s.295; et-Taberi **a.g.e...,** c.III, s.278; el-Maverde, **a.g.e...**, s.200; el-Ferra Ebu Ya'la Muhammed b.el Huseyn, **el-Ahkamu's-Sultanniyye**, nşr., Muhammed Hamid el-Faki, Mısır 1386 (1699), s.237; İbnu Haldun, **el-Mukaddime…**, s.244; es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa,** s.143.

[354] İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zuhri (230/845) **et-Tabakatu'l Kubra, Daru Beyrut-Daru Sadır**, Beyrut 1377 (1957)**,** c. III, s.296

[355] Ebu Yusuf, Ya'kup b. İbrahim, **Kitabu'-Harac,** nşr., el-Matba'atu's-Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire 1382, s.43; el-Ya'kubi, **Târîhu'l-Yakubî**, c.I, s.153; İbnu Sa'd, **et-Târih,**c.III, s. 282, 296; el-Fesevi, Ebu Yusuf Ya'kub b.Sufyan, **Kitabu'l-Ma'rifeti ve't-Tarih,** c. I, s.463; Ebu Ubeyd, el-Kasım b.

o, bu gelirlerin yılda bir kere paylaştırılması, atiyye miktarlarının belirli bir şekilde tesbit edilmesi buna hak kazananların divan defterlerine yazılması gibi yeni usuller koyarak fey'in dağıtılmasıyla ilgili olarak eskiden beri devam eden esaslarda değişiklik yapmıştır[356].

Divan kurumu İslam ülkelerindeki, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin dönemine değin çok çeşitli isimler altında gelişerek gelmiştir. Emeviler döneminde Hz. Muaviye (41-60/661-680) tarafından kurulmuş olan *Hatem Divanı*[357]'nın varlığına şahit olmaktayız. Abbasi Dönemi'nin ortalarına kadar varlığını sürdüren bu divan, o sıralarda devlet çarkını işleten en büyük daire olarak karşımıza çıkmaktadır[358]. Emevilerden sonra Abbasîlerden başlamak üzere divan deyimi, İslam devletlerinde ilk defa mali işlerle uğraşan *Zimam Divanı*'na ad olarak verilmiş ve daha sonra iş başına gelen Müslüman Türk devletlerinde devlet işlerine ait her türlü hesap defterlerinin adı olan divan kelimesinin anlamı gittikçe genişleyerek, bu isim altında dairelerin hepsini içine alan büyük bir kurum ortaya çıkmıştır[359].

Selçuklu Devleti'nin bütün kolları, Atabeyler, Eyyubiler ve Memluklar gibi İslam devletleri, divan teşkilatlarının da içinde bulunduğu hemen bütün kurumlarını bütün kurumlarını Büyük Selçuklulardan almışlardır. Büyük Selçuklular da, temeli Abbasilere dayanan devlet teşkilatlarını, Samanoğulları ve Gazneliler aracılığı ile elde etmişlerdir[360].

2.1.3.1. Tuğra Divanı

Bu divan, bazı devletlerde, özellikle Abbasi Devletleri'nde, *İnşa Divanı, Resail Divanı ve Sır Divanı* gibi adlarla anılmış bulunmaktaydı[361]. Bu divan her çeşit iç ve dış

Sellam, **Kitabu'l-Emval,** nşr., Muhammed Halil Herras, **Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye,** Beyrut 1406 (1987), s.236.

[356] Mustafa Fayda, **"Hz. Ömer Devri"** md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c.II, s.141 vd

[357] Muâviye tarafından kurulan bu dîvândaki memurlar, halîfenin emirlerini istinsâh ederek yâni nüshalarını çoğaltarak gereken yerlere gönderme vazîfesini yürütürlerdi. Emirler yazılıp dürülerek iple bağlanır ve mumla mühürlenirdi.

[358] İbnu'l-Tıktaka, Muhammed b.Ali b.Tabata, **el-Fahri fi Adabi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslamiyye, Daru Sadır,** Beyrut 1386 (1966), s.107.

[359] Mecdud Mansuroğlu, **"Divan" md., İslam Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1961, c.III, s.595.

[360] W. Barthold ve Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara 1977, s.115.

[361] el-Makzıri, **Takiyyuddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali (845/1442), Kitab'l Mevaiz ve İ'tibar bi Zikr'l - itati ve'l Asar nşr., Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye,** Kahire-1270, c .II, s.226; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984,**,** s.9; İbrahim Kafesoğlu, **"İslam Türk Devletlerinde Kültür ve Teş. Mad. Türk Dünyası el kitabı** Ankara 1976, s.891.; Bahaeddin Kök, **age,** s.80;

yazışmaları, tayin, nakil ve vazifeden ayırma işleri görmekteydi. Bu divana başkanlık eden zat aynı zamanda hükümdarın da sır kâtibi idi. Menşurlar, posta (berid) işleri, yabancı elçilerin kabulü ve diğer ülkelere elçi gönderilmesi gibi konular bu divanın vazifeleri arasında bulunuyordu. Bu divanda hazırlanan evraka sultanın tuğrası çekilirdi[362]. Zengîlerde ve bu arada Nureddin Mahmud b. Zengî'nin döneminde de büyük bir ihtimalle Berid Kurumu bu divana bağlı bulunmaktaydı. Abbasilerde buna Divanu'l-'Aziz de deniliyordu. Bu daire aracılığı ile halifelerle hükümdarlar arasında gelip giden yazışmalar yürütülüyordu. Bu bakımdan bu divan, bugünkü Dışişleri Bakanlığı'nın yürüttüğü işleri görmekteydi. Halife adına derkenar yazmak bu divan başkanına ait bulunmaktaydı. Hükümdarlar yazışmalarını, doğrudan doğruya halifeye hitaben kaleme alamazlar, onlar her türlü yazılarını bu divana gönderirlerdi. İnşa Divanı, Selçuklularda Tuğra Divanı adını almıştı[363].

2.1.3.2. İstifa (Maliye) Divanı

Devletin her türlü geliri, gideri ve vergileri bu divana bağlıydı[364]. Bu divanın başkanı el-Müstevli adını almaktaydı. Bu divan, bugün ki Maliye Bakanlığı'nın yaptığı işleri yaptığından el-Müstevfi bir bakıma Maliye Bakanı durumundaydı[365]. Bunlar arasında teşkilatı en geniş olan divan bu idi. İslam dünyasındaki mali kurumların, gerek kuruluşları ve gerekse işleyişleri bakımından büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır[366].

2.1.3.3.Ordu Divanı (Divanü Ardı'l-Ceyş)

Bu divan, adından da anlaşılacağı üzere ordunun hemen her türlü iş ve vazifelerini üzerine almıştı. Ordunun geliri, gideri, tımarların dağıtımı, vergilerin toplanması ve askeri dirliklerin düzenlenmesi gibi hususlar bu divanın yapacağı iler arasındaydı. Bu divanın, genel olarak Zengîlerde, bu arada Nureddin Mahmud b.

---

[362] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s.215-216.
[363] el-Makrızi, Takiyuddun Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, **el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtati ve'l-Asar,** Beyrut thsz**.**, c.II, s. 226; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984,s.9.
[364] İbrahim Kafesoğlu, **"İslam Türk Devletlerinde Kültür ve Teş. Mad. Türk Dünyası el kitabı** Ankara 1976, s.891
[365] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984**,,** s.95; Ramazan Şeşen, **age,** s.257.
[366] Ramazan Şeşen, **age,** s.257.; Bahaeddin Kök, **age,** s.80

Zengî'nin döneminde ve Eyyûbîlerde çok iyi işlediğini görüyoruz. Bu divanın istifa Divanı'yla çok yakın ve sıkı ilişkisi vardı[367].

2.1.3.4. Kadı (Adalet) Divanı

Bir ülkenin adli işlerine bu divan bakardı. Bu daire, başkadı (kadi'l-kudat) tarafından idare edilmekteydi. Bu kurum Abbasilerde ve bazı İslam ülkelerinde var olduğunu bilinen Mezalim Divanı'ndan başka bir şey değildi[368]. Kadılar şer'i davalara bakardı. Başlarında bulunan kadılar kadısı (başkadı) merkezde mahkeme reisliği yaptığı gibi bütün kadıları da tayin ve murakabe ederdi. Tereke, hayrat işleri, vakıfların idaresi, vakfiyelerin düzeni yine kadılara ait vazifelerdendi. Bu konu ile ilgili tatbikat genellikle Hanefi ve Şafii fıkhı esaslarına göre yürütülürdü[369].

Adliye şer'i yargı ve örfi yargı diye iki ayrılmıştı[370]. Örfi ve kanuni meseleleri çözmekle vazifeli ayrı mahkemeler vardı. Başlarında adalet emiri (*emir-i dad*) bulunuyordu. Taşrada bunların da vekilleri vardır. İnzibat memurların bulunduğu bu teşkilatın üstünde ağır siyasi suçları, sultanın başkanlığındaki hususi mahkeme hükme bağlardı[371]. El- Meliku'l Âdil'in devlet çarkı içerisinde çok düzenli işlediğini gördüğümüz bu divanla ilgili bazı bilgileri Adalet Konağı başlığı altında vermeye çalıştık.

Bu Divandan mali işleri Yürüten İstifa ya da Mustevfi Divan'ın, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devlet kurumları arasında yer aldığı açık olarak görmekteyiz. Nitekim yukarıda kendisinden söz ettiğimiz vezirin, Mısırdaki hesapları incelemek üzere oraya gitmesinden sonra İsfahanlı El Kâtip İstifa Divanı makamına getirilmişti. Böylece bu zat, divanın müsrifliğine ek olarak hem istifa ve hem de inşa başkanlığı vazifeleri üzerine almış oluyordu[372].

Devlet kurumlarının çok iyi çalışmaları şüphesiz ki, divanların düzenli işleyişleriyle yakında ilgili bulunmaktaydı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, sağlam

---

[367] Ramazan Şeşen, **age,** s.247; Bahaeddin Kök, **age,** s.81

[368] W. Barhold ve F. Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Ankara 1977. s.126-127; Bahaeddin Kök, **age,** s.81

[369] İbrahim Kafesoğlu, **"İslam Türk Devletlerinde Kültür ve Teş. Mad. Türk Dünyası el kitabı** Ankara 1976, s.891

[370] İbrahim Kafesoğlu, **"İslam Türk Devletlerinde Kültür ve Teş. Mad. Türk Dünyası el kitabı** Ankara 1976, s. 891

[371] İbrahim Kafesoğlu, **"İslam Türk Devletlerinde Kültür ve Teş. Mad. Türk Dünyası el kitabı** Ankara 1976, s. 892

[372] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 206; el-İsfehani, İmadeddin Muhammed, **el-Berku'ş-Şami**, nşr., Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s.(giriş bölümü) V,10.

temellere oturan devlet teşkilatını bu divanların ayakta tuttukları muhakkaktı. İleride, bunlardan bir kısmının işleyişleriyle ilgili olarak ortaya koymaya çalışacağımız bazı örnekler, bu konuda, doyurucu olmasa da, kesin bir kanaat sahibi olmamızı sağlayacaklardır. Onun devlet teşkilatı içinde, yukarıda bir özet mahiyetinde açıklamaya çalıştığımız divanlar yanında, "*Revatib Divanı, İkta Divanı, Muamelat Divanı ve Harac Divanı"* gibi adlar altında çalışan divanlar da bulunmaktaydı.

2.1.4. İnşa Kâtipliği ve İnşa Kâtipleri

Kitabet, diğer adıyla inşa, Hz, Peygamber(s.a.v.) döneminde olduğu gibi[373] Raşit, Halifeler Devrinde de başta gelen vazifelerden biri sayılmaktaydı. Emeviler Devri'nde devlet hizmetleri çeşitlenince kâtiplerin sayısı da artmıştı. Abbasiler Döneminde ise bu divanların biraz daha çoğalması vezirin yükünü arttırmış; onun bu vazifelerini kolaylaştırmak için de yüksek tabakadan, kendilerine güvenilen bir takım kimselerin devlet hizmetine alınmaları gerekmişti.

2.1.5. Naiplik

Dönemin büyük tarihçilerinden biri olan İmadeddin el-Kâtip, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi, her bakımdan İslam hükümdarlarının en üstünü olarak nitelemekle ve Suriye bölgesine İslam'ın haşmetini getiren bir kişi olarak görmektedir[374]. Gerçekten o, insanların değerini çok iyi bilme ve takdir edebilme melekesine sahip bulunmaktaydı. Bu sebeple onun devlet çarkında vazife alan kimseler, üstün nitelikli kimselerdi ve hükümdarlarına samimiyetle bağlıydılar[375].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devlet kurumları arasında naiplik teşkilatının varlığını da görmekteyiz. Hükümdarın vekili anlamına gelen naipler, genellikle sultanın devlet merkezinden uzakta bulunduğu sıralarda vazife yapan ve daha çok büyük emirler arasından seçilerek tayin edilen, ya da belli bir bölgenin hükümdarı iken sultanın idaresine giren yüksek dereceli memurlardı. Bunlar, bulundukları yerde devlet başkanına ait işleri yürütürlerdi[376].Naipler, sultanın yokluğunda bu vazifelerini yerine getirirler; sultanın bulunması halinde, yapmakta oldukları vazifeleri sultana

---

[373] Asri Çubukçu, **İslam Medeniyeti ve Kurumlar Tarihi** (basılmamış ders notları), Erzurum 1987, s.180.; Bahaeddin Kök, **age,** s.82

[374] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** Çeviren Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987,c. XI. s. 174.

[375] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II**,** s. 200.

[376] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984**,,** s.93.

devrederlerdi. Bunlar çok mühim işlerde karar vermeden önce uzakta bulunan sultanla yazışmak suretiyle onun görünüşünü alır ve ona göre hareket ederdi[377].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde yer alan naipleri iki bölümde incelemek mümkündür. Bu naipliklerin başında yarı bağımsız bir kimlik taşıyan hükümdarların, atabeylerin idare ettikleri merkezler gelmekteydi. Bunlar, içişlerinde bütünüyle başına buyruk hareket ederler; ancak sultanlık sınırları içerisinde, kendilerinden yana topraklarını genişletme hususunda tek yanlı bir karar veremezlerdi. Diğer taraftan hükümdarın ölmesinden sonra o hükümdarın ailesi içinde meydana gelecek vazife ve mülk taksimi gibi hususlarda sultanın görüşünü almak zorunda idiler. Nitekim Musul hükümdarı Kutbeddin Mevdud'un ölmesinden sonra Nureddin Mahmud b. Zengî, ortaya çıkan pürüzleri, bir sultan sıfatıyla ara girip çözüme kavuşturmuştu.[378]

2.1.6. Valilik

İslam devletlerinde halifeden sonra gelen en yüksek memur valiydi. Vali, Halife tarafından tayin edilir ve kendisine idare etmek üzere verilen bölgeyi onun bir naibi sıfatıyla yönetirdi. Bu durum, Hz. Peygamber(s.a.v) tarafından böyle başlatılmış ve ondan sonra da uzun zamanlar bu tarzda sürüp gitmiştir.[379]Çok geniş yetkileri bulunan valinin başlıca vazifeleri, namazlarda imamlık etmek, davalara bakıp karar vermek, vergileri toplatmak, orduyu düzene koyup komuta etmek ve yönetimi altına giren bölgenin güvenliğini sağlamaktı.[380]

Sonraki dönemlerde ise valilerin sahip oldukları bu geniş yetkilerin gittikçe daraldığını görüyoruz. Bir yandan aynı şehirde birden çok caminin inşa edilmesi, bir yandan da valilerden bir kısmının artık imamlık vazifesini yerine getirmeyecek bir nitelik taşımaları, bu işi kendileri adına üstlenecek naiplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yine bunun gibi valinin her zaman doğrudan doğruya uğraşamayacağı adalet ve emniyet işleri gibi vazifeleri yürütecek ya da bu hususlarda kendine yardımcı olacak

---

[377] **Ramazan Şeşen,** Selahattin Eyyubi ve Devlet, **Çağ Yayınları, Zafer matbaası, İstanbul 1987**, s.218.
[378]İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.152-154; Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 186-189.
[379] Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c.I,s.396. Ebu Şame, Şihabuddin Ebu Muhammed Abdurraman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi,(665/1267) **Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ehbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Selahiyye, Daru'l-Cil,** Beyrut, Tarihsiz, c. I, s. 231-232; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.333.; Bahaeddin Kök, **age,** s.69
[380] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c. I, s. 396.

memurların tayin edildiği görülmektedir.[381]Bununla birlikte, vali, kadının çözemediği, bazı yüksek memurlara ait davalara zaman zaman bakmakta olduğundan adalet işlerinden bütünüyle elini çekmiş sayılmazdı.[382]

Eskiden geniş bir bölgenin hâkimi durumunda olan valilerin yetkileri yanında, yetki alanlarının da daraldığı görülmektedir. Bununla birlikte incelemekte olduğumuz dönemdeki valiler yine de eyalet sayılan yerlerde vazife yapmakta idiler. Ayrıca bu eyaletlere bağlı olan ikinci derecede vilayetler de vardı.[383]Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de bu manada valilerinin olduğunu görmekteyiz. Nitekim Dımaşk'ın alınmasında büyük yararlıkları görülen Necmeddin Eyyub ile kardeşi Esededdin Şirkuh hükümdarın imtiyazlı emirleri arasına girerek bunlardan birincisi adı geçen eyaletin valiliğine getirilirken, ikincisi de, biraz önce de görüldüğü gibi o bölgenin bütün işlerinden sorumlu naipliği ile Hıms vilayetini elde etmiş bunun ardından da Rahbe kendisine dirlik olarak verilmiş bulunuyordu[384].Dımaşk'ın alınmasında büyük yararlıkları görülen bu iki kardeşin yukarda sözünü ettiğimiz olumlu davranışları Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yanında büyük bir değer kazanmalarını sağlamıştı. Bu tarihten itibaren Eyyubiler, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde gittikçe artan bir güç elde etmişlerdi, öyle ki, Nureddin Mahmud b. Zengî, Necmeddin Eyyûb'a karşı büyük saygı duyuyor, Şirkuh'a da, kendisine güvenilen bir emir olarak bakıyordu. Bu sebeple üç kere tekrarlanan Mısır seferlerinde olduğu gibi hükümdar onu askerlerinin mukaddemi derecesine yükseltmiş bulunuyordu[385].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin vali sıfatıyla bilinen emirlerinden biri de, daha önce de sözü edilen, kendisinden küçük olan kardeşi, Emir'i Miran Nusreteddin idi. Bu kişi, hükümdarın valisi ve aynı zamanda bir vassalı sıfatıyla Harran'ı idare etmekteydi. Yerinde de belirtildiği gibi Nusreteddin, veliaht bulunduğu sırada, sultana

---

[381] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. S.165-166.

[382] Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c.I, s.396.

[383] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.51.

[384] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 96; İbnu Hallikan **, a.g.e.,** c.II, s.470; Tarih II Ortazamanlar, **a.g.e.,** s.263; Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s.39.

[385] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 120; İbn-i Hallikan**, Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**,(Neşr. İhsan Abbas),Beyrut- 1968, s. c. 5, s.479.

karşı yaptığı yersiz hareketlerden dolayı, veliahtlık şansını yitirdiği gibi Harran valiliği de elinden çıkmıştır[386].

Bu devlet içinde valilik yaptığı anlaşılan kişilerden biri de daha önce Halep valiliği yaptığı belirtilen Humadden Mevdüd (569/1173-74) idi.[387]Bu zatın, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümünden birkaç gün önce Dımaşk'ta onunla buluştuğunu görüyoruz.[388]Bu sebeple onun son vazifesinin ne olduğunu kestirmek güçtür. Hükümdarın son döneminde, herhangi bir açıklık olmamakla birlikte, Halep valisi belki de, ordu ve divan işleri elinde olduğu bildirilen Şemseddin Ali b. ed-Daye idi. Bunun kardeşi Bedreddin Hasen'in de şıhnelik vazifesi vardı. Halep ve dolaylarında bütün mühim vazife ve yetkiler ed-Daye'nin oğulları olan bu kardeşlerin elinde bulunuyordu. Sultanın ölümü sırasında adı geçen şehirlerde meydana gelen karışıklığı bunlar önlediğine göre valilik yetkisinin de, biraz önce adından bahsettiğimiz Şemseddin Ali b. ed-Daye'nin elinde olması gerektiği kanaatini taşımamıza yol açıyor[389]. Şüphesiz ki, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde vazife yapan daha başka valiler de vardı. Ancak elimizdeki imkânlar bu konuda yukarıdaki isimler dışında görüş belirtmemize imkân vermemektedir.

2.1.7. Dizdarlık

Bu vazifelerle yakından ilgisi olan kurumlardan biri de dizdarlıktı. Farsça'da iki kelimeden oluşan ve dizdar ve düzdar şekillerinde söylenen bu deyim, kale koruyucusu (muhafız) manasında kullanılmaktaydı.[390] Bu sebeple Ortaçağ'ın belli başlı kurumları arasında yer alan bu vazifeye de dizdarlık deniliyordu.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin döneminde bu vazifenin, Halep, Dımaşk ve Musul şehirlerindeki kalelerde yerine getirildiğini kaynakların verdikleri bilgilerden öğreniyoruz. Anılan bu şehirlerin dışındaki kalelerde de dizdarların bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Bu vazifeyi yapanlardan biri, sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin öldüğü sırada Halep Kalesi dizdarı olduğu anlaşılan hadım Şahbaht el-Hindi

---

386 **Ebu Şame**, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** c. I, s.109-110; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.201.
387 Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 22;
388 İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.402; Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 228.
389 Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 233.
390 M. Zeki Pakalın, **Osmanlı tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1983, c.I, s.469.; Bahaeddin Kök, **age,** s.71

idi[391].Dımaşk'ın alınmasından sonra bu şehrin kale dizdarlığına da yine bir hadım olan Saadettin Gümüştekin getirilmişti.[392]Mevdud'un ölmesinden sonra Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, yeğenleri arasında baş gösteren anlaşmazlığı gidermek ve babalarının servetini aralarında eşit olarak paylaştırmak üzere, adı geçen şehre girdiği zaman Gümüştekin'i de beraberinde götürmüştü. Hükümdar onu kendi adına Musul Kalesi dizdarlığına getirmiş ve daha sonra da oradan ayrılmıştı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölünceye değin orada kalan bu kişi, onun ölüm haberini duyar duymaz Halep'e kaçmış, orada el-Meliku's-Salih İsmail'in etkin bir naibi olmayı başarmıştı[393].

2.1.8. Vezirlik

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, kanaatimize göre sınırlı yetki ve sorumluluğu bulunan (tenfiz) vezirliğini benimsemiş ve vezirlerine alabildiğine geniş bir salahiyet vermemiştir. Bilindiği gibi bu manada iş başına getirilen bir vezirin vazifesi, halifenin ya da sultanın buyruklarını yerine getirmek, devlet işlerinde kendiliğinden bir tasarrufta bulunmayıp yapılması gereken işleri ona arz etmek; onun emir ve görüşlerini doğrultusunda bunları tatbik etmekten ibaretti. Bu sebeple, sözü edilen isim altında vazife yapan vezir, hükümdarla onun halkı arasında hemen hemen bir aracı durumunda bulunuyordu[394].

Setton'un kaydettiğine göre Nureddin Mahmud b. Zengî'nin vezirlerinden biri, daha önce de adı geçmiş olan Mecdeddin Ebu Bekr Muhammed b. ed-Daye idi[395]. Öyle anlaşılıyor ki, bu kişinin vezirliği Halep'in başkent vazifesi gördüğü sıralara rastlanmaktaydı.

El-Melku'l-Âdil'in bilinen ve tanınan vezirlerinden en başta geleni ise Halid b. Muhammed b. Nasr Muvaffakeddin el Kayserani (588/1192) idi. Aynı zamanda tanınmış inşa kâtiplerinden olan bu zatın ne zaman vezirlik makamına getirildiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte vezirin, (557 81162) yılında,

---

[391]Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 233; ayrıca İbnu Hallikan, **a.g.e.,** c.V, s.165.
[392]Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn**, Beyrut, Tarihsiz, c. I, s. 232.
[393]Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Esir, **et-Tarihu'l Bahir,** Mısır1963**,** s.175-176.
[394] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. s. 121-126;Abdulteaf Ali Şıhhate, **Tarihu'l-Hadare**, Bağdat 1386 (1966), s.75-77.; Bahaeddin Kök, **age,** s.72
[395] M.K. Setton, **Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri,** çev, Kazım Yaşar Kopmaran, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.

hükümdarla birlikte Medine-i Münevvere'ye gitme hadisesine[396] bakılacak olursa onun büyük bir ihtimalle Dımaşk'ın alınmasından sonra bu kurumun başına getirilmiş olması düşünülebilir. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adı geçen bu veziri, hayatının sonuna doğru Mısır'daki hesapları incelemek ve oradaki ordunun durumunu yakından gözden geçirmek üzere Selahaddin'e gönderdiğini ve onun bu sırada da yine vezir unvanı taşıdığını biliyoruz[397]. Diğer taraftan başkadı Kemaleddin eş-Şehrezuri de Zengî Devleti'nde vezirlik derecesine yükselmiş bulunuyordu[398].Bu konuda elimize geçen başka bilgi bulunamamakta birlikte, onun vezirliği büyük bir ihtimalle, başta adalet kurumları olmak üzere belli hususların dışına taşınıyordu.

Nureddin Mahmud b. Zengî'ye vezirlik yaptığı bildirilen kişilerden biri de el-Adl Ebu Salih b. El-Acem'di. Divan başkanlığı yaptığı da kaydedilen bu zat hakkında da vezir unvanının kullandığını görüyoruz.[399]

2.1.9. Elçilik

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, Abbasi Halifelerine karşı son derece saygılı davranmakta, onlarla çok sıkı ve olumlu ilişkiler içinde bulunmaktaydı. Konumuz olan hükümdarın döneminde, el- Muktefi, el-Mustencid (555-566/1160-1170) ve el- Mustedi olmak üzere üç halife iş başına gelmiş bulunmaktaydı. Bu halifeler Nureddin Mahmud b. Zengî'ye, İslam'ın yılmaz bir mücahidi gözüyle bakmıyor, kendisini Orta Şark'ın en büyük hükümdarı olarak görüyorlardı. Belirtilen bu ve benzeri sebepler dolayısıyla da aralarında sürekli olarak elçi teatisi buluyordu.

Nureddin Mahmud'la Abbasi halifelerin arasında elçi teatisinin, Mısır meselesinin ortaya çıkışından sonra daha hızlı bir şekilde sürüp gittiğini görüyoruz. Nitekim Mısır'da Selahaddin tarafından Fatımilerin hutbesi kaldırılıp yerine Abbasi halifesi adına hutbe okunmasıyla ilgili haber sultana bildirilince, onun bu müjdeyi Bağdat'a ulaştırmak maksadıyla yine İbnu Ebi'Asrun'u elçi olarak vazifelendirdiği Hükümdarlı- Sultanlı kurumu işlenirken ele alınmıştı. Yine aynı konuda da geçtiği üzere bu büyük haber, başta halife olmak üzere başkentteki bütün Müslümanları eşine az

---

[396] Es-Semhudi, Ali b. Abdillah el-Haseni (el-Vefa Bima Yecibu li Hadreti'l-Mustafa), **Resailun fi Tarihi'l-Medine,** nşr. **Hamed el-Casir**, Beyrut 1392 (1972), s.127-128.

[397] Ebu Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ah…,**,c. I, s.206. Muvaffakeddin el-Kayserani hakkında bkz. Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.VIII, s.340.

[398] İbnu Şakir, Muhammed **el-Kutubi-Fevatu'l-Vefeyat,** nşr, İhsan Abbas, Beyrut 1973, c.IV, s.350.

[399] Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 230, Ramazan Şeşen, **age,** İstanbul 1998. s.214.

rastlanır bir şekilde sevindirmiş, coşturmuş; bu sebeple Bağdat'ta günlerce süren müjde nöbetleri çalınmıştı.[400]

Bilindiği üzere bu müjdenin kendisine ulaştırılmasından çok memnun olan Abbasi Halifesi el- Mustedi de, İmameddin Sandal El-Muktefevi'nin başkanlığını yaptığı parlak bir elçilik heyeti aracılığıyla Nureddin Mahmud b. Zengî'ye birinci derecede, Selahaddin'e de ikinci derecede olmak üzere bütün unsurlarını içine alan hil'atlar göndermişti[401]. Burada adı geçen Abbasi halifesinin en büyük hadimlerinden biri olan İmameddin Sandal, Nureddin Mahmud b. Zengî'den sonra da halifeliği temsilen defalarca Selahhaddin'e gönderilmiştir[402].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şüphesiz ki, Abbasi Halifelerine, komşu İslam hükümdarlarına ve bu bölgedeki Haçlı liderlerine isteklerini iletmek, müzakerelerde bulunmak ve antlaşmalar yapmak üzere gönderdiği daha başka elçileri de vardı. Ancak bu ve benzeri münasebetlerde kimlerin vazife aldığı hususunda ne yazık ki, herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

2.1.10. Haberleşme (Berid)

Günümüzde tarihi kaynaklar içinde en eski bulunan mektup örnekleri Asurlular'a (M.Ö.1950) ait olduğu bilinmektedir.[403]Ancak insanlık bu dünyada yaşamaya başlaması ile haberleşme ihtiyacı doğal yaşamsal alanların genişlemesiyle beraber, gün geçtikçe artarak devam etmiştir.

İslam ülkelerinde öteden beri posta manasında kullanıla gelen berid kelimesinin, Latincede "veredus" tan (Grekçesi beredus) geldiği[404] hususunda tarihçiler arasında tam bir mutaabat bulunmasada yinede latinceden geldiğine dair yaygınlaşan bir kanaat var. Latince'de bunun posta hayvanı ya da posta atı[405] anlamında kullanılan "veredus" tan

---

[400] Ahmet Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiya ve Tevari'l-Hulefa,** İstanbul-1976, c.II, s.329.; Bahaeddin Kök, **age,** s.86

[401] İbnu'l-Esir, **el-Basir…**, s. 157 ;Ebu'l-Fida, İmadiddin İsmail, **el-Muhtasar fi Ehbaril-Beşer**, nşr. Daru'l-Ma'rife, Beyrut thsz.,c. III, s. 51; el-Makrızi, Takiyuddun Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, **el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtati ve'l-Asar,** Beyrut thsz**,** c.II, s. 233; Ahmet Cevdet Paşa, **K. Enbiya,** c. II, s. 329.

[402] Ebu Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974, s.11.

[403] Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,** İstanbul-2010, s.401

[404] D. Sourdel, **"Berid" md.Encyclopadia of Islam**, Leiden 1960, c.I, s.1045; R. Hartmann, **"Berid" md**., **Daitu'l-Ma'arifi'l-İslamiyye**, (Arapça'ya bir heyet tarafından çevrilmiştir), Tahran 1352 (1933), c. III, s. 609; W. Barthold ve Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Ankara 1977, s.25-26.

[405] R.Hartman, **a.g. md**., **Daitu'l-Ma'arifi'l-İslamiyye**, (Arapça'ya bir heyet tarafından çevrilmiştir), Tahran 1352 (1933),, c.III, s.609.

geldiği kabul edilmektedir[406]. Berid kelimesi Arapça'ya geçtikten sonra, elçi, iki fersah ya da on iki millik bir uzaklık ve iki menzil arasında bulunan bir konak yeri gibi manalarda kullanılmıştır[407]. Zaman içinde bir haberleşme kurumu olarak yerleşen berid, iki posta arasında kalan yol (merhale) anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bir merhale, Fars ülkelerinde iki, Mağrip'te ise dört fersah olarak kabul edilmekteydi. Bir fersah her iki bölgede de üç mil sayılmaktaydı[408]. İsmail Hakkı Uzunçarşılı dört fersahlık yere bir 'berid' denildiğini kabul ederek, bunun bugünkü ölçü birimimiz olan metre açısından yirmi üç küsur km. edeceğini ortaya koymaktır[409]. Diğer taraftan bir merhale iki fersah sayıldığı takdirde de bu mesafe, yukarıdaki rakamın yarısına eşit olacaktır.

Selçuklular döneminde haberleşme sistemine baktığımızda çok büyük bir imparatorluğun düzenli ve sistemli bir şekilde çalışmasının arkasında güçlü bir postasının olduğunu kolayca tahmin edilebilir.[410] Ancak şunu hemen belirtelim ki, Selçukluların haberleşme sistemi ile Emevi Halifeliği ve özellikle de Abbasi Halifeliği haberleşme sistemi arasında çok büyük bir farklılık olduğunu belirtmekte gerekmektedir. Selçuklular ve kendisine bağlı olan birimlerle sadece haberleşme amaçlı olarak oluşturdukları bu kurumları, Emevi Halifeliği ve Abbasi Halifeliği daha çok casusluk bilgilerine ulaşmak amacıyla kullanıyorlardı. Bilhassa eski Türk ananelerine bağlı olan ve özelliklede İslam ahlakını yüreklerinde hisseden Selçuklu Sultanları başta olmak devlet kademelerinde görev yapan memurlar, casusluk ve jurnalcilikten[411] son derece nefret ediyorlardı.

Sultan Alparslan (1064 - 1072) bir gün namaz kıldığı sırada önüne konulmuş olan veziri Nizamü'l-Mülk (ö. 1092) aleyhindeki jurnalı okuduktan sonra kendisine; *"Ey vezirim, eğer burada yazılı olanlar doğruysa hemen ahlakını düzelt, eğer bunlar*

---

[406] Fuat Köprülü, **Berid Maddesi, İslam Ansiklopedisi, MEB,** İstanbul-1979**,** c.II, s.541; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi,** Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, s.63.; Bahaeddin Kök, **age,** s.86

[407] Fuat Köprülü, **Berid Maddesi, İslam Ansiklopedisi, MEB,** İstanbul-1979**,** c.II, s.541;el-Firuzabadi, Muhammed b. Ya'kub, **Tertibu Kamusi'l-Muhit**. Nşr., et-Tahir Ahmed ez-Zavi, Mısır 1390 (1970), c.I, s.244; D. Sourdel, a.g., md., **"Berid" md.Encyclopadia of Islam**, Leiden 1960, c.I, s. 1045.

[408] Fuat Köprülü,Berid Maddesi**, İslam Ansiklopedisi, MEB,** İstanbul-1979**,** c.II, s.541; R. Hartmann, a.g. md., **Daitu'l-Ma'arifi'l-İslamiyye**, (Arapça'ya bir heyet tarafından çevrilmiştir), Tahran 1352 (1933)., c.III, s.609.

[409] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984**,** s.183.

[410] İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi,** Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, s.71.

[411]Biriyle ilgili olarak yetkililere verilen kötüleme, ihbar yazısı.

iftirada bulunuyorlarsa onları afveyleye ve bir daha bu gibi işlerle uğraşmaya vakit bulamamaları için onları çok mühim işlerle uğraştır." tavsiyesinde bulunmuştur.[412]

İbnu'l-Esir, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin özellikle çok hızlı bir haberleşme yöntemi olması hasebiyle güvercin ile haberleşme sistemine çok büyük ehemmiyet gösterdiğini kaydederken[413] Fuad Köprülü de, Zengilerin haberleşme ve istihbarat vasıtalarına köklü bir şekilde başvurduklarını, kaydetmektedir.[414] Ayrıca belirtmek gerekir ki, Fatımilerin berid teşkilatından haberdar olan hükümdarın bu hususu göz ardı ederek onlardan geri kalması düşünülemez. Bilindiği gibi Fatımiler özellikle güvercin postalarına çok ehemmiyet vermekteydi. Onlar, çok yararlı olmalarından dolayı, güvercinlerin neseplerini belirlemek için hususi ceride ve divanlarla bu işi daha da ileri bir seviyede ele almış bulunuyordu. Yine o dönemlerde güvercinlerin her yönünü inceleyen kitapların bile yazıldığını görmekteyiz.[415]

Güvercin postalarının, o dönemlerde nasıl kullanıldığını ve duraklarının nasıl ayarlandığını anlatması bakımından el-Kalkaşandi'nin kaydettiği şu örnek çok mühimdir. Bu müellifin belirttiğine göre, Dımaşk'la Halep arasında bu kurumun işleyişi şöyle olmaktaydı: Dımaşk'tan, Kara, Hıms, Hama ve el-Ma'arra yolu takip edilerek bu duraklarda salıverilen ayrı güvercinlerle bir haberin kısa zamanda Halep'e ulaştırılması mümkün oluyordu.[416]

Büyük teşkilatçı ve devlet adamı Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Suriye'de esaslı bir şekilde rayına oturttuğu bu haberleşme sistemi sayesinde Frenklerin bir uç bölgesine yaptıkları saldırı aynı gün içinde o mıntıkadan çok uzakta bulunan Sultana ulaştırılmıştı.[417] Güvercinlerin, hükümdarlara ulaştırdıkları haberler, meleklerin yüce Allah'tan peygamberlere getirdikleri haberlere (vahiy) benzetilerek devrin büyük devlet adamı ve ediplerinden el-Kadı el-Fadıl (596/1200) bu durumu, *"Kuşlar meliklerin melekleridir."*[418] Sözüyle gayet güzel ortaya koymuştur ki, bu durum, güvercinlerin o tarihlerde haberleşme açısından ne büyük bir hizmeti yerine getirdiklerini anlatması bakımından çok manalıdır. Güvercin postalarının çok iyi işlediğini gösteren örneklerden biri de, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölüm haberinin, Dımaşk'tan Halep'e uçurulan

---

[412] İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi,** Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, s.71
[413] İbnü'l Esir, **age,** İstanbul 1997 c. XI. s. 59
[414] Fuat Köprülü **"Berid" mad. İslam Ansiklopedisi,** c. II. s. 256
[415] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa',** Kahire-1383(1692), c.XIV, s. 390
[416] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c. XIV, s.393
[417] İbnu Haldun, **age,** c.V, s.251.
[418] Ebu Şâme, **Kitabur-ravdateyn,** c. I, s.215,

bir güvercinle adı geçen şehrin kale komutanı olan Şahbaht'a ulaştırılmasında görüyoruz.[419] Sultanın öldüğü gün haberi güvercinler sayesinde aynı gün öğrenmiş olması dönemin haberleşme sistemi göründüğü gibi o kadar kötü olmadığı ortadadır.

2.1.11. Başkadı ve Kadılık

Adâlet Konağı'nın başkadısına kadılar kadısı (Kadı'l- Kudât) deniliyordu. Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Dımaşk'ta kurulmuş olan Adâlet Konağı'nda kadılar kadılığını yapan, adından çok söz etmek durumunda olduğumuz büyük Şafii bilgini Kemaleddin eş-Şehrezûri idi[420]. Zekiyyuddin Ali b. Muhammed, 555 (1160) yılında Dımaşk kadısı olan kadılık vazifesinden kendisini bağışlaması için Nureddin Mahmud b. Zengî'den istekte bulunmuş, onun bu arzusu kabul edilerek yerine adı geçen büyük bir bilgin ve adaletli bir kadı olan bu zat getirilmişti[421]. Bu tayin işinde de görüldüğü gibi el- Melikül-Âdil Nureddin Mahmud b. Zengî, her kurumun başına ehil kimseleri getirmekteydi. Onun yalnız adâlet kurumlarının değil, bütünüyle devlet çarkının düzenli ve çok iyi işlemesi, işleri ehline ve yetenekli kimselere vermesiyle açıklanabilir. Bu tayin işinde yalnız ehliyetin geçerli olduğu görülmektedir.

Başkadılık (Kâdıl-Kudât) makamında şer'i davalara bakılarak karara bağlanır ve verilen kararların tatbiki sağlanırdı. Şer'i emirlerin yerine getirilmesi yine bu makamın yetkileri arasına girmekteydi. Diğer taraftan, doğrudan doğruya başkadılıkça bakılması mümkün olmayan davalara bakacak kadıların, başkadının birer naibi olarak tayin edilmesi de yine adı geçen makamın vazifelerinden biriydi. Bu itibarla o dönemlerde başkadılık, din hizmetlerinin en yüksek ve en mühim makamıydı[422].

Bugün bir bakıma Adâlet Bakanı derecesinde bir makama sahip olan[423]başkadının geniş yetkileri bulunmaktaydı. Edindiğimiz kanaate göre başkadılar yalnız hükümdarın başkentinde bulunurdu. Diğer kadılar ise onun emrinde bu vazifeyi

---

[419] İbnu'l-Adim, **Beğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb'den seçmeler**, c.I. s.137.

[420] Bu zatla ilgili olarak bkz. aynı e., İbnu'l-Adim, (**Buğyetu't-Taleb'den seçmeler**) c. I, s. 185; İbnu Halikân, c. IV, s. 241-244; ez-Zınklî, **a.g.e…,** c. VII, s.107.

[421] İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s.359; ibnu Halikân, c. IV, s. 242. İbnu Hallikan, kadı Zekiyyud-din'in, bir yerde kendi arzusuyla kadılıktan ayrıldığını söylerken, başka bir yerde ise onun bu vazifeden azledildiğini kaydediyor (bkz. c. IV, s. 236,242).

[422]el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c. IV, 35.; Bahaeddin Kök, **age,**s.110

[423]Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c. I, s. 280.

yerine getirirlerdi. Bu hâkimler başkadının birer vekili idiler.[424]Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde dört Sünni mezhebin her birini temsil eden kadılar bulunmaktaydı. Bunlar başkadının yanında Adâlet Konağı'nda vazife yaptıkları gibi bağımsız olarak kendi mezhep mensuplarının davalarına bakıyorlardı. Ayrıca Adalet Konağı'nda bir de askerî kadı bulunurdu.

Başkadının, başka vazifeleri de vardı. Onun idari vazifeleri arasında, darphaneyi yönetmek, sikkelerin basımına bakıp teftiş etmek, cami ve mescitlerin işlerini yürütmek, cuma ve bayram günleri merkezi camilerde hutbe okuyup namaz kıldırmak gibi mühim işleri bulunmaktaydı.[425] Bütün bunlar başkadının geniş yetkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak diyebiliriz ki, Zengî Devleti'nin de içinde bulunduğu bütün İslâm ülkelerinde, kadılar adlî yetkilerini herhangi bir baskı olmadan serbestçe kullanmaktaydılar. Kadılar, devletçe seçilmekle birlikte devletin dışında kalan ve devlete bağlı olmadan kanunları uygulayan kimselerdi.[426]

2.1.12. Muhtesiplik

Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ülkesinde de Hisbe Kurumu bulunmaktaydı. Adalete son derece düşkün olan, her şeyin yerli yerinde ve bir düzen içinde bulunmasına özel bir değer veren sultanın, şehir hayatinin vazgeçilmez bu teşkilatını çok iyi işletmiş olduğu hususunda şüphe yoktur.

Temeli İslâm'a dayanan bu teşkilatın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan biri, *"iyiliği emretmek, kötülüğün yapılmasını engellemek, onu ortadan kaldırmak ve insanların aralarını düzeltmektir."*[427] Şeklinde yapılarak muhtesipliğin dayandığı temel kaideler ortaya konmuştur. Nitekim bu tarife temel teşkil eden ayetlerden birisinde şöyle buyrulmaktadır:

---

[424]Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c. I, s. 280-281

[425] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz. c. I, s.826. .

[426] Claude Cahen, **Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 228.

[427] Yusuf Ziya Kavakçı, **Hisbe Teşkilâtı**, Ankara 1975,13.; Bahaeddin Kök, **age,**s.110

"Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğe engel olan bir topluluk olsun. İşte onlar gerçekten kurtuluşa erenlerdir"[428]. Bu kuruma esas teşkil eden hadisler de az değildir. Bu hadislerden birinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'de şöyle buyurmaktadır

"İyiliği emretme, kötülüğe engel olma, Aziz ve Yüce Allah'ı anma dışında, âdemoğlunun sözleri kendinden yana değil, aleyhinedir"[429].

Şehirlerin ve bu şehirlerde yaşayan insanların hemen her yönlerini içine alacak ölçüde geniş hizmet alanı bulunan bu kurumun Zengî Devleti'ndeki işleyişiyle ilgili mühim bir bilgi elde edilememiştir. Bununla birlikte, bütün İslâm ülkelerinde hayata geçirilmiş olan tatbikatın bu devlet içinde de büyük bir değişiklik geçirmeden sürdürüldüğünde şüphe yoktur.

Muhtesibin çok mühim görevleri vardı. Pazarlarda olduğu gibi sokaklarda da düzeni sağlamak, dükkâncıların mallarını, yol ve caddeleri kapatacak şekilde sermelerine engel olmak, insanların güvenliklerini tehdit edecek duruma gelen, yıkılmaya yüz tutmuş yapılarla yeniden inşa edilecek binalarla ilgili gerekli işleri yürütmek onun başlıca vazifeleri arasındaydı. Ayrıca cadde ve sokakların temiz tutulması gibi şehir hayatıyla ilgili daha pek çok iş muhtesibe verilmişti [430]. Bugünkü belediye hizmetlerinin tamamını yaptığı anlaşılan muhtesipliğin vazifeleri daha pek çok alanla ilgiliydi. Yük taşıyıcılarla gemilerde çalışanların çok yük yüklemelerine engel olmak, mekteplerde hocaların öğrencilerin ellerine vurmak suretiyle onları dövmelerini önlemek, alışverişlerde hileye, yalana başvurmak suretiyle alıcıların kandırılmalarının önüne geçmek, ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek gibi daha pek çok husus yine bu teşkilatın görevleri arasına giriyordu. Bütün bu işler, büyük hâkimlerin Önüne çıkarılmayan ve muhtesip tarafından tayin edilen ikinci derecedeki kadılarca çözüme kavuşturulabilen anlaşmazlıklardı[431]. Bütün İslâm dünyasında esnaf, kadıların birer yardımcıları olan muhtesiplerce denetlenmekteydiler.

---

[428] Kur'an, **Ali İmran Sûresi**, 3/104.

[429] İbnu Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, **Sunenu İbni Mâce**, nşr., Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Mısır 1972. Kitâbul-Fiten, 12. bab, II. 1315; **et-Tirmizî**, Ebû isi Muhammed b. İsa b. Sevre, **Sunenut-Tirmizî** (**el-Câmiu's-Sahih**), nşr., Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1381 (1962), **Kitâbu'z-Zuhd,** 62. bab, IV, 608.

[430] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c.III, s.829.

[431] İbnu Haldun, **el-Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, İstanbul-2004, Cilt I, s.225-226.

Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde muhtesiplerin ehemmiyet kazandığı görülmektedir. Büyük kadı ve muhtesip Suriye'de VI. (XII.) asırda şehrin en mühim kişileri durumuna gelmişlerdir.[432]

2.1.13. Reislik

Bir şehrin, bir meslek topluluğunun ya da bir cemaatin başkanlığını yapan ve onlarla devlet arasındaki işleri düzenleyen kişilere reis deniliyordu[433] Reis, muhtesibin şehir hayatında mühim yeri olan bir memuru idi. Bu memurluğun ehemmiyeti, içinde bulunduğu şehre ve topluma göre değişiklik gösterir. Halep ve Dımaşk'ta reislik yapanlar, araştırmamızın konusu olan dönemde, bu şehirlerin belediye hizmetlerinde kayda değer vazifeler yapmışlardır. Reisler, Reisu'l-Medine ve Mukaddemu'l-Ehdâs unvanlarıyla resmi bir berat alırlardı.[434]

Merkezi iktidar gücünün zayıflayıp şihnelerin ikinci dereceye düştükleri dönemlerde, bunun tabii sonucu olarak reislerin yetkileri ve kuvvetleri artmaktaydı. Reislerin bu devirdeki berat merasimleri bu kurumun ehemmiyetini göstermektedir. Radıyyüddin Ebu Galib et-Temîmî, Dımaşk'ta 548 (1154) yılında reislik vazifesine tayin edildiği zaman dönemin sultanından bir berat almış bulunmaktaydı[435]. Dımaşk'ın daha Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından alınmasından önce bu şehirde bulunan reis bu zat olmalıdır. Bu husus Nureddin Mahmud b. Zengî ile Muineddin Öner arasında yapılan bir antlaşma sırasında karşımıza çıkmaktadır[436]. Nitekim bu antlaşmadan sonra şehrin dışında bulunan sultanı, başta Dımaşk Atabey'i olmak üzere devlet ileri gelenlerinin hepsi ziyaret etmiş; bunlar hükümdar tarafından kendilerine verilen değerli hediyelerle taltif edilmişlerdi. İşte bu ziyaretçiler arasında şehrin reisi de bulunmaktaydı.[437]

İslâm kurumları tarihinde reislerin yaptıkları vazifeler pek açık olarak bilinmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bunlar şehrin düzenini ayakta tutmakla yükümlü idiler. Halkın malını koruma, mevcut düzeni gözetme gibi şehir yönetimi ile ilgili

---

[432] Nikitia Elisseeff, **Age,** s.830.
[433] Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998, s. 222. Bahaeddin Kök, **age,** s.110
[434] Nikitia Elisseeff, **Age,** s.830.
[435] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III. s.831.
[436]Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c. I, s.,70; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.149.
[437] İbnu Haldun, **Tarihu İbnu Haldun(Kitabu'l İber ve Divanu'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabî ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-Sultan'l-Ekber)Musseetu'l-E'lemi li'l Matbuat**, Beyrut 1391 (1971), c.V, s. 241,242

vazifeler bu teşkilatın yapacağı işler arasındaydı. Reisler; naib ve şıhne gibi yüksek rütbeli memurlarla birlikte vergi toplanmasında da yardımcı olurlardı.[438]

Diğer taraftan reisler bulunduktan kentlerin bir bakımdan bugünkü sivil savunma hizmetlerini de yürüten ve o beldenin şehir gençlerinden (Ahdas) oluşan kuvvetlerin de komutanı durumundaydılar. Bunlar yangınların söndürülmesi, gerektiğinde şehrin savunulması gibi hizmetleri de yerine getirirlerdi. Reislerin ve bunlara bağlı kişilerin yürüttükleri hizmetler bugünkü belediye teşkilatının yaptığı işlerin bir bölümünü de içine alıyordu[439]. Reislik milâdi X-XII. yüzyıllar arasında Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya mahsus bir kurumdu[440].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Halep'te reislik vazifesini üstlenmesi gereken herhangi bir şahsın adına rastlamamız ne yazık ki mümkün olmamıştır. Bununla birlikte sultanın ölümünden sonra bu şehirde ortaya çıkan bazı kargaşalarla ilgili haberlerde İbnü'l-Haşşab olarak bilinen bir kişinin Halep reisi olduğunu anlamaktayız [441].

2.2.Askeri Teşkilat

2.2.1. Ordu Birlikleri

Ordunun her türlü işini Ordu Divanı (Divanul-Ceyş) düzene koymaktaydı. Askeri iktalar da bu divana bırakılmıştı.[442] Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yalnız, savaşlara katılan askerlerin isimleri yazılmaktaydı. İslâm ülkelerinde ilk Divan Teşkilatı, daha önce de geçtiği gibi Hz. Ömer (r.a.) döneminde kurulmuştu. Orduya kayıtlı olanların adları, kendilerine verilen maaş miktarları bu divana yazılmaktaydı. Emirlere verilen tımarların gelirleri, kendilerine tahsis edilen bu umarların durumuna göre ne kadar asker besleyecekleri yine bu divanlarda kaydedilmekteydi. Nureddin Mahmud b. Zengî, bu Ordu Divanları yardımıyla bütün emirlerinin mali durumlarını ve asker sayılarını çok kolay bir biçimde gözden geçirmekteydi[443].

---

[438] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s. 831.
[439] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s.222;
[440] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.832.
[441] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.164; Ramazan Şeşen, **age,** İstanbul, 1998.s.233.
[442] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.727.
[443] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** Kahire 1963. s.169; aynca bkz. Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c c.III. s.777-728.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ordu Teşkilatı büyük çapta Selçuklu geleneğine bağlı kalmıştı.[444] Bu hükümdarın Ordu Kurumları Eyyûbî Devleti'nde de olduğu gibi devam etmiştir.[445] Zengîlerin ve özellikle söz konusu hükümdarın ordusu bütün teşkilatıyla gayet sağlam bir tarzda düzene sokularak üstün bir kuvvet niteliği kazanmış; bu sebeple diğer İslâm ülkelerince örnek alınan bir dereceye yükselmişti.[446]

Edindiğimiz bilgilere göre Nureddin Mahmud b. Zengîn'nin ordusu, devamlı askerler olarak tımarlı sipahilerle hassa birliklerinden oluşmaktaydı: Bu birliklere, gerektiği zamanlarda Türkmen ve aşiret güçleriyle paralı askerler ve iç işlerinde serbest bağlı emirliklerin yardıma gelen kuvvetleri de katılmaktaydılar. Bu durum Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunu dört sınıf şeklinde incelememize imkân vermektedir.

2.2.1.1. Tımarlı Sipahiler

Nureddin Mahmud b. Zengî, Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün tatbik ettiği askeri düzeni hemen olduğu gibi sürdürmüştür. Bilindiği gibi, adı geçen ünlü vezir, kendi dönemine değin büyük iktalar halinde emirlere verilen toprağı, yıllık gelirleri bakımından, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç bolüme ayırmıştı. Bu arazinin öşür ya da resimleri hizmet karşılığında emirlere ve askerlere verilmişti[447]. Bir tımarlı sipahi öldüğü zaman kendisine ait olan dirliği geride bıraktığı oğluna kalmaktaydı. Eğer geride kalan oğlu, küçük ise bu çocuk büyüyüp gelişinceye ve yetişinceye kadar ona bir asker vekil olarak tayin edilirdi. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin askerleri, "İşte bunlar, çocuğun babasından veraset yoluyla sahip olacağı mülkümüzdür. Biz, bunun için savaşıyoruz." demekteydiler.[448] Bu durum, en çetin savaşlarda bile düşmanla yüz yüze gelen askerleri daha kararlı ve gönül rahatlığı içinde savaşmaya sevk ediyordu[449]. Selçuklularda olduğu gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin

---

[444] **Tarih II Ortazamanlar**, (T.T.T Cemiyetince neşredilmiştir), Ankara 1941, s.265.
[445] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984,,s.294.
[446] Hasen İbrahim Hasen ve Ali İbrahim Hasen, **en-Nuzumu'l-İslamiyye,** Mısır 1962, s.165.Bkz. Adam Mez, **el-Hadaretu'l-İslamiyye fi'l-Kami'r-Rabi'i'l-Hicri,** Arapça'ya çev. Muhammed Abdulhadi Ebu Reyde, Beyrut, thsz.,c.IV, s.361.
[447] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.52,53.; Bahaeddin Kök, **age,** s125
[448] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** Kahire. s. 169; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 8; krş., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, 52-53;
[449] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** s.169; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Rav…. ,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s.,9.

ordusunun da büyük bir kısmını işte bu tımarlı sipahiler oluşturuyordu[450]. Böylece bu büyük devlet adamı, emirlerini dirliklere bağlamak suretiyle onları bir bakıma gözetim altına da almış oluyordu. Bunlar, asker besleyerek ve onları yetiştirerek devlete, tımarlarının karşılığını ödemiş olmaktaydılar. Diğer taraftan sıkı bir adâlet düzeni sayesinde, hem emirlerle halk arasında ve hem de emirlerin kendi aralarında haksızlık yapmalarına da imkân kalmamıştı. Bu yumuşatılmış feodal düzen, Suriye'nin, bir asırdan beri karşı karşıya bulunduğu göçebe hâkimiyetinden sonra yeniden refaha kavuşmasında büyük ölçüde etken olmuştur [451]. Şüphesiz ki bu düzen, ölen, tutsak edilen ve şehit düşen emirlere ait tımarların onların çocuklarına kalması, çocuğu olmayanların iktalarının da yakınlarına geçmesi [452] sayesinde devlete yük olmayan büyük bir ordunun kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, yalnız düzenli bir ordunun oluşmasına değil; giderek tarım gelirlerinin artmasına, bolluk ve bereketin yaygınlaşmasına da yardımcı olmuştur.

Böylece para yerine kendilerine dirlik verilen emirler, gelirlerine göre belli sayılarda asker beslemek, eğitmek ve yetiştirmek zorunda kalıyorlardı. Eyaletlerin ya da bazı bölgelerin aynı zamanda yöneticileri durumunda bulunan bu yüksek rütbeli komutanların besledikleri askerlerin sayısı yüzleri aşıyordu. Bu askerler aynı zamanda komutanları olan emirin muhafız birliklerini de oluşturuyorlardı[453].

2.2.1.2.Köleler ve Hassa Birlikleri

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunda, yine Selçuklular'da olduğu gibi sözü edilen tımarlı sipahilerden başka ikinci bir sınıf daha vardı. Bu sınıf, maaşlı kölelerden meydana gelen askerler topluluğu idi. Daha çocuk yaşta iken değişik yörelerden toplanarak eğitilen bu köleler, ergenlik çağına geldiklerinde söz konusu hükümdar onları hürriyetlerine kavuşturur, cariyeleriyle evlendirir ve rızıklandırırdı[454]. Bu köle (gulam) sınıfı yalnız hükümdarın sarayında bulunmazdı; Nureddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin dönemlerinde emirlerin de memluk yetiştirmesi bir gelenek durumuna gelmişti. Bunlar, emirleri tarafından yetiştirilip sonra hürriyetlerine kavuşturulmaktaydılar.

---

[450] Ramazan Şeşen, **age,** İstanbul 1998. s.233.
[451] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.232-233.
[452] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.117.
[453] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir** , s.728.
[454] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz. c. I, s. 216, 229.; Bahaeddin Kök, **age,** s.127

Bununla birlikte bu askerler, hürriyetlerine kavuşturulduktan sonra da yine kendi emirlerine, nispet edilirlerdi.[455] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin tatbik ettiği bu düzen sayesinde, bu köle askerlerin devletten yana gönülleri kazandırılmış olmaktaydı. Gerek Selçuklular ve gerekse ondan sonraki Türk devletlerinde çok büyük etkinlikleri görülen, hatta devletler kuran bu kölelerden oluşan birlikler, ait oldukları sultanın ya da emirin muhafız alaylarını oluşturuyorlardı. Kalkaşandî'nin, Memluklular döneminde merkezde sultanın hizmetinde bulunan, kılıç erbabı diye nitelendirilen ve yirmi beş sınıftan ibadet olduğunu belirttiği emirlerin[456], bütünü değilse bile bir kısmının Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde de bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onun, Halep naibinin, kale muhafızının ve silahtarının olduğu hakkında yeterli bilgilere sahip bulunmaktayız. Ancak bu emirlerin hepsinin köle menşeli olduğunu söyleyemeyiz. Söz gelimi Halep naibi Mecdeddin b. ed-Dâye'nin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin sütkardeşi olması[457], onun kölelikten gelmediğini belirttiği gibi, yine aynı şehrin kale muhafızı Şadbaht'ın da, aslen Hintli hadim bir köle olarak bilinmesi[458], bu vazifelerin liyakat esas alınarak değişik sınıflardan kişilere yerildiğini göstermektedir.

2.2.1.3. Türkmen Beylerinin, Aşiretlerin Kuvvetleri ve Paralı Askerler

Bu iki sınıf askerî birlik yanında, yine Selçuklularda olduğu gibi Türkmen beyleri ile diğer aşiret beylerinin kuvvetlerinden de yararlanılmakta idi[459]. Bunun en güzel örneğini, hükümdarın üçüncü kez Mısır seferine çıkardığı askerî birlikte görmekteyiz. Nitekim söz konusu bu birliğin içinde, Şirkuh'un Türkmenlerden topladığı 6000 kişilik bir savaşçı topluluğu bulunmaktaydı[460] . Aynca aynı birlik içinde yer alan ve kuvveti en çok olan Aynu'd- Devle el-Yarukî de, daha önce Halep ve dolaylarına yerleştirilmiş bulunan bir Türkmen komutanıydı. Diğer taraftan gerektiğinde ve bazı güç durumlarda yerli halktan da paralı asker toplama cihetine gidiliyordu[461]. O dönemlerde askerlik kazançlı bir meslek olduğundan bu göçebe ve yörükler bu iş için

---

[455] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s.238.
[456] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.IV, s.18-20; krş., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.334-335.
[457] **İbnul-Verdî; el-kasidetu'l Lamiyesi, c.II, s.120.**
[458] İbnu Hallikân, **Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282) Vefeyatu'l-Aya'n ve Enbai z'eman** Nşr.,İhsan Abbas ,Beyrut-1968-1972, c.V, s.165.
[459] Muzaffer Erendil, **Türk Kültür ve Medeniyeti** (Makaleler), nşr., Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, c.1, s.285.; s.129
[460] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l – Atabekiyye,…** s.139; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 155; **Ebu'l- Fida, III**
[461] M. Erendil, **a.g.e.,** c.1,s.285.

hemen koşup gelirlerdi[462]. Savaşa sonradan katılanların listesi tutulur ve ücretleri ödenirdi[463].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yararlandığı kuvvetlerden biri de bağlı emirliklerin kuvvetleriydi. O, kendi birlikleriyle başa çıkması güç olan savaşlarda bu emirliklerden yardım göndermelerini istemekteydi. Hükümdarın, Harim'in fethedilmesinde olduğu gibi zaman zaman kendisine bağlı olan ya da komşu bulunan bu emirliklerden yardım aldığını görüyoruz[464]. Böylece Artuklu emirlerinden, Musul'dan, Türkmen ve Arap yardımcı birliklerinden toplanan askerlerin bir araya gelmesiyle onun ordusu 15.000 kişiye ulaşıyordu.[465]Sultan sefere çıkacağı zaman askerler, atlar ve silahlar teftiş edilirdi. Bu sırada görülen eksiklikler tamamlanırdı. At yetiştirmek için seyisler, silah yapmak için de özel yerler ve ustalar bulunurdu.[466]

Nureddin Mahmud b. Zengî, birtakım emirlerin cimrilikleri sebebiyle, kendileri için belirlenmiş sayıda bir azaltmaya giderek o sayının altında asker çıkarmalarını önlemek üzere her emire ait askerlerin isimlerini, silahlarını ve bineklerini divanda çok titiz bir biçimde yazdırırdı. O bu konu ile ilgili olarak "Biz her zaman savaşa gitme durumundayız; eğer bütün komutanların askerlerinin sayısı ve teçhizatı mükemmel olmazsa İslâm'a halel gelir" demekteydi.[467] Böylece o, bu divanlar yardımıyla kısa zamanda ordusunu gözden geçirebiliyordu. Gerek bu teftişlere ve gerekse ordunun sultan ve emirlerin önünde geçit resmi yapmasına arz denilmekteydi.[468]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu teftişlere çok ehemmiyet verdiğini yukarıdaki örneklerden açık bir şekilde anlıyoruz. Askerler için belirlenen miktarlarda da herhangi bir kısıtlamaya gidilmesine göz yumması zaten onun yüksek adâlet anlayışına ters düşmekteydi. Öte yandan valilerinin, gerek idaresi altındaki halka ve gerekse emri altında bulunan kimselere haksızlık ve zulüm etmemesi için de gayet yerinde tedbir ve çarelere başvurmaklaydı. Nitekim valilerinden biri hakkında kendisine bir şikâyet gelince o kişiye, bu işten vazgeçmesini, zulüm ve eziyeti bırakmasını emrederdi. Şikâ-

---

[462] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s. 241.
[463] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.735.
[464]İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.122-125; Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz. c. I, s. 167; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 308.
[465] M.K. Setton, **Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri**, çev, Kazım Yaşar Kopmaran, **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.
[466] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s., 243.
[467] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.169; Ebû Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974, s. 1,9
[468] Ebû Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974,**.,** c. 1, s.219.

yet konusu olan vali ya da komutan haksızlığı bırakıp adâletli davranmazsa, onu, rütbesini düşürmek suretiyle cezalandırırdı. Buna rağmen o kişi bu huyundan vazgeçmeyip yine eski davranışını devam ettirecek olursa onun vazifesine son verirdi[469].

2.2.1.4. Ordu Kadılığı

Ordu kadısı (Kadıl-asker), ordu mensuplarıyla ilgili davalara bakan müftü ve hâkim demektir[470]. Ordu Kadılığı makamı çok eski makamlardan biridir. Hz. Ömer (r.a.) döneminde, bu isim altında olmasa da, ordunun bulunduğu şehirlere tayin edilen kadılar, daha çok askerî bir hüviyet arz etmekteydiler[471]. Sonraki İslam devletlerinin hemen hepsinde bu makamın varlığını görüyoruz. Nitekim Abbasilerden Harzemşahlarda, Anadolu Selçuklularında, Zengîlerde, Eyyûbîlerde, Memluklerde ve nihayet Osmanlılarda Kadı Askerlik makamı itibarlı bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir[472].

Ordu Kurumu'nun vazgeçilmez hizmet halkalarından biri olan Ordu Kadılığı vazifesini üzerine alan asker kadısı, barış zamanlarında Adâlet Konağı'nda oturarak adalet ederdi. Ordu sefere çıkınca ordu kadısı da sultanla birlikte bu sefere katılarak o sırada ortaya çıkan davalara bakardı.[473] Bu müessese, Nureddin Mahmud b. Zengî, zamanında pek belli olmamakla birlikte, Eyyûbiler döneminde, Hanefi, Şafii ve Maliki mezheplerinden birer kadının katılmasıyla oluşmuştu. Memluklarda ise dört Sünni mezhebin her birinden birer kadının bulunması bir gelenek haline gelmişti[474]. Yine Kalkaşandî'nin ifadelerinden anladığımıza göre, Adâlet Konağı'nda ordu kadıları adâlet etmek üzere bulunduktan sırada aralarında ordu kadısı olmayan kimse bulunmazdı[475].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin sivil mahkemelere bakan kadıları olduğu gibi askerî davaları karara bağlayan ordu kadıları da vardı. Nureddin Mahmud b. Zengî, döneminde Ordu Kadılığı yapan kişilerden Burhaneddin Mes'ud b. Şüca' el-Belhî (599

---

[469] Ebû Şame, **Teracimi Ricali'l-Kameyn el-Sadis ve 's-Sabi**, Beyrut 1974,**.,** c. 1, s.229.
[470] Ali Ekber Dihhudâ, **Lügat Nâme**; Tahran 1339 H. Şemsî, 57. cüz, 1334.
[471] Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s.230.
[472] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1983, c.II, s.229.
[473] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.IV, s.36, ve c.XI, s.204.
[474] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.IV, s.36,
[475] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.IV, s.36.

/1203) idi.[476]Görüldüğü üzere sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin başkadısı Şafii mezhebinden olduğu halde, asker kadıları olan Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem ve Burhaneddin Mes'ud Hanefi mezhebine mensup kişilerdi.[477]

2.2.2. Şıhnelik (Subaşılık)

Selçukluların devlet kurumları arasında yer alan şıhnelik, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde de vardı. Şıhnelik Kurumu, bir bakıma bugünkü Emniyet Müdürlüğü ve Jandarma Komutanlığı'nın yerine getirdiği hizmetleri yapmaktaydı. Şıhne (subaşı), bulunduğu şehrin savunulmasından, güven ve disiplin ile o bölgedeki yolların emniyetinin sağlanmasından, mahkeme kararlarının yerine getirilmesinden ve hapishanelerin idaresinden sorumlu bir memurluktu[478]. Şıhne, kelime anlamı bakımından da bu sayılan vazifeleri yerine getiren bir komutan manasına gelmektedir. Nitekim bir yerin Şıhnesi, o yerin emniyet ve asayişinden sorumlu kimse olduğundan, Şıhnelik Kurumu, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi geniş manası itibariyle bugünkü emniyet teşkilatına benzemektedir

Nureddin Mahmud b. Zengî 'nin, babasının Halep'te yaptığı gibi Dımaşk'ta kuracağı güçlü iktidar, reis ve ahdasın kuvvetine yeni bir anlam kazandırmıştı. Şıhne, bulunduğu şehirdeki garnizonun başı olarak halkın düzenini sağlayan en yetkili askerdir. Şehrin güvenliği ile ilgili en üst seviyede bir yetkili olan Şıhne, sultanın desteği ile yetkisini Ahdas Teşkilatı'na bırakabiliyordu. Böylece, reisin mühim vazifelerinin bir bölümü Şıhneye, bir kısmı da muhtesibe geçiyordu[479].

Bu dönemde Şıhnenin vazifeleri tam olarak belli değildir. Musul'da şıhne polis şefi durumunda görünmektedir. Halep ve Dımaşk'ta bu vazife, Yusuf b. Firûz gibi asker olan bir hacibe verilmiştir. Bu memur sorumlu olduğu bölgenin hükümet komiseri durumundaydı[480].

Anlaşıldığına göre yukarıda adı geçen şahıstan sonra, Dımaşk şıhneliğine Turan Şah b. Eyyûb getirilmiştir. Onun ardından da şıhnelik vazifesi Selahaddin el-Eyyûbî'ye verilmiştir. Şair el- 'Arkale, gerek Turan Şah'ı ve gerekse Selahaddin'i bu makama

---

[476] İbnul-Mukaddem hakkında, Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c.II, s.125; Hayreddin Ez-Zırıklî, **el-A'lam**, Beyrut (1390/1970),c.VIII, s.129. Burhaneddin Mes'ud hakkında bkz., Ebû Şâme, **Terâcimu Ricâlil-Kameyn**, s.34; İbnu'l-İmad, **a.g,e…**, c.IV.s.343

[477] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.98

[478] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, 833**.

[479] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s.833. Bahaeddin Kök, **age,** s.129

[480] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.833.

gelmelerinden dolayı tebrik ve methetmiştir[481] . Başka bir rivayetten, Selahaddin el-Eyyûbî'nin, Dımaşk şıhneliğine ve divanına tayin edildiğini; bir müddet bu vazifede kaldıktan sonra, divan sahibi ile aralarında geçen bir hadise yüzünden adı geçen şehirden ayrılıp Halep'e gittiğini öğreniyoruz.[482] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümünden bir müddet sonra Dımaşk'ı ele geçiren Selahaddin'in, daha önce bu şehirde şıhne iken oturduğu evi sûfilere hankâh olarak vakfetmesi[483], onun adı geçen şehirde söz konusu vazifeyi yaptığını ortaya çıkaran bir başka delildir. Selahaddin'in bu vazifeden ayrılması, belki de Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, son zamanlarda şıhneleri vazifeden alıp bunların yaptıkları işleri başkadıya vermesiyle ilgilidir.[484]

Belirtmek gerekir ki, Selahaddin'in söz konusu vazifeden ayrılması ya da azledilmesi, onun Nureddin Mahmud b. Zengî yanında değer ve itibarında herhangi bir düşüşe yol açmamıştır. Nitekim onun, Nureddin 563 (1168) yılında Urfa'dan Halep'e dönüp bir müddet orada kaldığı sırada her sabah erkenden gelip bu hükümdara hizmet ettiğini görüyoruz. Bir hükümdara hizmet etmenin kaide ve şartlarını çok iyi bilen[485] Selahaddin'in 546 (1151-52) yılında babası Necmeddin Eyyûb'un hizmetinden ayrılıp Halep'te amcası Şirkuh'un hizmetine girmesinden sonra söz konusu hükümdarın yanında gittikçe yükselen mertebe ve makamlar kazanmıştır, öyle ki, Esededdin onu Nureddin'e takdim edince bu hükümdar ona hatırı sayılır tımarlar (ikta) yermekle kalmamış,[486] giderek onu en yakınları arasına alarak savaşta ve barışta her zaman yanında bulundurmuştu.[487]

Şehirlerden başka yerlerin ve kabilelerin, ayrıca ordu çarşısının bile şıhneleri vardı;[488] bununla birlikte şıhnelerin yürütmekle yükümlü oldukları vazifelerin başkadıya devredilmesinden önce, buralarda, o dönemde kimlerin vazife yaptığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Selahaddin döneminde Bahaeddin Karakuş'un Kahire

---

[481] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c.I, s. 100. Selahaddin'in bu makama getirilişiyle ilgili olarak bkz; Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 262.
[482] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c.I, s. 100. Selahaddin'in bu makama getirilişiyle ilgili olarak bkz; Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz c. I, s.100.
[483]Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s.330
[484] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s. 223.
[485] Ebû Şâme, Şihabuddin Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s. 151.
[486] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 84. Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c.I, s. 100.
[487] Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s. 223
[488] Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s. 223

şıhnesi ve valisi olduğuna bakılacak olursa[489] aynı kişinin Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında da sözü edilen şehrin şıhnesi olduğu düşünülebilir.

Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında olduğu gibi onun ölümünden sonraki günlerde, Halep'te idari yetkinin Şadbaht'la birlikte bütünüyle İbnu'd-Dâye'nin oğullarında ve bu arada şıhnelik vazifesinin de Bedreddin Hasen b. ed-Dâye'nin elinde olduğu anlaşılıyor[490]. Bu durum, Şıhnelik Kurumu'nun Dımaşk'ta kaldırılsa bile Halep'te olduğu gibi devam ettiğini göstermektedir.

2.2.3. Şurta

Zengîler Dönemi'ne kadar ahdas ile sağlanan düzen, milâdi XII. asrın ortalarından başlayarak Şurta Teşkilatı ile sağlanmıştır. Bu teşkilatın başkanına *"Sahibu'ş-Şurta"* denilmekte ve doğrudan doğruya şıhneye bağlı bulunmaktaydı[491]. Nureddin Mahmud b. Zengî devrinde bu kurum, şehir hayatında bir kamu gücü oluşturmaktaydı[492].

Bu dönemin Şurta Teşkilatı hakkında mühim bir bilginin bulunmamasını, o sıralarda henüz kuruluş halinde olmasına ve bu sebeple de kaynaklara yansıyacak derecede bir nitelik kazanmamış bulunmasına bağlamamız mümkündür.

2.3. Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Sosyal Ve Ekonomik Teşkilat

2.3.1. Camiler ve Mescitler

Dinine çok bağlı olan Nureddin Mahmud b. Zengî, ülkesinin hemen her yerinde cami ve mescit yapımında hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve bu sahada kendinden beklenen hizmetlerin en mükemmelini sergilemiştir. Onun, bir yandan Haçlılarla bitip tükenmek bilmeyen savaş ve cihad etmek zorunda kalmasına ve bir yandan da bulunduğu bölgede yıllarca ihmal edilen Ehl-i Sünnet mezhebini yerleştirmede büyük bir çaba içinde olmasına rağmen, din kurumlarının inşası için gereken bütün harcamaları yaptığını görmekteyiz. Denilebilir ki, o, yaptırdığı çok sayıdaki medrese yanında cami ve mescitlerin çoğaltılmasında, hem sözü edilen mezhebin, Şia mezhebi karşısında üstünlük sağlamasını hedef almakta, hem de İslâm dininin daha geniş bir mânada gelişip yaşamasını ve yaygınlaşmasını, uzun vadeli bir hedef olarak görmekteydi.

---

[489] Ramazan Şeşen, **age** İstanbul 1998. s. 223.
[490] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 233.
[491] Nikitia Elissieff, **age,** s.854.; Bahaeddin Kök, **age,** s.163
[492] Nikitia Elissieff, **age,** s.834; Bahaeddin Kök, **age,** s.129

Nureddin Mahmud b. Zengî, ilk olarak yangın ve deprem gibi tabii afetler yüzünden yıkılan Halep Ulu Camii'ni ilk planına uygun olarak[493] yeniden yaptırmıştır.[494]O, kendisine yapılan bazı müracaatları göz önüne alarak yeniden yapılacak bu caminin daha geniş tutulmasını istemiş; bu sebeple inşaat sahasının yakınında bulunan çarşının yıktırılıp camiye eklenebilmesi için fakih Alâeddin Ebu'l-Feth Abdurrahman b. Muhammed'den fetva almıştır. Alâeddin'in bu fetvası üzerine sözü edilen çarşı yıkılarak cami geniş olarak inşa edilmiş ve caminin gereken masraflarını karşılamak için de büyük miktarda vakıf tahsis edilmiştir.[495]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, en başta gelen gayelerinden biri de, Kudüs'ün Haçlıların elinden kurtarılmasıydı. O, bu kutlu şehrin bir gün Müslümanlar tarafından fethedileceğine olan sağlam inancının etkisiyle Mescid-i Aksa'ya konulmak üzere nefis bir ağaç minber yapılmasını emretti. Bu iş için el-Ehterânî (ya da el- Ehterînî) diye bilinen çok meşhur bir san'atçı seçildi. Adı geçen yere nispet edilen san'atçının birkaç yıl süren ciddi çalışması sonunda çok değerli bir ağaç minber yapıldı.

Halep Ulu Camii'nin yanması sırasında minberi de yandığından, camiin yeniden yapılmasından sonra bu minber geçici bir zaman için oraya konuldu. Daha sonra adı geçen cami için de buna benzer bir minber daha yapılarak camideki yerine konulmuş, üzerinde durduğumuz minber ise hususi bir yerde korunmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümünden sonra onun bıraktığı geniş topraklara ve çok iyi işleyen devlet çarkına sahip olan Selahaddin el-Eyyûbî, 20 Receb 583 (25 Eylül 1187) tarihinde Kudüs'ü Haçlılardan kurtarmıştır. Yeniden İslâm beldesi haline getirince, Sultanı Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu arzusunu yerine getirme kadirşinaslığını göstererek sözü edilen minberi Halep yetkililerinden istemiş, oraya gönderilmesini sağlamış ve Mescid-i Aksa'ya koydurmuştur. Sultanın en başta gelen arzularından biri olan bu fetih hareketinin bu şekilde gerçekleşmesini tarihçiler Nureddin Mahmud b. Zengî 'nin kerametlerinden biri saymışlardır[496].

---

[493] Oktay Aslanapa, **Türk San'atı 1,** M.E. Basımevi, İstanbul 1972, s.100; Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık,** T. İş Bankası Yayınlan, İstanbul 1977, s.397-398

[494] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s. 64

[574] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, **Dımaşk 1404 (1984).** s.64; Bahaeddin Kök, **age,** s.165

[496] Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman b. İsmail, **Kitabu Ravdateyn fi ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-selahiyye**, Beyrut, tarihsiz.c.II, s.112-113; A. C. Paşa, **K. Enbiya..**, c.II, s.351; M. Cezir, **a.g.e.,** s.401.

Onun sanat değeri yüksek eserlerinden biri de, kendi adını taşıyan Hama Camii'nin minberidir.[497] Nureddin Mahmud b. Zengî, belki de hükümdarlığının ilk yıllarında Urfa Ulu Camii'ni yaptırmıştır. Onun Menbiç'te de bir cami yaptırdığı kaydedilmektedir[498]. Hükümdarın Hama Şehri'nde Asi Nehri'nin kıyısında yaptırdığı cami, en güzel eserlerden biri olarak bilinmektedir[499]. Kendi adını taşıyan el-Camiu'n-Nûrî, ana hatlarıyla hâlâ eski şeklini korumaktadır. Bu cami dört köşeli minareleriyle Selçuklu geleneğinden uzak bir görünüm sergilemektedir[500].

Hükümdarın yaptırdığı camilerin en büyüğü, en güzeli ve en sağlamı şüphesiz ki, Musul'da, sur içinde, çarşı ortasında[501] yine kendi adını taşıyan el-Camiu'n-Nuri'dir[502]. Bu caminin 90m.x65m.=5850 m^2 büyüklüğünde olduğu bildirilmekle birlikte yapılan tamirler sonunda planında büyük değişiklik olduğu[503]gibi minaresi dışında hemen tamamen yeniden yapılmıştır. Musul Camii, minaresinin değişik üslubu ile bugün bile yalnız adı geçen şehrin değil Irak'ın da mimarî bakımdan en güzel eseridir[504].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, yarı bağımsız olarak Musul ve civarına hâkim olan yeğeni II. Seyfeddin Gazi, ilk zamanlarında devlet işlerine bütünüyle hâkim olamadığından bu ülkeyi hemen hemen Abdülmesih yönetmekte ve halka zulmetmekteydi. Adı geçen zatın halka zulmettiğini öğrenen hükümdarın canı çok sıkılmıştı. Sultan, bu zatın halka karşı sert davrandığını, siyasetini çok katı tedbirlerle yerleştirmeye çalıştığını kendisine ulaşan şikâyetlerden öğrenmişti. Hatta Abdülmesih'in samimi bir Müslüman olmadığına dair gittikçe yaygınlaşan söylentiler onun bu zata olan kızgınlığını taşma noktasına getirmişti. Nureddin Mahmud b. Zengî,

---

[497] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı,** c.I, İstanbul-1972, s.102.; Bahaeddin Kök, **age,** s.166

[498] İbnu Hallikân, **Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282) Vefeyatu'l-Aya'n ve Enbai z'eman** Nşr.,İhsan Abbas ,Beyrut-1968-1972, c.V, s.185; **Y. Ansiklopedisi**, c.X, s.7444.

[499] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** s.170; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c.I, s.9; M. Cezar, **a.g.e.,** 402.

[500] Oktay Aslanapa**, Türk Sanatı,** c.I, İstanbul-1972, s. 100; M. Cezar, **a.g.e.,** s.398.

[501]İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** s.170; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.II, s, 9; Yakut el-Hamevî, **Mu'cemul-Buldân,** c.V, s. 224; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970)**,** c.VIII, s.46.

[502] Oktay Aslanapa**, Türk Sanatı,** İstanbul-1972**,** c.I, s.101.

[503] İbnu Haldun, **Tarihu İbnu Haldun(Kitabu'l İber ve Divanu'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabî ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-Sultan'l-Ekber)Musseetu'l-E'lemi li'l Matbuat**, Beyrut 1391(1971), c.V, s.252.

[504] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.776; İsmet Parmaksızoğlu: **"Nureddin "Md.,Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977, c. 25, s. 347.

yukarıda da geçtiği gibi yeğenlerinin arasını bulmak ve Abdülmesih yüzünden bozulan Musul işlerini düzene koymak maksadıyla oraya hareket etme kararını vermişti.[505]

Adalete aşırı düşkün olan Nureddin Mahmud b. Zengî 566 (1170) yılında Musul'a giderek devlet işlerini düzene koydu. Musul'da kaldığı yaklaşık 20 gün içinde halkın dertlerini dinleyen sultan, eski Ümeyye Camii'nin ihtiyacı karşılamadığını görerek orada bir cami yaptırmaya karar verdi[506]. Caminin yapılmasında, kendisine her bakımdan güvendiği, salih kimselerden biri olan ve Musul ileri gelenlerine, fikrine başvurmadan bir iş yapmamalarını salık verdiği Muinu'd-Devle Şeyh Ömer el-Mulla'yı müstevfi tayin etti. Kendisine, bunun, bir şeyhin yerine getireceği bir iş olmadığı söylenince o, bu vazifeyi askerlerden veya kalem erbabından bir kimseye verdiği takdirde onların zulmedebileceğini göz önüne aldığını, bu şeyh hakkında ise böyle bir ihtimalin söz konusu olmadığını; bundan dolayı ona güvendiği için bu yolu seçtiğini belirtti[507]. Caminin yapılması için adı geçen şeyhe 60.000, bir rivayete göre de 300.000 dinar verdi[508]. Îbnu'l-Cevzî, bu miktarın 60.000 dinar olduğunu kaydetmektedir[509].

Nureddin Mahmud b. Zengî, cihad etmekten geri kalacağından çok korktuğu için Musul'da fazla kalmayarak en kısa zaman için de Şam'a döndü. Abdulmesih'i de Musul'daki vezirlik vazifesinden alarak beraberinde Şam'a getirdi. Bu zatın adını bile değiştirerek ona Abdullah ismini verdi.[510] O yıl caminin yapılmasına başlandı. Şeyh Ömer el-Mulla, bu uğurda bütün gayretini gösteriyor, inşaatın birçok işlerinde bir işçi gibi çalışıyordu. Şeyh, hakkında sürdürülen birçok dedikoduya rağmen yüklendiği vazifeyi büyük bir samimiyet ve sadakat içerisinde yerine getirmekteydi[511].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adını taşıyan Musul camisi, yanındaki medreseyle birlikte,[512] üç yıl içinde tamamlandı[513]. Cami tamamlanınca Hükümdar Nureddin

---

[505]İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c. XI. s.152-153; Abdusselam Uluçam, **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Şubat 1987, 2. sayı, s.56.

[506]İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c. XI. s.154; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.9; Abdusselam Uluçam, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1987, 2. sayı, s.56.

[507] Îbnul-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.170; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.1, s.9; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb,** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c. IV, s.229-230; ayrıca bkz., Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.776

[508] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.,9; İbnul-İmâd,**Şeceretü'z-Zeheb**Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz,c.IV. s.229-230.

[509] Îbnü'l-Cevzî, **Kitabu'l- Muntazam**, c.X, s.248.

[510] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l – Atabekiyye..,** s.154; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn ,**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.188.

[511] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye.,** s.170.; Bahaeddin Kök, **age,** s.168

[512] Abdusselam Uluçam, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1987, 2. sayı, s.57.

[513] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn, Beyrut**, tarihsiz. c.I, s.9; Îbnul-İmâd, **Şerazetü'z-Zeheb fi Ahbari men Zehep,** Beyrut-1986-1991, c. IV, s.230.

Mahmud b. Zengî Musul'a geldi ve cami büyük bir törenle ibadete açıldı. Sultan, gerek cami ve gerekse bu medrese için zengin vakıflar tahsis etti[514]. Camiye tahsis edilen bu vakfın bir köy arazisi olduğu[515] kaydına bakılırsa, bu gelirin küçümsenmeyecek bir değer taşıdığı anlaşılır.

Söz konusu camide Cuma namazını kılan el-Meliku'l-Âdil, (Nureddin Mahmud b. Zengî) namazdan sonra Dicle Nehri'nin kıyısına giderek orada oturup dinlendiği bir sırada Şeyh Ömer el-Mulla, sarfiyat defterini yanına alarak onun huzuruna çıkmış ve incelemesi için defteri ona vermişti. Ne var ki, hükümdar ona, "Şeyhim, biz bunu Allah rızası için yaptık. Eğer görülecek bir hesap varsa onu hesap gününe bırak." diyerek defteri Dicle Nehri'ne atmıştır.[516]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yaptırdığı camiler sadece anlatılanlardan ibaret değildir. İbnu Şeddad, onun Dımaşk'ta inşa ettirdiği camileri isim ve yerleriyle çok kısa olarak vermektedir. Bunlar arasında Daru'l-Hadis'te yaptırdığı bir cami[517] ile bugün de ibadete açık bulunan, el-Medrasetü'n-Nûriyyetu'l-Kubrâ yanında inşa ettirdiği, minaresi, havuzu ve çeşmesi olan bir mescidi vardır. Bu mescidin, yine aynı yazarın belirttiğine göre devamlı imamı, müezzini ve giderlerini karşılamak üzere vakıfları bulunmaktaydı[518]. Ayrıca yine Dımaşk'ta, et-Tavâvîs semtinde, at pazarı demek olan Sûku'l-Hayl'de, Dergâh'ta, buğday pazarı mânasına gelen Sûku'l- Kamh'ta ve el-Giyâz yolu üzerinde bulunan mescitler, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eserleri arasındadır[519].

Onun Dımaşk'ta yaptırdığı, minaresi olan, imamı, müezzini ve vakıfları bulunan camilerden biri de Köşk Mescidi'dir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, bu mescit direkler üzerine kurulmuş bir yapıydı[520]. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Şam'da bulunduğu sırada, namazlarını cemaatle kılmaya devam ettiği cami muhtemelen bu camidir.

---

[514] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c. I, s.9; Abdusselam Uluçam, **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Şubat 1987, 2. sayı, s.57

[515] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz, c.I, s.9.

[516] İbnul-İmâd**Şeceretü'z-Zeheb**, Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c.IV, s.230.

[517] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c.I, s.123.

[518] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II. s.125.

[519] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II. s. c.II., s.126,129,136,159.

[520] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II., s.103-104

İbnu Şeddâd, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin tarafından yaptırılan, yeniletilen ya da tamir ettirilen daha başka mescit isimlerine de yer vermektedir. Hükümdarın inşa ettirdiği bu mescitlerden biri Sûku'l-Gazel'de şadırvanı da bulunan mesciddir. Bu ibadet yerlerinden biri de, Dımaşk Kalesi'nin altında, Demir Kapı Köprüsü'nün sonunda; bir başkası Küçük Meydan'da ve bir diğeri de vakfettiği değirmenin üst yanındaki ribatta yer almaktaydı.[521] Sultanın genişletmek, tamir ettirmek ve bazı bölümlerini yeniletmek suretiyle üzerinde durduğu ibadet yerleri arasında, Kellâse denilen mevkide bulunduğu bildirilen mescit de vardı[522]. Onun, ibadet yerleriyle ilgili bilinebilen bu büyük hizmetlerine Çinik Mescidi'nin dış kapısında inşa ettirdiği şadırvanı da eklememiz gerekir[523].

El-Meliku'l-Âdil(Nureddin Mahmud b. Zengî'nin)'in, bu sayılanlar dışında, daha birçok yerde yaptırdığı cami ve mescitler bulunduğu kaydedilmekte ise de, bunlardan birçoğunun, meydana gelen şiddetli deprem ve başka amillerin etkisiyle yıkıldığı belirtilmektedir[524]. Nureddin Mahmud b. Zengî, hepsi hakkında elimize geçen bir bilgi yoksa da, yaptırdığı cami ve mescitlerin tamamına husûsî vakıflar tahsis etmiştir[525]. Diğer taraftan hükümdarın mescidlerde Kur'an okuyanlara sarf edilmek üzere ilk kez belirli vakıflar ayırdığına[526] bakılırsa, onun yaptırdığı hiçbir camiyi vakıfsız bırakmasının söz konusu olmayacağı açıkça anlaşılır.

2.3.2. Makamlar ve Meşhedler (Türbeler)

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, çok değer verdiği eserler arasında makamlar ve meşhedler de bulunmaktadır. Sultanın Halep'te bilinen bu manadaki eserlerinden biri, Hz. İbrahim'e nispet edilen makamdır. O, bu makamı yeniletmiş ve tezyin ettirmiştir[527] Onun Hz. İbrahim makamı için yaptırmış olduğu ağaç mihrabın ise, üstün bir san'at

---

[521] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II, s.112,146-151.
[522] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II, s.86.
[523] İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr., Sami ed-Dehhan, Dımeşk1375 (1965), c.II, s.114.
[524] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.170.
[525] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir,** s.172; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz, c.I, s.10.
[199] Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz, c.I, s.1,10.
[527] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fi Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.76.; Bahaeddin Kök, **age,** s.168

değeri taşıdığı kaydedilmektedir[528]. İbadete çok düşkün olan hükümdarın, bu makamda birçok zamanını ibadet ederek geçirdiğini konuyla ilgili rivayetlerden öğrenmekteyiz[529].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, yine Halep şehrinde olmak üzere Irak Kapısı'nın iç kısmında Gavs Mescidi'nin yanında bulunan Hz. Ali'ye nispet edilen meşhedle (türbe) ilgili olan bir çalışması kaynaklarımızda geçmektedir. Bu meşhed, Halep halkının büyük saygı gösterdiği bir yer idi. Burada Hz. Ali'nin eline nispet edilen bir kayıtla birlikte bir taş bulunmaktadır. Bu taşın Sıffin'de Zengî tarafından bulunduğu ve Halep'te bu meşhedin inşa tarihi olan 536 (1142) yılında oraya taşındığı kaydedilmektedir[530].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Halep'te, Hz. Hüseyin'e ait bir makam yaptırdığını gösteren bir kaydın daha bulunduğunu görmekteyiz.[531] Gerek Zengî'nin ve gerekse onun oğlu Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Halep'te bu meşhedleri yaptırmalarını, o sıralarda bu şehirde çokça bulunan Alevîleri memnun etmekten çok, yalnız onların değil, genel anlamda bu ulu kişilere karşı Müslümanların beslediği derin saygının bir sonucu olarak açıklamak gerekir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yaptırmış olduğu meşhedlerden biri de, 565 (1169-70) yılında Dımaşk'ın güneybatısına düşen Dareyya'da Ebû Süleyman ed-Dârânî 215 (831)'nin[532] mezarı üzerine kurdurtmuş olduğu türbedir. Bu türbe, bugün bile birçok Müslümanın akın edip geldiği sayılı ziyaret yerlerinden biridir [533]. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin 543 (1148) yılının Receb ayında, Halep'te, daha önce Fatımîlerin etkisiyle bir Şiilik belirtisi (şiar) haline gelen sabah ezanında, yerine okunan ve "Amellerin en iyisine koş, Muhammed (s.a.v.) ve Ali (r.a.) beşeriyetin en iyileridir."

---

[528] **Oktay Aslanapa,** Türk San..**,** c.I, İstanbul-1972, s.102; Nikitia Elisseeff, age, c.III . s.772; M. Cezar **a.g.e.** s.400.

[529] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.76

[530]Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din,** Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III. s.774.

[531] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.87.

[532] Devrinin meşhur zahitlerinden biri olan Abdurrahman b. Ahmed b. Atiyye el- Ansî Dımaşk'ın Guta bölgesindeki Dareyyâ Köyü'ndendir. Büyük mutasavvıflar arasında yer alan Ebû Süleyman'ın zühdle ilgili davranıştan ve bazı sözleri meşhurdur. Bir ara Bağdat'ta kalmış, tekrar Dımaşk'a dönmüş olan Ebû Süleyman kendi köyünde ölmüştür. Bkz., îbnu Hallikan, m, 131; Ez-Zınklî, c.IV,s. 65.

[533] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s.774

demek olan ibaresini kaldırarak ezanı eski haline çevirdi [534]. Ayrıca yine bu topluluğun Ashaba açıkça sövme adetlerini de yasakladı.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, onların, bir gelenek haline getirdikleri bu işlerin üzerine büyük bir cesaretle eğilerek onları kınadığı gibi yeniden bu ve benzeri yanlış hareketlere dönülmemesi hususunda onların dikkatlerini de çekti. Ona, bu konuda büyük fıkıhçılardan Burhaned- din Ebu'l-Hasen Ali el-Hanefi ve Ehli Sünnet'ten olan birtakım ileri gelen kimseler yardımcı oldular. Bu hadise, genel olarak Şia mezhebi mensuplarına ağır geldiği gibi husûsî olarak da İsmailiyye fırkasına çok dokunmuştu. Bu yüzden onlar bir süre taşkınlık yapmışlarsa da Nureddin Mahmud b. Zengî'nin korkusundan daha ileri gidemeyerek yatışmışlardı.[535]

2.3.3. Kültür ve İmar Faaliyetleri

Kültür ve sanata çok büyük önem veren Nureddin Mahmud b. Zengî, yoğun bir kültürel hareketliliğin oluşmasına sebep olmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yirmi sekiz yıllık idaresinde Suriye'nin belli başlı şehirleri büyük mimarî eserlerle dolmuş, harabe olarak bulduğu Halep'i Suriye'nin en ma'mur şehri haline getirmiştir.

Nureddin Mahmud Zengî dönemi kültür ve îmar faaliyetlerini değerlendirirken ilk önce medreseleri ele almak lazım. Nureddin Mahmud b. Zengî, birçok medrese açarak eğitime büyük önem verdiği gibi inşâ ettirdiği medreselerle de mimarîye birçok yenilik getirmiştir. Ramazan Şeşen'in Nureddin Mahmud b. Zengî dönemi medreseleri ile ilgili bilgilerini vermek istiyorum:" Nureddin Mahmud b. Zengî'nin 1150 yılında Hallâviye medresesini açtığını görüyoruz. Alâeddin El-Kâsânî'nin Müderris olduğu bu büyük Hanefî medresesinde Sadreddin El-Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de okumuştur. Daha sonra Nıfferiye Medresesi, Esediye Medresesi, Mukaddemiye Medresesi, Haddâdiye Medresesi öğretime başlamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî1153 yılında Şafiîlerin reisi olan Şerefuddîn b. Ebî Asrun'u Sincar'dan Halep'e çağırmış, onun ders vermesi için Halep, Dımaşk, Hıms, Baalbek ve Menbiç'te medreseler inşâ ettirmiştir. Bu devirde Kemâleddîn El- Şehrâzûrî Musul'da, Mücahidüddîn Kaymaz Erbil'de birer medrese inşâ etmişlerdir. Bunlara ilave olarak

---

[534] İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s.301; Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz, c.I, s.57; İbnu Kesir, **el-Bidâye,** c.XII, s.278; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-ZehebFî Ahbâri Men Zeheb,** Beyrut trz**,** c.IV, s.228.

[535] İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s. 301; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c.I, s.57; aynca bkz., Nikola Ziyade, **Dimaşk fi Asri'l-Memalik**, Beyrut 1960,175.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Halep ve Dımaşk camilerinde hadis okutmak, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde fıkıh okutmak için zaviyeler vakfetmiştir.[536]

İbnü'l Esir, Nureddin Mahmud b. Zengî dönemi îmar faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır: *"Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını yaptırdı. Musul'da Nureddin Camii'ni yaptırdı. Ayrıca bimaristanlar ve yollarda hanlar yaptırdı. Ülkenin her tarafında sufîler için hankâhlar inşâ ettirdi. Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti"*[537].

Ülkesinin değişik yerlerinde yetimler için mektepler yaptırıp onları akara bağladı. Bunun yanında birçok mescit yaptırıp oralarda Kur'an okuyan yetimler için vakıflar te'sis etti. Ki bu konuda ondan önce böyle bir tutum sergileyen yoktur. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin her şehirde vakfettiği vakıfların gelirinin her yıl dokuz bin dinar olduğu kaydedilmektedir[538].

Dinî hassasiyeti kuvvetli bulunan Nureddin Mahmud b. Zengî, ülkesinin her yerinde câmî ve mescit açmaya çaba göstermiştir. Emevîler'in yıkılmış olan Halep Ulu Câmii, Nureddin Mahmud b. Zengîtarafından yenilenmiş, bunun taş işlemeli kare minaresi, daha önce, Melikşâh ve Tutuş zamanında yapılmıştır(l090-1094).

Çeşitli tamirlerle plânı ve şekli değişmiş olan Musul Ulu Câmii de, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye mâl edilmektedir. Ayrıca Urfa Ulu Câmii, Hama'da Câmiü'n-Nûrî ve Köşk Mescidi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yaptırdığı câmîler ve mescitler arasındadır. Nureddin Mahmud b. Zengî, câmî ve mescit yapımı yanında yenilettiği ve tamir ettirdiği câmî ve mescitlerin isimlerini tek tek vermiyoruz.[539]

Oktay Aslanapa'nın, Nureddin Mahmud b. Zengî dönemi mimarîsi ile ilgili verdiği bilgilerden bir kısmını aktarmak istiyorum:" Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Suriye'de ilk olarak Şam'da yaptırdığı Dâru'l-hadis'ten yalnız caddeye bakan kuzey kanadıyla güney taraftaki camiî ayakta kalmıştır. Onun Şam'daki en mühim eserlerinden biri de Maristan(şifahâne)'dır. Dört eyvanlı avlu şemasının en müvazeneli ve olgun şekli burada gerçekleştirilmiştir. Âbidevî giriş holünün sağında ortası havuzlu küçük bir avlu etrafında sıralanan yıkanma yerleri ve tuvaletleriyle çok modern anlayışta bir mimarîdir. "Herzfeld, güney eyvanında Kalaun'un tamiri ve cepheye

---

[536] Ramazan Şeşen, **Selahattin Eyyubi ve Devlet,** Çağ Yayınları, Zafer matbaası, İstanbul 1987**,** s.325; s.171

[537]**İbnü'l-Esîr,** el-Kâmil, İstanbul 1997, **c**.11, s. 324; İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezeri, **et-Tarihu'l Bahir fi'd-Devleti'l-Atabikiyye bi'l-Mavsıl**, nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1382 (1963) s.170-172; Bahaeddin Kök, **age,** s.45-100

[538] İbnül Esir, **Et-Târîhü'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Bi'l-Mavsıl,** Kahire 1963, s.72

[539] Bahaeddin Kök, **age,** 163-168

eklenen çeşme dışında bütün yapının Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eseri olduğunu(1154) isabetle belirtmektedir.

Büyük hükümdâr ve sanatın koruyucusu Nureddin Mahmud b. Zengî, Fatımîlerin Şiileştirdiği ve karışıklık içindeki Mısır'ı adamlarından Salahaddin vasıtasıyla kurtarmış, Eyyübîler devrinin başlamasına yol açmıştır. Salahaddin-i Eyyübî onun eserlerini devam ettirmiş, medrese mimarîsini ve Sünnîliği Mısır'a götürmüştür. Yetmiş dokuz yıl süren Eyyübîler zamanında yapılan câmîlerle, otuz kadar medrese, hankâh mimarî bakımından fazla bir yenilik getirmeden Zengî devrini devam ettiren sade ve gösterişsiz eserlerdir"[540].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, Suriye bölgesindeki bütün şehirlerin kalelerini ve surlarını ya yeniden yaptırmış, ya da tamir ettirmiştir. Bunlar arasında Dımaşk, Hıms, Hama, Halep, Şeyzer, Baalbek ve diğer şehirler vardır.[541]Ayrıca Nureddin Mahmud b. Zengî, büyük şehirlerdeki su şebekelerini yeniden ele alıp düzene sokmuş, umûmî çeşmeler yaptırarak câmîlerin ve hamamların gereken suyunu temin etmiştir[542].

Nureddin Mahmud b. Zengî, bir devletin bütün kurumlarıyla ayakta durabilmesi için ilim ve kültürün bir kesintiye uğramadan yaşaması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeble o, meseleyi çok samimi ve ciddî bir şekilde ele alarak devletinde ilmin kökleşmesi için çok yönlü olarak çalışıyordu. Nitekim o yalnız kendi bölgesindeki ilim adamlarıyla yetinmeyip başka ülkelerdeki şöhret yapmış büyük bilginleri de ülkesine davet ediyor, onların konuları ile ilgili meseleleri tartışmalarına zemin hazırlayarak ilmin gelişmesine çalışıyordu. Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde bu ilmî hareketliliğin Sünnîliğin büyük bir gelişme göstermesine, Şiîliğin ise gittikçe gerilemesine büyük bir tesiri olmuştur.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin İslâm kültür hayatına yaptığı hizmetleri Türkiye Tarihi, (Osmanlı Devletine Kadar Türkler)komisyonca yazılan bu eserde çok daha bariz görmek mümkündür: *"Bir İslâm yöneticisi olarak görevini cihad yoluyla değil de medrese eğitimini yaygınlaştırarak, bilim kurumlarını çoğaltarak ve bilginleri koruyarak yerine getirmeye çalışmıştır. Yönetimi altında bulunan yörenin tarihsel konumu, bu yönde güçlenmeyi özellikle zorunlu kılmış olabilir. Şiilerin çoğunlukta,*

---

[540] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul-1972, c.I, s.92
[541] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, 324**;** İbnu'l-Esîr, **et-Tarihu'l Bahir**, Kahire 1382 (1963), s.170
[542] Bahaeddin Kök, **age,** s.223

Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal merkezi Kudüs'ün Haçlıların elinde olması nedeniyle eğitim ve yönetimi güçlendirmeyi ve sünnîliği yaygınlaştırmayı amaçlamıştır."[543]

Netice olarak Nureddin Mahmud b. Zengî, Haçlı savaşlarının ardı arkası kesilmemesine rağmen, büyük kültür ve îmar faaliyetlerinde bulunmuş, bilhassa Suriye'ye damgasını vurmuş ve Suriye bölgesi en şa'şaalı devresini Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde yaşamıştır.

2.3.4. Medreseler ve Yetimhaneler

İslâm dininin ortaya çıkışıyla birlikte Müslümanlar, bu dinin esaslarını öğrenme ve öğretme hususlarında çok istekli olmuşlardır. Okuryazar oranı çok düşük olan Arapların, İslâm'ın sağladığı canlılık sayesinde, kısa zamanda, yalnız dilden dile aktarılan ilim hareketleriyle yetinmeyip yüzlerce telif eseri ortaya koyacak bir seviyeye gelmeleri, onların, bu sahada ne kadar duyarlı ve gayretli olduklarını göstermektedir. Bir yandan, yapılan fetih hareketleri sonunda, İslâm topraklarına katılan yeni bölgelerin ortaya çıkardığı yeni meselelerin çözüm beklemesi, bir yandan da dalgalar halinde İslâm dinini seçen kimselerin aynı heyecanla, bu dinin kaide ve prensiplerini öğrenme arzuları tam manasıyla oluşmuştu. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, dinin bütün esaslarının gün yüzüne çıkarılmasını ve buna bağlı olarak da bu esasların her sahada kurumlaşmasını gerekli kılıyordu. Öte yandan, İslâm'ın ilme ve ilim adamlarına verdiği üstün değer, Müslümanların bu sahadaki gayret ve çabalarını arttırıcı, kamçılayıcı bir etken vazifesi görmekteydi.

İşte bu anlayış ve gayretlerin tabii bir sonucu olarak, İslâm dünyasında, uzun sürmeyen bir zaman içinde, başta din ilimleri olmak üzere, çeşitli sahalarda alabildiğine bir ilerleme ve gelişme kaydedildi. Tabiatıyla bu ilim alışverişinin yeri de, her İslâm beldesinde mutlaka bulunan cami ve mescitlerdi. Bu din kurumları, yıllarca, Müslümanların, hem ibadet, hem meşveret, hem de eğitim ve öğretim vazifelerinin yerine getirildiği yerlerdi. Bu binalarda, ilim adamlarınca teşkil edilen halkalarda, din ilimlerinin yanı sıra, devrin gerekli kıldığı çeşitli bilgiler veriliyordu. Ancak bir cami ya da mescit içinde birden çok halkanın bulunması, zaman zaman derslerin iyi anlaşılmasını, verimli olmasını engelliyordu. Çünkü bazen müderris ve öğrencilerin, sorulan sorular sonunda karşılıklı konuşmaları ve yerine göre de birtakım meseleler üzerinde tartışma yapmaları, ister istemez seslerin yükselmesine sebep oluyor ve bu yüzden

[543] Komisyon, **Türkiye Tarihi,** (Osmanlı Devletine Kadar Türkler) Cem Yay., İstanbul-1990, c.I, s.403

diğer halkaların huzur içinde ders yapmalarını imkânsız bir hâle getiriyordu. Bu ilim halkalarının, birbirlerine karşı olan bu zararları, belirtilen hususlardan ibaret kalmayıp namaz vakitleri dışında, ibadet eden kimseleri de etkiliyor, onların da gönül rahatlığı içinde bu vazifelerini yerine getirmelerine belirgin bir engel teşkil ediyordu[544].Bütün bu mahzurlar, gün geçtikçe ibadet yerleriyle öğretim (tedris) yerlerinin birbirinden ayrılmasını artık gerekli kılmıştı. Bununla birlikte, bu hal, aşağı-yukarı dördüncü hicri asrına değin bu şekilde sürüp gitti. Belirtilen asra kadar İslâm ülkelerinin hiçbirinde anladığımız mânada bir medrese kurulmuş değildi. Bu mânada açılan ilk medrese, Nişabur'da 1045 yılında açılan el-Kuşeyriyye[545] ile onu takiben ortaya çıkan el-Beyhakiyye[546] medreseleridir.

İlk medreseler Nişabur'da açıldığı gibi Nizamiye medreselerinin ilkinin de yine orada faaliyete geçtiği anlaşılıyor. Nitekim Büyük Selçuklu veziri Nizamu'l-Mülk'ün, Sultan Alparslan (445- 465 /1063-1072) zamanında büyük imamlardan İmamu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî el-Cuveynî (478 /1085) adına yine adı geçen şehirde bir Nizamiye Medresesi kurduğu görülmektedir.[547]

İslâm ülkelerinde asırlar boyunca birer üniversite eğitim ve öğretimi veren düzenli ve sistemli medreselerin kurulmasında Büyük Selçuklu veziri Nizamu'l-Mülk'ün tarihe mal olmuş unutulmaz hizmetleri olmuştur. O, Bağdat, Basra, Musul, İsfahan, Nişabur, Merv, Herat gibi büyük merkezlerde kendi adını taşıyan medreseler kurmakla İslâm dünyasında, ilmî hareketlerin büyük bir canlılık kazanmasını sağladığı gibi ileri bir bayındırlık hareketinin yaygınlaşmasına da hizmet etmiştir. Nizamu'l-Mülk'ün kurduğu bu medreseler onun adına nispet edilerek Nizamiye Medreseleri olarak tanınmış, bunlar yalnız büyük şehirlere bağlı kalmayıp giderek köylere kadar genişlemiş ve yayılmışlardır[548]. Ebû Şame'nin ifadesine göre, adı geçen vezire nispet edilen medreselerin bulunmadığı bir yer kalmamıştı, öyle ki, onun, o dönemlerde, kimsenin uğramadığı yeryüzünün sapa bir köşesinde kalan Cezîratu İbni Ömer (Cizre)'e varıncaya kadar, medrese yaptırmadığı bir belde kalmamıştı. Yine aynı müellifin

---

[544] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976, s.108-110.
[545] Ramazan Şeşen, **age,** İstanbul 1998.s.322.
[546] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c.IV, s. 606.
[547]C. Zeydan,**Tarihu't - Temedduni'l İslami**, (Çev. Zeki Megamiz- Ahmet Cevden Paşa) Dersaadet 1328. C. III, s. 396-397.; Bahaeddin Kök, **age,** s.171.
[548] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976,s. 112.

kaydettiğine göre bu büyük vezir, adı geçen şehirde Radıyyeddin Medresesi adını taşıyan güzel bir medrese inşa ettirmişti.[549]

Ahmed Çelebi'nin, İmadeddin el-îsfahanî'den naklen belirttiğine göre, *"Nizamü'l-Mülk, herhangi bir kasabada, ilim sahasında isim yapmış bir kimse bulmuşsa, onun adına bir medrese bina etmiş ve ona ait bir vakfiye tahsis ederek bir de kütüphane kurmuştur."*[550]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Suriye'de giriştiği medrese kurma faaliyeti, aynı devleti devam ettiren Eyyûbiler tarafından da aksatılmadan sürdürülmüştür. Nureddin Mahmud b. Zengî, Suriye'de, anladığımız mânâ da ilk medrese kurucusu olarak tanınır.[551] Gerçekten de onun dönemi bu ilim kurumlarının çoğalması, niteliği ve kısa zamanda arzu edilen gayelerin elde edilmesi bakımından da çok parlak bir görünüm arz etmektedir. Nitekim Elisseeff'in yaptığı çok ciddi bir incelemeye göre, Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Dımaşk'ta 20, Halep'te 8, Musul'da 6, Harran'da 1, Sincar'da 6, Cizre'de 4, Menbic ve Rakka'da 2'şer, Busra, Baalbek, Hama, Hıms, Ma'arratu'n-Nu'mân, Re'su'l- Ayn ve Urfa şehirlerinde birer olmak üzere toplam olarak 56 medrese bulunmaktaydı. Yine bu yazarın verdiği listeye göre bu medreselerin 16 tanesi sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'den önceki dönemlerde, 40 tanesi de kendi zamanında inşa edilmişlerdi[552].

Büyük bir rahatlıkla ifade edilebilir ki, Suriye bölgesinde, Nizamu'l-Mülk'ün açtığı ilim bayrağını dalgalandırma şerefi, şuurlu ve ileri görüşlü devlet adamı Nureddin Mahmud b. Zengî'ye nasip olmuştur. Bu zat, yalnız bir din savaşçısı (mücahit) olarak tanınmaz. O, İslâm dinini savunmak, yükseltmek ve yüceltmek için sarf ettiği gayretler yanında, ilme, ilim kumrularına ve ilim adamlarına gösterdiği büyük ilgiyle tanınan eşine az rastlanan bir kişiydi. Onun bu üstün niteliği Ortaçağın en meşhur bir ilim savunucusu olarak tanınmasını sağlamıştır.[553]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, Fatımîlerin eliyle Suriye bölgesinde yaygınlaşmaya yüz tutan Aleviliği zorla değil, ilim yoluyla geriletmek suretiyle başta

---

[549] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c.I, s,25.
[550] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976,s.114.
[551] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976, s.112; Ayrıca bkz., Hüseyin Gazi Yurdaydın**, İslâm Tarihi Dersleri,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s.74.
[552] Bu hususta geni; bilgi için bkz.,Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.913-935.
[553] İsmet Parmaksızoğlu: **"Nureddin"Md., Türk Ansiklopedisi**, MEB, Yay., Ankara-1977, c. 25, s.347.

Hanefi ve Şafii mezhepleri olmak üzere Ehli Sünnet mezheplerinin geliştirilip daha da yerleşmesi için medreselerden daha etkili bir silahın olmadığını çok iyi kavramıştı.[554].

Böylece atabeyler zamanında ve bu arada Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde olmak üzere medreseler yardımıyla geliştirilen İslâmî ilimler sayesinde, Dımaşk, Halep ve diğer Suriye şehirlerinde Sünnilik büyük bir gelişme göstermiş, Şiilik ise gittikçe gerileme kaydetmişti. Nureddin Mahmud b. Zengî'den, önce sözü edilen bölgenin ilimden ve ilim adamlarından mahrum oluşu, Fatımîlerin etkisiyle buralarda Şiiliğin ağır basmasından ileri geldiğini çok iyi kavramıştı.[555]

Üstelik Dımaşk, Emevi Devleti'nin başkenti olmasına rağmen, bu bölge, Ümeyye oğullarından tevarüs ettiği ilim kurumları yönünden hiçbir paya sahip değildi. Diğer taraftan onların ardından gelen Abbasiler de bu bölgeye hiçbir ilmî müessese bırakmamışlardı[556]. İşte böylesine kendi haline bırakılan Suriye, sonraki dönemlerde Fatımîlerin insafına terk edilmişti.

Bu sebeple Nureddin Mahmud b. Zengî, bir yandan, Suriye'de Selçukluların enkazı üzerinde kurduğu devletini her bakımdan güçlendirmeye çalışarak var olan siyasi boşluğu doldurmaya uğraşırken bir yandan da Müslümanların daimi düşmanları olan Haçlılarla amansız bir cihad hareketini sürdürmekteydi. O, bunlardan hiçbirini aksatmadan yürütmekteydi. Onun, hayatı boyunca devam ettirdiği ıslahatların başında öğretim işlerine ciddi bir tarzda eğilmiş olması gelmekteydi.

Hükümdar Nureddin Mahmud b. Zengî, Nizamu'l-Mülk'ün başlattığı ilim ve medrese hareketlerini daha canlı bir şekilde ülkesine yayma çabalarıyla, selefinin başlattığı bu hayati bağın kopmaması ve daha da kuvvetlenmesi için elinden geleni yapıyordu. Onun bu olumlu çalışmaları, Büyük Selçuklularla kendisinden sonra iş başına gelen Eyyûbiler ve onların ardından da Memluklar Devleti arasında çok sağlam bir köprü vazifesi görmüştü[557]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, bir devletin bütün kurumlarıyla ayakta durabilmesi için ilim ve kültürün bir kesintiye uğramadan yaşaması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeple o, meseleyi çok samimi ve ciddi bir şekilde ele alarak devletinde ilmin kökleşmesi için çok yönlü olarak çalışıyordu. Nitekim o, yalnız kendi

---

[554] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.606

[555] Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1980, s.213.

[556] C. Zeydan, **Tarihu't - Temedduni'l İslami**, (Çev.: Zeki Megamiz- Ahmet Cevden Paşa) Dersaadet 1328. c.III, s.444.

[557] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976, s.364.

bölgesindeki ilim adamlarıyla yetinmeyip, başka ülkelerde şöhret yapmış büyük bilginleri de ülkesine davet ediyor, onların, konularıyla ilgili meseleleri tartışmalarına zemin hazırlayarak ilmin gelişmesine çok büyük katkı sağlamayı hedefliyordu.[558]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, ilme ve âlimlere verdiği yüksek değer, her sahada, çok sayıda ilim adamının ve bu arada bir o kadar da tasavvuf ehlinin ülkesine gelip yerleşmesini sağlamıştır. Bunlardan bir kısmı, kendi arzularıyla, bir kısmı da onun daveti üzerine bu ülkeye geliyor, yerleşiyor ve himaye görüyorlardı[559]. Onun ülkesine gelip yerleşenler arasında, bir kısmının adı daha önce geçmiş olan, Şerafeddin b. Ebî Asrun, Kutbeddin en-Nişaburi, İmadeddin el- İsfahânî, Taceddin el-Kindi (613 /1217), Ömer b. Hammuye el- Cüveynî ve Lisaneddin el-Belhî gibi bilgin ve mutasavvıflar bulunmaktaydı [560].

Dımaşk'ta saat yapan meşhur şair İbnu's-Sâ'atî (604/1208)'nin[561] babası da bu ülkeye gelip yerleşenler arasındaydı[562]. Yine onun ülkesine gelip yerleşen bu bilginler arasında Semerkantlı fıkıhçı Alâeddin'in kızı olan Fatıma da vardı. Fatıma, yine büyük fıkıhçılardan olan Alâeddin el-Kâşânî[563] ile evlenmişti. Nureddin Mahmud b. Zengî, iç işleriyle ilgili bazı konularda bu kadın bilgine düşüncesini sorardı. Aynca, birtakım fıkhı meselelerde yine onun bilgisine başvurur, öğrenirdi. Hükümdar Nureddin Mahmud b. Zengî, bu büyük İslâm hukuku bilginine ikramlarda bulunur, çalışmalarında ona yardımcı olurdu [564]. Bu üç fıkıhçının imzalarını taşıyan fetvalar Türkistan'da çok büyük bir değer taşımaktaydı. Alâeddin kızıyla seyahate çıktığı sırada Halep'e de uğramıştı. Nureddin Mahmud b. Zengî, adı geçen bilginlerin Halep'te kalmaları hususunda ısrar ederek onların da ülkesinde ilme hizmet etmelerini sağladı. Her iki fıkıhçı da adı geçen şehirde vefat etmiştir. Fatıma'nın kabri "kadının mezarı" adıyla meşhurdur[565]. Nureddin Mahmud b. Zengî, yanında tuttuğu Kâşânî'yi bir ara Anadolu Selçuklu hükümdarı

---

[558] Ahmed Çelebi, **age.** s.86.
[559] Hüseyin Gazi Yurdaydın**, İslâm Tarihi Dersleri,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s.70.
[560] Ramazan Şeşen, **age,** İstanbul 1998.s. 338.
[561] İbnu Hallikân, **Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282) Vefeyatu'l-Aya'n ve Enbai z'eman** Nşr.,İhsan abbas ,Beyrut-1968-1972, c.V, s. 395-396; Curci Zeydân, **Târihu Âdâbil-Lugatil-Arabiyye,** Nşr. Şevki Dayf, Mısır 1957, c.**III, s.20.**
[562]Hayreddin Ez-Zırıklî, **el-A'lam**, Beyrut (1390/1970),c. V, s. 150.
[563] Alaeddin'le ilgili olarak bkz., İmadeddin el-İsfehânî, **el-Berku'ş-Şamî**, s. 129.
[564] Zeyneb binti Yusuf Fevvaz el-Amili, **el-Durru'l-Mensur fi Tabakati Rabbati'l Hudur,,** Mısır 1312,s.367
[565] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti,** 4. Baskı, Boğaziçi Yay. İstanbul-1993, s.369; ayrıca bkz, İsmet Parmaksızoğlu: "**Nureddin "** Md., **Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977, c. 25, s. 347.

sultan Mes'ud'a göndermiştir. O da bu büyük hukukçunun bir müddet yanında kalmasını sağlamıştır[566].

Bu bilginlerden başka Mahmud b. İbrahim en-Nucûmî, Radıyyeddîn es-Serahsî (571/1175), Husameddin er-Radî gibi âlimler de hep onun yanında toplanmış ve onun koruyucu kanatlan altına girmişlerdi. Onun bilginlere gösterdiği sıcak ilgi, bu bilginlerin onun için bir rasathane kurmalarını ve bir güneş saati hazırlamalarını sağlamıştı[567]. Bütün bunlar, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, Yakın Şark'ın o dönemlerindeki siyasi tarihinde hak ettiği müstesna bir yer işgâl ettiğini[568] göstermektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından inşa edilen medreseler, ribatlar ve mescitler gibi din kurumları sayesinde dinî ilimlerin gelişmesine katkı sağlamış oluyordu. Önceleri ilimden ve ilim adamlarından mahrum olan Suriye bu zamanda bilginlerin ve sûfilerin toplandığı bir bölge görünümü sergiliyordu.[569] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin başlattığı bu ilim hareketi öylesine köklüydü ki, kurduğu bu medreselere *"el-Hâzainu'n-Nûriyye"* adı verilen kütüphanelerin bile eklenmesi unutulmayarak[570] bu alanda başlı başına bir yenilik getirilmişti. Suriye bölgesinde ilk defa sistemli ve şuurlu bir şekilde medrese kurma şerefi, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye nasipolmuştur[571].

Büyük devlet adamı Nureddin Mahmud b. Zengî, ülkesinin birçok yerinde yetim mektepleri yaptırmıştır[572]. O, yalnız bu örnek davranışıyla bile, cemiyetin dertlerini iyi kavrayan, bunların ortadan kaldırılması için çareler bulan büyük bir ıslahatçı olduğunu göstermiştir. Nureddin Mahmud b. Zengî, gerek bu çocukların ve gerekse onlara okuma-yazmayı öğreten hocalarının maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere onlara bol tahsisat ayırdığı gibi, bu mektepleri kendinden sonra geleceklerin şahsî insaflarına bırakmamak için de onların, koyduğu vakıf gelirleriyle yaşatılıp gelişmesini sağlamıştır[573]. Böylece o, günümüzde bile, bütünüyle çözüme kavuşmamış olan çocuk

---

[566] Claude Cahen, **Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 247,251.
[567] İsmet Parmaksızoğlu: **"Nureddin"Md.,Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977, c. 25, s.347.
[568] K.V. Zettersteen, a.g. md., **İslam Ansiklopedisi**. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, c.IV, s. 361.
[569] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.14; C. Zeydân, M.İ. Tarihi, c. III, s.444.
[570] C. Zeydân, M.İ. Tarihi, c.III, s.444.
[571] C. Zeydân T.A. **el-Lugatil-Arabiyye**, s.124-125.
[572] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye**, s.172; Ebâ Şâme, **a.g.e.,** c.1 .s10; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c. IV, s. 228
[573] İbnul-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye.,** 17; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,**, Beyrut tarihsiz. c.I, s.10; İbnu Kesir, **el-Bidâye**, **c.** XII, s.278; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb**,**Fî Ahbâri Men Zeheb,** Beyrut trz, c. IV, s.228; A. Çeldi, **a.g.e.,** s.305.

yuvaları meselesini, asırlarca önce düşünüp halletmekle bu bakımdan da haklı bir şöhret kazanmıştır.

Cemiyetin her meselesini İslâm dininin getirdiği yüksek değerlerin ışığı altında çözmeye çalışan hükümdar, mescidlerde Kur'an okuyan yetim çocuklar için vakıflar ayırmakla[574], bir yandan onların dertlerini gidermeye çalışılmıştır. Bir yandan da Kur'an'ın öğrenilip öğretilmesini teşvik edici olmuş; dolayısıyla Hak kitabının elden ele ve dilden dile geçişine hizmet ederek kuşaklar arasındaki din bağlarının güçlenmesini sağlamıştır.

2.3.5. Ribatlar ve Hankâhlar

Ribat, Arapça'da bağlama mânasında olan *'RA-BE-DA'* kökünden alınmış bir deyimdir. Bu deyim, biri, düşman sınırlarında ordunun devamlı kaldığı müstahkem sığınak (hısn), kışla anlamında, diğeri de yoksul kimseler için vakfedilmiş imarethane anlamında kullanılmaktadır.

Ribat, bu şekliyle Kur'an'da yalnız bir yerde geçmekte ve Allah yolunda cihad etmek üzere bağlanmış, toplanmış 'savaş atları' mânasına gelmektedir. Nitekim bir ayette, "Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar, Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka, sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini korkutacağınız nispette, kuvvet ve cihad için bağlanan 'savaş atları' hazırlayın. Allah yolunda ne harcarsanız, haksızlığa uğratılmaksızın size eksiksiz olarak ödenir."[575]

Buna göre bu kurumun menşeinde, İslâm'daki cihad vazifesinin bulunduğu görülmekte ve askerî bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.[576]Ribatlar, genellikle sınır boylarında başlıca stratejik yerlerde kurulmuş müstahkem kışlaları andırmaktaydı, ilk zamanlarda cihad için gelen gönüllüler buralarda toplanırlardı. Düşman hücumları karşısında savunmasız yerlerde yaşayan çevredeki halk buralara gelip korunurlardı, ilk dönemlerde yalnız gönüllülerin bulunduğu bu kışlalar, giderek düzenli askerî birliklerin yerleştirildiği yerler durumuna gelmişlerdi[577]. Ribatlarda bulunan ve *"murabitûn"* adını alan bu gaziler, belirli bir zaman vazife yaptıktan sonra değiştirilmekteydiler.[578]

---

[574] İbnu'l-Esîr, **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,….** s.172.
[575] Kur'an-ı Kerim, el-Enfâl Sûresi 8/60,
[576] M.Fuat Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi,** İstanbul-1983, s. 333.
[577] M.Fuat Köprülü, **age,** İstanbul-1983, s.334; daha geni) bilgi için bkz., Georges Marçais, **"Ribat" mad., İslam Ansiklopedisi,** c.IX, s.734-735.
[578] G. Marçais, a.g., md., **İslam Ansiklopedisi,** MEB. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1978,c.IX, s.735; M. Z. Pakalın, **Osmanlı tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1983, s.37.

Ribat deyiminin onuncu asırda artık hankâh deyimiyle eş anlamlı olarak kullanılması giderek yaygınlaştı. Onuncu asrın sonlarında ve onbirinci asrın ilk yansından itibaren ribatın hemen bütünüyle hankâhla eşanlamda kullanılması belirgin bir durum arzetti[579]. Nitekim onbirinci asrın sonu ile onikinci asrın başlarında yaşamış olan İbnu Cübeyr de ribatlara hankâh denildiğini kaydetmektedir[580]. XII. yüzyıldan başlamak üzere belki de daha tasavvufun gelişmesi ve buna bağlı olarak çeşidi tarikatların ortaya çıkışı bu kışlalara yeni bir anlam kazandırarak bu kurumlar, hemen hemen aynı vazifeleri bulunan hankâh, zaviye ve tekke haline getirildiler [581].

Yine dînî bir kurum olan ve Farsça'da "hangâl"dan Arapça'ya "hankâh" şeklinde geçen bu müessese, deyim mânası itibariyle tarikat kurumlarının merkezi yerinde kullanılmıştır. Hankâha bağlı olanların büyüklerine tekke, küçüklerine de zaviye adı verilirdi. Hankâh postunda oturan şeyh, tarikatın en büyük organı sayılırdı. Buralar aynı zamanda birer ictimâî yardım ve şefkat kuramlarıydılar[582].

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, büyük değer verdiği bu kuramlarla ilgili olarak, o dönemde yaşamış olan İbnu Cübeyr çok dikkat çekici bilgiler vermektedir. Onun belirttiğine göre, bu kurumlar, her birinde çok güzel bir görünüm arz eden suların aktığı süslü sarayları andırıyordu. Bu sûfiler topluluğu, buralarda birer melik duru-mundaydılar. Çünkü Allah onları, dünyanın rızık ve gereksiz sıkıntılarından kurtarmış; kafalarını geçim derdini düşünmekten arıtarak kendisine ibadet etmeye yöneltmiş ve bunları, cennet köşklerini hatırlatan saraylara yerleştirmiştir. Bu sûfilerin üstün yaşayışlarını güzel ifadeleriyle anlatmaya devam eden adı geçen müellif, kısaca, onlara dünya ve ahiret nimetlerinin bütünüyle verildiğini kaydetmektedir[583].

Söz konusu müellifin ifade ettiği bu hususlar, sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, ülkesinin her yerinde sûfiler için ribat ve hankâhlar yaptırması ve bunlara büyük ölçüde vakıflar tahsis etmesiyle ilgili rivayetlerle bütünüyle bağdaşır

---

[579] M.Fuat Köprülü, **age,** İstanbul-1983, s. 342.
[580] İbnu Cubeyr, Muhammed b. Ahmed, **Rihletü İbni Cubeyr**, nşr. **Daru Sadır,** Beyrut 1384 (1964) s.265.
[581] G. Marçais, a.g. md., **İslam Ansiklopedisi,** MEB. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1978, **c.**IX, s.736; ayrıca bkz., M.Fuat Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul-1983, s. 348; Ribat müessesesiyle ilgili geniş bilgi için bkz., G. Marçais, a.g. md., **İslam Ansiklopedisi,** c.IX, s.734-737; Bahaeddin Kök, **age,** s.189
[582] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1983, c.I, s.730-731.
[583] İbnu Cubeyr, Muhammed b. Ahmed, **Rihletü İbni Cubeyr**, nşr. Daru Sadır, Beyrut 1384 (1964) s.265

mahiyettedir[584]. Nitekim daha önce de söz konusu ettiğimiz gibi, şeyhleri huzuruna gelince onlara karşı gayet yakın ve sıcak bir ilgi gösterir ve çok alçak gönüllü davranırdı. Onlardan biri huzuruna girince hemen ayağa kalkar, onu karşılar, kucaklar, seccadesinde kendisiyle birlikte oturur ve onunla sohbet ederdi. Hükümdar, onlara karşı beslediği bu sevgi ve saygıyı bilginlere karşı da göstermekteydi. O bununla da kalmayarak zaman zaman, bazı konularda fikir alışverişinde bulunmak, münazaralar düzenlemek suretiyle onları etrafına toplamaktaydı. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı Horasan'dan, uzak ve yakın birçok yerlerden çok sayıda bilgin gelerek onun ülkesine yerleşmişlerdi[585].

Bütün bunlar, sultanın katında ilmin ve ilim adamlarının, Hak âşıklarının çok yüksek yerleri olduğunu, el üstünde tutulduklarını gösterir. Onun bilgin ve sûfilere gösterdiği bu büyük yakınlık o derece ileri bir seviyede idi ki, bu durum emirlerinden bir kısmını, onları kıskanır bir ortama getirmiştir. Bu konuda, Şafii fıkıhçısı Kutbeddin en-Nişabûrî'nin, bir emir tarafından hükümdara karalandığını; ancak sultanın buna iltifat etmediğini kaynaklardan öğreniyoruz[586].

Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde kurulan çok sayıdaki medrese sayesinde Sünnilik hareketi büyük bir atılım kaydetmiş bulunuyordu. Diğer taraftan yine konumuz olan hükümdarın, sûfilere samimi bir yakınlık göstermesi ve İslâm'a yapacakları hizmetlerde onlara maddi ve manevî her türlü destekte bulunması, ülkesindeki tasavvuf hareketinin birdenbire canlılık kazanmasını sağlamış; onun, tasavvuf diline gösterdiği bu sıcak ilgi, çok geçmeden gönül adamlarının onun etrafında toplanmalarına ve onu desteklemelerine yol açmıştı.

İşte bu tarihten sonradır ki, sûfiler artık köşe ve bucaklarda, toplumdan tecrid edilmiş bir durumdan kurtularak, ribat ve hankâh gibi kurumlarda yaşayan cemaatlar meydana getirebilmişlerdir[587]. El-Meliku'l-Âdil döneminde birbirine denk anlamlarda kullanılan ribat ve hankâhlar Suriye'de pek çoğalmıştı[588]. Sultanın bu gayreti hemen

---

[584] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.171; Ebû Şâme, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c.I, s,9; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, Mütercim Mehmet Keskin,Çağrı Yayınları, c. XII, s.281 Hayreddin Ez-Zırıklî, **el-A'lam**, Beyrut (1390/1970), c.VIII, s.46.

[585]İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, İstanbul 1987, c. XI. s.171; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz c. I, s.9; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil Fi't-Tarih,** c. XI. s.281; Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998.s.

[586] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c. XI. s.171-172.

[587] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.764.

[588] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.764-765.,

meyvelerini vermiş; sûfilerin iç temizliğine dayanan örnek davranışları, özellikle şehirliler üzerinde yüksek ahlâkî değerlerin yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır.

İşte, gerek ilim adamlarına ve gerekse sûfilere görülmemiş ölçüde sıcak bir yakınlık duyan Sultan, bunu yalnız davranışlarıyla sınırlı bir hareket olarak değil, ülkesinde İslâm'ın özüne uygun ahlâkî yükselişin sürekli olmasını sağlamak için de ribat ve hankâhlar inşa ettirerek kurumlaştırmaya gerçek anlamda itina göstermiştir.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Halep'te yaptırdığı iki hankâh bilinmektedir. Bunlardan biri, Hankâhu'l-Kadîm (Eski Hankâh) adıyla tanınan, muhtemelen 543 (1148-49) yılında Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ilk hükümdarlık dönemlerine rastlayan erken bir tarihte inşa edilen binadır. Sultan bu hankâhın yapılma işini Şemseddin Ebu'l-Kasım et-Tarsûsî'ye verdiğinden kitabesinde bu kişinin adı da geçmektedir. Bu bina daha sonraları uzun bir zaman hastane olarak da kullanılmıştır[589].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Halep'te yaptırmış olduğu ikinci hankâh ise, kalenin altında ve hendeğin kenarında bulunan Kasır Hankâhı'dır. 553 (1158) yılında yaptırılmış olan bu hankâh, adını, daha önce burada Fatımî valilerinden Şuca'addin Fatik'in yaptırmış olduğu binadan almaktaydı[590].

Nureddin Mahmud b. Zengî'den sonra Halep'te, Anadolu Selçuklu hükümdarı Mes'ud'un kızı ve el-Meliku's-Salih İsmail'in annesi olan hanımı tarafından 578 (1182-83) yılında inşa ettirilmiş olan mühim bir hankâh daha vardı. Bu melike söz konusu hankâhın yanında genç yaşta ölen adı geçen oğlu için de bir türbe yaptırmıştı. Selahaddin döneminde, İsmail'in cesedi Halep Kalesi'ndeki mezarından alınarak annesinin kendisi için yaptırdığı türbesine nakledilmişti. Bu hankâh, onu yaptıran bu melike hatuna nispetle "Hankâhu's-Sit Ummi'l-Meliki's-Salih" adıyla anılmaktaydı[591].

Nureddin Mahmud b. Zengî döneminden sonra da Halep'te, içlerinde kadınların da bulunduğu çok sayıda kişi tarafından hankâhlar yaptırılarak bu hizmet yarışı uzun süre devam ettirilmiştir[592].

---

[589] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.766.

[590] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.106; ayrıca bkz., Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.766-767.

[591] İbnul-Adîm (**Buğyetu't-Taleb'den Seçmeler**), s.176; İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.106.

[592] İbnu'ş-Şıhne, **es-Sağîr,** Muhammed b. Muhammed Ebu'1-Fadl (890/1485), **ed-Dumıl-Muntahab fî Târihi Memleketi Halep,** nşr., Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk 1404 (1984). s.106-109

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk'ta yaptırmış olduğu hankâhlardan en iyi tanınanı Tâhûn Hankâhı olarak bilinen kurumdu. Bir diğer hankâh da, onun hanımı olan melike İsmeteddin tarafından şehrin dışında yaptırıldığı bildirilen Hatun Hankâh'ı adını taşımaktaydı[593]. Bunlardan birincisi olan ve şehrin kuzeyinde yer alan Tâhûn Hankâh'ı 563 (1168) yılında kurulmuştu[594].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin büyük emirlerinden biri olan Esededdin Şirkuh da yine bu şehirde Hankâhu'l-Esediyye adıyla anılan bir kurum yaptırarak sûfilerden yana sürdürülen bu hizmet halkalarına bir yenisini daha eklemiştir[595]. Nureddin Mahmud b. Zengî döneminin büyük emirlerinden Necmeddin Eyyûb da diğer devlet adamları gibi hükümdarın yolundan giderek bu şehirde bir hankâh yaptırmıştı. Bu kişinin yaptırdığı 'Hankâhun-Necmiyye', Derbu'l-Kutayta'da ve Bâbu'l-Berîd Mahallesi'nde bulunuyordu. Aynı zamanda bir medrese olarak da anılan bu binanın yapılışı Eyyûb'un Kahire'ye hareket ettiği tarih olan 565 (1169) yılına rastlamaktaydı[596].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Halep ve Dımaşk'ın dışındaki büyük yerleşme merkezlerinde de hankâh ve ribatlar vardı. Bunların en mühimleri, biri Harran'da ve diğer ikisi de Sincar'da olmak üzere devrin hükümdarları tarafından kurulmuşlardı. Bunların dışında, ileri gelen şahıslar tarafından kurulmuş olan daha başka ribat ve hankâhlar da bulunmaktaydı[597] .

Sultanın, belirli bir isim vermemekle birlikte çeşitli yerlerde daha başka hankâh ve ribatlar yaptırdığını elimizdeki kaynakların birçoğundan öğrenebiliyoruz[598]. Bunlardan İbn Haldun, onun yollarda tasavvuf ehli için hankâhlar (el-Hevânik) yaptırdığını kaydetmektedir[599]. Ne var ki, bütün bunları belgeleyebilmemize yardım edecek bir bilgiye şimdilik sahip değiliz.

Sûfilere karşı aşırı ölçüde sevgi ve saygı besleyen Sultanın döneminde hankâh ve ribat sayılarının çok olması, Suriye'de, yeni manevi bir güç kaynağının oluştuğunu

---

[593] İbnu Şeddâd, **a.g.e.,** c. II, s.192.
[594] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.768
[595] İbnu Şeddâd,İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c.II, s.193.
[596] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s.**768-769
[597] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, c**.III, s.770.
[598]Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn ,**, Beyrut, tarihsiz. c.I, s.5; İbnü'l İmad, **a.g.e.,** c.IV,s.228; İbnu Haldun, **age,** c.V,252
[599] İbnu Haldun, **age**, c.V,s252

göstermektedir. Bu büyük manevi kalkınma hareketi, öteden beri arzulanan Sünnet-i Seniye'nin yayılmasına da yardımcı olmuştur [600].

2.3.6. Hamamlar ve Sebiller

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî**,** İslâm medeniyeti ve kurumları adına akla gelen hemen her eseri ya yeniden kurmuş ya da var olanları en iyi şekilde geliştirip halkın hizmetine sunmuştur. Suriye ve Mısır bölgelerinde ortaya çıkan hamamların hizmete sokulması da yine böyle olmuştur. Hamamlar, sözü edilen bölgelere ilk defa Musul'dan geçmiş bulunmaktadır. Bu kurumların adı geçen şehirden buralara aktarılması yine Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hizmet halkalarından bir başkası olarak kaydedilmektedir[601].

Bu sahanın büyük isimlerinden biri olan el-Kalkaşandî'nin bu rivayetine dayanarak diyebiliriz ki, her şeyden önce bir temizlik dini olan İslâmiyet'in, vazgeçilmez eserlerinden biri olan hamamlar Suriye'de ilk kez SultanNureddin Mahmud b. Zengîtarafından kurulmuş ve daha sonra da yine onun etkisiyle buradan Mısır'a intikal etmiştir. Böylece bu hayırlı hizmeti her iki bölgede yaygınlaştırma şerefi de yine bu büyük İslâm ve Türk Sultanı Nureddin Mahmud b. Zengî'ye nasip olmuştur.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, bir yandan cihad bayrağını elinden düşürmeyip Haçlılarla amansız bir mücadele verirken, bir yandan da ülkesinde başlattığı çok yönlü bayındırlık çalışmalarını aralıksız sürdürmekteydi.

İslâm toplumunda günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası durumunda olan hamamların, gerek Halep'te ve gerekse Dımaşk'ta kurulması için uygun ortam bulunmaktaydı. Her iki kentteki düzenli su şebekesi, bu temizlik ve sağlık tesislerinin kurulup geliştirilmesi için çok elverişliydi[602]. Ancak, bugüne değin Suriye hamamları hakkında düzenli bir çalışma yapılmadığından Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde, bu bölgedeki hamam sayısı hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bununla birlikte cami ile hamam sayısı arasında bir ilişki kurulacak olursa (VI./XII. Asırda) Dımaşk'ta bulunan hamamlar hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Buna göre her altı camiye bir hamam düştüğünü kabul edersek o dönemde Dımaşk'ta bulunan 248 camiye mukabilen 40 civarında hamamın olduğu ortaya çıkar.[603]

---

[600] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s.**770-771
[601] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.XIV, s.390.
[602] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.851.
[603] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.851.

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, Halep'te hamam yaptırdığına dair elimize bir ipucu geçmemiştir. Buna karşılık onun Dımaşk'ta "Yeni Hamam"[604] ile "Bimaristan Hamamı" adlarını taşıyan iki hamam yaptırdığını biliyoruz. Bunlardan ikincisine "Nureddin Hamamı" da denilmekleydi.[605] Belki de bu ikincisi onun, 567 (1172) yılında Hububatçılar Çarşısı (Sûku'l-Buzûriyyîn)'nda ya da Buğday Pazarı (Sûku'l-Kamh)'nda inşa ettirmiş olduğu hamam idi. Bu hamam, 1940 yılında bile işletilmekteydi. Daha sonra işe sabun fabrikasına dönüştürülmüştür[606]. Sultan, ayrıca Küçük Kapı (Bâbu's-Sağîr) yakınındaki Derbu'n-Nahle'de bulunan bir hamama da vakıflar ayırarak onun da yaşamasını sağlamıştır [607]. Her hamamda beş kişi çalıştığına göre o sıralarda bulunan bu 40 civarındaki hamamda 200 şahsın çalışmakta olduğu söylenebilir [608].

Sultanın, büyük ve o ölçüde yararlı olan bu hizmetleri güzel bir örnek olmuş; bu durum, kısa zaman içinde hamamların alabildiğine çoğalıp yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim sultanın ölümünden bir müddet sonra, yaklaşık olarak H. 7. yüzyılın başlarında, Şam'da yüz hamam ve hepsinin suyu bulunan kırk küsür tuvalet vardı. Bunlar her yerde Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eserleri olarak görülüyordu [609]. Bunlardan bir kısmı hükümdarın adına yapılan eserler olsa bile, rakamın büyüklüğü, bu alandaki çalışmaların baş döndürücü bir hızla sürdürüldüğünü göstermektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, belki de 557 (1162) yılında veya bu tarihten biraz sonra Medine-i Münevvere'de Mescid'in kıble yanına düşen kısmında, iç surun içinde ve sura bitişik bir hamam yaptırmıştı. Belirtildiğine göre, söz konusu bu eser, o dönemde bu mukaddes şehirde var olduğu bildirilen iki hamamdan biriydi[610].

Öte yandan, sultanın, yine Medine-i Münevvere'de birtakım sebiller yaptırmış olduğunu, yine aynı kaynağın değişik sayfalarından edindiğimiz bilgilerden öğreniyoruz[611]. Kaleler ve surlar konusunda da görüleceği üzere, hükümdarın Uhud'daki suyun çıkarılmasına varıncaya kadar birçok hizmetin yerine getirilmesini

---

[604] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c. XIV, s.390.
[605] İbnu Şeddâd,İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c**.** II, s.120
[606] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.852.
[607]İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c. II, s.299; krş., Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.851
[608] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.852.
[609] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı,** c.I, İstanbul-1972,s.102. s. 109.
[610] es-Semhûdî,(Ali b. Abdillah b. Ahmed el-Haseni 911/1556), **Resailun fi Tarih'l-Medine,** nşr. Hamed el-Casir, Beyrut 1402,s.51
[611] es-Semhûdî,(Ali b. Abdillah b. Ahmed el-Haseni 911/1556), **Resailun fi Tarih'l-Medine,** nşr. Hamed el-Casir, Beyrut 1402, s.45.47.56.

emretmesi, onun bu mukaddes şehirde bu sayılanlardan daha başka eserler yaptırmış olabileceğini göstermektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin büyük şehirlerdeki su şebekelerini yeniden ele alıp düzene sokması, yalnız halkının rahatını düşündüğü için değil, onun Allah ve din sevgisinden geliyordu. Sultan, yine bu maksada umumi çeşmeler yaptırarak, camilerin ve hamamların gereken suyunu temin ederde [612] gerçek anlamda bir teşkilatçı olduğunu gösterdiği gibi bu örnek davranışlarıyla dindarlığının samimiyetini de kanıtlamış oluyordu.

Şüphesiz ki Sultan Nureddin Mahmud b.Zengî, ülkesinin birçok yerinde hizmete soktuğu çeşidi kurumlar yanında daha birçok sebil yaptırmıştı. Ancak kaynaklarımızda bu hususu aydınlatacak çok fazla bilgilere ulaşamadığımızdan dolayı yer veremedik.

2.3.7. Hamamlar ve Sebiller

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, İslâm medeniyeti ve kurumları adına akla gelen hemen her eseri ya yeniden kurmuş ya da var olanları en iyi şekilde geliştirip halkın hizmetine sunmuştur. Suriye ve Mısır bölgelerinde ortaya çıkan hamamların hizmete sokulması da yine böyle olmuştur. Hamamlar, sözü edilen bölgelere ilk defa Musul'dan geçmiş bulunmaktadır. Bu kurumların adı geçen şehirden buralara aktarılması yine Nureddin Mahmud b. Zengî**'**nin hizmet halkalarından bir başkası olarak kaydedilmektedir**[613]**.

Bu sahanın büyük isimlerinden biri olan el-Kalkaşandî'nin bu rivayetine dayanarak diyebiliriz ki, her şeyden önce bir temizlik dini olan İslâmiyet'in, vazgeçilmez eserlerinden biri olan hamamlar Suriye'de ilk kez Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından kurulmuş ve daha sonra da yine onun etkisiyle buradan Mısır'a intikal etmiştir. Böylece bu hayırlı hizmeti her iki bölgede yaygınlaştırma şerefi de yine bu büyük İslâm ve Türk Sultanı Nureddin Mahmud b. Zengî'ye nasip olmuştur.

Sultan Nureddin Mahmud b.Zengî, bir yandan cihad bayrağını elinden düşürmeyip Haçlılarla amansız bir mücadele verirken, bir yandan da ülkesinde başlattığı çok yönlü bayındırlık çalışmalarını aralıksız sürdürmekteydi.

İslâm toplumunda günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası durumunda olan hamamların, gerek Halep'te ve gerekse Dımaşk'ta kurulması için uygun ortam

---

[612] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**. 853
[613] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **age,** c.XIV, s.390.

bulunmaktaydı. Her iki kentteki düzenli su şebekesi, bu temizlik ve sağlık tesislerinin kurulup geliştirilmesi için çok elverişliydi[614]. Ancak, bugüne değin Suriye hamamları hakkında düzenli bir çalışma yapılmadığından Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde, bu bölgedeki hamam sayısı hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bununla birlikte cami ile hamam sayısı arasında bir ilişki kurulacak olursa (VI./XII. Asırda) Dımaşk'ta bulunan hamamlar hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Buna göre her altı camiye bir hamam düştüğünü kabul edersek o dönemde Dımaşk'ta bulunan 248 camiye mukabilen 40 civarında hamamın olduğu ortaya çıkar.[615]

Sultan Nureddin Mahmud b.Zengî, Halep'te hamam yaptırdığına dair elimize bir ipucu geçmemiştir. Buna karşılık onun Dımaşk'ta "Yeni Hamam"[616] ile "Bimaristan Hamamı" adlarını taşıyan iki hamam yaptırdığını biliyoruz. Bunlardan ikincisine "Nureddin Hamamı" da denilmekleydi.[617] Belki de bu ikincisi onun, 567 (1172) yılında Hububatçılar Çarşısı (Sûku'l-Buzûriyyîn)'nda ya da Buğday Pazarı (Sûku'l-Kamh)'nda inşa ettirmiş olduğu hamam idi. Bu hamam, 1940 yılında bile işletilmekteydi. Daha sonra işe sabun fabrikasına dönüştürülmüştür[618]. Sultan, ayrıca Küçük Kapı (Bâbu's-Sağîr) yakınındaki Derbu'n-Nahle'de bulunan bir hamama da vakıflar ayırarak onun da yaşamasını sağlamıştır [619]. Her hamamda beş kişi çalıştığına göre o sıralarda bulunan bu 40 civarındaki hamamda 200 şahsın çalışmakta olduğu söylenebilir [620].

Sultanın, büyük ve o ölçüde yararlı olan bu hizmetleri güzel bir örnek olmuş; bu durum, kısa zaman içinde hamamların alabildiğine çoğalıp yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim sultanın ölümünden bir müddet sonra, yaklaşık olarak H. 7. yüzyılın başlarında, Şam'da yüz hamam ve hepsinin suyu bulunan kırk küsür tuvalet vardı. Bunlar her yerde Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eserleri olarak görülüyordu [621]. Bunlardan bir kısmı hükümdarın adına yapılan eserler olsa bile, rakamın büyüklüğü, bu alandaki çalışmaların baş döndürücü bir hızla sürdürüldüğünü göstermektedir.

---

[614] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.851.
[615] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.851.
[616] el-Kalkaşandi, Ahmed b.Ali, **Subhu'l-A'şafi Sınaati'l-İnşa',** Kahire-1383(1692), c. XIV, s.390.
[617] İbnu Şeddâd,İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c**.** II, s.120
[618] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.852.
[619]İbnu Şeddâd, İzzuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. İbrahim (684/1285), **el-Alakau'l-Hatire fi Zikri Umerai'ş-Şam ve'l-Cezire,** nşr.,Sami ed-Dehhan,Dımeşk1375 (1965), c. II, s.299; krş., Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.851
[620] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.852.
[621] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı,** c.I, İstanbul-1972,s.102. s. 109.

Nureddin Mahmud b.Zengî, belki de 557 (1162) yılında veya bu tarihten biraz sonra Medine-i Münevvere'de Mescid'in kıble yanına düşen kısmında, iç surun içinde ve sura bitişik bir hamam yaptırmıştı. Belirtildiğine göre, söz konusu bu eser, o dönemde bu mukaddes şehirde var olduğu bildirilen iki hamamdan biriydi[622].

Öte yandan, sultanın, yine Medine-i Münevvere'de birtakım sebiller yaptırmış olduğunu, yine aynı kaynağın değişik sayfalarından edindiğimiz bilgilerden öğreniyoruz[623]. Kaleler ve surlar konusunda da görüleceği üzere, hükümdarın Uhud'daki suyun çıkarılmasına varıncaya kadar birçok hizmetin yerine getirilmesini emretmesi, onun bu mukaddes şehirde bu sayılanlardan daha başka eserler yaptırmış olabileceğini göstermektedir.

Nureddin Mahmud b.Zengî'nin büyük şehirlerdeki su şebekelerini yeniden ele alıp düzene sokması, yalnız halkının rahatını düşündüğü için değil, onun Allah ve din sevgisinden geliyordu. Sultan, yine bu maksada umumi çeşmeler yaptırarak, camilerin ve hamamların gereken suyunu temin ederde [624] gerçek anlamda bir teşkilatçı olduğunu gösterdiği gibi bu örnek davranışlarıyla dindarlığının samimiyetini de kanıtlamış oluyordu.

Şüphesiz ki Sultan Nureddin Mahmud b.Zengî, ülkesinin birçok yerinde hizmete soktuğu çeşidi kurumlar yanında daha birçok sebil yaptırmıştı. Ancak kaynaklarımızda bu hususu aydınlatacak çok fazla bilgilere ulaşamadığımızdan dolayı yer veremedik.

2.3.8. Hanlar, Kervansaraylar, Yollar ve Köprüler

Nureddin Mahmud b. Zengî, ülkesinin her yanında hızlı bir imar faaliyetine girişerek, hâkim olduğu şehir ve kasabaları bayındır bir duruma getirmiştir. Kaynaklarımızda herhangi bir yer gösterilmemekle birlikte, onun yollar üzerinde çok sayıda hanlar yaptırdığı yazılıdır.[625] Sultan yollarda yaptırdığı bu hanlar sayesinde, gerek kendi halkının ve gerekse tacirlerin ve yolcuların can ve mal güvenliğini sağladığı gibi onların soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, fırtınadan ve buna benzer birtakım tabii afet

---

[622] es-Semhûdî,(Ali b. Abdillah b. Ahmed el-Haseni 911/1556), **Resailun fi Tarih'l-Medine,** nşr. Hamed el-Casir, Beyrut 1402, s.51

[623] es-Semhûdî,(Ali b. Abdillah b. Ahmed el-Haseni 911/1556), **Resailun fi Tarih'l-Medine,** nşr. Hamed el-Casir, Beyrut 1402, s..45,47,56.

[624] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**. 853

[625] Ebû Şâme, **a.g.e.,** s,233 ; İbnu Kesir, **el-Bidâye,** c.XII, s. 281; İbnu Haldun, **Tarihu İbnu Haldun(Kitabu'l İber ve Divanu'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabî ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-Sultan'l-Ekber)Musseetu'l-E'lemi li'l Matbuat,** Beyrut 1391(1971), c.V, s.252; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb,** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c.IV, s.228; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390(1970), c.VIII, s.46.

ve güçlüklerden kurtulup rahat etmelerini mümkün kılmıştır.[626]Bu suretle yolcuların güvenlik içinde gecelemeleri, ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmış oluyordu. Bu hanlar, yalnız yollar üzerinde değil, şehirlerde de bulunuyordu.[627]Bazı kaynaklarda onun kervansaraylar yaptırdığı da kaydedilmektedir.[628] Bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşamadığından kesin bir hüküm serdetmek mümkün değilse de her alanda baş döndürücü çalışmalara girişen Sultanın kervansaray yapımını bir kenara bırakması düşünülemez.

Sultan, yalnız yollar üzerinde ve şehirlerde hanlar yaptırmakla kalmamış; gerçek anlamda yol güvenliğini de sağlamıştır. Nitekim birçok kaynakta yer aldığına ve daha önce de belirtildiğine göre o, hacılara saldırmasınlar diye badiye Araplarına bol miktarda iktalar vermiştir.[629]Bu dönemde yine hükümdar tarafından çeşitli yerlerde köprüler yaptırıldığı, Halep caddelerinin genişlettirildiği görülmektedir.[630] Sultan, Dımaşk'ı aldıktan sonra orada da yaya yollarını genişletmiş, üzerinde kaldırımlar yaptırmıştır. Aynı şekilde çarşı ve pazarı da daha düzenli ve geniş bir duruma getirmiştir.[631]

Görüldüğü gibi, Haçlı savaşlarının, ardı arkası kesilmemesine rağmen, özellikle Nureddin Mahmud b. Zengî ve onun ardından işbaşına gelen Selahaddin Eyyubi dönemleri başta olmak üzere, gerek Zengîler ve gerekse Eyyûbîler zamanında Suriye bölgesi en parlak devrini yaşamıştır[632].

2.3.9. Adalet Konağı (Daru'l-'Adl)

Çeşitli vasilerle de gördüğümüz gibi bu büyük İslam hükümdarlarının hepsi birer adalet sembolü olan değişik unvanları bulunmaktaydı. Onun bütün müelliflerce bilinen el-Meliku'l-Âdil'den ayrı olarak "el-Âlim" ve "el-Ârif" unvanları da vardı. Elisseeff'e göre, söz konusu hükümdarın "el-Âdil" unvanı, önceleri üçüncü sırada bulunurken Dımaşk'ın alınmasından sonra birinci sıraya gelmiş; yukarıda kaydedilen diğer ikisi ise ikince ve üçüncü derecede kalmışlardı. İşte bu tarihten sonra bu "Âdil" unvanı onun en belirgin niteliği olan adaletini yansıtan değişmez bir soyadı yerine geçmiş

---

[626] İbnul-Esîr, s.171; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s., 316.
[627] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.s., 316.
[628] M.Fuat Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul-1983, s. 225.
[629] îbnu Kesir, c. XII, s.278; İbnul-İmâd. **Şeceretü'z-Zeheb,** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c. IV, 228; ez-Zırıklı, c. III. 46.
[630] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz. c.I, s.5.
[631] İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.278.
[632] P.Hitti, **age,** c.II, s.780.

bulunmaktaydı[633]. Onun İslam dininin gerçek anlamda anlaşılıp gönüllere nakşedilmesi için baş döndürücü bir hızla yaygınlaştırmaya çalıştığı din ve ilim kurumları eşine çok az rastlanan dindarlığın ve adalete olan aşırı ölçüdeki düşkünlüğünün bir sonucuydu. Bu büyük İslam ve Türk hükümdarı, Abbasi halifelerinden sonra kendini her alanda yetkili ve vazifeli sayıyordu.

Nitekim onun Müslümanların emiri ve halifenin yardımcısı anlamında "Nasır'u Emiri'l-Mu'minin" unvanını kullanması[634], bu gerçeğin çok manalı bir yönünü daha ortaya koymaktadır ki, yalnız bu husus bile Sultanın İslam dünyasındaki konumunu göstermeye yetecek bir nitelik taşımaktadır.

Yine Elisseeff'in belirttiğine göre bu unvanlar zincirine 551 (1156) yılından sonra yeni halkların eklenmesi onun adalete olan tükenmez aşkını ve düşkünlüğünü göstermektedir. Buna göre o, *"dünyada adaleti diriltene, delillerle hakkın ortaya çıkmasına yardım eden ve zulmedenlerden ve zulme uğrayanların haklarını alan"* dır ki, bu sonuncu unvan, "yapılan haksızlıkları ortadan kaldırma" diye de bilinen "zulme uğrayanlara bakmak" manasındaki kurumuna da bir işaret sayılmaktadır.[635]

İşte Nureddin Mahmut b. Zengî, gerçekten saygı gösterilmesi gereken bu üstün adalet anlayışının bir sonucu olarak, İslam'ın çok eski dönemlerden beri, onun kamu hukuku düzeninde hayata geçirilmiş olan, değişmez ve net kaidelerle sınırlı olmayan,[636] ancak dinin genel esaslarına uygun bir biçimde davaları çözen yüksek derecedeki Mezalim Mahkemelerinin devamını sağlamak gayesiyle *"Adalet Konağı"* adını verebileceğimiz Daru'l-Adl'i kurmuştur. Daha önce hiçbir İslam ülkesinde belli ve sürekli bir yeri olmayan bu kurumu, ilk kez Daru'l- Adl adıyla resmi bir binaya kavuşturan[637] bu büyük İslam ve Türk hakanı Nureddin Mahmut b. Zengî, olmuştur.

Böylece bu hükümdar, halkın şikâyetlerini dinleyip davalarını çözüme kavuşturmak için bir adalet binası yaptırma suretiyle İslam kurumlarına yepyeni bir müessese daha kazandırmış oluyordu. Yukarıda da kısaca işaret edildiği gibi, her ne kadar İslam devletlerin de, ilk dönemlerinden başlamak üzere, mevcut kadıların

---

[633]Nikitia Elisseeff, **age,** c.III**, s**.842-843; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.110;
[634] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.843.
[635] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.844.
[636] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.844.
[637] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.404; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz c. I, s. 8; İbnu'l-İmad, Ebu'l Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. (1089/1679) **Şezeratu'z-Zehep fi Ehbari Men Zeheb, Daru'l Mesire**, Beyrut 1399 (1979) c. IV, s. 229; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s. 373

bakamadığı davalara bakmak ve halkın yakınmalarını dinlemek gayesiyle Mezalim Mahkemeleri kurulmuş ise de, bunların belirli bir binaları bulunmamaktadır.[638]

İslam döneminde *"en-nazar fi'l-mezalim"* diye bilinen Mezalim Mahkemelerin Cahiliyet Devri'nde bir çekirdeğin bulunduğunu görmekteyiz. O dönemde, el-As b. Vail ile Zebidli bir kişi arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlık üzerine, Mekke'den Kureyşlilerin ileri gelenleri, Abdullah b. Cud'an'nın evinde toplanarak, Hz Peygamber(s.a.v.)'in de bulunduğu *"Hilfu'l Fudul"* adı verilen bir kurum oluşturmuşlardı.[639] Öyle anlaşılıyor ki daha önce Cerhum Kabilesi'nden birinin adı *"fadl"* olan üç kişinin, zulmeden kimsenin karşısında zulme uğrayana yardım etmek gayesiyle kurdukları, *"Fadılların Yemini"* anlamındaki teşkilatın[640] hatırasına olan saygının bir sonucu olarak bu kuruma "Hilfu'l Fudul" ismi verilmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, biri Halep ve diğeri de Dımaşk'ta olmak üzere iki adalet konağı (Daru'l-'Adl) yapmıştır. Elisseeff, onun bu kurumları, Abbasi halifesinden Suriye üzerindeki yönetim yetkisini aldıktan sonra inşa ettirdiğini belirtmekte ve bu durumun, kendisinin kanuni hükümdarlık yönünü açıklar nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.[641]Onun, bir hükümdarın vazifelerinden olan adalet konusunda gösterdiği hassasiyet, Dımaşk Daru'l-'Adl'ini yaptığı tarih olan 549 (1154) yılında kendisinin Abbasi halifesi tarafından el-Meliku'l-'Âdil unvanıyla taltif edilerek mükâfatlandırılmasına vesile oldu[642].

Nureddin Mahmud b. Zengî, çok daha erken bir dönem olan iktidara gelişinden hemen iki yıl sonra Halep Kalesi'nin altında, hendeği yanı başında, eski Hankah (Hankah-ı Kadim)'a bitişik bir Adalet Konağı (daru'l-'adl) inşa ettirmiştir[643]. Bu bina hemen hemen hükümdar konağının bitişiğinde bulunuyordu. Adaletli şahitler bu binanın kapısının önünde küme halinde bulunuyorlardı. Onların gelip gittikleri yola, *"Âdil*

---

[638] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.845.

[639] Bu hususta geniş bilgi için bkz., İbnu Kesir, es-Siretu'n-Nebeviyye, nşr., Mustafa Abdulvahid, Beyrut 1391 (1971), c.I, s.257-262; H.İ.Hasen ve A.İ.Hasen. s.274 Bu son kaynakta, Cahiliyet Döneminde Arapların bu kurumu, İranlardan almış olabilecekleri kaydı varsa da, bu hususu yukarıdaki rivayete dayandırmanın daha doğru olacağını belirtmemiz gerekir.

[640] İbnu Kesir, **es-Siratü'n-Nebeviye**, c. I, s.260-261.

[641]Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s.845; M.K. Setton, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri, çev, Kazım Yaşar Kopmaran, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.

[642] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s.845; M. K. Setton, a.g., **makale**

[643] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s.845

Şahitler Caddesi" anlamına gelen *" Derbu'l-'Udul"* denmekteydi, bugün burası "Suku'd-Derb" olarak bilinmektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, 549 (1154) yılında Dımaşk'ı aldıktan sonra burasını, ülkesinin başkenti yapmaya karar vererek orayı da, ileride görüleceği üzere çeşitli kurumlarla süslemeye başladı. O, Halep'te olduğu gibi Dımaşk'ta da bir adalet sarayı inşa etmeye karar verdi. Kaynaklarımız bu binanın yapılışı sebebini aşağıdaki hadiseye bağlamaktadırlar:

Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk'ı aldıktan sonra uzun müddet orada kaldığı sırada kendisiyle birlikte bir kısım emirleri de orada bulunuyordu. Bunlar arasında, onun en büyük komutanlarından biri olan Esededdin Şirkuh da vardı. Bu komutana bağlı bazı emirlerin, subayların halka zulmetmeleri sebebiyle şikâyetler artmış; kadı Kemaleddin eş-Şehrezuri cesaret edip Şirkuh'u mahkemeye çağıramamıştı. Bununla ilgili haberler Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kulağına gelince hemen bir Adalet Konağı'nın yapılmasını emretmişti. Bu durumun manasını kavrayan büyük kumandan Şirkuh, kendisine bağlı emirleri toplayarak "Biliniz ki Nureddin Mahmud b. Zengî, bu binayı benim sebep olduğum hadiseler üzerine yaptırmaktadır. Öyle olmazsa Kemaleddin'in önüne çıkmaktan kaçınan kim olabilir? Allah'a yemin ederim ki, içinizden birinizin sebebiyle Adalet Konağı'na çağırılırsam o kimseyi mutlaka asarım. Gidiniz kiminle aranızda bir anlaşmazlık varsa hallediniz." dedikten sonra devamla:

"Allah'a yemin ederim ki bana göre, elimden bütün varımın çıkması, Hükümet Konağı'nda, benimle halktan bir kişi arasında ortaya çıkan bir meselenin halledilmesine değin, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bana asi, zalim gözüyle bakmasından daha iyidir." şeklinde konuşarak onlara karşı bir çıkış yapmıştı. Bunun üzerine Şirkuh'un subayları hemen halkla olan meselelerini halletmişlerdi. Adalet Konağı'nın yapımı bitirilince Nureddin Mahmud b. Zengî, davalara bakmak üzere orada oturmuş; ancak, mahkemeye onunla ilgili bir şikâyet gelmemişti. Hadiselerin seyrinden haberdar olan Nureddin Mahmud b. Zengî, "Allah'a şükürler olsun ki arkadaşlarımız huzurumuza çıkmadan aralarındaki anlaşmazlıkları kendiliklerinden hallediyorlar." diyerek memnuniyetini belirtmişti[644].

Sultanın Dımaşk'ta yaptırdığı, bu Adalet Konağı, kalenin güneyinde bulunuyordu. Selahaddin iş başına geldikten sonra Dâ-ru'l-'Adl'i yeniden, ele alarak

---

[644] İbnu'l-Esir, **El-Bahir**, s.168; Ebu Şame, **Kitâbu'r – Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c. I, s. 8; ayrıca bkz. **Ahmed Cevad Paşa, Yarih-i Cevdet**, İstanbul 1976, c.I, s.72-73

ona yeni binalar ekledi ve böylece ortaya çıkan bu yapılar topluluğu "Daru's-Sa'âde" adını aldı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ve onun ardından Selahaddin'in kurduğu bu müesseseler, Halep Adalet Konağı gibi bugüne değin varlıklarını sürdüremeyerek yok olmuşlardır[645].

Mezalim mahkemelerinin devletin başkentinde kurulduğunu görüyoruz. Nitekim konumuz olan Nureddin Mahmud b. Zengî, Adalet Konağı'nı, önce Halep'te, Dımaşk'ın alınmasından sonra da ikinci başkent olan bu şehirde kurmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengî'den sonra iş başına gelen Eyyûbiler döneminde Kahire'de de bir Dârul-'Adl daha yapılmıştı.[646] Bunu, bu sultanın oğlu el Meliku'z-Zâhir (582-613/1186- 1216)'in Halep'te inşa ettirdiği Daru'l-'Adl takip etmiş bulunuyordu[647]. Daha sonraları Memluklar döneminin devlet kurumları arasında görülen Mezalim Divanı veya Daru'l-Adl de[648], Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, ilk olarak kurduğu Daru'l-'Adl'ın devamından başka bir şey değildi. Bütün bunlar, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adalet hususunda hayırlı bir çığır açtığını ve kendinden sonraki İslâm hükümetlerine, örnek alacakları kurumlar bıraktığını gösterir.

Bu kurumlar, günümüzdeki Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek yargı organlarını andırıyorlardı. Bu mahkemeler, her zaman vazife başında bulunan kadıların bakamayacakları anlaşmazlıkları çözmek için kurulmaktaydılar. Halk ile büyük emir, komutan, vergi tahsildarları gibi yüksek dereceli devlet memurları ve daha başka birtakım etkili kişiler arasında ortaya çıkan davaları, mevcut kadıların çözüme kavuşturmalarının imkânsız olduğu durumlarda bu mahkemeler devreye girmekteydi. Ayrıca, iki taraftan birinin ya da her ikisinin, kadının aralarında adaletle hükmedeceğine inanmamaları halinde de Daru'Adl'e başvurulurdu[649]. Bu sebeple bu mahkemelerdeki davalara, halife, hükümdar ya da Fatımilerde olduğu gibi ilk zamanlarda başkadılar, daha sonra da hükümdarlık yetkisini kullanan vezirler bakarlardı[650]. Gazneliler, Zengîler ve Memlukların iş başında bulundukları dönemlerde bu anlaşmazlıklarda özellikle

---

[645] Daha geniş bilgi için bkz.,Nikitia Elisseeff, **age,** c.III , s.846
[646] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s. 373.
[647] Ebû Şâme, **Terâcimu Ricâlil-Kameyn,** 64; İbnul-Adîm (Buğyetu't-Ta- leb'den Seçmeler), s.188.
[648] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.290.
[649] Bu hususta geniş bilgi için bkz,, Hasan İbrahim Hasen ve Al Hasen, **en-Nuzum'l-İsla-miyye**, s.294-295; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, 10; Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s. 845.
[650] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.295; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, s.373; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s. 230-231.

hükümdarlar başkanlık etmekteydiler[651]. İşte bu yüksek mahkeme aracılığı ile iktidar yolsuzluklarının önüne geçilebiliyordu. Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, söz konusu olan bu Daru'l-'Adl'i kurmak suretiyle, bu kuruma daha önce yitirmiş olduğu ehemmiyetini yeniden kazandırdı[652].

Adalet Konağı'nda resmî olarak sultanın ve emirlerin yeri birbirinden ayrıydı[653]. İbnu Kesîr ve ona dayanarak Elisseeff, bu kurumda bakılan davalarda başkadıdan ayrı olarak dört mezhebin temsilcilerinin de bulunduğunu kaydetmektedir[654]. İbnu Kesîr, yine diğer mezheplerden fıkıhçıların ve müftülerin de bu mecliste bulunduklarım belirtmektedir[655]. Bu dört mezhebi temsil eden müftü ve fıkıhçılar, aynı zamanda kadılık niteliğini de taşıyan bilginlerdi. Eyyûbîler döneminde aynı usule uyulduğuna bakılırsa,[656] bu geleneğin Nureddin'in zamanından beri aynı şekilde sürdürüldüğü anlaşılır.

Adaleti her şeyin üstünde tutan el-Meliku'l-'Âdil, Dımaşk Adalet Konağı'nda, yanında başkadısı, kadılar ve fıkıhçılar olduğu halde salı ve çarşamba günleri olmak üzere haftada iki gün oturup davalara bakmaktaydı [657].

Onun Adâlet Konağı'nda haftada dört gün oturup davalara baktığını belirten kaynaklar da yok değildir[658]. Konumuz olan bu hükümdarın Adâlet Konağı'nda belirtildiği şekilde âdet haline getirdiği oturumlar bir adâlet meclisi niteliği taşımakta ve orayı kendisi idare etmekteydi[659]. Daru'l-'Adl'in hukukî gündemi, danışma salonunda hemen hükümdara sunuluyordu. Bu oturumlarda verilen kararların üstün nitelikli tanıkları olan "Şuhüdu'l-Udûl" yanında yine tanınmış belli başlı fıkıhçılar da bulunuyordu. Bu mahkemede avukatlar bulunmazdı. Herkes kendi davasını kendisi

---

[651] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984, 10.
[652] Nikitia Elisseeff, age, c.III , s. 845.
[653] Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet,** İstanbul-1976, s.1,72.
[654] İbnu Kesir, **el-Bidâye ne'n-Nihaye, Beyrut-1966,** c.XII. s.278; Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.845; Ahmet Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiya ve Tevari'l-Hulefa,** İstanbul-1976, c.I, s.72.
[655] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984**,.,** s.373.
[656] İbnuİ-Esîr, **el-Bâhir**, 168; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 8; Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.845; M.K. Setton, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri, çev, Kazım Yaşar Kopmaran, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.
[657] İbnuİ-Esîr, **el-Bâhir**, s.168; Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 8; Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.845; M.K. Setton, **Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Faaliyetleri,** çev, Kazım Yaşar Kopmaran, **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Ankara Ü. D. Ve T.CF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1986, c.IV. 6.ve 7. Sayılar, s.507.
[658]Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn ,,** Beyrut, tarihsiz. c. I, s. 13; İbnul-'Imad, c.IV, s.229; ez-Zehebî, Şemseddini Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, **Siyeri A'lâthi'n-Nubelâ,** nşr., Şuayb el-Amavût ve Muhammed Nu'aym el-Araksûsî, Müessesetu'r-Risâle, Beyn1405 (1985), c.XX, s.536
[659] İbnu Kesir, **el-Bidâye ne'n-Nihaye, Beyrut-1966,** c.XII. s.278.

sunardı. Burada verilen kararlar, şahitlerin açıklamalarına ve ortaya konulan delillere dayanıyordu. Verilen kararları temyiz etmek söz konusu değildi; ancak her zaman başka hâkimlerin önüne çıkma imkânı vardı[660]

Adâlet Konağı'nda önceden belirlenen, haftanın bazı günlerinde, yine fıkıhçılar yanında bulunduğu halde yaşlıların, güçsüzlerin kendisine kadar ulaşabilmeleri ve çözemedikleri bazı güç meseleleri oradaki fıkıhçılara sorup öğrenebilmelerini sağlamak için, kapıcıların ve haciplerin aradan çıkarıldığı[661] şeklinde bazı bilgiler veriliyorsa da bu hususun bütünüyle kabul edilmesi güçtür. Nitekim İbn-u Kesir, bu hususi zamanın salı günü olduğunu kaydetmekle kalmamakta, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Müslüman olsun Gayr-i Müslim olsun, dileyen herkesin kendisine ulaşabilmesini ve davalarına bakılabilmesini temin etmek üzere mescitte oturduğunu kaydediyor[662].

Burada sözü edilen mescit, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk Kalesi içinde, direkler üzerine yaptırdığı, sonraki dönemlerde, bu çeşit mescitlere örnek olması gereken, minaresi, imamı, müezzini ve vakıfları bulunan "Köşk Mescidi" olmalıdır[663] . Müslüman olmayanların da içinde bulunduğu her sınıftan insanın serbestçe huzuruna çıkabilmesinin mümkün olduğuna bakılırsa, bu mescidin, kale içinde, güvenliği sağlanmış olan adı geçen mescit olması gerekir. Bu açıklamalar Adâlet Konakları'nın, daha çok devlet adamlarıyla halk arasında geçen davalara bakmak maksadıyla kurulduğu şeklindeki bilgilerimizi de destekliyor.

Bu sebeple, bu kurumları, her davanın bakıldığı yerler olarak değil, onları, birer yüksek mahkeme olarak düşünmek gerekir. Diğer taraftan herkesin bu mahkemelerde hakkını aramaya kalkışması, onların, kendilerinden beklenen hizmetleri yapmalarına engel teşkil ederdi. Bu bakımdan, dileyen herkesin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin huzuruna çıktığı, davalarını anlattığı ve çözemedikleri meseleleri oradaki fıkıhçılara sordukları yerin Daru'l-'Adl'den başka bir yer veya mescit olması akla daha uygun düşmektedir. Nureddin Mahmud b. Zengî'den sonra Selahaddin el- Eyyûbî'nin de, Dımaşk'ta bulunan bu Adâlet Konağı'nda defalarca oturup adâlet ettiği kaydediliyor[664]

---

[660] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c. III, s.845-846.; Bahaeddin Kök, **age,** s. 48-101.

[661] İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb,** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c.IV, s.229.

[662] İbnu Kesir, **el-Bidâye ne'n-Nihaye,** Beyrut 1966, c.XII. s.278.

[663] Köşk Meicidi hakkında bkz., îbnu Şeddâd, îzzeddin Ebû Abdülah Muhammed b. Ali b. İbrahim, **el-Alfikul-Hatîre fî Zikri Umerfii'ş-Şam vel-Cezire,** nşr, Sami ed-Dehhân, **el-Ma'hedül-Fransî li'd-Dıâseti'1-Arabiyye,** Dımaşk 1375 (1956), 103-104; İbnu Kesîr, **el-Bidaye**, c.XII,s.278.

[664] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn**, Beyrut tarihsiz, c. I, s. 252.253.

ki, herhalde o dönemde de hükümdarın bulunduğu bu davaların, günlük davalardan çok, mühim davalar olması gerekir. Çünkü bu Sultan, her konuda olduğu gibi adalet hususunda da Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yolundan ayrılmamıştır.

Adâleti böylesine yaygınlaştırmış olan Nureddin Mahmud b. Zengî, yalnız bu kurumları açmakla yetinmemiş, onların düzenli bir tarzda işleyişini de sağlamıştır. Hüküm verdiği zaman da İslâm'ın esaslarını bütünüyle tatbik etmiştir. O bu hususta da kadılarına örnek olabilecek bir yol tutmuş; haksızlığa uğrayan kimsenin adı şanı ne olursa olsun bu mahkemeler kanalıyla onun hakkını mutlaka almıştır. Bizzat kendisinin mahkeme önüne çıkması iyi bir örnek teşkil etmiş ve onun bu davranışı özellikle idareciler üzerinde etkili olmuştur.

2.3.10.Nureddin Mahmud Dönemi Kültür ve İlim Adamlarından Bazları

a) Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Müflih (Ebu'l-Hüseyin Et-Trâbulusî): Zengîler devri şairlerinden olan Trabluslu Ebu'l-Hüseyin Ahmed (1099/1100-1153), Halep, Dımaşk ve Bağdad'da ikâmet etmiş olup, devrin melik, emir ve ileri gelenlerini çok ağır bir dille yermiştir. Devrinin çok iyi bir yergi şairi olduğu ve bu sebeble pek çok düşman kazandığı belirtilen İbn-i Münîr, ömrünün son zamanlarını Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetinde geçirmiş ve onu öven güzel şiirler yazmıştır. Nihayet 1153 yılında Halep'te vefat etmiştir[665].

b) Şeyh Ebu'l-Bena b. Muhammed îbn-i Havrânî: Fakih, zâhid, âbid ve faziletli bir kimseydi. *"Kitâbü't-Tenbih"* adında Şafiî mezhebinin fıkhını anlatan bir eseri vardır. H.551 yılında vefat ederek Bâbü's-Sağîr mezarlığına defnedilmiştir.

c) Hibetullah b. El-Fazl b. Abdulaziz b. Muhammed Ebu'l-Kâsım: Hicivleriyle meşhur olan bu zât H.558(l 162-1163) yılı ramazan ayında vefat etmiştir[666].

d) Said b.Sehl b. Muhammed b. Abdullah(Ebu'l-Muzaffer El-Felekî En-Nişabürî):Devrinin ünlü bir bilgini ve kâbiliyetli kâtibi olması dolayısıyla Harezm hâkimi tarafından vezirlik makamına atanmıştır. Daha sonra Oğuz karışıklıkları sebebiyle Suriye'ye gelerek kendisini sofîliğe vermiştir. Bir müddet sonra Dımaşk'a gelip Nureddin Mahmud b. Zengî'nin teveccühünü kazanarak Sumeysâtî ribatına şeyh olarak atanmıştır. Ölünceye kadar burada kalmıştır. Eylül 1165 yılında vefat etmiştir[667].

---

[665]İbnü'l-Adim, Kemâleddin: **Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri**, (Yay. Sevim, Ah), T.T.K., Ankara-1976, s.97-98
[666] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s.242
[667] İbnü'Adim, Kemâleddin: **Buğyat at Talab Fî Tarih Halab**, s.98

e)Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Yahyâ El-Kuraşî Ed-Dımaşkî: 564 (1168-1169) yılının şevval ayında vefat etmiştir[668].

f)Hızır b. Nâsır Ali b. Nasr: Kendisi Erbilli olup Şafiî fıkhı âlimlerinden idi. Bağdad'da Keyya El- Herasî'den ders aldı. Daha sonra Dımaşk'a gelerek burada dersler verdi. H. 569 yılında vefat etti[669].

g)Hafız Ali b. Hâşân b. Hibetullah b. Asakîr Ebu'l-Kâsım Ed-Dımaşkî: Büyük hadis hafızlarından olup muhaddislerin üstadı idi. Sekiz ciltlik "Târîhü'ş-Şam" adlı eseri ile meşhur olmuştur. Kendisinden önceki tarihçilere nispetle eşine az rastlanan tarihçilerdendir. *"Etrafu'l-Kütübi's-Sitte, Eş-Şüyûhü'n-Nübül, Tebyîn-ü Kizbi'i-Müfteri 'Âlâ Ebi'l-Hasan El-'Aşarî"* gibi eserleri de vardır. H.571 yılında vefat etmiş, cenazesi Dımaşk'ta Bâbü's-Sağîr mezarlığına defnedilmiştir[670].

ğ) Muhammed b. Abdullah b. Kâsım Ebu'l-Fadl: Dımaşk Kadı'l-Kudâtı olan bu zât, Kemâleddin unvanıyla anılmaktaydı. Kendisi Şehrezorlu idi. Musul ve Nusaybin'de medresesi vardı. Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında Dımaşk kadılığı yapan bu zât, H. 572 yılında Dımaşk'ta vefat etti[671].

h) Hâşân b. Saîd b. Abdullah b. Bundar b. İbrahim(Ebu Ali Eş-Şâtânî Ed-Diyarbekrî, 1121/1122-1183):Diyarbekirli olup Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nde fıkıh ve hadis dersleri okumuştur. Kendisi Şafii fıkhı âlimi olarak bilinmekle beraber, daha çok şair ve edip olduğu kaydedilmektedir. Atabeg Zengî b. Aksungur'a hizmet etmiş, onun teveccühünü kazanmıştır. Bir müddet Musul'daki Bîmâristan hastanesi ve vakfında yöneticilik yapmıştır. Cemâlüddin Muhammed b. Ali'nin azlinden sonra Halep'e gelip buradan Dımaşk'a geçmiş ve Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetine girmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümü üzerine Dımaşk'tan ayrılmıştır. Daha sonra Selahaddîn-i Eyyûbî'nin hizmetine girmiştir. Kasım/Aralık 1183 yılında Musul'da vefat etmiştir[672].

ı) Dârâb. İsa b. Yezdcerd b. Şehryâr Eş-Şirazî(Ebu'l-Feth El-Farisî, El-Kâtib Abdullah b. Süleyman El-Kâtib):Şirazlı olan Dârâ b. İsa, Halep'te Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetinde Arapça ve Farsça dersleriyle meşgul olmuştur. Daha sonra Nureddin Mahmud b. Zengî onu, Hama'daki İnşâ Divanı'na atamıştır[673].

---

668 İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987,c. XI. s**.**283
669 İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c. XI. s.507
670 İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, İstanbul 1987,c. XI. s.571-518
671 İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1987, c. XI. s.521
672 İbnü'l-Adim, Kemâleddin: **Buğyat at Talab Fî Tarih Halab**, s.99
346 İbnü'l-Adim, Kemâleddin: **Buğyat at Talab Fî Tarih Halab**, s. 100

i) Halep Kadısı Kadi'l-Kudat Ebu'l-Mehâsîn Yusuf b. Râfî b. Temim.

j) Ebu'l-Mehâsîn b. Selâme: ***"Harran Tarihi"*****"ni yazan tarihçidir[674].**

2.3.11.Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ehl-i Sünnet'ten Yana Faaliyetleri

Nureddin Mahmud b. Zengî ülkesinin her yanında adım adım Ehl-i Sünneti yaygınlaştırmaya başlamış; bid'atlara ise ağır darbeler indirmiştir[675]. Halep'te hükümdar tarafından bir yandan bu düzeltme hareketleri yapılırken bir yandan da bazı tedbirlere başvurulduğu görülmektedir. Nitekim Nureddin Mahmud b. Zengî, etkili bir kişi olmasından dolayı Şiilerin o sıradaki reislerinden biri olan İbnu Ebî Tayy'ın babasını bu şehirden sürmüştür.[676]

Halep'te ezanın eski haline çevrilerek düzeltilmesi bu şehrin bir kısım halkını öyle etkilemişti ki onlar, bu konuda eski duruma dönülmesini sağlamak için ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı. Bunun en canlı örneklerinden biri, veliahtlık konusunda üzerinde durduğumuz Nusreteddin'in sebep olduğu hadisedir[677].

2.3.12. Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Bimaristanda Vazife Yapan Meşhur Birkaç Hekim

Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde birinci sınıf sağlık kurumu olan bu bimaristanlarda, o dönemin büyük hekimleri hizmet vermiş ve orada çok sayıda kimse, bu hekimlerin bilgi ve tecrübelerinden en iyi şekilde yararlanarak yetişmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında hastanenin başhekimliğini yapan Ebu'l-Mecd b. Ebi'l-Hakem'den başka, birçok büyük şöhrete sahip olmuş hekimler bulunmaktaydı.

Selahaddin Eyyubi döneminde Müslüman olan ve onun büyük teveccühüne mazhar olan, *'Bustanü'l-Etibbâ'* adlı eserin sahibi Dımaşklı Muvaffakaddin Es'ad b. İlyas b. Cırcıs b. el-Metrân bunlardan biriydi.[678]Tıpla ilgili *'er-Risaletu'l-Kâmile'* ve daha başka eserleri bulunan Hımslı Kemaleddin el-Muzaffer b. Ali'de, Bimaristanda yıllarca hizmet eden bir hekimdi. Bu zat, hekimliğini para karşılığı olarak değil, yalnız

---

[674] İbnü'l Adim, Kemâleddin: **Biyografilerle Selçuklu Tarihi,** (çev. Ali Sevim), 2. Bsk. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1989, s. 163-164

[675] İbnu Kesir, **el-Bidâye ne'n-Nihaye, Beyrut 1966,** c.XII. s.278; İbnul-İmâd, **Şeceretü'z-Zeheb,** Fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut trz, c. IV, s.228; Bahaeddin Kök, **age,** s. 48-101.

[676] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c.I, s.174; Bahaeddin Kök, **age,** s. 48-101.

[677] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn,** Beyrut tarihsiz, c.I, s.109;

[678] Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn min Esâmi'l-Kutubi vel-Funûn,** nşr., Şerafeddin Yaltkaya' ve Rifat Bilge, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1971, c.I, s.243; Hayreddin Ez-Zırıklî, **el-A'lam**, Beyrut (1390/1970), c.I, s.293; Ali el-Kayyim**, Muthafu't-Tıbbi ve'l-'Ulûm 'Inde'l-'Arab,** Dımaşk 1984, s. 13.

sevap kazanmak maksadıyla yapmaktaydı.[679] Bu sağlık kurumunda hizmet yapan hekimlerden biri de Dımaşklı bir tabib olan, ed-Dehvâr diye tanınmış bulunan Abdurrahim b. Ali'dir. Ayrıca Baalbek kadısının oğlu Bedreddin Muzaffer b. Abdurrahman'da, Bimaristanda hizmet eden büyük hekimlerden biriydi. Bu Hekim bütün hekimlerin, kühülcülerin ve cerrahların başkanlığına getirdi. Bu emirden sonra yine onun, bütün hekimlerin başkanlığını yapmak üzere bu vazifesinin yenilendiğini görüyoruz. Söz konusu bu hekimin de tıpla ve diğer ilimlerle ilgili çeşitli eserleri bulunmaktaydı. Onun *"Muferrihu'n-Nefs"* adını taşıyan tıp kitabı Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre, kendi zamanında çok değerli ve faydalı bir eserdi. O, bu kitabı Eyyûbî dönemi emirlerinden ve aynı zamanda önde gelen şairlerinden biri olan Seyfeddin et-Turkmânî (el-Muşidd)[680] için yazmış bulunmaktaydı. Bu zat, yukarıda da belirttiğimiz gibi bimaristanın etrafındaki evleri satın alarak hastaneye eklemişti[681].

Dımaşk'ta tıp ilminde isim yapan ve Bimaristanda ders veren büyük hekimlerden bir diğeri de İbnu'n-Nefis olarak tanınan Alâeddin Ali b. Ebil-Hazm el-Karşî idi. Bu büyük hekim, tıp sahasında o dönemin en üstün bir bilginiydi. Aslı, Maverau'n- Nehir bölgesinde bulunan Karşbeldesine dayanan bu hekim, Dımaşk'ta doğmuş ve Mısır'da ölmüştür. Bütün kitaplarını ve servetini Kahire'deki el-Bimaristanu'1-Mansûri'yevakfetmiştir. Bu tabip Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bimaristanında William Harvey (1657)'den tam üç asır önce küçük kan dolaşımını keşfetmiş bulunmaktaydı. O, büyük bölümünü tıpla ilgili olanların meydana getirdiği çok sayıda eser yazmıştır. Bunlar arasında, İbnu Sina (428/1037)'nın el- Kanun adlı eserinin bir kısaltması olan el-Mûcez, eş-Şâmil ve Hippocrate (M.Ö. 460)'ın [682] Fusûl'ünün şerhi de bulunmaktadır.

---

[679] Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn min Esâmi'l-Kutubi vel-Funûn,** nşr., Şerafeddin Yaltkaya' ve Rifat Bilge, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1971, c.I, s.885, ve c.II, s.1783; Hayreddin Ez-Zırıklî, **el-A'lam**, Beyrut (1390/1970), **c.VIII, s.**164,165; Ali el-Kayyim**, Muthafu't-Tıbbi ve'l-'Ulûm 'Inde'l-'Arab,** Dımaşk 1984, s. 14-15..; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, Mütercim Mehmet Keskin,Çağrı Yayınları, c.XII, s.219

[680] Eyyûbî Dönemi emiri ve şairi Seyfeddin et-Turkmanî için bkz., Bahaeddin Kök, **age,** s. 48-101.

[681] Adı geçen hekim hakkında bkz., Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn min Esâmi'l-Kutubi vel-Funûn,** nşr., Şerafeddin Yaltkaya' ve Rifat Bilge, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1971, c.II, 1772; ez-Zınklî, **a.g.e.,** s. 163-164; Ali el-Kayyim**, Muthafu't-Tıbbi ve'l-'Ulûm 'Inde'l-'Arab,** Dımaşk 1984, s. 15.

[682] Hippocrate için bkz., Îbnu'l-Nedîm, **el-Fihrist**, nşr., **Dâru'l-Ma'rife**, Beyrut 1389 (1978), s.400-401.

[682] İbnu'n-Nefis için Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn min Esâmi'l-Kutubi vel-Funûn,** nşr., Şerafeddin Yaltkaya' ve Rifat Bilge, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1971, c.I, s.1024; Îbnu'l-Verdî, **a.g.e.,** c.II, s.234; Ez-Zırıkli, Hayreddin, **el-A'lam,** Beyrut 1390 (1970), c.V, s.78; Ali el-Kayyim**, Muthafu't-Tıbbi ve'l-'Ulûm 'Inde'l-'Arab,** Dımaşk 1984, s. s.202.

2.3.13.Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî Döneminde Para

İslâm ülkelerinde ilk para basımının Emeviler döneminde gerçekleştiği görülmektedir. Suriye ve Filistin paraları üzerinde geniş bir araştırması bulunan Semir Şemmâ, adı geçen bölgelerin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra buralarda Bizanslıların altın dinar ve feklerinin kullanıldığını kaydetmektedir[683]

Emeviler döneminde Mısır'da üretilen kâğıtlar Rumlara gönderiliyor, onlar da buna karşılık olmak üzere bu devletin tedavüldeki dinarlarının basımını yaparak onların para ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.[684] Bu durum meşhur Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar bu şekilde devam etmiş bulunmaktaydı. Adı geçen halife döneminde, Mısır'da yapılan bu kâğıtlara İslâmî yazılar yazılmaya başlayınca Bizanslılarla Emeviler arasında bir gerginlik baş göstermişti. Bunun üzerine Abdülmelik İslâm paralarının basılmasına karar vermiş; böylece İslâm ülkelerinde ilk defa para basımı adı geçen halife tarafından gerçekleştirilmişti.[685] Semîr Şemmâ'nın belirttiğine göre Emeviler bu işi 74 (693-94) yılında gerçekleştirmişler;[686] neticede Bizanslılara bağımlı olmaktan kurtulmuşlardı. İşte bu tarihten sonra Dımaşk dinarları tedavüle çıkarılmış bulunmaktaydı.[687]

Abdülmelik b. Mervan'ın, yalnız dinar değil dirhem cinsi paralar da bastırmış olduğunu görmekteyiz. Nitekim Ebû Ubeyd, Emeviler para bastırmaya karar verdikleri zaman tedavülde olan dirhemlerden bir kısmının 8, bir kısmının da 4 danik geldiğini gördüler. Bu sebeple onlar bu iki çeşit dirhemin ortalamasını alarak basılacak bu paralatın 6 danik olmasını kabul ettiler. Onlar bu dirhemlerin miskal açısından da değerini bularak her 10 dirhemin 7 miskale tekabül etmesini benimsediler."[688]

İslâm dünyasında ve Anadolu'da kâğıt paranın kullanıldığına dair verilen bilgiler, kırtas kelimesinin yanlış anlaşılmasından ileri gelmektedir. Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî dönemine ait kırtaslar kâğıt para olmayıp gerçekte 1/3 oranında gümüş ihtiva eden bakır dirhemler idi. Selahaddin de, Mısır'ın alınmasından sonra tedavülde bulunan gümüşleri toplatıp erittirmiş ve sultan Nureddin Mahmud b. Zengî

---

683 Semir Şemmâ, **en-Nukûdu'l-İslamiyye Elletî Duribet fî Filistin**, Matbâ'atul-Cumhûriyye, Dimaşk 1400 (1980), s.25; İbnu Kesir, **El Bidaye Ven Nihaye**, c.XII, s.152

684 El-Belâzurî, **Futûhu'l-Buldân,** Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yay. Ankara 1987 s. 342.

685 Semir Şemmâ, **en-Nukûdu'l-İslamiyye Elletî Duribet fî Filistin**, Matbâ'atul-Cumhûriyye, s. 682.

686 Semir Şemmâ, **en-Nukûdu'l-İslamiyye Elletî Duribet fî Filistin**, Matbâ'atul-Cumhûriyye, s. 33.

687 El-Belazurî, **Futûhu'l-Buldân**, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yay. Ankara 1987 s.682. .

688 Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, (224/838)**Kitabu'l- Emval**, Muhammed halil Herras, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406 (1986), s.522.

adına bir çeşit sikke bastırmıştır. Bu kara dirhemler, daha sonra kendisi ve sonraki Eyyûbî hükümdarları tarafından kaldırılarak bunların yerine altın ve gümüş paralar tedavüle çıkarılmıştır.[689]

Nureddin Mahmud b. Zengî, kendi adına para bastıran ilk Zengî hükümdarıdır. Ondan önce ne babası Zengî ve ne de Musul hükümdarı olan ağabeyi Seyfeddin Gazi, kendi adlarına para bastırmamışlardır.[690] C. Cahen de o döneme ait paralardan söz ederken Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de Suriye'de para bastırdığına işaret etmektedir[691].

Abbasi halifesi el-Mustedînin adı, Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bastığı paraların üzerinde yer almamıştır. Buna karşılık bu halifenin ismi daha sonra Nureddin Mahmud b. Zengî'nin oğlu el-Meliku's-Salih İsmail'in paraları üzerinde babasının ismiyle birlikte yazılmıştır.[692]Konumuz olan bu hükümdardan sonra iş başına gelen Zengî hükümdarları da kendileri adına altın, gümüş ve mangır paralar bastırmışlardır[693].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, 545 (1150) yılında Dımaşk Atabeyliği ile yaptığı parlak bir antlaşma ile onlara hâkimiyetini kabul ettirmiş; halifenin ve Selçuklu sultanının ardından hutbelerde kendi adının anılmasını da sağlamış ve basılacak paralarda yine bu hususun gözetilmesini onlara benimsettirmiş bulunuyordu.[694]Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, işte o sırada söz konusu bu anlaşmaya "sikke" kaydını da koydurtmak suretiyle, Dımaşk'ta basılacak paralarda adının yazılmasını bile kabul ettirmişti. Söz konusu bu antlaşma, aynı yılın 12 Muharrem (11 Mayıs) Cum'a günü, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adı hutbelerde yer almak suretiyle yürürlüğe bile konulmuştu[695].

2.3.14. Toprak Yönetimi

Bilindiği gibi birçok ülkede olduğu gibi Arap Yarımadası'nda da, İslâm'dan önce özel mülkiyet vardı. İslâmiyet'in ortaya çıkmasıyla özel mülkiyet hem Kur'an ve

---

689 Osman Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti,** 4. Baskı, Boğaziçi Yay. İstanbul-1993, s.305; İsmet Parmaksızoğlu: **"Nureddin "Md., Türk Ansiklopedisi**, M.E.B., Yay., Ankara-1977, c. 25, s.347.
690 Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.819.
691 Claude Cahen, **Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s.173.
692 Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.819.
693 Ahmed Ziya, **Meskûkât-i İslamiyye**, İstanbul 1328, s.119- 124.
694 İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s.310; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s. 149.
695 İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s.310; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, s. 149.

hem de sünnetle çok sağlam temellere oturtuldu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicret etmesinden sonraki hadiselerde özel mülkiyetle ilgili çeşitli örneklere rastlamaktayız. Öte yandan asırlardan beri büyük gelişmeler kaydeden İslâm fikhının bir bölümü olan miras hukuku ve feraiz, özel mülkiyetin ehemmiyetini göstermektedir.

İslâm ülkelerindeki toprak-arazi düzeninin temeli, ilk geniş çaplı tatbikatıyla Hz. Ömer'e kadar çıkan kaidelere dayanmaktadır. Gerek mezhepler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve gerekse çeşitli dönemlerde bölgelere göre getirilen birtakım değişiklikler bir yana bırakılırsa, toprak yönetiminin hemen hemen hep aynı İslami esaslar çerçevesinde kaldığı görülür.

Hz. Peygamber (s.â.v.) döneminden başlamak üzere öteden beri İslâm ülkelerinde tatbik edilen esaslara bakıldığında Müslümanların ellerine geçen toprakları, kazandıkları statüleri bakımından aşağıdaki maddelerde özetlemek mümkün görünmektedir.

i. Bu toprakların bir çeşidi öşür arazisiydi. Bu, arazi sahiplerinin elinde iken kendileriyle bir savaş yapılmadan Müslüman olanların topraklarıydı. Bunlar, diğer Müslümanlar gibi arazilerinin sahipleri idiler ve öşür vergisi vermekle yükümlü tutulmaktaydılar.

ii. Müslümanların sahip oldukları arazinin bir şekli de, Müslüman olmayan bir topluluğun, İslâm devletinin hazinesine (Beytu'l-Mal) ödenmesini kabul ettikleri belli bir haraç üzerinde anlaşıp antlaşma yaptıkları topraklardır. Bu arazilerden de her yıl, Müslümanlarla onlar arasında daha önce varılan antlaşmada yer alan esaslar çerçevesinde haraç vergisi alınmaktaydı.

iii. Müslümanların elde ettikleri toprakların üçüncüsünü de, savaş yoluyla kazanılan araziler oluşturmaktaydı. Bu maddede yer alan arazilerin tabi olacakları statüler hakkında İslâm Hukukçuları arasında tam bir görüş birliği yoktur. Bu bilginlerin bir kısmı, bu toprakların, ganimet malı sayılarak beşe bölünmesi; dört payının savaşa katılan gazilere, geriye kalan bir payın da, Enfal sûresinin 41. ayetindeki esaslara göre paylaştırılması gerektiği görüşündedir.

Bu fıkıhçıların bir kısmı da, bu şekilde ele geçirilen topraklar hakkında karar verme yetkisinin devlet başkanına ait olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre devlet başkanı, bu araziyi, isterse Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayber'de tatbik ettiği gibi ganimet malı sayarak yukarıda belirtildiği biçimde bölüştürür, isterse Hz. Ömer'in Sevad

toprakları hakkında benimsediği gibi fey' sayarak beşe bölmeyip bütün Müslümanların yararlanacakları bir vakıf durumuna getirir.[696]

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, İslâm'ın toprak düzeniyle ilgili bu temel prensiplere, bütün halifeler, hükümdarlar ve diğer devlet memurları büyük çapta bağlı kalmışlardır. Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde de toprak yönetiminin, öteden beri süregelen bu temel kaidelere bağlı kaldığını, el-Cezîre ve Suriye bölgelerinde yerleşmiş olan bu düzenin hiçbir şekilde değiştirilmediğini daha sonra göreceğimiz birtakım kayıtların varlığından anlamaktayız.

Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında varlığı hakkında bir bilgimiz olmayan devlet toprakları da vardı. Bu arazi de biri doğrudan doğruya o devletin işlettiği ve divana bağlı, diğeri de özel kişilere ve birtakım kurumlara, bazı şartlarla verilen topraklardan meydana geliyordu. İslâm'dan önce Arabistan'da da *"hima"* denilen ve bütün kabilenin malı sayılan topraklar vardı[697]. Konumuz olan hükümdar döneminde, temeli Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dayanan[698] ve Nizamü'l-Mülk'ten bu yana, tatbik alanları daha genişlemiş olan[699] yaygın ikta sistemi bulunmaktaydı.

2.3.14.1.Haraç Vergisi

Haraç vergisi, Müslüman bir devletin temel gelirlerinden birini oluşturduğundan vazgeçilmez bir gelir kaynağıydı. Her bölgenin haraç divanında o bölgenin defterleri vardı. Bu defterlerde arazi sahiplerinin, ortakçıların ya da tımarlı kimselerin adları bulunmaktaydı.[700] Haraç divanında düzenli bir şekilde tutulan bu defterlerin güzel bir örneğini, İmadeddin Zengî nin Ma'arratu'n-Nu'mân'ı fethettiği sırada görmekteyiz. Nitekim bu fetihten sonra bu bölgenin eski sahipleri, yanlarında ölenlerin varisleri de olduğu halde, ondan topraklarını istedikleri zaman, Zengî onlardan defterlerin getirilmesini istemiş; ancak onlar, Frenklerin her şeyi alıp götürdüklerini söyleyince hükümdar, Halep defterlerini getirterek bu defterlerde haracı bulunanlara topraklarını

---

[696] Bahaeddin Kök, **age,** s.137; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, s.60. Bu konuda İslâm Hukukçuları arasındaki görüş ayrılıklarıyla ilgili olarak el-Mâverdî, Ebu'l HasenAli b. Muhammed b. Habib, **el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l - Velayeti'd-Diniyye, Mısır-13386(1966),** s.137-138. İslâm Topraklanma çeşitleri hakkında ayrıca bkz. H Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.221,223; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi,** Ankara Ü. İlahiyat F. Yayınları, Ankara 1984, s. 85-86.

[697] İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi,** Ankara Ü.İlahiyat F. Yayınları, Ankara 1984, s.86.

[698] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c.IV, s.226.

[699] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.726:

[700] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998. s. 217, Selahattin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yayınları, Zafer matbaası, İstanbul 1987, s. 269

geri vermiştir[701]. Bu canlı örnek bize, Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde de bu haraç divanında çok düzenli çalışmalar yapıldığını gösterir.

2.3.14.2. Cizye

Cizye, Müslüman olmayanlardan, canlarını, mallarını korumaya ve onları askerlik yapma yükümlülüğünden kurtarmaya karşılık olmak üzere alınan bir baş vergisiydi[702]. Bir gayr-ı Müslim'in, Müslüman olmasıyla düşen bu verginin varlığı Kur'an'la belirlenmiştir. Nitekim Ayet-i Kerime'de: "Kendilerine kitap verilenlerden, ne Allah'a, ne âhiret gününe inanan, ne Allah'ın ve Elçisi'nin haram kıldıklarını haram sayan ve ne de hak dinine din olarak inananlarla, küçülmüş kimseler olarak kendi elleriyle cizye verinceye değin savaşın."[703] denilmektedir.

Cizye, Müslümanlardan alınmakta olan zekâta karşı konulmuş bir vergidir. Müslümanlarla zimmîler, aynı devletin uyruğu olduklarından, aynı hukuktan yararlandıklarından ve devletin çeşitli hizmetlerinden aynı ölçüde istifade ettiklerinden, aralarındaki denkliğin sağlanması amacına yönelik olarak onlara Allah tarafından konulmuş bir vergidir. Cizye ile haraç arasındaki faik, belirttiğimiz şekilde, haracın araziden, cizyenin ise baştan alınan vergi olmasıdır. Ayrıca, haraç içtihadıyla, cizye ise yukarıda da geçtiği gibi Kur'an'la sabit olmuştur. Haraç, kişinin Müslüman olmasıyla düşmediği halde cizye vergisi, bir gayr-i Müslimin bu dine girmesiyle düşer [704].

Cizye vergisi, kitap ehli olan Hristiyan ve Yahudilerden alındığı gibi Mecusilerden de alınmaktaydı[705]. Cizye miktarı her dönemde aynı olmamakla birlikte, bu vergiye tabi tutulan kimseler, zenginler, orta halliler ve yoksullar olmak üzere üç sınıfa ayrılarak zenginlerden 48, orta hallilerden 24 ve yoksul durumda olanlardan da 12 dirhem alınırdı.[706] Bunun dinar olarak karşılığı ise, sırasıyla 4,2 ve 1 dinara tekabül etmektedir. Bu vergi, her kameri yılın başında toplanırdı.[707] Cizye, kendisine sadaka verilecek derecede yoksullardan, çalışmaya gücü yetmeyenlerden, körlerden, yatalak ve

---

[701] İbnul-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, c.XI, s. 52-53; krş., Ramazan Şeşen, **age**, İstanbul 1998. s. 269; Bahaeddin Kök, **age,** s.140

[702] W. Barthold ve Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Ankara 1977**,** s.104; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, T.T.K., Ankara-1984**,** s. 12.

[703] Kuran, Tevbe Sûresi,9/29.

[704]Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.229-230.; Bahaeddin Kök, **age,** s.141

[705] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.794.

[706] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.230; Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.794-795.

[707] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.794.

kötürümlerden, delilerden, manastıra kendilerini hasretmiş yoksullardan, kadınlardan ve çocuklardan alınmazdı. Bu vergi, yalnız hür, akıllı ve ergenlik çağına gelen erkeklerden alınırdı.[708] Bilhassa Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî döneminin cizye vergileri devlet maliyesini besleyen başlıca gelir kaynakları arasında yer almaktaydı.

2.3.14.3. Zekât

Zekât, kelime anlamı bakımından temizlik demektir. Zekât, özel şartlarla dince zengin sayılan Müslümanların mallarından belirli bir kısmının, hak sahiplerine verilmesidir. Zekât, dinen kabul edilen ölçülere (nisab) ulaşan altın ve gümüşten veya onların nisabına ulaşan paradan, koyun, keçi, sığır, manda ve deve gibi hayvanlardan, ticaret mallarından, ekin ve meyvelerden ve madenlerden alınan bir vergi çeşididir. Zekât, Müslümanlardan alınan, temeli Kur'an ve hadislere dayanan İslâmî bir vergi olup bazı ayetlerde "sadaka" adıyla da geçmektedir. Bu kurumla ilgili çok sayıda âyet ve hadis bulunmaktadır. Bir âyette*: "Onların mallarından, kendilerini temizleyeceğin ve bununla kendilerini arıtacağın sadaka al; onlara dua et; şüphesiz ki, senin duan onlar için bir gönül rahatlığıdır. Allah, gerçek anlamda işitici ve bilicidir."*[709] buyurularak zekâtın, İslâm'da vazgeçilmez bir farize olduğu ortaya konulmaktadır.

Zekât, İslâm dininde vergilerin en mühimlerinden biri olduğundan ve ölçüleri gayet ciddi ve ince bir şekilde tesbit edildiğinden, birçok dönemlerde olduğu gibi Nureddin Mahmud b. Zengî dönemindeki tatbikatı üzerinde de durulmamıştır. Bu sebeple kaynaklarımızda bununla ilgili mühim bir bilgi yoktur. Yalnız burada ekin ve meyvelerin zekâtı ile bazı maddelere uygulanan vergilerden kısaca bahsedilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Ekin ve meyvelerden alınan zekâtın genel ölçüsü şu idi: Eğer ekin ve meyveler özel bir gayreti gerektirmeyecek şekilde yağmur suları veya kanal suları ile sulanırsa bunların zekâtı öşür denilen yani 1/10 oranına tekabül eden ölçü üzerinden alınırdı. Sulama işi, yükseltici kanallarla, bostan dolaplarıyla, kovalarla suni olarak yapılıyorsa daha doğrusu sulama ücretli ya da külfetli ise bunların vergisi, öşrün yansıması 1/20 yani % 5'e tekabül ederdi.[710] Elisseeff in naklettiği bir kayda göre, Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde bu maddelerin zekâtı 5 vesk üzerinden veya deve yükleri itibar

---

[708] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.230.
[709] Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 9/103. Bahaeddin Kök, **age,** s.142
[710] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.797; Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s. 234.

edilerek alınırdı. 1 vesk 60 sa' olduğuna göre[711] bunun kg. olarak miktarı, 5x 60 = 300 x 2.75 = 825 kg. olur.

Madenlerin de zekâtı vardı. Madenlerin zekâtı, eritilip işlenmesinden sonra verilmekteydi. Altın, gümüş, yakut gibi topraktan çıkarılan her türlü kıymetli cevher zekâta tabi tutulmaktaydı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin devletinde galen, bakır ve demir gibi madenlerin dışında hemen hemen hiçbir şeyin zekât yoktu. Gümüşün zekâtı 200 dirhemden itibaren % 2,5, altının ise 20 dinardan başlamak üzere yine % 2,5 oranında ödenirdi. Zimmîlerden bu vergi % 5, gayr-i Müslimlerin yabancı olanlarından % 10 oranında alınıyordu.[712] Madenlere tatbik edilen bu vergi sistemi, aynı zamanda ticaret mallarının da zekâtıydı. Bunu ticaret mallarının gümrük vergileri olarak da düşünmek gerekir. Zimmîlerden ve Müslümanlarla antlaşması bulunmayan gayr-i Müslimlerin tacirlerinden alınan bu% 5 ve % 10 öşür miktarlarının belirlenmesi de yine Hz. Ömer'e dayanmaktadır.[713]

En mühim İslâm, vergi çeşidi olan zekâtın harcanma alanları Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetiyle,[714] sekiz sınıf teşkil eden kimselere dağıtılması bütün İslam devletlerinde tatbik edilen bir husus,[715]olduğundan üzerinde durmak istemiyoruz. Nureddin Mahmud b. Zengî, daha sonra da göreceğimiz gibi meks vergilerinin kaldırıldığı yılda bile 30.000 dinar tutan sadakayı hak sahiplerine dağıtmış bulunuyordu[716]. Buda Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu işleri çok titiz yaptığının göstergesi olsa gerek.

2.3.14.4. Meks

İslâm ülkelerinde, İslam hukukunca ismen kabul edilmemiş olan çok sayıda harç ve vergi çeşidi daha vardı. Bu vergiler, çokluk adlarıyla, **"darâib"**, **"rüsûm"**, **"mezâlim"** denilen ve kaynaklarda **"mükûs"** adıyla tanınan vergilerdi. Bu kanunsuz vergiler, sanat ürünü olan ticari muamelelerle ilgili olarak şehirlilere ağır gelmekteydi: Gerçekte ise **"meks"** deyimi bir pazar harcı (narh) anlamına geliyordu. Bununla birlikte o, daha sonraları, bu hususstaki düzenlemeleri altüst ederek bütün harç çeşitlerini, diğer

---

[711] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.797.
[712] Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, (224/838) **Kitabu'l- Emval**, Muhammed halil Herras, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406(1986), s.530 vd;
[713] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s. 209**.,** s.239.
[714] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s. 209**.,** s. 239.
[715] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.797.
[716] Ebû Şâme, Şihabuddin, **Kitabu Ravdateyn ,**, Beyrut, tarihsiz, c. I, s. 11.

adıyla dolaysız vergilerin hepsini içine almıştı. Bu konuda yeterli bilgilerin bulunmaması sebebiyle, meks vergilerinin dayandıkları temel kaideleri anlamakta güçlük çekiyoruz. Genellikle bazı şartlar dâhilinde alınan bu vergilerin kimi hükümdarlar tarafından kaldırıldığı da olurdu[717].

Meks vergisinin bugünkü gümrük vergisine benzer yanları olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim bu verginin, bir malın ülkeye girişi ya da satışı sırasında alınan bir para olduğunu, onun tatbikatıyla ilgili bazı kayıtlar ortaya koymaktadır. Gümrük vergisiyle de az çok ilgisi bulunan öşür vergisinin[718] ve yine yukarıda sözünü ettiğimiz darîbenin de Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde Suriye'de bilinen ve tatbik edilen vergiler arasında yer aldığı görülmektedir[719].

Onun döneminde alınmakta olan bu çeşit vergilerden birini de, sultanın bir hastalıktan sonra Dımaşk'ta bulunduğu bir sırada, bu şehir halkına sağladığı çeşitli vergi kolaylıkları dolayısıyla görüyoruz. Nitekim o, söz konusu şehir halkına sağladığı birtakım vergi kolaylıktan yanında, herise; peynir ve sütten alınan teminat (ed-Demân) vergisini kaldırmış; bu sebeple onların büyük takdir hislerine ve dualarına mazhar olmuştur[720].

Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, anlaşıldığına göre 552 (1157) yılında Şayzer Kalesi'nin fethi sırasında haraç, cizye ve zekât gibi kanuni olan vergilerin dışında kalan bütün vergilerin kaldırılması için bir menşur yazdırmıştır[721].İfade edildiği gibi meks ve darîberun de içinde bulunduğu çeşitli vergilerin kaldırıldığını anlatan menşurun 1000'in üzerinde nüshası kaleme alınarak ülkesinin her tarafına gönderilmiştir.[722] Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî, daha önce de belirttiğimiz gibi alınmakta olan bu örfî vergileri kaldırmakla kalmamış; bunların şimdiye kadar neden alındıklarının da, ülkesinin her tarafında açıklanmasını özellikle vaizlerden istemiştir. Nitekim o, bu vergilerin, İslâm diyarını ve Müslümanların her türlü mukaddesatını Hristiyanlara karşı korumak için alındığını bu menşurlarda dile getirerek yurttaşlarının bu hususla ilgili olarak yanlış bir düşünceye sapmamalarını, sağlam bir bilgiye sahip olmalarını arzu etmiştir.[723]

---

[717] Nikitia Elisseeff, age, c.III**, s**.803.
[718] İbnul-Esîr, **el-Bahir**, s.166.
[719] Aynı e., 166; Ebu Şâme, **a.g.e.,** c.1,s.174.; Bahaeddin Kök, **age,** s.144
[720] İbnul-Kalânisî, Ebu Ya'la Hamza b. Esed (555/1160) **Zeylu Tarihi**, Dimeşk, Beyrut 1908, s.333.
[721] Bu hususla ve söz konusu menşurla ilgili olarak bkz.Ebû Şame,**Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ah…,**, c.I. s.15-16.
[722] Ebû Şame, **Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ah…,** c.I,s.11.
[723]İbnu Kesir, **el-Bidâye ne'n-Nihaye, Beyrut-1966,** c.XII. s.281; C. Brockelmann, **a.g.e.,** s. 208.

2.3.14.5. Fey'

Hiçbir şekilde ne at ve ne de deve sürmeden ve aralarında bir savaş olmaksızın gayr-i Müslimlerden Müslümanların ellerine kolaylıkla geçen her çeşit mala fey' denilmekteydi.[724] Fey'in mahiyeti ve Müslümanlara ne şekilde dağıtılacağı Kur'an'da açık bir şekilde, ortaya konulmuştu. Nitekim bu hususla ilgili ayette*: "Allah'ın, fethedilen ülkelerin halkının mallarından Peygamberi'ne fey' olarak verdikleri, sizin zenginlerinizin arasında dönüp dolaşan bir devlet olmaması için, Allah'ın, Peygamberin, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalanlarındır. Peygamber size ne verdiyse onu alınız ve sizi neden men ettiyse ondan da vazgeçiniz. Allah'tan sakınınız; çünkü Allah'ın cezalandırması çok çetindir."*[725]Buyurulmaktadır. Bu ayette de açık bir şekilde geçtiğine göre, fey' gelirlerinin 1/5'i, Saadet Asrı'nda 5 eşit kısma bölünerek 1/5'i Hz. Peygamber (s.a.v.)'in payına ayrılırdı. O bu geliri, kendisinin, hanımlarının ihtiyaçları için harcar, yine kendi yararına ve Müslümanların faydasına olan işlerde kullanırdı[726]. Fey' gelirinin geriye kalan bu 4 hissesi de, bir payı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yakınlarına [727], bir payı yetimlere, bir payı miskinlere ve geri kalan bir payı da yolculara ayrılmaklaydı. Müslümanların eline geçen bu gelirin geriye kalan 4/5'i, Saadet Asrı'nda, savaş işleriyle, savaşın gerekli kıldığı silahların, araç ve gereçlerin alınmasıyla ilgili olarak askerler arasında dağıtılırdı. Bu durum Hz. Ömer'in, Hicretin 20. yılında divan teşkilatını kurmasına değin böyle devam etmiştir [728].

Yukarıda geçen tanımdan da anlaşıldığı üzere, fey' gelirleri, Müslüman olmayan bir topluluğun, herhangi bir savaşa gerek kalmadan kayıtsız şartsız teslim olmaları sonunda elde edilen maddi varlıkları da içine alıyordu. Bu durum, İslâm devletine savaşsız alınan bir yerden vergi alma yetkisini de veriyordu. Bunun, Nureddin döneminde geniş anlamıyla tatbik edildiğini görmekteyiz. Nitekim onun döneminde de arazi dışında savaşsız kazanılan çeşitli mallar fey'in içinde sayılıyordu. Öte yandan yine

---

[724] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.235.
[725] Kur'an-Kerim, Haşr Sûresi, 59/7.
[726] Hasen İbrahim Hasen, **age,** Mısır 1967, c. IV, s.235.
[727] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yakınlarının kimler olduğu hulusunda görüş birliği yoktur, İslam bilginlerinin bir kısmı bunların bütün Küreyş Kabilesi bir bölümü Haşim ve Abdulmuttaliboğulları bir kesimi de yalnız Haşimoğulları olduklarını söylemektedirler. Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.235.
[728] Hasen İbrahim Hasen, **age,** Mısır 1967, c. IV, s 235-236. Hz. Ömer'in fey' gelirlerim dağıtmasıyla ilgili olarak bkz, Ebû Ubeyd el-Kelam b. Sellim. Hasen İbrahim Hasen, **age,** Mısır 1967, c. IV, s 235-239 vd.; Bahaeddin Kök, **age,** s.148

bu dönemde ortaya çıkarılan gömülü hazineler ve humus ödenmesi gereken maden işletmeleri de bu fey' kavramı içine sokulmuşlardı[729]

Ganimet, "Müslümanların, Müslüman olmayanların askerlerinden savaş yoluyla elde ettikleri her şeydir."[730]Şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre Müslüman ülkesi olmayan bir yerden elde edilen her türlü maddi varlıklar bu tarifin içinde yer almaktadır. el-Maverdi'ye göre ganimet, savaş sırasında Müslümanların eline sağ olarak geçen, eli silah tutan erkeklerden oluşan tutsaklar, kadın ve çocuklardan meydana gelenler (seby); onlara ait arazi ve her türlü maddi mal varlığını içine almaktadır[731].

Ganimetin bölüştürülmesinde uyulması gereken genel kaide, paylaştırma işinin savaşın bütünüyle sona ermesinden sonra yapılmasıydı. Bu paylaştırma işinin, düşman ülkesinde (Daru'l- Harb) yerine getirilmesi mümkün olduğu gibi, bunu İslâm ülkesine (Daru'l İslâm) dönünceye kadar geciktirmek de mümkündür [732]. Daha sonraki dönemlerde, ganimetin paylaştırılması için belirlenmiş esaslar olduğu gibi, bu maksatla kurulmuş olan ve kadıların gözetiminde bulunan divanlar da ortaya çıkmıştı[733].

Ganimetin paylaştırılması da Kur'an'la belirlenmiştir. Bu hususu şu âyet açıklığa kavuşturmaktadır. *"Eğer Allah'a ve -iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün (olan) hakkı batıldan ayıran günde- kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanmış iseniz, biliniz ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz bir şeyin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir."*[734]

Bu ayetle de geçtiği üzere, fey" hususunda olduğu gibi ganimette de devletin payı 1/5'i oranında kalıyordu. Bunun geri kalan 4/5 de savaşçılar arasında bölüştürülmekteydi. Bu 1/5 de yine 5 parçaya bölünmektedir. Bu konu zaten konumuz içinde geçti.

Eğer devlet başkanı esirlerin salıverilmesini uygun bulursa gazilerin onlarla ilgili bir hakları kalmaz. Bu esas, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in*, "Eğer el-Mut'im b. Adiy sağ olsaydı da, bu esirlerin (Bedir esirleri) salıverilmesi hususunda benimle konuşsaydı,*

---

[729] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut França de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c.III, s.802.
[730] Hasen İbrahim Hasen, **age**, Mısır 1967, c. IV, s.236.
[731] Mezhep görüşleri için bkz., el-Maverdî, **a.g.e.,** s.131-141.
[732] Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.236.
[733] Nikitia Elisseeff, **Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrieau Temps des Croisades,** İnstitut Fransça de Damas, Damas 1967, (511-568/1118-1174), c.III, s.736.
[734] Kur'an- Kerim, el-Enfâl Sûresi, 9/41

ben onları (Bedir esirleri) onun hatırı için serbest bırakırdım."[735] Hadisine dayanmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in -savaşta, ister bulunsun, isterse bulunmasın- gazilerin hakkı olan ganimet malında payı olduğu gibi, kendisinin önceden seçeceği (safiy) ayrı bir payı daha vardı. Ayrıca Allah'ın Elçisi (s.a.v.), savaşa atlı olarak katılanlarla yaya olarak katılanlar arasında, ganimetin paylaştırılmasında, atlı olanlara daha fazla pay vermiştir. Bunun miktarı, fıkıhçılar arasında değişik görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır[736].

Nureddin Mahmud b. Zengî döneminde, belli bir rakam elde edememiş olmamıza rağmen Haçlılardan alınan 50 küsür kale ve şehir hesaba katılacak olursa, onun ele geçirdiği ganimetin çok büyük bir yekûn oluşturduğu kolaylıkla anlaşılır. Bu durum, onun gelirlerinin sürekli olarak artmasını sağlıyor ve gün geçtikçe devlet hazinesinin daha da zenginleşmesine katkı sağlıyordu. Sultanın, yalnız kendi payına düşen bu ganimet mallarıyla büyük vakıf kurumları meydana getirmesi, bu kalemden elde edilen gelirlerin çok yüksek rakamlara ulaştığının bir göstergesidir. Onun hükümdarlığını anlatırken de söz konusu ettiğimiz gibi, 543 (1148) yılında Yağra'da kazandığı büyük zafer sonunda ele geçirdiği büyük ganimetin mühim bir kısmı, Abbasi Halifesi el-Muktefi'ye, Irak Selçuklu sultanı Mes'ud'a ve ağabeyi olan Musul hükümdarı I. Seyfeddin Gazi'ye gönderilecek kadar çoktur.

2.3.15. Dâru'l-Hadisler

Dâru'l-Hadis geleneği, sistemli, fonksiyonel ve resmî olarak Selçuklu Atabeyi Nureddin Zengi'nin 563/1168 yılında Şam'da yaptırdığı Nûriyye Dâru'l-Hadisi ile başlamıştır. Türkiye Selçukluları ile birlikte Anadolu coğrafyasına da taşınan dâru'l-hadisler, Osmanlı Devleti zamanında hem sayıca hem de coğrafî merkezleri bakımından daha çok artış göstermiş ve kuruluşundan itibaren, özellikle hadis eğitim ve öğretim faaliyetlerinin belirleyici unsurlarından biri olmuştur.

Dâru'l-Hadisler, münhasıran hadis eğitim ve öğretimi yapmak için kurulmuş olmalarından dolayı, hadis tarihinin konusunu teşkil etmektedir. Ayrıca bu kurumlardaki hadis eğitimi, müderrisleri ve eserleri, dönemindeki hadis çalışmalarına

---

[735] Hasen İbrahim Hasen, **age**, Mısır 1967, c. IV, s.237.

[736] el-Mâverdî, Ebu'l HasenAli b. Muhammed b. Habib, **el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l - Velayeti'd-Diniyye,** Mısır-13386 (1966), s.131-141; Hasen İbrahim Hasen, **Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's Sekafi ve'l-İçtimaı**, Mısır 1967, c. IV, s.236-239.

yön verecek niteliktedir. Bundan dolayı, hadis tarihi çalışmalarında mezkûr kurumlardan müstağni kalınamayacağı aşikârdır. Bununla birlikte aynı kurum, farklı özellikleri dikkate alınınca, tarih ilminin, kurumlar tarihinin, sanat tarihinin ve eğitim bilimlerinin de konuları arasında yer almaktadır. Dâru'l-Hadislere, konusunu oluşturduğu ilimler cihetinden bakılınca, bu kurumların, ilimlerin buluşma noktalarından biri olduğu söylenebilir. Dâru'l-Hadisler kurulduğu günden itibaren, zamanındaki hadis faaliyetlerinin belirlenmesinde mihenk taşı olarak görev yapmış kurumlardır[737]

2.3.15.1. Daru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler

Dâru'l-Hadis, Arapça *"dâr"* ve *"hadis"* kelimelerinden müteşekkildir. Dâr sözlükte yer, mekân ve ev anlamına gelmektedir. Hadis ise, Hz. Peygambere isnad edilen söz, fiil ve takrirlerin tamamına denmektedir. Bu çerçevede dâru'l-hadis terkibi, hadis okutulan yerleri,[738] özellikle de hadis eğitimi ve öğretimi yapılan medreseleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Sosyal, siyasî, dînî ve ilmî pek çok sebep, dâru'l-hadislerin doğuşunda etkili olmuştur. Bunların bir kısmı dönemin sosyal ve siyasî şartlarıyla, bir kısmı da hadis ilminin yapısı ve tarihî gelişimi ile bağlantılıdır. Bundan dolayı dâru'l-hadislerin doğuşunu hazırlayan sebepler, *"sosyal ve siyasî sebepler " ve "hadis ilminin tarihî gelişimi ve yapısı ile ilgili sebepler"* şeklinde iki ana grupta tasnif edilmek suretiyle ele alınmıştır.

2.3.15.2. Sosyal ve Siyasî Sebepler

Dâru'l-Hadis medreselerinin ortaya çıktığı dönemdeki sosyal ve siyasî şartlara bağlı gelişmeler, bu kurumların şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunları; *"Fâtımî/Bâtınî hareketlere karşı Sünni düşünceyi korumak", "Sünniliği koruma yöntemi olarak hadis ve sünnetin görülmesi", "Devlet kademelerine kalifiye eleman yetiştirmek" ve "Hadis alanında ihtisaslaşma düşüncesi" alt başlıkları biçiminde sıralamak mümkündür.*[739]

---

[737] Bahaeddin Kök, **age,** s.171

[738] Nebi Bozkurt, "Dâru'l-Hadis" mad., (527-529), Diyanet İslal Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul -1996, c. 8, s. 527.

[739] Bahaeddin Kök, **age,** s.172

2.3.15.3. Daru'l-Hadislerin İşlevlerinden Biri de Fâtımî/Bâtınî Hareketlere Karşı Sünni Düşünceyi Korumak

Sistemli, fonksiyonel ve resmî olarak ilk medreselerin ve dâru'l-hadislerin kurulduğu Selçuklu Devleti zamanındaki siyasî ve sosyal olaylara kısaca değinmek, bu maddenin izahını kolaylaştıracaktır. İlk dâru'l-hadis, bir Selçuklu atabeyi olan Nureddîn MahmûdZengi tarafından inşa ettirilmiştir. Bu döneme damgasını vuran siyasî ve sosyal olaylar ile Selçuklu Devleti'nin temellerinin atıldığı dönemdeki gelişmeler birbirinin devamı niteliğindedir.

Nureddîn Mahmûd Zengi dönemi öncesi Selçuklu siyasî tarihine bakınca, haçlı seferlerinin dış tehdit, Fâtımî/Bâtınî hareketlerin de iç tehdit olarak algılandığıgörülmektedir. Bunlardan Sünni/Fâtımî çekişmesi, konumuz açısından büyük önem arz etmektedir.

Selçuklular ile Abbasiler arasındaki ilişki, Tuğrul Bey'in 429/1037 yılında Horasan'da devletinin bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır.[740] Bundan kısa bir müddet sonra ise Şii Büveyhilerin baskısından kurtulmak için Abbasi Halifesi Kâim bi-Emrillah'ın (Ebu Cafer Abdullah), Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesi üzerine o, 447/1055 yılında Bağdat'a girmiştir.[741] Tuğrul Bey'in Bağdat'a hâkim olmasından sonra Abbasi halifesi, onu egemenliği altındaki tüm yerlerde sultan olarak tanımış, hutbelerde Tuğrul Bey'in adının zikredilmesini emretmiştir.[742]

Selçukluların Bağdat'a girmesi Ehl-i Sünnetin Şiilere karşı aldığı galibiyetin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu olayla beraber Şii propagandası yapan ve bunu yayan Büveyhilerin bu imkânı ortadan kalkmıştır. Fâtımîler, özel olarak Bağdat'ta, genel anlamda ise tüm İslam dünyasında Sünniler üzerinde iktidar sahibi olmak istiyorlardı. Bunun için de önce Mısır'ı ele geçirdiler. Bundan sonra ise Bilâdu'ş-Şam'ı almak Fâtımîlerin ana hedefi oldu. Bu gayelerinde başarılı oldular ve 430-450/1038-1058 yılları arasında siyasî hegomanyalarını Bilâdu'ş-Şam'ın değişik bölgelerinde kurdular. Mısır, Bilâdu'ş- Şam'ın bir kısmı ve Dımeşk, Fâtımîlerin eline geçince hem siyasî hedeflerine ulaşmış hem de İslam âlemi üzerindeki iktidarlarını güçlendirmiş oldular. Bunun üzerine İslam âlemi yaklaşık iki asır (358-567/969-1171)

---

[740] Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm,** s. 18.
[741] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** Turan Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul 1969, s. 91-92.
[742] Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm**, s. 19.

boyunca muhtelif iki mezhebe bölünmüş olarak kaldı.[743]

Yukarıda bahsedilen bölünmüşlüğün neticesi olarak; özellikle Hicri V. yüzyıl Sünni mezhebinin savunucusu Selçuklularla, Şii/İsmâîlî mezhebini savunan Fâtımîler arasındaki mücadeleye sahne oldu.[744] Bu mücadelede Selçuklular, ilmî müesseseler inşa etmek suretiyle Bâtınîliğin yıkıcı zararlarından korunmak istediler. Dolayısıyla Fâtımî/Bâtınî telakkilere ve Sünni aleyhtarı propagandalara karşı Sünniliği müdafaa düşüncesi, Nizamiye Medreselerinin kuruluş sebepleri arasında zikredilmektedir.[745] Bu maksatla medrese kurma faaliyeti daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Ancak bunlardan hiçbirinin Nureddîn Mahmûd Zengi'ye ulaşması mümkün değildir.[746]

Selçukluların kuruluşundan itibaren karşı karşıya oldukları iç ve dış tehditler, ilk dâru'l-hadisin bânisi Nureddîn Mahmûd Zengi döneminde de varlığını devam ettirmekteydi. Nureddîn Mahmûd Zengi'nin hâkimiyet alanı olan Haleb ve Şam bölgesi bu mücadelenin merkez noktalarından biri konumundaydı. Zira haçlılar, Bilâdu'ş-Şam diye maruf bölgenin bir kısmını özellikle de Kudüs'ü ele geçirmişti. Fâtımîler ise Dımeşk dâhil olmak üzere bu bölgenin bir kısmını 430-450/1038-1058 yılları arasında kendilerine bağlamışlardı.[747]

Mısır'da ise iktidarın sahibi hâlâ Fâtımîlerdi.[748]Nureddîn Mahmûd Zengi de bu mücadeleye ortak oldu. Özellikle Fâtımîlere karşı Sünniliği koruma gayreti ve bu uğurda yaptığı faaliyetler konunun vuzuha kavuşturulması için önemlidir. Nureddîn Mahmûd Zengi'nin en büyük gayesi saf birliğini ve hedef birliğini sağlamaktı. Saf birliği; Bilâdu'ş-Şam ile Mısır'ın tek bir siyasî otorite tarafından yönetilmesi, hedef birliği ise tüm Müslümanların Ehl-i Sünnet çatısı altında toplanması idi.[749] Çünkü o, Fâtımîlerin inançlarını bid'at olarak algılıyor ve topluma zarar verdiğini düşündüğü için

---

[743] İslam âlemindeki bölünmüşlük, Müslümanların gücünü olumsuz olarak etkilemiştir. Nitekim söz konusu bölünmüşlüğün acı sonuçları haçlı seferleri esnasında ortaya çıkmıştır. Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm**, s. 28.

[744] Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm**, s 28.

[745] Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbası, İstanbul 1976, s. 8; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e**, Türk Koleji Yayınları, İstanbul 1993, s. 40; Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l- Hadîslerin Yeri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 5; Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,** Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 341; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 258; Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi,** çev., Ali Yardım, İstanbul 1976, s.111-112; Selahattin Yıldırım, **Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârulhadîsi ve Müderrisleri,** Dârulhadis Yayınları, İstanbul 2001, s. 25.

[746] Ahmed Çelebi, **İslâm'da Eğitim-öğretim Tarihi**, çev., Ali Yardım, İstanbul 1976, s.112.

[747] Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm,** s. 28.

[748] Nureddîn Zengi'nin Mısır'ı ele geçirmek için yaptığı askeri seferler için Bkz. Ali Muhammed es-Sallâbî, **ed-Devletü'z-Zengiyye,** Dâru'l-Marife, Beyrut 2007, s. SSS vd.

[749] Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm**, s. 121

de onlarla mücadele ediyordu. Bundan dolayı da Zengi, ele geçirdiği tüm beldelerde Fâtımîlere/Bâtınîlere ait olguların tamamınıyasaklamıştır. Bu alandaki faaliyetleri o kadar çok meşhur olmuştur ki onun *hakkında; "*Nureddîn Mahmûd Zengi, *memleketinde sünneti izhar etti, bid'atı öldürdü." denmektedir.* Nureddîn Mahmûd Zengi'nin, Fâtımî/Bâtınîlerle en etkili mücadele yöntemi, tesis ettiği eğitim-öğretim kurumları olmuştur. Bunun başında da Dâru'l-Hadis'ler gelir. Dâru'l-Hadis Zengi'nin siyaseten benimsediği ilkelerden biri de, dinî ve kültürel hayatı, Bâtınîlik gibi münharif dinî akımlardan ve Yunan felsefesinin izlerinden temizlemektir.

Bu gaye için medrese, dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadislerin tesisini devlet üstlenmiştir. Böylece halkın, toplumsal ve siyasî konumlarında, âdetlerinde veakidelerinde derin izler bırakan felsefe ve İsmâîlî mezhebinin öğretilerini zayıflatmakve yok etmek hedeflenmiştir. Bu gaye doğrultusunda Ehl-i Sünnet âlimleri demuhlis birer asker gibi devletle beraber çalışmıştır. Bu eğitim hareketleri özel olarakBâtınîliğe/İsmâîliliğe genel olarak ise tüm Ehl-i Teşyi'e karşı yönelmiştir. Bütünbunlar da gösteriyor ki, Sünni ilim kurumlarındaki öğretim metotlarına döneminşartları yansımıştır.

Zengi, Bâtınîlikle/Fâtımîlerle mücadelede bir taraftan medrese, dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadisler tesis ederken diğer taraftan da Abdulkâdir Geylanî'nin önderliğindeki kâdiriyye gibi mutedil sûfî hareketlerden istifade etmiştir. Bunun içinsûfîlere ribatlar ve zaviyeler yaptırmıştır. Yapılan izahatlar, Zengi'den yaklaşık bir asır öncesinde kurulan genel medreselerin tesis edilme sebepleri arasında zikredilen Fâtımî/Bâtınî hareketlerekarşı Sünniliği müdafaa etme düşüncesinin, dâru'l-hadisler için de geçerli bir sebep olduğunu göstermektedir. Nitekim Zengi, Ehl-i Sünneti müdafaa etmede daha istekli görülmekte ve yöntem olarak ise eğitim-öğretim kurumlarını görmektedir. Bundan dolayı, inşa ettirdiği dâru'l-hadisin kuruluş amaçlarından birinin de Fâtımî/Batınî hareketlere karşı Sünni düşünceyi korumak olduğu söylenebilir.

İlk dâru'l-hadis bânisi olan Nureddîn Mahmûd Zengi; medrese, mescit ve bir dâru'l- hadis inşa ettirmiştir. Böylece genel medreselerden farklı olarak bir ihtisas medresesi eğitim-öğretim halkasına dâhil olmuştur. İslam dünyasında, hadis ihtisas medresesi olarak tesis edilen bu kurumlardan başka bir de dâru'l-kurrâların varlığıbilinmektedir. Dinî ilimler sahasında, bu iki tür ihtisas medresesinden başka aynıamaçla kurulan medreselere tesadüf edilmemektedir.

Bu durum, ilimlerin doğal yapıları ile izah edilebileceği gibi, sosyal ve siyasî

olaylarla mücadele yöntemi olarak da açıklanabilir. Bu ihtimal dikkate alındığında, Bâtıni yorumlar ve bunun zararlı etkileriyle mücadelede, hadis ve sünnetin yöntem olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim bu müessesenin ilk bânisi olan Nureddîn Mahmûd Zengi hadis eğitimine büyük bir önem vermiştir. Onun, Sünni hareketi ihya ve Şii fikirlere mukavemetgösterme projesinde hadis eğitimi önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı dâru'l-hadis inşa ettirdiği gibi Haleb Camii'nde hadis eğitimi için bir zaviye vakfetmiştir. Bu faaliyetler, Zengi'nin Sünniliği desteklemek için yaptığı en belirgin gayretidir.[750]

Nureddîn Mahmûd Zengi'nin Bâtınî/Fâtımî fikirlere karşı, Sünniliği koruma yöntemi olarak hadis eğitim faaliyetlerini öne çıkardığı görülmektedir. Onun aynı yöntemi sadece Fâtımî/Bâtınî yorumlara karşı değil, bir dış tehdit olan haçlılara karşı da benimsediği söylenmektedir.

Kudüs ve Bilâdu'ş-Şam'ın büyük bir kısmını ele geçiren haçlılara karşı, özellikle de Allah yolunda cihat etmek babındaki hadislerinokunması suretiyle, insanları cihada hazırladığı, kaynaklarda zikredilmektedir. Zengi'nin, özellikle Bâtınîlikle olan mücadelesinde, kendisine yöntem olarak hadis ve sünneti seçtiği ve hadis tedris faaliyetlerine büyük bir önem atfettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Zengi, Sünniliği koruma yöntemi olarak dâru'l-hadisleri ve hadis eğitimini görmektedir.

[750] Sallâbî, **el-Kâid el-Mücâhid Nûreddîn Mahmûd Zengi Şahsiyyetuhu ve Asruhu**, s. 68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELESİ

3.1. Haçlı Seferleri

3.1.1. Haçlı Seferleri ve Sebepleri

Dünya coğrafyasında Doğu-Batı[751] ifadeleriyle adlandırılan topraklar, insanlık tarihi boyunca çeşitli zaman dilimlerinde tekrarlanan bir sürtüşmeye neden olmuştur. Ortaçağ Tarihinin gerek cereyan ettiği zaman dilimi, gerekse sonuçları itibariyle en önemli konularından birisi de, Haçlı Seferleridir.[752] Bu olayın önemini arttıran özelliklerden biri de hiç şüphesiz hem doğu (Türk ve İslam) hem de batı (Hiristiyan) dünyasını ilgilendirmesidir.[753] Orta Çağ Avrupası'nın temel özelliği, kendi dışındaki milletlerle, ırklarla ve dinlerle ilişki biçimini şiddete dayalı olarak temellendirme esasına dayalı idi.[754]

Haçlı Seferleri, bilhassa Avrupa dünyasının XI. Yüzyılın sonlarında, *"Kudüs'ü kurtarma"* adı altında asıl amaç Müslüman Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Orta Doğu'yu tam manasıyla sahip olmak için başlattığı siyasî ve askerî harekâta verilen addır.[755] Bu harekâtla Haçlılar, inanç maskesi altında bölgede bir sömürü düzeni kurmayı hedeflediklerini kısaca özetleye biliriz.[756]

---

[751] Doğu-Batı tanımlamaları için (bkz. Togan, 1981, s. 11–22).

[752] Hattı zatında Doğu ve Batı kaynaklarının hiçbirinde "Haçlı Savaşı" ve "Haçlı Seferi" sözcük kullanımı geçmemektedir. İslam Tarihçileri Haçlılardan ya "kâfirler" yâda "Franklar" diye söz ederler. İbnü'l Esir Haçlılar ile ilgili olarak Franklar kullanmaktadır. Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl anımsar?** Terc: Alâeddin Senel, İstanbul, 1999, s.28; Osmanlı Türkçesiyle "efrenc" ve "ifrencat" diye adlandırılmışlardır. Âmin Maalouf, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, Çev.; M. Ali Kılıçbay, Telos Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul,1998, s.9 Kısacası "Haçlı Seferleri" kavramı tarihçilerin sonradan onlara verdikleri bir adlandırmadır. Her ne kadar Papa II. Urban bunu bir hac yolculuğu saymışsa da durum değişmez. Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", İEF Tarih Dergisi,** Sayı:35, s.73; Güray Kırpık, **Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları**, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, s.1448,

[753] Ayhan Can, **Fulcherıus Carnotensıs'ın Haçlı Vakayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi,** Tez Danışmanı Doç. Dr. Gülay Öğün Bezer, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. IV;

[754] Şaban Ali Düzgün, **İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.669; Dinselliğin teminini savaşla elde etmeye çalışan Orta Çağ"ın mistik anarşistleri için bkz. Norman Cohn, **The Pursuit of the Millennium; Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages,** rev. and expanded ed., Oxford University Press, New York 197; Norman Cohn, The Pursuit of the Millennium; Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages, rev. and expanded ed., Oxford University Press, New York 1970.

[755] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007.s. 306; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, cilt 6, s.651;

[756] Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** Bilgi Yayınları, Ankara 1993, s.15;

Özellikle İslâm düşmanı birçok papazların, Hz. İsa'ya kul, kiliseye tebaa sağlamak, Kudüs'ü, Müslümanların hâkimiyetinden kurtarmak ve Müslümanları, Anadolu'dan atmak ve tekrardan Hristiyanlığı bölgeye hâkim kılmak gayesiyle başlattıkları seferlere verilen genel ada, *'Haçlı Seferleri'* denir.[757] Haçlı Seferleri, Haçlı Savaşları ya da Haçlı Akınları, 1095[758]-1270[759] arasında, Avrupalı Katolik Hristiyanların, Papanın çok çeşitli vaatleri ve talepleri üzerine, Müslümanların elindeki Orta Doğu toprakları (Kutsal Topraklar) üzerinde, askeri, siyasi ve ekonomik kontrol kurmak için düzenledikleri askeri akınların tamamına verilen ada *'Haçlı Seferleri'* denir.[760]

Haçlı Seferleri, 15 Ağustos 1096[761] yılında başlayan ilk sefer ile 1291'de Latin Hristiyanlarının, Doğu'da son kaleleri olan Akka'dan çıkarılmalarına kadar süren yaklaşık 200 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde dokuz büyük sefer yapılmış ve bu seferler arasında bazı küçük girişimler de olmuştur.[762]

Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetlerini güçlendirmeleri ve özellikle Bizans'ın Türklerin eline geçmesinin her an gerçekleşebileceği ihtimalinin belirmesi üzerine başta Bizans olmak üzere bütün Avrupa devletleri Türklere karşı

---

[757] Raşid Erer, **age,** Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.15;

[758] Papa II. Urbanus Clermont Konsili sırasında 27 Kasım 1995 düzenlenen açık hava toplantısında din adamları ve halka Haçlı Seferlerine katılmaya davet etmesi birçok kaynak bu tarihi haliyle seferin başlangıcı olarak kabul edilir. Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.652; Historiens **Grecs (Doğu Romalı Tarihçiler),** 2 Cilt, Paris 1875-1881; Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyatı",** Belleten**,** Sayı:210, s.868; Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.526; Râşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** (Yeni Edisyon), Kaktüs Yayınları**,** Üsküdar – 2002,s.6;

[759] 1095-1291 yılları arasında toplam dokuz sefer düzenlenmiş bunlardan en büyükleri Anadolu üzerinden giden ilk üç sefer olmuştur. Dördüncüsü İstanbul'a yönelmiş, beşinci ve diğer seferler ise Doğu Akdeniz, Mısır ve Tunus kıyılara hücum şeklinde olmuştur. Güray Kırpık, **Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları,** Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, s.1438

[760] Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.651; Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.15;

[761] Doğu'da ve Batı'da sefer hazırlıkları devam ederken ilk sefer Hz. Meryem'in göğe uçuş günü olan, 15 Ağustos 1096 tarihinde hareket etti. ; Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.651; Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.526;Birsel Küçük Sipahioğlu, **Haçlı Devletleri, Türkler Ansiklopedisi,** c.6,s.687; Ayhan Can, **Fulcherıus Carnotensıs'ın Haçlı Vakayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi,** Tez Danışmanı Doç. Dr. Gülay Öğün Bezer, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. IV; İbrahim Ethem Polat, **Uluslararası Suçlar ve Tarihi, Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri,** Ankara 2009, Sayı: 5/6, s.5; Özgür Türker- S. Serkan Ükten**, Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı –Moğol Münasebetleri,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara – 2014, s.321;

[762] Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.651.; Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.15;

birleşmiştir.[763]Papa'nın emriyle, sayıları yüzleri, hatta binleri bulan vaizin,[764] Avrupa'nın şehir, kasaba ve köylerini tek tek dolaşarak halkı kutsal toprakların özgürlüğü için savaşmaya ve maddi destekte bulunmaya çağıran gayretleri, haliyle dini nitelikte bir savaşı meydana getirmeyi başarmışlardır.[765] Papazlar özellikle de, Kudüs'ü ziyaret eden Hristiyan kardeşlerimize şöyle kötülük ediyorlar diye birçok yalan vaazları ile halkı galeyana getirmeyi başarmışlardı.[766] Tamamına yakın vaizin ise zaten bölgeyi bilmeyen kimseler olmaları hasebiyle kulaktan kulağa dolma birçok yalan yanlış birçok bilgilerle insanları Müslümanlara karşı zehirlemeye başlamışlardır. Böylece hak ve hakikatten uzak söz ve davranışlardan dolayı yıllarca sürecek bir savaşın başlamasına vesile olmuşlardı.

Haçlı seferleri olarak ele aldığımız bu savaşlar, Avrupalıların, kutsal saydıkları Kudüs ve civarını *"kâfir Müslümanlardan"* temizlemek ve hac yollarını emniyete almak maksadıyla, İslâm dünyasına karşı uzun ve meşakkatli bir mücadelesidir. Haçlı seferleri, sıradan Avrupalıyı kutsal topraklara savaşa çağıran, Hristiyan din adamlarının, *"günahkârların kanlarıyla yıkanın", "inançsızları öldürün"* ve *"Hz. İsa'nın öcünü alın"*[767]gibi vaazları, onların niyetlerini bariz bir şekilde açığa vurmaktadır. Hristiyan dini düşüncesinde başlangıçta hoş görülmeyen savaş mefhumu, zaman içerisinde değişime uğrayarak özellikle de, Kudüs yolcuları için savaşın bir erdem haline getirilmesi, bu uğurda ölenlerin de tüm günahlarından arınmış olacakları kabul görmeye başlaması, inançlar üzerine vurulmuş en büyük yanılgıydı.[768] Haçlı zihniyetine sahip bu başıboş halk kitleleri, dünyasal menfaatlerine dinsel bir kılıf bularak, yıllarca sürecek olacak olan bu seferler, bölgenin acılar çekmesine sebep olmuştur.[769]

Hristiyanlık âlemi, 11. yüzyılın sonlarında o güne kadar böylesine görülmemiş bir bakış açısıyla, Hristiyan ilahiyatının savaş konusunda yeni bir içtihadı anlamına gelmekteydi. Barışın ve hoşgörünün sembolü olan İsa'nın takipçilerinin tarihin *"en kanlı katliamlarına"* girişecekleri savaşlar için uğraşlarının hepsinin kutsal sayılması ve

---

[763] İbrahim Ethem Polat, **age,** İstanbul 2007, s.55; Güray Kırpık, **Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları,** Turkish Studies International Periodical For the Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic Volume** 4/3 Spring 2009, s.1438

[764] Rodney Stark, **Tek Gerçek Tanrı, Tek Tanrıcılığın Tarihsel Sonuçları,** çev. Çiğdem Özüer, İstanbul 2005, s.171;

[765] Rodney Stark, **age**, İstanbul 2005, s.172;

[766] Raşid Erer, **age,** Bilgi Yayınları, Ankara 1993, s.24;

[767] Rodney Stark, **age**, İstanbul 2005**,** s. 182.;

[768] Albrecht North, **Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele,** çev. İhsan Çatay, İstanbul, 1999, s. 147.;

[769] Raşid Erer, **age,** Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.24;

sevaba tahvil edileceği düşüncesi, tamamıyla Haçlı seferlerine çağrının başlangıcında ortaya atılan yepyeni ve barbarca bir düşünceydi.[770]

Haçlı seferlerine katılanlar için meşruiyet sağlayan en önemli etken Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü Kudüs şehridir. İlahi dinler için kutsal bir mekân olan Kudüs ve çevresi Hristiyanlar için tövbelerin kabul edildiği, günahların bağışlandığı hac mekânıdır. Hz. İsa'nın doğduğu, Bethlehm'deki mağara, Zeytun dağı, Gethsemane bahçesi ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yerler hacı olmak isteyen Hristiyanların ziyaret etmeleri gereken yerlerdir.[771]

Haçlı seferlerinin, birçok siyasi olarak da sebepleri bulunmaktadır. Haçlı seferlerinin siyasi sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz: Haçlı seferlerinin siyasi olarak ana hedefi Türk ilerleyişinin önünü kesmektir. Anadolu'da Türk hâkimiyetinin artması ve Avrupa'nın en büyük devleti olan Bizans'ın Türklerin eline geçmesinin her an gerçekleşebileceği ihtimalinin belirmesi ve bunun gerçekleşmesi halinde Türklerin, Avrupayı tehdit edeceğine yönelik bütün Avrupa ülkelerinde bir korku yaşatmasıdır.[772]

"Kutsal toprakları kurtarma" sloganı, Haçlı seferlerinin hedefini açıklamaktan ziyade gizlemek amacıyla kullanılmıştır. Haçlı seferine katılanlara günahlarının affını ve uhrevî mükâfat vaat eden kilise siyasî amacını gerçekleştirmek için dinî motiften faydalanmıştır. Haçlı seferi çağrısı, siyasî hedef geri plâna itilerek geniş kitleleri galeyana getirecek motiflerle işlenip *"inançsız"* dedikleri Müslüman Türklerden intikam, buna karşılık Hz. İsa'ya ve din kardeşlerine gösterilecek sevgi ifadesi olarak anlatılınca, katılım beklenenden de çok fazla oldu. Gerçekten de bu heyecan, bu dinsel sloganlar, Batı toplumunu harekete geçirdi. Ama hareketin asıl sebebi bu değildi; asıl sebep, sosyal ve ekonomik durumdu.[773]

Avrupa'da nüfus sayısı çok hızlı artmaktaydı. Bu artışı önlemek için birçok tedbir alınıyordu ancak bu tedbirler fazla bir işe yaramıyordu. Öte yandan devir, kolonileşme devriydi. Üstelik Haçlı seferi için vaazlar verildiği dönem, kuraklık yüzünden tarımda büyük bir çöküntünün yaşandığı vaktü zamana rastlar. 1094 yılındaki

---

[770] Runciman, Steven, çev. Fikret Işıltan, **Haçlı Seferleri Tarihi: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu,** Ankara 1998: Türk Tarih Kurumu Yayınları c. I, s.465.

[771]Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.526; Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.651; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c.I, s.30.;Hacı Mehmet Altuntaş, İbnü'l-Esir'in (1160-1232) **El-Kâmil Fi't-TarihAdlı Eserine Göre Haçlı Seferleri**, Yüksek Lisans Tezi, **Harran Üniversitesi,** Şanlıurfa-2007, s.7

[772] İbrahim Ethem Polat, İbrahim Ethem Polat, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Vadi Yayınları, İstanbul 2007,, s.55.

[773]Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.526

sel felâketini ve salgın hastalıkları ertesi yıl, kuraklık ve açlık sıkıntıları izlemişti. İncil'de yazılı *"sokaklarında süt ve bal akan,"* Kudüs topraklarına yerleşmek efsanesi topraksız köylüleri cezbediyordu.[774]

Haçlı seferlerinin gerçek niteliği oldukça karmaşık bir konudur. Kullanılan semboller, katılımcılar ve başlangıçtaki düzenleyici kişilerin kimliği, bunun bizatihi dini bir sefer olduğunu gösteriyor olmasıdır. Haçlıların Avrupa'da içinde bulundukları sosyal ve iktisadi durumu dikkate alan bazı araştırmacılar, bu seferlerin din dışında da bir kısım nedenlerinin olduğunu ve hatta bunların daha önemli etkenler olduğunu ileri sürerek dini niteliği ikinci plana itmektedirler. İlahi dinler için kutsal bir mekân olan Kudüs ve çevresi Hristiyanlar için tövbelerin kabul edildiği, günahların bağışlandığı hac mekânları olarak kabul görmelerindendir.[775]

3.1.2. I. Haçlı Seferi

Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095[776] 'te yapmış olduğu çağrı sonucu, Haçlı seferleri hareketi fiilen başlamış oldu. Sefere katılmaya karar verenlerin Haçlı yemini etmeleri ve üzerlerinde haç işareti taşımaları ön görüldü. Zira bu seferlerin temel noktası olan dinsel simgeleri öne çıkararak, halkı galeyana getirmekti. Bu amaçla Hiristiyanların en önemli dinsel simgesi olan, haçlı arması üzerine senaryolar yazılmaya başlamıştır. Haçlı Seferlerine katılmaya karar verenler, papazların önlerinde yemin ederek, haçı kabul ettikleri anlamında elbiselerine haç armaları diktirerek Kudüs'e gitmeyi kabul etmiş oluyorlardı. Yemin ettiği halde, Kudüs'e kadar gitmeyip yoldan geri dönenler veya sefere çıkmayanlar zaten ortaçağın en büyük silahı olan aforoz mahkemeleri devreye girmekteydi.[777]

Toplantıya katılanlar arasında bulunan, Le Puy piskoposu Adhemar, sefere çıkmak istediğini bildiren ilk kişi oldu. Adhemar'ın arkasından pek çok insan da, Haçlı yemini etmek üzere Papa'nın yanına koştu. Papa, bu uzun sefere çıkmadan önce

---

[774] Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.527; Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.653.

[775] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.30.

[776] Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-2006, C. XIV s.527; Şaban Ali Düzgün, **İki Dünyanın Karşılaşması, Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler, Türkler Ansiklopedisi**, yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002, c.6, s.669; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.652; Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.35;

[777] Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-2006, c. XIV s.527; **1101 Yılı Haçlı Seferleri**", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul 1995, s. 17-56; Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.35; Işın Demirkent, **"Haçlı Seferleri ve Türkler" Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.653.

herkesin hazırlıklarını tamamlaması gerektiğini bildirerek, Hz. Meryem'in göğe uçuş günü olarak kabul ettikleri gün olan, 15 Ağustos 1096 tarihini hareket günü olarak ilân etti. Gerçekte büyük haçlı ordusunun hazırlanması uzun bir zaman alacaktı. Ancak bu duruma, Piyer Lermitte'nin tahammülü yoktu. Bu olaydan sonra Keşiş Piyer Lermit, yalın ayak, başıkabak, üstü başı yırtık, elinde bir haç ve altında bir katır olduğu halde, bütün Fransa'yı dolaşarak, halka ateşli vaazlar, ateşli nutuklar vermeye başladı. Piyer Lermit acıklı çığlıklar atarak kâh ağlıyor, kâh ağlatıyor, kâh oruç tutuyor, kâh halka oruç tutturarak, Arz-ı Mukaddesi kurtarmak için, gayret sarf ediyordu. Hitabet kuvvetine sahip olan keşiş halka:*"-Allah'ı kurtarın! Allah'ın annesini kurtarın. Mübarek Kudüs şehrini kurtarın. Türk generali Atsız Allah'ın merkadini*[778] *ahır olarak kullanmaktadır Allah'ın merkadini kurtarın."*[779]Diyordu. Zira bahsi geçen keşiş, her gece güya Hz. İsa'yı rüyasında gördüğünü iddia ederek aslı astarı olmayan Hz. İsa ile ilgili haberler yayıyordu. Sonuçta çok kısa bir zamanda 300.000 kişilik, büyük bir orduyu Piyer Lermit ile Yoksul Goty'nin idaresinde, Fransa'dan çok büyük tezahüratlarla yolcu edildiler.[780]

Doğu'da ve Batı'da sefer hazırlıkları sürerken, her çeşit insandan oluşan başıboş silâhlı kitleler, daha doğrusu ayaktakımından oluşan kitleler, düzenli ordu disiplinine haiz gruplardan önce, yola çıkış tarihi olan, 15 Ağustos 1096 gününü beklemeden Doğu'ya gitmek üzere yollara döküldü. Çoğunluğunu Almanların oluşturduğu disiplinsiz gruplar, özellikle Ren bölgesinde bulunan birçok Musevîleri öldürüp, onlara akla hayale gelmeyen işkenceler yaparak onların mallarına el koydular. Aslı zatında bunların asıl hedefleri yağmacılıktı. Bu tip gruplar daha Bizans sınırına gelemeden birçoğu dağıldılar. Etrafında çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu Alman ve İtalyanlarında bulunduğu kalabalık bir ordu toplandı. Pierre I'Ermite'in idaresindeki bu ilk ordu, 1096 Mayıs'ında yürüyüşe geçti. Macar ve Bizans topraklarında birçok yağma ve tahripte bulunan ve güçlükle disiplin altına alınan ordu, 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaştı. İmparator Aleksios, arkadan kontların idaresinde gelmekte olan büyük ordular varıncaya kadar, bu ilk grubu İstanbul civarında alıkoymaya karar verdi. Ancak Haçlı

[778] Mezar, kabristan
[779] Necati Kotan, **Türk ve İslâm Âlemine Karşı Haçlı Seferleri**, Kemal Matbaası, Adana 1974,s.25
[780] Necati Kotan, **age,** s.26-27.

kitlesini disiplin altında tutmak bir yerde imkânsızdı; bunlar durmadan huzursuzluk çıkarıyorlar, hırsızlık yapıyorlar, her tarafi yağmalıyorlardı.[781]

İmparator Aleksios, Haçlıları 6 Ağustos 1096'da Anadolu yakasına geçirerek Yalova yakınındaki Kibotos karargâhına yerleştirdi ve onlara arkalarından gelen Haçlı ordularını burada beklemelerini tavsiye etti. Haçlı ordusunun geçtiği yerler hakkında söylenecek tek şey şu idi: *"Batı Avrupa'dan Balkanlar'ı kat ederek Anadolu'ya kadar süren uzun yol boyunca Haçlıların geride bıraktıkları olarak yağmalanmış, yıkılmış köyler, ölüler ve yaralılar, 'Tanrı'nın Ordusu'nun' bu topraklardan geçtiğine en açık kanıtlardır."*[782]

Haçlı ordusunu yenmeyi bırakın, onların yürüyüşlerine bile engel olamayacağını çok iyi bilen, I. Kılıç Arslan, Haçlıların muhtemel geçecek yollar üzerindeki bölgeleri boşaltıp tarlaları yakarak ve su kuyularını tahrip ederek, onları zor duruma sokmaya çalıştı. Haçlılar, Dorylaion'dan[783] Akşehir, Konya, Ereğli yolunu takip ederek Maraş ve Göksün üzerinden 20 Ekim 1097'de Antakya önlerine vardılar. Ancak I. Kılıç Arslan, Haçlıları bu noktaya gelinceye kadar yolda elinden gelen taktiklerle ve özellikle de vur-kaç takdiği neticesinde birçok haçlıyı öldürmüştür. Haçlılar'ın Anadolu'ya girmesi ile Anadolu Selçuklu Devleti çok büyük bir sarsıntı geçirmiş oldu. Bu sarsıntının sonunda; Marmara ve sahil bölgeleri, Türklerin elinden birbir çıkıyordu. Artık Türkler Orta Anadolu'da toplanmak zorunda bırakılıyordu. İzmir'de Çaka Bey'in kurmuş olduğu devlet, ortadan kalkıyor, Garbi Anadolu ve Karadeniz sahilleri Rumların eline geçiyordu. Kilikya'da ise Ermeniler bir varlık olarak ortaya çıkıyordu. Bu sefer ile tarihin akışı değişiyor ve İstanbul'un işgalini üç buçuk asır geriye bırakılıyordu.[784]

Daha İznik kuşatmasında *'Bagrat'* adında bir Ermeni ile iletişim kuran ve Bizans'ın doğu sınırı ile ilgili bilgi alan, Baudouin de Boulogne, ana Haçlı ordusundan ayrılarak Urfa'ya hareket etti.[785] Baudouin, Tell Bâşir'de iken Ocak 1098'de kendisini Urfa'ya davet eden bir heyet geldi. Urfa'ya giden Baudouin de Boulogne'yi, şehrin

---

[781] Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-2006, C. XIV s.305; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.452; Raşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** Bilgi Yayınları, Ankara 1993,s.36; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.654;

[782] Kasım Abdulkasım, **"Beytü'l Makdis Bölgesi'nde Eyyubiler'in Haçlılara Karşı Mücadelesi",** USES, 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır 1996, s.75.

[783] Eskişehir ilimizin Orta Çağlarda Yunanca ismi

[784] Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978, c.II, s.88.

[785] Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi, Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu,** çev. Fikret Işıltan, Ankara 1998,Turk Tarih Kurumu Yayınları c.I, s. 151; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007, s.37.

hâkimi olan Thoros, kendine varis olarak atayarak onu kendine evlat edindi.[786]Bu arada Baudouin de Boulogne ve Bohemund'un yeğeni Tankred, Ereğli'de ana ordudan ayrılıp, Gülek Boğazından Kilikya (Çukurova) bölgesine inerek Tarsus, Adana şehirlerini, Türklerin elinden aldılar. Doğu'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Baudouin de Boulogne, ana Haçlı Ordusu Antakya surları önünde şehri kuşatma altına aldığı sırada Urfa'da ilk Haçlı devletini kurdu.[787]

Sağlam surlarla çevrilmiş Antakya[788] Türkler tarafından iyi savunuluyordu. Haçlılar Cenovalılar'ın takviyesi ile bir İngiliz filosunun ve o sırada, Kıbrıs'ta bulunan Kudüs patriğinin yardımlarına rağmen aylarca süren kuşatmadan sonuç alamadılar. Büyük Selçuklu Sultanı, Berkyaruk'un şehri kurtarmak üzere Musul Valisi Kürboğa idaresinde gönderdiği ve birçok mahallî beyin kuvvetleriyle katıldığı büyük bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberi Haçlıları endişeye düşürdü.[789] Karargâhta çıkan panik, aralarında, Kont Etienne de Blois'nın da bulunduğu bazı Haçlılar'ın ordudan kaçıp yurtlarına geri dönmelerine sebep oldu. Etienne de Blois Anadolu'da İmparator Aleksios ile karşılaştı ve ona Antakya kuşatmasından sonuç alınamayacağını söyledi. Bunun üzerine imparator da geri döndü. Öte yandan Ermeni asıllı Fîrûz adlı mühtedi bir kumandanla şehrin teslimi hususunda anlaşan Bohemund, diğer Haçlı reislerine imparator gelmediği takdirde şehrin onu zapt edenin elinde kalmasını teklif etti. Bohemund planını uygulamak için Haçlı ordusuyla Antakya önüne gelmiş olan Bizans kuvvetlerinin kumandanı Tatikios'u da geri dönmesi için kandırmıştı. Daha sonra Bohemund, Fîrûz'un yardımı sayesinde birliklerini İki Kız Kardeş Kulesi'nden şehre sokmayı başardı. İçeri girenler kapıları açınca Haçlı ordusu şehre girdi. Fîrûz'un ihaneti sonucunda Antakya Haçlılar 'ın eline geçti.[790]

Haçlılar, Beyrut yakınlarında Fatımilerin topraklarına da girdiler. Selçukluların ve Abbâsîlerin düşmanı olan Fatımiler, 1098'de Kudüs'ü, Selçukluların elinden almışlardı. Bundan dolayı Haçlıların son saldırısı Mısır Fatımilerine karşı oldu. Kudüs

---

[786] Fulcherius Carnotensis, **Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi**, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.73-74-75; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi, Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu,** çev. Fikret Işıltan, Ankara 1998,Turk Tarih Kurumu Yayınları c.I, s. 156-157.

[787] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk,** s.279; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.656;

[788] Hatay ilimizin Ortaçağdaki ismi

[789] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 229; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.656;

[790] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c. XI. s. 229,; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.656;

önlerine 7 Haziran 1099'da gelen Haçlılar şehri kuşattılar, kısa bir süre sonra da Yafa'ya gelen gemilerden yiyecek ve malzeme yardımı almaya başladılar. Temmuzun 8'inde oruç tutma emri verildi ve bütün ordu başlarında din adamları olduğu halde şehrin etrafını dolaşıp Sion Dağı'na[791] çıktı. 13-14 Temmuz'da taarruza geçildi. 15 Temmuz günü Godefroi'nin adamları, Herodes Kapısı[792] yakınında Kuzey Surunun bir kısmını zapt ederek şehre girdiler ve Sütunlar Kapısı'nı açtılar. Haçlılar şehre girerken Müslüman halkın bir kısmı Kubbetü'ssahre'ye ve Mescid-i Aksâ'ya sığınmaya çalıştı; bir kısmı da şehrin güney mahallelerine doğru kaçtı. Vali İftihârüddevle'nin, Dâvûd Kulesi'ni Kont Raimond'a teslim ettikten sonra adamlarıyla birlikte şehri terk etmesine izin verildi. Haçlılar Kudüs'ü zapt ettikten sonra görülmemiş bir vahşet sergilediler: Şehirdeki bütün Müslümanlar öldürüldü. Tankred, Kubbetü's-sahre'ye saldırıp burayı yağmaladı. Mescid-i Aksâ'ya sığınanlar da kılıçtan geçirildi. Musevilerin hepsi Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle sığındıkları sinagoglar da birbir ateşe verilerek yakıldı. Haçlıların yaptığı katliam öylesine kanlı bir boyuta ulaştı ki, Haçlı ordusunda bulunan ve Kudüs'ün zaptını anlatan tarihçiler bile bu katliam karşısında duydukları dehşeti ifade etmişlerdir. Meselâ tarihçi Raimundus Aguilers, *"Zaptın ertesi sabahı Harem-i Şerif mahallesine giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerine kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldığını söyler."*[793]

Haçlıların, Kudüs'ü ele geçirmede ki bu başarılarının arka planın da, o yıllarda birlik ve beraberlikten uzaklaşmış bulunan İslâm-Türk dünyasının meselenin önemini kavrayamamış olmasının elbetteki büyük payı vardır. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Haçlı liderleri burada kurulacak idare meselesini ele alarak şehrin dinî otorite ile değil, resmî idare ile yönetilmesine karar verdiler. Böylece Kudüs'te Haçlıların gerçek hedeflerini ortaya koyacak şekilde bir feodal krallık kuruldu. Doğuda Kurulan Haçlı devletleri, Urfa Kontluğu (1098-1144), Türklere karşı yardım isteyen Urfa'daki Ermenilerin daveti üzerine Kilikya'dan Urfa'ya giden Baudouin de Boulogne'un şehrin

---

[791] Zeytin Dağı, Kudüs yakınlarında bulunan dağ; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.652;

[792] Çiçek, Kudüs'de bir kalenin adı.; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.652;

[793] Işın Demirkent **Haçlılar,** cilt: 14; sayfa: 531; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.656;

hâkimi Thoros'u bertaraf ettikten sonra burada hâkimiyetini ilân etmesiyle kurulmuştur.[794]

İşte bizim tezimizin ana kaburgasını oluşturan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla mücadelesinin, İkinci Haçlı Seferi döneminde olması hasebi ile II. Haçlı Seferini ve bu dönemde Nureddin Mahmud b. Zengî'nin konusu üzerinde yoğunlaşacağız. Ancak şu gerçek unutulmamalıdır. Birinci Haçlı Seferi sonucunda, Kudüs fethinden önce Urfa Kontluğu (1097-1144) ve Antakya Prensliği (1098-1268) Kudüs Krallığı'ndan bağımsız olarak ama bu krallıkla çok yakın olarak bağlantılı bir şekilde kurulmuşlardır. Kudüs'ün işgalinden sonra, 1109'da Haçlıların Trablus Şam'ı işgal etmelerinden sonra, bu şehir ve civarında yine bağımsız statülü olarak Trablus Kontluğu (1109-1289) devleti kurulmuştur.

Tez konumuz olan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla mücadelesi yanında Birinci Haçlı Seferi sonrasında kurulan bu dört Haçlı devletiyle yapılan mücadele bizim ana konumuza dâhil olmaktadır.

3.2. II. Haçlı Seferinden Önce Nureddin Mahmud B. Zengi'nin Faaliyetleri

İmadeddin Zengi yıllardan beri hayallerinden birisi olan Urfa şehrini fethetmekti. Ancak ne zaman Urfa'ya yaklaşsa bölgenin bütün haçlıları bir araya geliyorlardı. Bu sebeple İmadeddin Zengi, Urfa'yı bir türlü fethedemiyordu.[795] Yıllar içerisinde Urfa'yı fethetme adına fırsat arayan İmadeddin Zengi, Diyarbakır üzerine saldırıya geçince, Urfa Haçlıları bu bizle alakalı bir durum değil diyerek önemsemediler. Hatta Urfa Haçlı Kontu Joscelin, Urfa'dan ayrılıp batı şehirlerine doğru ziyaretlere gitti. Bu durumu en kısa zamanda İmadeddin Zengi'ye bölgede bulunan casusları rapor ettiler. Hemen bu haber karşısında emirlerini yemekli toplantıya çağırarak, *"Ya benimle yarın Urfa seferine gelirsiniz, ya da benim soframdan yemeyin"* diye uyarıda bulundu. Bunun üzerine kimseler itiraz etmedi.[796]

İmadeddin Zengi, askerleriyle hemen ertesi gün yola çıktı. Urfa'ya varır varmaz hemen şehri teslim almak için saldırıya geçti. Ancak 8 günlük çok şiddetli savunma karşısında, surların bir kısmını yıkarak şehiri teslim aldı. İmadeddin Zengi, önce şehri yağmalama emri verdiyse de sonradan şehrin güzelliği karşısında adeta büyüleyince bu

---

[794] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997c. XI. s. 243; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.657;
[795] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.94
[796] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.95

güzelim şehrin yağmalanmasına razı olmayarak, yağmalama emrini geri aldı. Urfa'nın fethi, İslam âlemini sevince boğarken, Avrupa'yı hüzüne gark etmişti. Bu durum, İkinci Haçlı Seferinin başlamasının da belki de kıvılcımı oldu.[797] Görünürde II. Haçlı Seferinin başlanmasına vesile olan hadise Urfa'nın Müslümanlarca fethedilesi gibi gözüktürülmeye çalışılsa da, asıl sebep başta Kudüs ve bölge Haçlı Kontluklarının güvenliği meselesidir. Zaten bölgeye gelen II. Haçlı kuvvetleri, Urfa ile hiç ilgilenmemişler, bilakis Urfa'ya göre daha stratejik bir bölge olan Dımaşk'ı elde edebilmek için ortada bir sebep yok iken saldırmaları bizim ortaya attığımız tezimizi doğrulamaktadır.

İmadeddin Zengi, ülkesinin ortasında kalmış, küçücük bir emirlik olan ve başında Emir olarak bulunan Emir Hasan el-Mencibi'yi, aralarındaki dostluk nedeniyle elçi göndererek; *"Şayet Kaleyi teslime razı olursan benim adına sana pek çok iktâlar vereceğim. Yok, razı olmuyorsan zorla bu kaleyi alacağım." Dedirtti.* İmadeddin Zengi, Caber kalesi önünde gönderdiği elçi gelerek, *"Efendim Emir razı oldu. Ancak Kale komutanı olan Emir Belek, kabul etmiyor."* Bunun üzerine İmadeddin Zengi kuşatma başlattı. Nereden geldiği belli olmayan bir ok, kale komutanının ölmesine sebep oldu."[798]

Caber Kalesi kuşatması devam ederken İmadeddin Zengi, 14 Eylül 1146'da birkaç Memlüklüden oluşan bir grup tarafından şehit edivererek, Caber kalesine kaçtılar. Zengi güzel yüzlü, esmer tenli, mavi gözlü, yaşlılıktan saçlarına aklar düşmüş, yaşı altmışları bulmuş ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş asil bir kahramandı. İmadeddin Zengi şehadeti akabinde, Rakka'da defnedildi.[799]

Böylece İmadeddin Zengi dönemi biterken onun yerini aratmayacak dört oğul geride bıraktı. Bunlar Seyfeddin Gazi Musul'da babasının yerinde Atabeyliğe devam ederken, Nureddin Mahmud b. Zengi ise Halep'te Atabeyliğini ilan etti. Her ne kadar Seyfeddin Gazi'nin imkân ve konumu itibariyle güçlü bir Atabeyliği devam ettirse de, ömrünün kısa olması nedeniyle babası İmadeddin Zengi'den kalan o büyük mirasın altına Nureddin Mahmud b. Zengi girmeyi başaracaktı.[800]

İmadeddin Zengi'nin ölüm haberi Urfa'ya ulaşınca Tell-Başir ve civarını elinde bulunduran ve daha önce Urfa Kontu olan Joscelin hemen Urfa halkıyla ve şehirdeki

---

[797] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 95
[798] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 104
[799] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 105
[800] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.106; Steven Runciman **Haçlı Sef.** c. II, s.197.

Ermenilerle iletişime geçerek şehirde isyan çıkarmalarını istedi. Ermeniler ve Urfa'da bulunan Müslüman olmayanlar isyan çıkardılar, Müslümanlar ise bu isyana karşı direnip şehri teslim etmediler. Joscelin hemen gelip Müslümanlarla savaşmaya başladı. Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Zengi durumu haber alınca, anında ordusu ile gece gündüz demeden Urfa önlerine gelmesiyle beraber, Joscelin bölgeyi terk etmek zorunda kaldı.[801]

Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'de baba emaneti Urfa'daki isyan hareketini duymuş hemen o da, kardeşi Nureddin Mahmud b. Zengi gibi büyük bir ordu ile Urfa yoluna düşmüştü. Ancak baba yadigârı olan Urfa'yı kardeşinin hâkim olduğu haberini alınca yoldan geri döndü.[802]

Urfa'da başlatılan bu isyanın önünün alınması akabinde, babaları İmadeddin Zengi'nin ölümünün ardından çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen oğullarının babalarının yerini tutacağını göstermeleri açısından halk nazarında itibar kazanmalarına mazhar oldular.[803] Franklar, bir yerde, İmadeddin Zengi'nin şehit edilmesinin ardından, İmadeddin Zengi'nin kendilerinden aldığı toprakları geri alabileceklerini sanmışlardı. Nureddin'in daha ilk günden bu kadar ciddiyet ve gayretle işe sarıldığını görünce, düşüncelerinin gerçekleşmekten ne kadar uzak bir hayal olduğunu anlaya bildiler.

İmâdeddin Zengi'nin 1146 yılında şehit edilmesinden sonra ülkesi iki oğlu arasında barışçı yollarla paylaşılmıştı. Seyfeddin Gazi b. Zengi, Doğu'daki sorunlarla uğraşırken, Nureddin Mahmud b. Zengi de, Batı'da bütün gücüyle başta Haçlılar olmak üzere birçok sorunlarla mücadele etme imkânı bulmuştur. Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin, İmâdeddin Zengi'nin ölümünü fırsat bilerek, Urfa'ya yeniden hâkim olmaya teşebbüsü sonuçsuz kalmış, Fırat'ın kenarında, Urfa Koruluğundan geri kalmış olan bir kaç kaleden oluşan ve merkezi Tell-Bâşir olan bölgeye çekilmişti.[804]

Nureddin Mahmud b. Zengi, daha İkinci Haçlı Seferi orduları Doğu'ya ulaşmadan önce, babasının politikasını takip ederek, Antakya, Trablus, Urfa ve Kudüs Haçlı devletlerinin doğusunda güçlü bir İslâm birliği kurmayı amaçlıyordu. Eğer bu birlik kurulursa Haçlılarla mücadelenin başarıya ulaşacağına inancı da tamdı. Bu sebepten olacak ki, babasının da en büyük arzusu olan Dımaşk'ı fethetmek Nureddin

---

[801] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.107
[802] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.107
[803] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.107
[804] N. Elisséeff, **Nûr ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades,** Damas 1967 c. II, s. 396; Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1046),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987-1990, c. II, s.153.

Mahmud b. Zengi'nin de vazgeçilmez hedeflerindendi.[805] Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi bu hedefini hemen gerçekleştirmek için uygun fırsatları kollama adına gayret gösteriyorsa da, görevine başladığı günden beri Birinci Haçlı Seferi sonrasında, bölgeye ikinci bir Haçlı Seferi geleceği söylentileri Nureddin Mahmud b. Zengi'nin dengeli bir siyasi durum sergilemesini mecbur kılıyordu.

İkinci Haçlı Seferi ordularının bölgeye gelişinden önce, Dımaşk'daki siyasî durum ise iktidarı Börioğullarından Mücîreddin Abak, (1140-1154) her ne kadar sahip olmakla beraber asıl idare, devlet işlerinde tecrübeli bir kumandan olan Unur (Üner)'un elindeydi.[806] Unur, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Dımaşk'ı ele geçirme niyetinin olduğunu aslında çok iyi biliyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin artan gücü karşısında onunla dost olmayı tercih etmişti.[807]

İkinci Haçlı Seferi ordularının Suriye'ye daha gelmeden önce 1147 yılının martında yapılan anlaşmayla kızını Nureddin Mahmud b. Zengi ile evlendirip onun kayınpederi olurken aynı zaman da müttefik olmuş oluyordu. Unur, Müslüman komşularıyla olduğu kadar, Kudüs Krallığı ile de diğer Müslüman komşularına rağmen daha iyi ilişkiler içindeydiler.[808] Zira ne zaman bir saldırı başlarına gelme riski olması durumunda Dimeşk Atabegliği, Kudüs Krallığından hemen yardım istemeleri halinde, onlar hemen yanlarında yer alıyordu. Bu durum tabi ki, her iki ülkenin de, kendi siyasi çıkarına uygun gözüküyordu. Fakat 1147 yılı başlarında Kudüs Krallığı'nın, Dımaşk'a ait Havran bölgesine saldırması, Dımaşk-Kudüs arasındaki ilişkilerin tamamen bozulmasına sebep olmuştur. Her şeye rağmen Unur, İkinci Haçlı Seferi başladığı sırada, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin gittikçe artan gücü karşısında Kudüs Krallığı ile dostluk kurmanın kendi yararına olacağını düşünmekteydi.

Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers ise, Urfa'nın Türkler tarafından yeniden fethinden sonra (24 Aralık 1144) ne kadar tehlikeli bir duruma düştüğünü anlamıştı. Artık Antakya'yı doğudan gelecek saldırılara karşı koruyacak Urfa'daki Haçlı gücü ortadan kalkmıştı. Esasen, sadece Kudüs Krallığı değil, Antakya Prinkepsi Raymond da gönderdiği elçilerle Avrupa'dan âcil yardım beklediğini bildirmişti. Gerçekten de İslâm dünyası karşısında en zor durumda olan Antakya Prinkepsliği idi. İkinci Haçlı Seferi'nin

---

[805] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007, s.104.
[806] Cemalettin Alptekin, **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler),** İstanbul 1985, s. 126.
[807] İbnü'l-Kalânisî, Târîhu Dimaşk s. 275; N. Elisséeff, **Nûr ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades,** Damas 1967 c. II, s. 403; Cemalettin Alptekin, **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler),** İstanbul 1985, s. 134.
[808] Cemalettin Alptekin, **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler),** İstanbul 1985, s. 126.

hemen öncesinde, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Antakya bölgesini hedef alan akınları neticesinde, Asi Irmağı'nın doğusunda Prinkepsliğe ait bulunan kalelerin hemen tamamı, Artah, Keferlâta, Basarfut, Balat ve Hâb Nureddin'in eline geçmiş bulunuyordu.[809] Bu yüzden Raymond, İkinci Haçlı Seferi'nin Doğu'ya doğru harekete geçtiğine belki de en fazla sevinen kişi olmuştu. Fakat daha sonraki olayların gelişmesinde de görüleceği üzere, Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers, Nureddin Mahmud b. Zengi'ne karşı İkinci Haçlı Seferi'nin kendisine getireceğini umduğu yardımı bulamayacaktı.

İkinci Haçlı Seferi öncesinde, Antakya Prinkepsi Raymond ile Urfa'nın fethinden sonra Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülûk ve Râvendân'da"[810] hâkimiyetini sürdürmeye çalışan Urfa Kontu II. Joscelin arasında işbirliği yoktu; hatta aralarında yıllardan beri süren geçimsizlik tam anlamıyla bir düşmanlığa dönüşmüş ve birbirlerinin felâketine sevinir hâle gelmişlerdi. Antakya Prinkepsi Raymond, II. Joscelin ile düşman olduğu gibi onun Trablus Kontu II. Raymond ile de ilişkileri iyi değildi. Birbirleriyle geçinemeyen bu liderler, İkinci Haçlı Seferi'ne de katılmayacaklardı. Çünkü Kral Louis, Haçlıların en tehlikeli düşmanı olan Nureddin'e karşı savaşmak yerine, doğrudan doğruya Kudüs'e gidecek ve kuzeydeki sorunları göz ardı edecekti. Trablus Kontu Raymond da ailevî bir husumet yüzünden sefere katılmayanlar arasında yer alacak ve böylece İkinci Haçlı Seferi kuzeydeki Haçlıların desteğinden mahrum kalacaktı.

Kudüs Krallığı ise 1143 yılında Kral Foulque'un ölümünden sonra yerine geçen on üç yaşındaki oğlu III. Baudouin ile Kraliçe Melisende'in idaresinde bulunuyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, Kraliçe Melisende, Urfa'nın 1144 yılı sonunda Türkler tarafından fethi üzerine Doğu'daki Haçlıların içine düştüğü zor durumu bildirmek ve acilen yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini rica etmek için Batı'ya haberciler göndermişti. Bu arada Melisende, Dımaşk'a karşı bağımsızlığını ilân eden Havran Emîri Altuntaş'dan gelen bir teklifi de cevapsız bırakmamış ve Havran'a yapılacak bir seferin krallığa toprak kazandıracağı düşüncesiyle, Unur ile aralarındaki ittifakı göz ardı ederek Dımaşk arazisine saldırmıştı. Böylece Haçlılar güvenilmezliklerini bir kere daha

---

[809] İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb min Tarihi Haleb,** nşr. Sami ed-Dahhan, c. II, s. 291; İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s. 113. Krş. Rey, **"Histoiredes Princesd'Anüoche",** ROL, c.IV, s. 366; Stevenson, s. 157; N. Elisséeff, **Nûr ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades,** Damas 1967 c. II, s. 409.; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.200.

[810] Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi** (1098-1046), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987-1990, c. II, s. 152.

göstermiş oluyorlardı. Kudüs Krallığı'nın bu davranışı karşısında Unur da damadı Nureddin Mahmud'dan yardım istemişti. Dımaşk ve Halep kuvvetleri beraberce Havran'ı geri alırken (Haziran 1147) Haçlılar, kendilerine hiç bir fayda sağlamayan bu teşebbüsten sonra büyük kayıplar vererek güçlükle Pilistin'e geri dönmüşlerdi. Krallık ordusu tamamen imha olmaktan Unur'un sayesinde kurtulmuştu. Çünkü Unur, krallık ordusunun tamamen imha edilmesini kendi çıkarı açısından pek uygun görmemekteydi. Unur, Nureddin'e karşı Kudüs Krallığı ile yeniden ittifak kurmayı istemesine rağmen Kudüs Krallığı buna hiç de gönüllü olmamıştı. Hatta İkinci Haçlı Seferi orduları Filistin'e ulaşınca hep birlikte ilk hedef olarak Dımaşk'a saldırmayı uygun göreceklerdi.[811]

İkinci Haçlı Seferi öncesinde ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız Yakındoğu'da yaşanan bu olaylarda, bölgeye komşu olan diğer devletlerin hiç bir rolleri olmadığı görülüyor. Büyük Selçukluların bu sırada Yakındoğu'da Suriye'de hemen hiç etkileri kalmamıştı. Devletin bütün çabalan daha ziyade doğuya yönelikti. İkinci Haçlı Seferi devletin dış siyasetini de hiç etkilememişti. Mısır Fatımî Devleti ise gittikçe sona doğru yaklaşmaktaydı; iç karışıklıkların yaşandığı devlette asıl gücü ellerinde bulunduran vezirler kendi aralarında savaşmaktaydılar.

3.2.1. II. Haçlı Seferi

3.2.1.1. Nedeni

I. Haçlı Seferi sonrasında, Haçlı devletlerinin kuruldukları bölgelere bakıldığında, bilhassa Türk-İslâm âlemini zayıflatmaya yönelik stratejik yerlerdi. I. Haçlı Seferi sonrasında bölgede, Kudüs Krallığı (1099-1187), (İkinci Krallık (1189-1291)[812],Edessa (Urfa) Kontluğu(1098-1144)[813], Trablus Kontluğu (1108-1267)[814], Antakya Kontluğu (1098-1268)[815] kuruldu. Bilhassa, Urfa Haçlı Kontluğu, Horasan'dan gelen Türkmen akışına engel oluyor, bunlara ek olarak Haçlılar'ın, Akdeniz sahil

---

[811]Stevenson, W.B, **TheCrusaders in the East,** Cambridge 1907.s. 157; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s. 198; Elisséeff, N.,**Nûr ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades,**Damas 1967 c. III, s. 403; Cemalettin Alptekin, **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler),** İstanbul 1985, s. 134

[812] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.657; Işın Demirkent, Haçlılar, **İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 534;

[813] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.656; Işın Demirkent, **Haçlılar, İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 534;

[814] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.657; Işın Demirkent, Haçlılar, **İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 534;

[815] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.657; Râşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** (Yeni Edisyon), Kaktüs Yayınları**,** Üsküdar – 2002,s.33

şeridine hâkim olmaları da Selçuklulara deniz yolunu kapatıyordu.[816] Bahsi geçen kontluklar ve Krallıklar İslam âlemine yıllarca zulmün, kan ve gözyaşının, fitne ve fesadın kaynağı olmuşlardı.

Haçlıların Kudüs'te kurdukları, Kudüs Krallığı bir yandan Türklerle diğer yandan da Mısırlılarla mücadele etmesine rağmen, bu bölgede tutuna bilmeleri haddi zatında mümkün görünmese de, Müslümanların dönem itibarıyla birbirleriyle uğraşmaları, Avrupa menşeli gemilerin devamlı güzergâhları olması hasebi ile Batılılarca devamlı suretle maddi anlamda yardımları bulunulması sayesinde Kudüs Krallığıayakta durabiliyordu.[817]Hatta Müslüman devletler aralarında sıkıntılı zamanlarda birbirlerine karşılık bahsi geçen Haçlı Krallıklarından yardım istemekten de geri kalmıyorlardı.[818]

Urfa'nın 46 yıl (Edessa Kontluğu'nun)Haçlıların hâkimiyetinde kalmasının ardından 24 Aralık 1144 senesinde Musul Atabeyi İmameddin Zengi tarafından fethi, İslâm dünyasında çok büyük bir sevinç uyandırırken, doğudaki Franklar ile Avrupa'da çok büyük bir üzüntüye sebep oldu.[819] Urfa'nın fethinden sonra, sıranın Antakya, Trablus ve Kudüs Haçlı Devletlerine geldiğini ve bu devletçikler Türkler karşısında tehdit altına girmiş olduklarını kabul ediyorlardı. Türklerin Urfa'yı da alarak, Kudüs'e yaklaşmaları üzerine, Rahip Saint Bernard hemen harekete geçti. Rahip Saint Bernard, zamanın da II. İnnocent'in Papa seçilmesine katkısı olmuştu. Bundan dolayı Papa'nın üzerinde büyük oranda bir nüfuzu vardı.[820] Rahip Saint Bernard, sevap kazanmak için vücuduna birçok işkenceler yapmıştı. Rahip Saint Bernard, Kudüs Kraliçesi Melisende ve Antakya Prinkepsi Raimond de Poitiers'in Avrupa'ya gönderdiği, Cebele piskoposu Hugue ile Çukurova Ermenilerinin, Bizans'a karşı destek istekleri çakışınca, bilhassa Kudüs'ten yazılan *"yardıma çağrı mektupları"*Papa III. Eugenius, Haçlı Seferi çağrısı yapmak zorunda kaldı.[821] Bu çağrı birinci Haçlı seferinden sonra ikinci bir seferin adı

---

[816] İbrahim Ethem Polat, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Vadi Yayınları, İstanbul 2007, s.68.
[817] Râşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** (Yeni Edisyon), Kaktüs Yayınları**,** Üsküdar – 2002,s.71
[818] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.170.;
[819] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.206; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.658; Işın Demirkent, **Haçlılar, İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 534; Ebru Altan, **Haçlı Seferleri ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.681;
[820] Timuçin Mert, **Cennetin Krallığında,** Karakutu Yayınları, İstanbul-2005, s.117; Râşid Erer, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri,** (Yeni Edisyon), Kaktüs Yayınları**,** Üsküdar – 2002,s.71;
[821] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi** (1147-1148), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 10-13, Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi, Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187,** çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992, : Türk Tarih Kurumu Yayınları c. II, s. 210; Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.534; Mike Paine, **Haçlı Seferleri,** Tercüme: Cumhur Atay, Kalkedan Yayıncılık, İstanbul-2007, s.47.; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,**

olacak ve dünya tarihinde "*II. Haçlı Seferleri"* adı altında kayıtlara giriverecekti.

3.2.1.2. II. Haçlı Seferi Çağrısı

Bölgede yaşayan Haçlılarla Batıda yaşayan Haçlılar açısından olumsuz olan bu gelişmer, yeni bir Haçlı Seferinin hazırlanmasına sebebiyet verdi.[822] Papa'nın, II. Haçlı Seferi için çağrısı haliyle, ilk haçlı seferi gibi büyük bir etki meydana getire bilmesi için Hristiyan din adamlarına çok büyük iş düşüyordu. Ayrıca I. Haçlı Seferi üzerinden elli yıla yakın bir zaman geçmişti. Bu süre içinde Batı'nın Kudüs'e olan ilgisi ve şevki büyük ölçüde sönmüş bulunuyordu. Yeni bir haçlı seferi için bu ilgi ve şevkin yeniden canlandırılması insanların ilgisini, kutsal savaş diye kabul edebilecekleri, savaşa yönlendirmeleri gerekmekteydi. Bilindiği gibi I. Haçlı Seferi'nde bu görevi, *"Pierre l'Hermite"* adında bir papaz yapmıştı. Bu defa aynı görevi Fransızların başrahibi olan *"Bernard"* üstlendi.[823]

Haçlı ordularının kumandanlığını üstlenen, Avrupa'nın iki güçlü hâkimi Fransa Kralı VII. Louis[824] ve Alman Kralı III. Konrad[825], haçı kabul ettikten sonra sefer için gerekli hazırlıklara başlayarak kendilerinin yokluğu sırasında ülkelerinin idaresi için gerekli düzenlemeleri yaptılar.[826]

3.2.1.3. Alman Kralı III. Konrad'ın Yola Çıkması

Alman Kralı III. Konrad,1147 yılının Mayıs ayında büyük bir ordu ile yola çıkmış ve 10 Eylül 1147 tarihinde İstanbul'a geldi.[827] Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a elçiler göndererek Haçlı ordusunun topraklarından geçmesine izin vermesini ve parası karşılığında yiyecek temin etmesini rica etti. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos**,** Birinci Haçlı Seferi liderlerinin büyükbabası Aleksios'a yaptıkları gibi kendisi ile sadakat yemini yapmak şartıyla ülkesinden geçirebileceğini, istedikleri

---

Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.658,; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.681.

[822] İhsan Süreyya Sırma, **Haçlı Seferleri**, Beyan Yayınları, İstanbul-2013, s.100.

[823] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.210; **Salim Koca, Türkiye Selçuklu Tarihi, Karam Yayınları,** Çorum 2003, c.II, s.133.

[824] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.211; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),**Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.11,

[825] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.213; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),**Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.12

[826] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler,** Türkler Ansiklopedisi, c.6, s.657; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),**Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.11,

[827]Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.658,; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.681; Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2002, c. XIV, s.534;

kadar yiyecek temini yapacağını elçiler aracılığıyla vaat etti. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, bir an önce Almanları İstanbul'dan Anadolu'ya geçirmeyi hedefliyordu. Bunun üzerine her iki kralda sadakat yeminini yaptırarak Anadolu'ya geçire bileceğini söyledi.[828]Bizans İmparatoru Manuel, II. Haçlı Seferini aslında hiç istemiyor hem de çok gereksiz görüyordu. Hem kendi ülkesinin hem de doğudaki Haçlı Latin Devletlerinin geleceği hakkında tehlikeli bir durum olduğunu düşünüyor ve Avrupa'dan gelecek ve bölgeye müdahalede bulunacak girişimlerden çok büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu sebepten olacak ki Avrupalı Haçlılara yardım olarak, sadece lojistik destekten ileri gidemeyeceğini dile getirmekten de geri durmuyordu.[829]

Bizans İmparatoru Manuel, II. Haçlı Seferini karşısında, kendisini çok sıkı tedbirler almaya yöneltmişti. İmparator başşehrin koruyucu istihkâmlarını baştanbaşa tamir ettirerek savunmaya hazır hale getirdi. Orduyu zırhlar ve demir uçlu mızraklar ile donatıp, atlar dağıtarak ve bol paralar vererek askerlerin maneviyatlarını yükseltti. Birliklerinin bir kısmını şehrin savunması için surlara yerleştirdi. Diğer kuvvetlerine de çok uzak olmayan bir mesafeden, Alman ordusunu izlemek ve bu suretle onlardan birinin yağma veya yem bulmak bahanesi ile yürüyüş yolundan ayrılması halinde engelleme emrini verdi. Ancak bu birlikler barışçı kalacaklar ve Almanlar ile açıkça çatışmaya girmekten kaçınacaklardı.[830] Bizans İmparatoru Manuel, Batıdan gelen bu güçlerin ülkesini işgal edebileceklerinden dolayı endişeli idi. Zira gelecekteki Haçlı Seferleri içinde Bizan'ı işgal etmiş olmaları[831] Bizans İmparatoru Manuel'in kaygılarının ne kadar haklı olduğunun da kanıtıdır.

Sultan Mesud ise II. Haçlı Seferi hareketini duyar duymaz, Doğu'da bulunan tüm Müslüman hükümdarlar ve emirlerine durumu bildirip yardımcı kuvvetler istemiş ve bu büyük tehlikeye karşı en etkili tedbirler ne ise hepsini almaya çalışıyordu. Selçuklu şehirlerini tahkim ediyor, tahrip olmuş birçok yeri tamir ettiriyor, ayrıca komşu ülkeleri yaklaşmakta olan bu büyük tehlikeye karşı uyarıyordu. Çünkü

---

[828] Işın Demirkent, Haçlılar, **İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,c. 14, s. 534; Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, **s. 82.;** Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.657; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.681,

[829] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),**Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.45

[830] Işın Demirkent, Haçlılar, **İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 535; Niketas Khoniates, **Historia,** nşr. I. Bekker, **Nicetae Choniatae Historia**, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,** *c.*XXII, Bonn,1835; Türkçe terc. F. Işıltan,Niketas Khoniates Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Türk Tarih Kurumu, Ankara1995.s. 41; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi** (1147-1148),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.41.;

[831] IV. Haçlı Seferi ile Bizans İmparatorluğu Batılı Haçlılarca işgal edilmiştir.

kendisinin döneminden aşağı yukarı 50 yıl önce atası Sultan I. Kılıç Arslan zamanında olan I. Haçlı Seferi ve 1101 yılı haçlı seferleri sırasında devletin ve halkının içine düştüğü sıkıntıların yeniden yaşanacağı endişesi ile haliyle Bizans İmparatoru Manuel'e göre daha çok huzursuzdu.[832]

Bizans İmparatoru Manuel, Alman Kralı III. Konrad daha Balkanlardayken İstanbul güzergâhı yerine Çanakkale boğazını teklif etmesine karşın bu teklife sıcak bakmamış özelliklede I. Haçlı Seferinde kullanılan yolu tercih edeceğinde ısrarcı olmuştur.[833] Alman Kralı III. Konrad, Bizans İmparatoru Manuel ayrıca İmparator'dan Anadolu'daki yürüyüşün selameti bakımından kendisine rehberler vermesini istedi ve Bizans İmparatoru Manuel de onun bu isteğini uygun bularak muhafız kumandanı olan Stephanos ve bir Bizans birliğini Alman Kralı III. Konrad'ın yanına verdi.[834]

Bizans İmparator Manuel, Haçlıların yiyecek sıkıntısı yaşanmaması için bütün tedbirleri almıştı. Alman Haçlılar, Bizans arazisi içinde ilerlerken hemen hemen hiç yiyecek ve su sıkıntısı çekmediler; tek şikâyetleri, Bizanslıların bazı bölgelerde una kireç katmalarıydı. Bizans topraklarından çıkınca, ne alışveriş yapabilecekleri bir pazar, ne de içebilecek su bulabildiler.[835] Gerçekten de, Alman Haçlı ordusunun Anadolu'ya geçtikten sonraki yürüyüşünü yakından takip eden Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un, Haçlıların Anadolu içinden geçmesine engel olmak amacıyla toplamış olduğu büyük ordusu ile onlara saldırmak için uygun yer ve zamanı beklemekteydi. Alman Haçlı ordusunun, Türk arazisine girer girmez açlık ve susuzlukla karşılaşmaya başladılar. Sultan Mesud, Alman Haçlı ordusunun, geçecekleri bütün yol güzergâhlarında bulunan, su ve yiyecek adına ne varsa her şeyi yok ediyorlardı. Böl-geyi çeviren Türk okçularının hücumlarına da maruz kalmaya başlamışlardı.[836] Alman Haçlı ordusu, bir yandan açlık, bir yandan susuzluk, bir yandan da Türk askerlerinin ok yağmuru karşısında canlarından bezer oldular.[837]

---

[832] Işın Demirkent, Haçlılar, **İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 535; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**, s. 105.**

[833] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.216; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.54

[834] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.59

[835] Ebru Altan, **age,** s.38; **Conradi Romanorum Regis ad Wibaldum**, RHGF,c. XV, s. 533 vd.; tere. Munro, Letters of the Crusaders, c. I, No: 4, s. 12*;*

[836] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682; Kinnamos CSHB, s.81, Terc. Demirkent, s.64

[837] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.63; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682; **Konrad'ın Wibald' Mektubu**, RHGF, c. XV, s.533 vd, Ter. Munro, s.13;

Alman Haçlı ordusu 26 E kim 1147[838] tarihinde Eskişehir (Dorylaion) yakınlarındaki Sarısu Irmağına ulaşıp kamp kurup dinlenme rehavetine geçtikleri bir anda, her bir yandan bütün Türk ordusunun ani bir hücumuna maruz kaldılar. Alman Haçlı ordusundan kaçanlar hariç orada bulunanların neredeyse tamamı öldürüldü. Bizans ve Lâtin tarihi kaynakları Alman Haçlı ordusunun ağır bir yenilgiye uğradığı kaydedilmekle beraber bu kayıplar için herhangi bir sayı verilmemiştir. Sadece Willermus,[839] sayısız büyüklükteki Alman Haçlı ordusunun ancak onda birinin sağ kaldığını yazmıştır. Bunların bazısı açlıktan, bazısı ok yağmuru altında can vermişti, diye kayıtlarına geçmiştir.[840]

Türkler, Haçlılarla olan bu savaştan sonra zengin bir ganimet, sayısız silah ve at elde etmişlerdi. Süryânî Mikhail[841], *"Türk memleketleri frankların esvapları ve para ile o kadar doldu ki, Malatya'da gümüş, kurşun kıymetini düşürmüştü. Frankların esvapları İran'a kadar götürüldü"* diye yazmaktadır. [842] Ağırlıklarını ve ordusunun büyük bir kısmını kaybeden Alman Kral Konrad ise sağ kalan askerleriyle beraber kaçarak İznik istikametinde geri kaçmaya başladı. Süryânî Mikhail, yiyecek aramak için gruplar halinde etrafa dağılanların derhal Türkler tarafından öldürüldüklerini kaydetmiştir.[843] Türkler, artık iyice tükenmiş olan Almanlara günden güne daha cüretkâr ve şiddetli bir şekilde saldırıyordu. Bu arada ordunun arkasında kalan yorgun ve zayıf askerlere refakat eden Bernard von Plözke, Türklerin hücumuna uğradı. Bernard ve adamları, okları ve yayları olmadığı için koyun derilerini siper olarak kullanıp kılıçlarıyla Türklere karşı koymak için hareket geçtilerse de ok yağmuru altında öldüler.[844]

Bernard von Plözke, gücüne ve akına çok güvendikleri bu kontun ve arkada kalanların Türk okçuları tarafından öldürüldüğünü haber alan Almanlar, kendi

---

[838] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682; Kugler, s.153.;

[839] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.65.; Anomim Süryânis. 298, Süryânî Mikhail (tere. Chabot, III, s. 276),; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[840] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.66.; Süryânî Mikhail, tere. Chabot, c. III, s. 276. Krş. Ebu'l-Ferec, c. II, s. 384; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682;

[841] Süryânî Mikhail (tere. Chabot, III, s. 276); Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682;

[842] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.66.; Willermus Tyrensis (RHC, occ. c.I, s. 743; tere. Krey, s. 171),; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[843] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.67;Süryânî Mikhail, tere. Chabot, c. III, s. 276; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[844] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.67; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

akıbetlerinin de aynı şekilde tehdit altında olduğunu bildiklerinden daha süratli ilerlemeye başladılar. Bu ilerleyiş sırasında Alman Kralı Konrad da ok darbesiyle yaralanmıştı.[845] Fakat bu yaranın hayatî bir önem arz etmediği anlaşılıyor. Konrad ve sağ kalan adamları sonunda 2-3 Kasım'da[846]İznik'e ulaşmayı başardı. Artık güçleri tükenmiş ve sahip oldukları her şeyi kaybetmiş bir vaziyette İznik'e ulaşabilen pek çok kişi bu seyahatin zorluklarından korktukları için Haçlı yeminlerini yerine getirmekten vazgeçerek, ülkelerine geri dönmek arzusuyla İstanbul'a gittiler ve oradan ülkelerine döndüler.[847]

3.2.1.4. Fransa Kralı Louis'in Yola Çıkması

Fransa Kralı Louis, 4 Ekim 1147'de İstanbul önüne geldiğinde, yol boyunca çok büyük yiyecek sıkıntısı çekmelerine sebep olan Almanlara, Türklerle barış antlaşması yapmış oldukları için de Bizanslılara çok kızgındı. Ancak Alman Kralı Konrad'a hiç ilgi alaka göstermeyen Bizans İmparatoru Manuel, Fransa Kralı Louis'yi çok farklı bir şekilde, hem de büyük bir merasimle karşıladı. Görüşmelerinde Bizans İmparatoru Manuel, Fransa Kralı Louis'e isteklerini yerine getireceğine ve elinden gelen yardımı yapacağına dair söz verdi.[848]

Kostantiniyye Şehrinin dışında bekletilen, Fransız Haçlı Ordusuna, büyük bir kamp ve geniş bir pazar yeri temin edildi ve ihtiyaçları olan yiyecek maddeleri uygun fiyatlarla satışa sunuldu. Fransız Haçlı Ordusu içinde bazı uygunsuz davranışlarda bulunan askerler etrafı yağmalamaya başladılar. Fransa Kralı Louis, bu tür hareketlere engel olmak ve ordusunu kontrol altına almak için suçluların, kulaklarını, ellerini ve bacaklarını keserek cezalandırdı. Ancak bu ağır cezalara rağmen yine yağmalama yapanlara rastlamak mümkün oluyordu.[849]

---

[845] Ebru Altan, **age,** s.68.; Annales Palidenses, **MGH**, *c.*XVI,s.83*;* Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[846] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.68.; **ConradiRomanorum Regis ad Wibaldum**,RHGF,c. XV, s. 534; tere. Munro, **Letters of the Crusaders**,c. I, No: 4, s. 13; 'Willermus Tyrensis (RHC, occ*.,* s. 745; tere. Krey, II, s. 173),

[847] Ebru Altan, **age,** s.68.; **ConradiRomanorum Regis ad Wibaldum**,RHGF, c.XV, s. 534; tere. Munro, **Letters of the Crusaders**, c. I, No: 4, s. 13;

[848] Steven Runciman**, Haçlı Sef.** c. II, s.227; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.66.; Odo de Deuil, s. 59**,** Ionnes Kinnamos**, Ionnes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176),** Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, **Türk Tarih Kurumu**, Ankara 2001. s. 63.;

[849] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.682; Odo de Deuil, Odo of Deuil, **De Profectione Lidovici VII in Orientem**: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sources and Studies, Columbia University Press, New York-1948 s.67.

Fransa Kralı Louis, Kostantiniyye'den ayrılarak İzmit Körfezi'ni dolaşarak, 1147 yılının Kasım ayı başında İznik'e ulaştı. İznik Gölü yakınında ordugâhını kurdu. Burada, hangi yolu takip edeceğine karar vermeden önce, kendisinden önce hareket etmiş olan Alman Kralı Konrad'ın durumunu araştırdı. Fransa Kralı Louis'e, Alman kralının Türklerle yaptığı savaşta ordusunun büyük kısmını kaybettiği, kendisinin ise güçlükle kaçabildiği bildirildi. Başlangıçta bu haber, yalnızca bir söylentiden ibaret zannedildi ise de, hakikat bir süre sonra, Alman Kralı Konrad'ın, olanları bildirmek ve yardım istemek üzere göndermiş olduğu, yeğeni Friedrich von Schwaben ve bir kaç asil, Fransa Kralı Louis'nin ordugâhına gelerek, Alman kralının başına gelen felâket hakkında kesin ve ayrıntılı bilgi verdiler. Sonra Fransa Kralı Louis 'den, bu müşkül anında ona yardım etmek, tavsiyelerde bulunmak ve takip edecekleri yol hakkında görüşmek üzere kralın yanına gitmesini rica ettiler.[850]

Fransızlar olanları duyunca, bu kadar güçlü bir ordunun böyle çabucak başarısızlığı uğramasına ve Türkler tarafından kolayca mağlup edilmesine hem şaşırdılar hem de haliyle çok üzüldüler. Fransa Kralı Louis, Alman Kralı Konrad'ın yanına gitti. Alman kralı ile adamlarını perişan bir vaziyette bulan, Fransa Kralı Louis, ona para ve malzeme yardımında bulunmayı vaat etti. İki kral yaptıkları görüşme sonunda, seferin bundan sonraki kısmı için ordularını birleştirmeye karar verdiler[851]. Böylece Alman Kralı Konrad, yola çıkmadan önce İznik'te erzak temin ederken, Fransa Kralı Louis önden gidecek ve Lupar[852] kalesinde onu bekleyecekti, burası orduların birleşme yeri olacaktı. Bir yerde Alman Kralı Konrad'ın başına gelenler, Fransa Kralı Louis'in hangi yoldan Kudüs'e gitmesi gerektiğini de öğrenmiş oluyordu. Şu bir gerçek ki, Fransa Kralı Louis, Alman Kralı Konrad'ın başına gelenlerden sonra Konrad'ın kullandığı yolu kullanmayacağı artık bir gerçekti. Böylece Fransa Kralı Louis, ordusuyla beraber Lopadion'a gelerek burada Almanları bekledi. Bu arada Fransızlara sağlanan pazar yerleri onların bütün yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği için bazı Haçlılar, yakında bulunan Bizans köylerini yağmalayarak elde ettikleri gıdaları

---

[850] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682; Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.224; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.75; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[851] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.75.;**Conradi Romanorum Regis a d Vfıbaldum,** RHGF,c.XV, s. 534, tere. Munro, **Letters of the Crusaders**, c. I, No: 4, s. 13; Ionnes Kinnamos**, Ionnes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176),** Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, **Türk Tarih Kurumu**, Ankara 2001, s. 63-66**);** Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682;

[852] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.76.; Ramsay, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası**, terc. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 173.

arkadaşlarına satmışlardı. Arkadan gelen Almanlar da bütün erzak maddelerinin Fransızlar tarafından tüketilmiş olması dolayısıyla yiyecek bulabilmek için etrafa baskınlar düzenleyince, Bizanslıların saldırısına uğradılar. Yanlarında fazla yükleri olmayanlar kolaylıkla kaçarak süratle Fransa Kralı Louis'in yanına gittiler. Sayıları çok az da olsa Bizanslıya karşı koyamayacak kadar perişan olan Alman Kralı Konrad ve şövalyeleri ise yol boyunca bu saldırılara dayanarak ilerlemeye çalıştılar.[853]

3.2.1.5. Her iki Ordunun Birleşmesi

Alman Kralı Konrad, Fransa Kralı Louis'e bir elçi göndererek Alman ölüleri gömmek ve hâlâ hayatta olanları korumak, yanlarına güvenle ulaşmak için kendisinden yardım istedi. Alman Kralı Konrad'ın bu yardım talebi üzerine Fransa Kralı Louis, Soissons Kontu Ivo de Nesle'yi derhal onlara yardıma gönderdi. Kont, Bizanslıları kaçmak zorunda bırakarak gücü tükenmiş olan Almanları kolayca kurtardı. Odo de Deuil, *"eğer kont süratli bir şekilde yetişmeseydi Almanların hepsi ölürdü"* diye yazmaktadır. Böylece iki ordu birlikte yürüyüşe başladı ve 11 Kasım'dan sonra[854] Balıkesir yakınındaki Esseron'a ulaştılar. Fransa Kralı Louis, Esseron'dan sonra Alaşehir (Philadelphia) Denizli (Laodikeia) üzerinden Antakya (Antiochia)'ya inen yoldan gitmeyi plânlamıştı. Fakat bu yol, sahil yolundan daha kısa ve rahat olmakla beraber, Selçuklu Türkleri'nin sınırlarına çok yakın olması hasebiyle Haçlı Ordusu dolambaçlı sahil yolunu tercih etmek zorunda kaldı. Bahsi geçen bu engebeli sahil yolunda, dağların yanı sıra, mevsimin kışa yaklaşmış olması hasebiyle kış yağmurlarıyla kabarmış olan büyüklü küçüklü bir dizi ırmağı aşmak zorunda kaldılar. Düşünün ki bahsi geçen o tarihlerde bir nehirden geçmenin ne kadar ve zahmetli iş olduğunu düşünmek lazım. Bölgede yaşayan yerli halk, Haçlı Ordusunun küstahça hareketleri yüzünden haklı olarak şehirlerinin kapılarını onlara kapatarak yâda köyünü, kasabasını, şehrini terk ederek dağlara sığınmışlardı. Haçlı Ordusu, ancak kıyı boyunca kendileriyle

---

[853] Ebru Altan, **age,** s.76.; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 97. Berry, Odo ter, s. 97, n. 20 ve **"The Second Crusade"**, **A Hıstory of the Crusades,** c. I, s. 497

[854] Ebru Altan, **age**, s.75.; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,; Odo de Deuil, s. 103ve n.1.

beraber ilerleyen Bizans gemilerinden yiyecek ala biliyorlardı. Halk Haçlı Ordusuna tavırlarından dolayı yiyecek vermiyordu.[855]

Haçlı orduları yollarda çok çileler çekerek Bergama (Pergamo) ve İzmir (Smyma)'i geçtikten sonra Efes (Ephesos)'e ulaştılar[856]. Anadolu'da uğramış olduğu felâketten sonra hem ruhen hem de bedenen yıpranmış olan Alman Kralı Konrad, Bizans İmparatoru Manuel'in daveti üzerine Efes'ten İstanbul'a geri döndü. Bizans İmparatoru Manuel, Alman Kralı Konrad'a büyük ilgi ve alaka göstererek, ilkbahara kadar İstanbul'da misafir etti. Alman Kralı Konrad, nihayet yeniden sağlığına kavuştu. Artık yeni bir yıl geçmişti ve Mart 1148'de asilleriyle beraber, Nikephoros Dasiotes'in kaptanlığındaki bir Bizans filosuyla Filistin' e doğru yola çıktı.[857]

Bizans İmparatoru Manuel, İkinci Haçlı Seferi öncesinde de Türklerin, imparatorluk sınırlarından kolayca içeri sızarak, Menderes Vadisi'nin içlerine kadar uzanan akınlar düzenlemelerine bir türlü engel olamamıştı. Bizans topraklan içinde Haçlı Ordusunu bekleyen en büyük tehlike, Türklerin üzerine birlikler sevk etmesi halinde Bizanslar ile Türkler arasındaki ateşkes anlaşmasının bozulması anlamına gelecekti. Bizans İmparatoru Manuel, hareketleri kendisine hiç de güven vermeyen, ülkesi için büyük tehlike olarak gördüğü Haçlılarla uğraştığı bir sırada, Sicilya Kralı II. Roger ile de savaş halindeydi. Bizans İmparatoru Manuel, Sultan Mesud ile ateşkesi bozacak herhangi bir teşebbüste bulunmayı aklından dahi geçirmeyi düşünmüyordu. Bizans İmparatoru Manuel, Fransa Kralı Louis'i Türklere karşı çok dikkatli olması hususunda uyarıda bulundu. Bizans İmparatoru Manuel, Fransa Kralı Louis'e gönderdiği diğer bir mektubunda ise Haçlı Ordusunun Bizans imparatorluk topraklananda verdikleri zararları belirtiyor ve bundan sonra Bizans halkının, kendilerine verilen bu zararlar yüzünden Haçlıları dostça karşılamalarına mani olacağını bildiriyordu. Fransa

---

[855] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.224; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.78.; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,;

[856]Ebru Altan, **age,** s.79; Odo de Deuil, s. 107; Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, a History of Deedsn Done Beyond the sea. By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, Sources and Studies, Columbia University Press, New York-1948, c.** II, s.745; tere. Krey, II, s. 173. (tere. Munro, **Letters of the Crusaders**,**c**. I, no: 4, s. 13)**,;Ebru Altan,** II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**,** c.6, s.683,;

[857]Ebru Altan, **age,** s.82.; Ionnes Kinnamos, Ionnes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001. s. 63; Conradi Romanorum Regis*a*d Wibaldum, **RHGF,** c. XV, *s. 534;* terc. Munro, Letters of the Crusaders, c.1, No: 4,s. 13 vd. Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi,** c.6, s.683;

Kralı Louis, Bizans İmparatoru Manuel, bu mektuplara cevap bile verme nezaketi dahi göstermedi.[858]

Fransızlar, 1147 yılı Noelinin arifesinde Efes yakınındaki, Decervion Vadisi'nde[859] ordugâh kurdukları zaman, Türkler ortaya çıkarak bu andan itibaren Haçlı Ordusunu, taciz etmeye başladılar. Öte yandan Haçlılar, Decervion'da ansızın başlayarak aralıksız dört gün devam eden ve vadideki akarsuların taşmasına sebep olan şiddetli yağmurlar, yüzünden çok büyük sıkıntılara duçar oldular. Çok şiddetli dört gün yağan yağmurun arkasından sonra gökyüzü açılınca erzak temin edip hemen buradan ayrılarak, Menderes Vadisi boyunca ilerleyerek, Denizli (Laodikeia)'ye ulaşmak üzere yürüyüşe geçtiler.[860] Odo'nun ifadesine göre, Haçlı Ordusuna karşı gerilla taktiğini kullanmayı düşünen Türkler, Menderes Nehri' nin iki tarafında da bulunuyorlardı. İkiye bölünen Türk kuvvetlerinin bir kısmı Haçlı Ordusunun arka saflarına saldırmak üzere ovaya, diğerleri Haçlıların nehri geçişini engellemek için karşı kıyıya yerleşmişlerdi. Okçular da tepeleri tutmuşlardı. Böylece 1 Ocak 1148 tarihinde[861] Pisidia Antiokheia'sı yakınında nehri geçmeye çalışırken Türkler, Haçlılara saldırı gerçekleştirdi. Önceden plânlamış oldukları gibi Türklerin bir kısmı Haçlıların arka saflarına saldırdı; geçişin çıkış yerini tutmuş olan diğer Türk kuvveti de Haçlıların ön saflarına oklar yağdırmaya başladılar. Odo'nun kaydından anlaşıldığına göre, Champagne Kontu Thibaut de Blois'nın oğlu ve kontluğun vârisi olan Henri, Flândre Kontu Thierry ve Mâcon Kontu IV. Guillaume'un gayretleri sayesinde öncü kolu ok yağmuru altında zorla da olsa karşıya geçmeyi başarmışlar ve Türklerin üzerine saldırmışlar[862]. Türkler ise süratli atları sayesinde çok hızlı bir şekilde dağlara doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Fransa

---

[858] Ebru Altan, **age,** s.83.; Odo de Deuil, s. 109. Krş. Kugler, Studien,s. 166; Dölger, II, No: 1370, 1371; Runciman, tere. Işılan, **c.**II, s. 225; Demirkent, **Haçlı Seferleri,**s. 107**;** Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[859] Ebru Altan, **age,** s.83.; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s.109.; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.682,;

[860] Ebru Altan, **age,** s.83.; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 109. Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,;

[861] Ebru Altan, **age,** s.83.; Krş. Kugler, Studien, *s.* 168; Runciman, tere. Işıltan, c. II, s. 225; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 107.

[862] Ebru Altan, **age,** s.84.;

Kralı Louis de, arka birliklerine oklar fırlatan Türk kuvvetlerinin üzerine giderek onları uzaklaştıra bilmişti.[863]

Türkler, Haçlı Ordusuna gereken darbeyi vuramamış sadece küçük çaplıda olsa da zararlar vermeyi becerebilmişti. Fransa Kralı Louis komutasında ki Haçlı Ordusu yönünü Denizli'ye yöneltince şehir halkı, korkudan paniğe kapılarak şehri boşaltıp dağlara kaçmaları üzerine, Haçlı Ordusu bu şehirde yiyecek adına bir şey bulamadan buran ayrıldılar ve Türkler de boş buldukları bu şehre el koydular. Denizli'den Antalya'ya giden yol çok meşakkatli bir yoldu. Toros Dağlarını aşmak zorunda olan ordu, yüksek ve tenha olan dağlık arazideki çok kıvrımlı yollarda güçlükle ilerliyordu. Kötü hava koşulları, açlık ve orduyu yol boyunca taciz eden Türk okçuları zaten zor olan bu seyahati alabildiğince daha da zorlaşıyordu. Türklerin ani baskınları Haçlılar için bir felâket oluyordu.[864] Antalya'ya ulaşabilmek için hâlâ on iki günlük zorlu bir yolları vardı. Yeterli yiyecekleri yoktu. Türkler, Haçlı Ordusunu taciz ederek onları takip etmeye devam ediyorlardı. Haçlıların bir türlü sona ermeyen bu zorluklar karşısında moral ve disiplin adına bir şeyleri kalmamıştı.[865] Bundan başka, seyahatleri sırasında teçhizatlarını kaybettikleri ya da satmak zorunda kaldıkları için şimdi hiç de alışkın olmadıkları bir şekilde kalabalığın içinde yaya olarak ilerleyen birçok asil de, yaylarıyla Türk okçularına karşı koymak için diğer yaya okçularla beraber arka saflara dizildiler[866].

Bu yüzden Haçlılar taşıyamadıkları birçok askeri teçhizatı, çadırlarını, elbiselerini silâhlarını geride bıraktılar ve Türklerin eline geçmemesi için birçok şeyi de yaktılar. Yol boyunca bir lokma bile yiyecek bulamadıklarından, ölü atların etlerini yemek zorunda kaldılar.[867]

---

[863] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.225; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.84.;

[864] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.225; Odo de Deuil s. 125 bk. Demurger, Die Templer Aufsdeg und Untergang s.1118-1324,München: Beck, 1911; Ebru Altan, **"Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", Belleten,** LXVI (2002), sayı: 245, s.119.

[865] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,;Odo de Deuil s. 125 bk. Demurger, Die Templer Aufsdeg und Untergang s.1118-1324,München: Beck, 1911; Ebru Altan, **"Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu"**, Belleten, LXVI (2002), sayı: 245, s. 87-94.

[866] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,;Odo de Deuil, s. 125. Odo (s. 127.

[867] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,; Odo de Deuil (s. 129),

3.2.1.6. Haçlı Ordusu Antalya'da

Nihayet Haçlı Ordusu Antalya'ya geldi. Fransa Kralı Louis'i Antalya valisi Landulf karşıladı.[868]Antalya valisi Landulf, Fransa Kralı Louis'in emrine uyarak Haçlı ordusunun bütün ihtiyaçlarını karşıladı. Antalya'da gemi bulununcaya kadar beklendi, tedarik edilen az miktardaki gemi ile kontlar yakınları ile birlikte yola çıktılar ve korumasız yayalar kaderleriyle baş başa bırakıldılar. Bunların bazıları açlıktan öldü, bazıları Bizans'ın hizmetine girdi, bazıları da Antakya'ya doğru yola çıktıklarında Türklerce ya esir edildi ya da öldürüldü.[869]

3.2.1.7. Haçlı Ordusu Antakya'da

Fransa Kralı Louis, 19 Mart 1148'de[870] Antakya'nın Samandağ limanına çıkmasıyla beraber[871] bölgesinde Nureddin Mahmud b. Zengî karşısında en zor günlerini yaşayan ve bu amaçlada gözleri devamlı Batı'da olan Antakya Prinkepsi Raymond, tam üç yıldan beri yolunu beklemekte olduğu, Haçlı Ordusunun geldiği kendisine müjde olarak verildi. Antakya Prinkepsi Raymond, Fransa Kralı Louis'in sonunda Prinkepsliğine gelmesi hasebiyle hemen bütün asilleri ve halkın ileri gelenleriyle beraber onu karşılama merasimi düzenledi.[872] Raymond, Fransa Kralı Louis'in ve Haçlı Ordusunun yardımıyla, şimdi müdafaa durumunda olduğu en tehlikeli düşmanı Nureddin Mahmud b. Zengî'ye karşı taarruza geçerek Halep, Şeyzer ve civardaki diğer birçok şehri ele geçirip Antakya Prinkepslik topraklarını genişletmeyi hayal ediyordu. Fransa Kralı Louis ordusunun büyük kısmını Anadolu'da kaybetmiş

---

[868] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi**, c.6, s.683,;Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum,** RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, **a History of Deedsn Done Beyond the sea.** By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, Sources and Studies, Columbia University Press, New York-1948, c. II, s.750 vd. ter. Krey, c.II, s. 178 vd.; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.93.;

[869] Ebru Altan, **age,** s.96-97.;Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 139.; Wîllennus Tyrensis, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, a History of Deedsn Done Beyond the sea. By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, Sources and Studies, Columbia University Press, New York-1948, c. II, s.751 vd. ter. Krey, c.II, s. 179 vd..;

[870]Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.98; **Ludovici Francorum Regis ad Sugerium,** RHGF, c. XV, s. 496.Historia Ponüûcalis*s.* s. 52,.

[871] Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.98; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 143.;

[872] Ebru Altan, **age**, s.98; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 144.

olsada yine de savaşçılardan ve şövalyelerden oluşan ve Müslümanları endişeye düşürecek kadar çok büyük bir kuvveti mevcuttu.[873]

Antakya Prinkepsi Raymond, eğer Fransa Kralı Louis'i ikna edebilirse, hayallerine ulaşa bilecekti. Fransa Kralı Louis'in hanımı, Kraliçe Eleonore, Antakya Prinkepsi Raymond'un yeğeni[874] olduğundan akrabalık ilişkisi olması hasebi ile bu işe kesin gözüyle bakıyordu. Willermus'un kaydına göre Raymond, Fransa Kralı Louis bir süre dinlendikten sonra yaptığı görüşmede, Antakya'nın içinde bulunduğu zor durumu anlatarak sürekli Halep kuvvetlerinin baskısı altında olduğunu, Müslümanlar bütün kuvvetleriyle Antakya'ya saldırırlarsa bölgedeki Haçlılardan etkili bir yardım alamayacağını söyledi ve derhal Halep'e taarruz etmelerini ısrarla tavsiye etti. Nureddin Mahmud b. Zengî mağlup edilip Halep ele geçirilirse bunun kendilerine sağlayacağı faydaları da anlattı. Raymond, Fransa Kralı Louis, Kudüs'e gitmesini engellemeye çok çalıştı. Raymond, bu plân hakkında Louis ile birkaç defa da özel olarak görüştü. Fakat Raymond'un bütün ısrarlarına rağmen Fransa Kralı Louis, etmiş olduğu Haçlı yeminini yerine getirmek için Kudüs'e gitmeye mecbur olduğunu ve bu kararından da asla dönemeyeceğini söyledi. Raymond, Fransa Kralı Louis'i Nureddin Mahmud b. Zengî üzerine bir sefer yapmaya ikna edemeyeceğini ve bütün umutlarının boşa çıktığını anlayınca ona karşı büyük bir öfke duymaya başladı.[875] Antakya Prinkepsi Raymond gerçekten çok büyük bir hayal kırıklığı yaşamasından dolayı olacak ki, kendisi Kudüs'te düzenlenen toplantılara katılmadığı gibi toplantı sonrası alınan hiçbir kararların uygulanmasında da yer almamıştır.

Raymond'un kraliçeye olan aşırı ilgisi ve sürekli onunla görüşmesi bizzat Kralı da şüphelendirmişti; Eleonore'un Antakya'dan ayrılmak istememesi ve Raymond'un da bunu sağlamak için büyük çaba sarf etmesi, Fransa Kralı Louis'nin bu şüphelerini iyice artırmıştı. Kudüs'den gönderilen Patrik Foucher, Antakya'ya gelerek kendisinden

---

[873] Ebru Altan, **age**, s.98; Odo de Deuil, Odo of Deuil, De Profectione Lidovici VII in Orientem: The Journy of Louis VII to the East. nşr. ve ter. V.G. Berry, Records of Clvilization, Sourcesand Studies, Columbia University Press, NewYork-1948s. 145.

[874] Ebru Altan, **age**, s.99; Kraliçe Eleonore, Antakya Prinkepsi Raymond'un kardeşi olan Poitiers Kontu X. Guillaume'un en büyük kızıydı, **Ludovici Francorum Regis ad Sugerium,** RHGF, c.XV, s. 496. bk. **Historia Pontiecalis**, s. 52; Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum,** RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, **a History of Deedsn Done Beyond the sea.** By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, **Records of Clvilization, Sources and Studies,** Columbia University Press, New York-1948, c. II, s.179.

[875] Ebru Altan, **age**, s.100;Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum,** RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, **a History of Deedsn Done Beyond the sea.** By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, **Sources and Studies**, Columbia University Press, New York-1948, c. II, s.. 180 vd..

süratle Kutsal Kudüs'e gelmesini rica edince Fransa Kralı Louis, derhal Antakya'dan ayrılmaya karar verdi. Kraliçe ise Kudüs'e gitmeye niyeti olmadığını, Antakya'da kalıp kendisinden boşanacağını söyledi. Yine Historia Pontigcalis'e göre Fransa Kralı Louis, Anadolu'da uğradığı felâketlere ilâve olarak bir de Kraliçenin kendisini terk ettiği veya onun Raymond tarafından Antakya'da alıkonulduğu şeklindeki haberler, Fransa'da duyulursa bunun kendisi için büyük bir utanç olacağını düşündü. Böylece danışmanlarının tavsiyesine uyarak Kraliçeyi amcasının sarayından zorla aldırdı ve derhal bütün birlikleriyle beraber Kudüs'e doğru hareket etti. Böylece Fransa Kralı Louis'in şehre girişi ve şehirden ayrılışı çok farklı olmuştu; parlak bir törenle karşılandığı şehirden Raymond ile düşman olarak âdeta kaçarcasına ayrılmıştı.[876]

Antakya Prinkepsi Raymond gibi İslâm dünyası karşısında zaaf içinde olan Lâtin Doğu'nun diğer hükümdarları da Haçlıların gelişini dört gözle beklemişlerdi. Şimdi Haçlı orduları sayesinde içinde bulundukları zor durumdan kurtulmak, kaybettikleri toprakları geri alabilmek için Kral Louis'den yardım talep ediyorlardı. Urfa Kontu olan ve Tel-Bâşir'de hâkimiyetini devam ettirmeye çalışan II. Joscelin, Batı'dan gelen bu yardım sayesinde Urfa'da yeniden hâkimiyet kurmayı umut ediyordu. Aslında başlangıcından yarım asır sonra Batı dünyasını yeniden büyük ordularla Doğu'ya karşı harekete geçmeye sevk eden olay, Türklerin Urfa'yı geri alması olduğuna göre Joscelin'in bu isteği gayet doğal ve en çok onun hakkıydı. Trablus Kontu II. Raymond ise Kral Louis'den, Mont ferrand'ı geri almak hususunda yardım bekliyordu. Kudüs Kralı III. Baudouin ve annesi naibe Kraliçe Melisende da Haçlı ordularının gücünü ve imkânlarını krallığın sınırlarını genişletmek için kullanmayı arzu ediyorlardı. Bu yüzden ana-oğul, Fransa Kralı Louis'nin akrabaları olan diğer Haçlı hükümdarları, onu kendi hedeflerine yönlendirmelerinden korktukları için tedbirli davranmışlar ve Patrik Foucher'yi, Kralı Kutsal Ülke'ye davet etmek üzere Antakya'ya göndermişlerdi. Fakat Kudüs Krallığı'nın bütün korkuları boşa çıktı; zira Fransa Kralı Louis, bütün ordusuyla beraber Trablus'u geçip, Kudüs'e yöneldi. Böylece Raymond gibi Urfa ve Trablus hükümdarları da Louis'nin kendi sorunlarıyla meşgul olmak yerine Kudüs'e gitmeyi tercih etmesi üzerine umutla bekledikleri yardımdan mahrum kaldıklarını anladılar ve

[876]Ebru Altan, **age**, s.100;**Historia PontiE calis,**s. 52 vd. Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum,** RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, **a History of Deedsn Done Beyond the sea.** By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, **Sources and Studies**, Columbia University Press, New York-1948, c. II, s. 181).

hayal kırıklığına uğradılar.[877] Fransa Kralı Louis, diğer Krallıklarla ilgilenmeyerek sadece Kudüs Krallığının sorunları ile ilgilenecek olması, bölgede bulunan diğer üç Haçlı Krallıklarınca hiç hoş karşılanmadığı gibi bölgenin birlik ve beraberliğine olumsuzluklar kattığını söyleye biliriz.

3.2.1.8. Haçlı Ordusu Kudüs'te ve Akkâ Toplantısı

Alman Kralı Konrad, Kudüs'e varmış ve Kudüs patriği bizzat Antakya'ya gelerek kendisinin Kudüs'te beklendiğini haber vermişti. Bunun üzerine Fransa Kralı Louis, Kudüs'e hareket etti. Bütün Haçlılar, Filistin'e vardıktan sonra Kraliçe Melisende ve Kral III. Baudouin, Alman ve Fransız ileri gelenleriyle 24 Haziran 1148'de Akkâ'da geniş katılımlı büyük bir toplantı yaptılar.[878] Urfa, Antakya, Trablus kontlarının yokluğuna ve Haçlıların yol boyunca uğradıkları kayıplara rağmen Kudüs'te büyük bir kuvvet oluştu. Nihayet Dımaşk üzerine sefer yapılmasına karar verildi. Dımaşk hâkimi Üner (Emir Unur), Kudüs Krallığı ile her zaman iş birliği yapan ve iş birliği yapmaya hazır bir kimse olmasına rağmen, Dımaşk'e sefer düzenleneceği haberine çok şaşırdı. Ancak kendisine gelen haberler doğruydu. Dımaşk hâkimi Üner, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye karşı yardım istediği Haçlılardan kendine bir saldırı geleceği haberi karşısında, böyle durumları iyi idare etmesini bilen Üner, yardım etmesi için Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye elçi gönderdi. Zor günlerin adamı olan Nûreddin Mahmud b. Zengî, hemen ordusunu çok kısa zamanda hazırlayarak Dımaşk'a doğru ilerlemeye başladı. Bu arada Alman Kralı Konrad ile buluşan, Fransa Kralı Louis, diğer Haçlılarla birlikte Dımaşk'ı kuşatmaya başladılar.[879] II. Haçlı Seferinin asıl sebebi Urfa şehrinin Müslümanlarca fethedilmesi sebep olarak gösterilirken, şimdi hedefin Dimaşk olmasının altında yatan sebeplerden belki de en önemlisi Dımaşk'ın stratejik konumu yanında Kudüs'ün güvenliği düşünülmektedir.

İmameddin Zengi'nin 1146'da ölümünden sonra ülkesi iki oğlu arasında barışçı yollarla paylaşılmıştı. Bunlardan Seyfeddin Gazi Musul'a, Nureddin Mahmud b. Zengi ise Haleb'e hâkim olmuşlardı. Seyfeddin doğudaki sorunlarla uğraşırken, Nureddin de

---

[877] Ebru Altan, **age**, s.101;Wîllennus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, RHC, occ. I, s.1 vdd. terc. E. A. Babcock -A.C. Krey, **a History of Deedsn Done Beyond the sea.** By William Archbishop of Tyre, 2.cilt, Records of Clvilization, **Sources and Studies,** Columbia University Press, New York-1948, c. II, s. 182 vd**.**

[878] Ebru Altan, **age**, s.104; Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.535;

[879] Ebru Altan, **age,** s.107; Bu olayların ayrıntıları için bk. S. Runciman, **Haçlı S.T.**, 11, 232.

batıda bütün gücü ile Haçlılar ile mücadele etmek imkânını bulmuştu. I. Joscelin, Zengi'nin ölümünü fırsat bilerek, onun Urfa'nın fethinden sonra şehirde bırakmış olduğu Ermeniler ile anlaşıp, Urfa'ya yeniden hâkim olmuşsa; Nureddin Mahmud b. Zengi, beklenmedik bir süratle duruma müdahale etmiş ve Joscelin'in bu teşebbüsünü boşa çıkarmıştı. I. Joscelin tekrar, Fırat'ın batısında Urfa Kontluğundan geriye kalmış olan birkaç kaleden oluşan ve merkezi Tell-Bâşir olan kendi yöresine çekilmişti. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haleb'de idareyi ele aldıktan kısa süre sonra elde ettiği bu başarısı onun prestijini baya artırmıştı.[880]

Nureddin Mahmud b. Zengi, daha II. Haçlı Seferi orduları Doğu'ya ulaşmadan önce, babasının politikasını takip ederek, Antakya, Trablus ve Kudüs haçlı devletlerinin doğusunda güçlü bir İslâm birliği kurmaya çalışıyordu. Gerçekte bu birlik kurulduktan sonra Doğu gelecek olan Haçlılar'la mücadelenin başarıya ulaşacağına gönülden inanıyordu. Bu yüzden de Dımaşk'ı kendi hâkimiyetine almak Nureddin Mahmud b. Zengi'nin vazgeçilmez hedefiydi. Fakat Nureddin Mahmud b. Zengi bu hedefini henüz gerçekleştirme fırsatını bulamamış, ancak İslam birliğini inşası adına bir anlaşma yapmakla yetinmek durumunda kalmıştır.[881]

Dımaşk'ta yönetim Börioğullarından, Mücîreddin Abak sahip olmakla beraber asıl idare, devlet işlerinde çok tecrübeli bir kumandan olan Dımaşk hâkimi Üner'in elindeydi. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Dımaşk'a hâkim olma niyetini çok iyi bilen Dımaşk hâkimi Üner, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin artan gücü karşısında ona düşman olma yerine onunla dost olmayı tercih etmiştir. Böylece II. Haçlı Seferi ordularının daha Suriye'ye gelişinden tam bir sene önce Mart 1147'de yapılan bir anlaşmayla kızını Nureddin Mahmud b. Zengi ile evlendirip onun hem kayınbabası hem de müttefiki olmuş bulunuyordu. Dımaşk hâkimi Üner, Müslüman komşuları ile olduğu kadar, Dımaşk için tehlike yaratabilecek yakın komşusu Kudüs Krallığı ile de diğer Müslüman hâkimlere nazaran daha iyi ilişkiler içindeydi.[882]

Ancak, 1147 yılı başlarında Kudüs Krallığı'nın, Dımaşk'a ait Havran bölgesine saldırması, Dımaşk-Kudüs arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştu. Her şeye rağmen Dımaşk hâkimi Üner, II. Haçlı Seferi başladığı sırada, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin gittikçe artan gücü karşısında Kudüs Krallığı ile çok iyi dostluk kurmasının

---

880 Ebru Altan, **age**, s.50.
881 Ebru Altan, **age**, s.50-51.
882 Ebru Altan, **age**, s. 51

kendi yararına olacağını düşünmekteydi.[883]

Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers ise, Urfa'nın Türkler tarafından yeniden fethinden sonra ne kadar tehlikeli bir duruma düştüğünü anlamıştı. Artık Antakya'yı doğudan gelecek saldırılara karşı koruyacak Urfa'daki haçlı gücü ortadan kalkmıştı. Esasen, sadece Kudüs Krallığı değil, Raymond da gönderdiği elçilerle Avrupa'dan acil yardım beklediğini bildirmişti. Gerçekten de İslâm dünyası karşısında en zor durumda olan Antakya Prinkepsliği idi. II. Haçlı Seferi'nin hemen öncesinde, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Antakya bölgesini hedef alan akınları neticesinde, Âsi Irmağı'nın doğusunda Prinkepsliğe ait bulunan kalelerin hemen tamamı, Artah, Keferlâta, Basarfut, Balat ve Hâb Nureddin Mahmud b. Zengi'nin eline geçmiş bulunuyordu. Bu yüzden Raymond, II. Haçlı Seferi'nin doğuya doğru harekete geçtiğine belki de bölgedeki haçlı kontlukları arasında en fazla sevinen kişi olmuştu. Fakat daha sonraki olayların gelişmesinde de görüleceği üzere, Raymond, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı II. Haçlı Seferi'nin kendisine getireceğini umduğu yardımı bulamayacak ve hayal kırıklığına uğrayacaktı.[884]

Haçlı Seferi öncesinde, Antakya Prinkepsi Raymond ile Urfa'nın fethinden sonra Tell Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntab, Dülûk ve Râvendân da hâkimiyetini sürdürmeye çalışan Urfa Kontu II. Joscelin arasında işbirliği yoktu. Hatta aralarında yıllardan beri süren geçimsizlik tam anlamıyla bir düşmanlığa dönüşmüş ve birbirlerinin felaketine sevinir hale gelmişlerdi. Antakya Prinkepsi Raymond, II. Joscelin ile düşman olduğu gibi onun Trablus Kontu II. Raymond ile de ilişkileri iyi değildi. Birbirleri ile geçinemeyen bu liderler, II. Haçlı Seferi'ne de katılmayacaklardı. Çünkü Kral Louis, Haçlılar'ın en tehlikeli düşmanı olan Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı savaşmak yerine, doğrudan doğruya Kudüs'e gidecek ve kuzeydeki sorunları göz ardı edecekti. Trablus Kontu Raymond da ailevi bir husumet yüzünden sefere katılmayanlar arasında yer alacak ve böylece II. Haçlı Seferi kuzeydeki Haçlılar'ın desteğinden mahrum kalacaktı.[885]

3.2.1.9. Haçlı Ordusunun Havran'a Saldırısı

Kudüs Krallığı ise 1143 yılında Kral Foulque'un ölümünden sonra yerine geçen on üç yaşındaki oğlu III. Baudouin ile Kraliçe Melisende'in idaresinde bulunuyordu.

---

[883] Ebru Altan, **age**, s.51
[884] Ebru Altan, **age**, s.51
[885] Ebru Altan, **age**, s.52

Yukarıda belirtildiği gibi, Kraliçe Melisende, Urfa'nın 1144 yılı sonunda Türkler tarafından fethi üzerine Doğu'daki Haçlılar'ın içine düştüğü zor durumu bildirmek ve acilen yeni bir haçlı seferi düzenlenmesini rica etmek için Batı'ya haberciler göndermişti. Bu arada Melisende, Dımaşk'a karşı bağımsızlığını ilan eden Havran Emiri Altuntaş'dan gelen bir teklifi de cevapsız bırakmamış ve Havran'da yapılacak bir seferin krallığa toprak kazandıracağı düşüncesiyle, Dımaşk Hâkimi Üner ile aralarındaki ittifakı göz ardı ederek Dımaşk topraklarına saldırmıştı.[886]

Böylece bölgede ki Haçlıların güvenilmezliklerini bir kere daha ortaya çıkıvermişti. Kudüs Krallığı'nın bu davranışı karşısında Dımaşk Hâkimi Üner'de damadı olan Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istemişti. Dımaşk ve Halep kuvvetleri beraberce Havran'ı geri alırken, Haçlılar, kendilerine hiçbir fayda sağlamayan bu teşebbüsten sonra büyük kayıplar vermiş, güçlükle Filistin'e geri dönmüşlerdi. Krallık ordusu tamamen imha olmaktan Dımaşk Hâkimi Üner sayesinde kurtulmuştu. Çünkü Dımaşk Hâkimi Üner, krallık ordusunun tamamen imha edilmesini kendi çıkarı açısından pek uygun görmemekteydi. Dımaşk Hâkimi Üner, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı Kudüs Krallığı ile yeniden ittifak kurmayı istemesine rağmen Kudüs Krallığı buna hiç de gönüllü olmamıştı. Hatta II. Haçlı Seferi orduları Filistin'e ulaşınca hep birlikte ilk hedef olarak Dımaşk'a saldırmayı uygun göreceklerdi.[887]

3.2.1.10. Haçlıların Dımaşk Kuşatması (24-28 Temmuz 1148)

Haçlı liderleri Akkâ Toplantısında aldıkları kararlar gereği harekete geçtiler. Kudüs Kralı III. Baudouin, Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis idaresindeki birleşik Haçlı ordusu,[888]1148 yılının Temmuz ayı ortalarında[889]Taberiye'den Banyas istikametinde harekete geçtiler. Haçlı liderleri Banyas'ta, bundan sonra takip edecekleri stratejiyi belirlemek üzere yeni bir toplantı yaptılar. Haçlı liderleri, önce Dımaşk'ı ve çevresini iyi bilen kişilerle görüştüler. Sonra, şehrin büyük bir kısmını âdeta sur gibi çevreleyen ve şehre büyük bir koruma sağlayan

---

[886] Ebru Altan, **age**, s.52
[887] Ebru Altan, **age**, s.107.
[888] İbnü'l-Kalânisî. **Târîhu Dimaşk** s. 282
[889] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk** s. 282; Haçlıların bir kısmının Kudüs'e gidip Haçlı yeminlerini yerine getirdikten sonra deniz yoluyla ülkelerine geri döndüklerini, Dımaşk üzerine yürüyen Haçlı ordusunun tahminen elli bin atlı ve yaya olduğunu, ayrıca yanlarında aynı büyüklükte bir yük kervanı bulunduğunu kaydetmiştir; Ebû Şâme, c. IV, s. 55; Ebu'l-Ferec, c.II, s. 385, ise bu ordunun on bin atlı ve altmış bin yayadan oluştuğunu belirtir.

meyve bahçelerini ele geçirmenin faydalı olacağına karar verdiler. Böylece, bu meyvelikleri ele geçirince şehri kolayca alabilecekleri düşüncesiyle Dımaşk'a saldırmayı planladılar. Bundan sonra krallar, kargaşayı önlemek için bir yürüyüş düzeni tespit edip orduları savaş düzenine soktular. Buna göre, Kudüs Kralı bölgeyi iyi tanıdığından ordusuyla beraber en önde ilerleyerek diğerlerine yol gösterecek; Fransa Kralı ve ordusu ihtiyaç olduğunda öndekilere yardım edebilmek için ordunun merkezine yerleştirilecek; Konrad ve adamları da arkadan gelebilecek sürpriz bir saldırıya karşı orduyu korumak üzere en arkada yer alacaklardı.[890]

Haçlı liderleri bahsi geçen yürüyüş plânına uygun olarak Haçlı ordusu 24 Temmuz 1148 Cumartesi günü, Dımaşk'ı çevreleyen bahsi geçen meyveliklere ulaştılar[891]. Bu meyve bahçelerinin her biri sınırlarını belirtmek ve yabancıların girmesini önlemek için kerpiç, taş duvarlarla veya çitlerle çevrilmişti; yollar çok dardı, sadece yük hayvanlarının geçmesine imkân verecek genişlikteydi; sık dikilmiş ağaçlar ve dar patika yollar, Dımaşk'a bu taraftan girmeyi neredeyse imkânsız kılıyordu. Haçlı ordusu, bu dar yollarda güçlükle ilerlerken ağaçların ve çalıların arkasına gizlenmiş olan Dımaşklılar tarafından da devamlı suretle taciz ediliyorlardı. Şehir halkı ve çeteler, Haçlıların geçişini engellemek için meyveliklere gelmiş ve patika yollarının girişini ele geçirmişlerdi. Civarda bahçeleri olanlar meyveliklerin içindeki yüksek yerlerden aşağıya sürekli ok, mızrak ve taş yağdırıyorlardı. İç taraftaki surlar boyunca sıra sıra açılmış olan küçük delikler sayesinde kendileri görünmeyen, fakat yoldan geçenleri kolaylıkla görebilen silâhlı adamlar da Haçlılar için ölüm tehlikesi meydana getiriyorlardı. Fakat Haçlılar meyvelikleri savunan Müslümanların üzerine şiddetli bir saldırı düzenleyerek onlardan birçoğunu öldürdüler, bazısını esir ettiler, diğerleri de korku ve kargaşa içinde şehre kaçtı. Böylece Haçlılar rahatça meyve bahçelerine girdiler. Fakat yoğun mücadele ve bu sırada yükselen toz bulutu yüzünden iyice susamış olan Haçlılar, derhal şehrin yakınındaki Barada Nehri'ne geldikleri zaman çok sayıdaki Türk kuvvetinin nehir kenarında toplanmış olduğunu gördüler. Zira Haçlı ordusunun şehri meyve bahçeleri tarafından kuşatacağı artık belli olduğu için Dımaşk atlı

---

[890] İbnü'l-Kalânisî. **Târîhu Dimaşk** s. 283; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.**107.;** Willermus Tyrensis, RHC, occ.,c.I, s. 760 vd.; tere. Krey, c.II, s. 186 vd.

[891] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk,** s. 283;İbnü'l-Kalânisî ye göre Haçlılar, önce şehrin birkaç kilometre güneyinde bulunan Menâzil el-Asâkir'de durdular, Dımaşklılar suyun yolunu değiştirmiş olduklarından burada su bulamadılar ve suyu bol olan Mizze köyüne çıktılar, oradan şehre doğru ilerlediler. Willermus Tyrensis, (s.187) Haçlıların, Dımaşk'ın güneybatısındaki Daria (Dara, s. 297) köyünde konakladıklarını yazmıştır.

kuvvetleri oklarını ve mancınıklarını kullanarak Haçlıları nehirden uzak tutmak için hemen buraya koşmuşlardı. Etraftan askerler, şehir çeteleri, gönüllüler ve savaşçı gazilerden oluşan büyük bir kalabalık da onlara katılmıştı.[892]

Kudüs Kralı III. Baudouin ve şövalyeleri bir an tereddüt ettikten sonra toparlanarak nehri ele geçirmeye çalıştılarsa da bu ilk girişimde başarılı olamadılar. Bunu duyan Konrad, şövalyeleriyle süratle ön saflara geldi ve nehri ele geçirmeye çalışan savaşçılara katıldı. Sonra meydana gelen omuz omuza savaşta Dımaşklılar cesurca karşı koydularsa da sayı ve teçhizat bakımından kendilerinden üstün olan Haçlı kuvvetlerinin şiddetli saldırılarına dayanamayarak geri çekildiler. Böylece Haçlılar özellikle Konrad'ın çabaları sayesinde zorla da olsa nehri ve meyvelikleri kontrol altına alıp şehrin etrafında geniş bir ordugâh kurdular. Haçlılar gece boyunca meyve ağaçlarını keserek kendilerine siperler yaptılar. Surların içindeki Dımaşk halkı dehşete düşmüş ve ümitsizliğe kapılmıştı.[893]

Şehrin batı tarafındaki bütün sokaklarda barikatlar kurarak şehri içeriden tahkim etmeye çalıştılar. Başka çareleri kalmazsa, Haçlı orduları bu barikatları aşmaya çalışırken onlar da aileleriyle birlikte şehrin doğu tarafından kaçmayı planlamışlardı.[894] Fakat Emîr Unur yılmıyordu. Ertesi gün, yani 25 Temmuz Pazar günü Haçlılara karşı taarruza geçti. Emir Unur, Haçlıları şehir önünden uzaklaştıramadıysa da bu sırada onlardan birçok kişi öldürüldü ve yaralandı[895].

Bu arada Emir Unur'un çağırdığı takviye kuvvetleri de Dımaşk'a ulaşmaya başlamışlardı; civardan sürekli olarak Türkmen süvari grupları ve yayalar arka arkaya kuzey kapısından şehre giriyorlardı. Artık Müslümanların sayısı çoğalmış ve askerî güçleri iki katma çıkmıştı. Emir Unur bu yardımcı kuvvetlerle beraber müteakip iki gün içinde Haçlı ordugâhına arka arkaya şiddetli saldırılar düzenledi. Şimdi durum tersine dönmüştü. Dımaşk kuvvetleri şehri kuşatan Haçlıları çember içine alarak ağaçların arkasındaki siperlerden ok yağmuruna tutuyor, onların kurdukları barikatları taş bombardımanı ile tahrip ediyorlardı. Şehir çeteleri ve civardaki köylülerin de onlara

---

[892] Ebru Altan, **age**, s.**107.**

[893] Sıbt İbnü'l Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan,** Haydarabad 1951.c.VII s. I-II, Emir Unur bütün halkın, erkekler, kadınlar ve çocukların Dımaşk Ulu Camii'nde toplandığını, morallerini yükseltmek için onlara Hz. Osman'ın Kuranı'nın gösterildiğini ve herkesin gözyaşları içinde bu tehlikeden kurtulmak için dua ettiğini yazmıştır, Gabrieli, **Arab Historians of the Crusades**, s. 300.

[894]Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi** (1147-1148), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003, s.112; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** s. 115;Willermus Tyrensis, **RHC, occ.,** c.I, s. 765; tere. Krey, c.II, s. 190.

[895] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk,** s.284.

karşı cesaretleri artmıştı; tekrar meyve bahçelerine sızarak yollarda Haçlılara pusular kuruyor, ele geçirdikleri herkesi öldürüyor ve karşılığında mükâfat almak için bunların kafalarını Dımaşk'a götürüyorlardı.[896]

Dımaşk'ı meyve bahçeleri tarafından ele geçiremeyeceklerini ve kuvvetlerinin buradaki ordugâhta oldukça hırpalandığını gören krallar, yani Louis, Konrad ve Baudouin, ordugâhın yerini değiştirmeye ve şehre doğudan saldırmaya karar verdiler. Kudüs baronları, bu yönde şehri koruyan meyve bahçeleri olmadığını, istihkâmlara yaklaşmayı engelleyecek bir nehir veya hendek bulunmadığını, ayrıca doğu yakasındaki savunma tedbirlerinin daha zayıf olduğunu düşünerek böyle bir tavsiyede bulunmuşlar ve bu şekilde şehri kısa sürede ele geçireceklerini umut etmişlerdi. Böylece Haçlı ordusu, 27 Temmuz akşamı meyve bahçelerini terk ederek şehrin güney doğusundaki açık alana yerleşti. Fakat bu hiç de isabetli bir hareket değildi. Zira şimdi surların en güçlü kesiminin karşısında bulunuyorlardı. Üstelik yeni ordugâhlarında yiyecek, su ve hayvanlar için ot da yoktu. Dımaşk'ı bu yönden kolayca alabileceklerini sanmış olan krallar, yaptıkları hatayı anlamışlardı. Ancak artık terk ettikleri yere dönmeleri de imkânsız gibi görünüyordu. Onların ayrılmasından sonra Dımaşklılar derhal meyveliklere girmiş ve öncekinden daha da güçlü bir savunma hattı kurmuşlardı. Sonuçta alınan bu karar yüzünden Haçlı ordugâhında ihanet dedikoduları yayılmaya başladı. Birçok kişi, Filistin asilzadelerinin rüşvet ve çeşitli vaatler karşılığında Emir Unur ile işbirliği yapmış olduklarını, bu yüzden de kasten ordugâhın bu elverişsiz yere taşınmasını tavsiye ettiklerini, böylece artık Dımaşk'ın zaptının imkânsız olduğunu düşünüyordu.[897]

Savaş devam ederken birde müttefik güçlerin arasında tartışma başlayıverdi. Dımaşk zapt edildikten sonra bu bölgenin kime verileceği meselesi de ordugâhta bir huzursuzluğa sebep olmuştu. Filistin baronları başından beri Haçlı ordularının yardımıyla Dımaşk'ı kendi topraklarına katmayı ümit etmişler, hatta kendi aralarında buraya hükmedecek bir aday[898] bile seçmişlerdi. Fakat Flandre Kontu Thierry, kralların her birine ayrı ayrı müracaat ederek Dımaşk'ın kendi hâkimiyeti altında yarı bağımsız bir devlet olmasını rica etmişti. Konrad, Louis ve Baudouin de bu ricayı kabul

---

[896] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk,** s. 285.

[897] İbnü'l-Kalânisî. **Târîhu Dimaşk** s. 284; **Conradi Romanorum Regis ad Wibaldum,** RHGF, c. XV, s. 534; tere. Munro, **Letters of the Crusad ers,** c. I, No: 4, s. 14; **HistoriaPondEcalis,**s. 57; WilIermus Tyrensis, RHC, occ., c.I, s. 766; tere. Rrey, c.II, s. 191

[898] Rey **"Les Seigneurs de Barut",**ROL, c.IV, s. 14), Beyrut hâkimi Guy Brisebarre olduğunu tespit etmiştir.

etmişlerdi. Filistin baronları zafer durumunda Dımaşk'ın Flandre Kontu Thierry'e verileceğini duyunca bu karara hem öfkelendiler hem de acayip şekilde içerlediler. Dımaşk'a taarruzun anlamsızlığını savunan Haçlıların sayısı haliyle bu konuşulanların akabinde daha da arttı. Belki de bu Filistin baronlar, Emir Unur ile gizlice temas kurarak buranın Haçlılara dolayısıyla da kurmuşlardı.[899]

Savaşın tam ettiği bu esnada, Emir Unur'a yardım etmek için büyük birliklerle yola çıkmış olan Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud b Zengî Hıms'a gelmiş ve Emir Unur'a elçiler göndererek yardım şartlarını görüşmeye başlamışlardı. Zengîler, Haçlılarla yapacakları savaş sırasında Dımaşk'ın kendi naipleri tarafından idare edilmesini ve birliklerinin şehre girmesine izin verilmesini talep ediyor; ayrıca galip gelirlerse Dımaşk'ı Emir Unur'a teslim edeceğine de söz veriyordu. Fakat Emir Unur, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi, Dımaşk'tan çıkarmanın imkânsız olduğunu düşünüyor ve zaman kazanmak için onu savaşın gidişatına göre oyalıyordu. Dımaşk önünde zor durumda olan Haçlıları, Nureddin Mahmud b Zengî gelmeden surlar önünden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bu yüzden Emir Unur, Haçlı ordugâhına haber göndererek Nureddin Mahmud b. Zengî'nin büyük bir orduyla Dımaşk'a yardıma geldiğini, kuşatmayı kaldırmazlarsa şehri ona teslim edeceğini, Haçlıların ise bu büyük kuvvetlere karşı koyamayacağını ve bir felâkete uğrayacaklarını bildirerek onları geri çekilmeye onları ikna etmişti. Bununla beraber Filistin asillerine de bir mektup yazarak Haçlıların Dımaşk'ı zapt etmeleri durumunda şehri onlara vermeyeceklerini, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye teslim edeceğini bildirerek, eğer Nureddin Mahmud b. Zengî Dımaşk'a sahip olması durumunda da artık bölgede kendilerinin tutunmalarının mümkün olmayacağını açıkça söylemişti.[900]

Filistin asilleri, nihâyet bu mücadeleye devam etmenin kendilerine bir fayda sağlamayacağını anlamışlardı. Şehre yardıma gelen Müslümanların sayısı sürekli olarak artıyordu. Nureddin Mahmud b Zengî de birkaç gün içinde Dımaşk'ta olacaktı.[901] Uzun bir kuşatma için hazırlıksız olan zor durumdaki Haçlılar ise bu kadar kısa bir süre içinde şehri ele geçiremez ve büyük bir tehlike içinde kalırlardı. Dışarıdan yardım alma

---

[899] Willermus Tyrensis, RHC, occ., c*I, s.* 768 vd*;* tere. Krey, c.II, s. 193.

[900] İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** Çeviren Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul-1990.,c.XI, s. 120, s. 130.; Ebû Şâme, nşr. Muhammed Hilmi, **Nûriyye ve's-Salâhiyye**, Kahire 1956, c.I, s. 138.; İbnü'l-Kalânisî. **Târîhu Dimaşk**. s. 286,

[901]İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih,** İstanbul 1990, c.XI, s. 120, s. 130.121-131), Filistin asillerine kuşatmadan vazgeçmeleri karşılığında Banyas kalesini vermeyi vaat eden Vezir Unur'un, Haçlı ordularının geri çekilmelerinden sonra bu sözünü yerine getirdiğini kaydetmiştir. Ebû-Şâme, nşr. Muhammed Hilmi, **Nûriyye ve's-Salâhiyye**, Kahire 1956, c. I, s.138.

ümitleri de yoktu. Bütün umutlarını kaybeden Filistin asilzadeleri bu düşüncelerini Kral Konrad ile Kral Louis'ye bildirdiler. Bunun üzerine birbirleriyle görüşen krallar, artık bu teşebbüsün başarıya ulaşma şansı kalmadığı için kuşatmayı kaldırmaya karar verdiler. Dımaşk önünde uğradıkları bu büyük başarısızlığın suçunu da Filistin baronlarına yüklediler ve bölgeden ayrıldılar.[902]

Böylece Haçlılar dört günlük bir kuşatmadan sonra 28 Temmuz 1148 Çarşamba günü Galilaea yönünde geri çekilmeye başladılar, fakat geri çekilirken de pek çok kayıp verdiler. Zira Dımaşk birlikleri Haçlı ordusunu takip ederek onlara oklar yağdırdı; Haçlıların geçtikleri yollar, insan ve hayvan cesetleriyle doldu taştı.[903]

Haçlı kralları Kudüs'e geri döndükleri zaman yeni bir toplantı yaptıklarını Willennus'us kaydından öğrendiğimize göre, bu toplantıda bazı asiller, Dımaşk önünde uğradıkları başarısızlığı telafi etmek için Askalan'a bir sefer düzenlemeyi teklif ettiler ve kuşatma için gerekli olan her şeyi oraya kolayca götürüp şehri kısa sürede ele geçirebileceklerini söylediler. Sonuçta Haçlı Meclisi, bu kez daha iyi hazırlanarak Askalan'a saldırmayı planladıysa da kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı bu teşebbüs gerçekleştirilemedi ve daha başlamadan sona erdi[904].

Böylece büyük umutlarla başlayan İkinci Haçlı Seferi tam bir fiyasko olmuş ve Haçlılar pek çok can ve mal kaybına uğramışlardı; üstelik dört günlük bir kuşatmadan sonra Dımaşk önünden geri çekilmeleri de Haçlı şövalyelerinin itibarını oldukça yara aldırtmıştı. Bundan sonra daha az sayıda insan Doğu'ya hac yolculuğuna gelecek ve gelenler de kısa bir süre kaldıktan sonra ülkelerine geri döneceklerdi. Geleneksel olarak neredeyse tüm Haçlı tarihçileri, Şam'a taarruz etme kararının hiç açıklanamayan bir çılgınlık olduğunu ifade ermiştir. Taarruzu olumlayan yakın tarihli bir yoruma göre ise, bu kesinlikle, çok cesurca alınmış bir stratejik karardır. Aslına bakılırsa, tıpkı Askalân gibi Şam'ın da, Kudüs Krallığı'nın henüz fethedilmemiş doğal bir parçası olarak görülmeye başlanmış olması muhtemelen bir bakış açısı oluşturmuştu. Haçlı zihniyeti taşıyan yakın bölgede ikamet edenler ve uzak bölgeden gelenler keza Şam'ın bir gün fethedileceğine dair büyük bir beklentileri vardı. Kudüs yöneticilerinin, Haçlı Celile Prensliği'nin çok güçlenmesine izin vermeyeceklerine de işaret olabilir; belki de onların

---

[902] Bu konuda bk. Conradi ejusdem ad Wibaldum, RHGF, c.XV, s. 534 vd.; tere. Munro, **Letters of the Crusaders,** c. I, No: 4, s. 14; **Ludorici Francorum Regis ad Sugerium**, RHGF, c.XV, s. 501 ve 508. **Anonim Süryânî**, (s. 229), **Süryânî Mikhail** (tere. Chabot, c.III, s. 276) ve Ebu'l-Ferec (c.II, s. 385)

[903] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dimaşk** s. 287.

[904] Willermus Tyreosis, RHC, occ., c. I, s. 768; tere. Krey, II, s. 195. RHGF, XV, s. 534; tere. Munro, **Letters of the Crusaders,** c. I, No: 4, s. 14;

Şam'ı ele geçirip rakip olmalarından korkuluyordu. Birçok tarihçiye göre, İkinci Haçlı Seferi'nin Şam'a taarruz kararı, şehrin Kudüs Krallığı'yla geleneksel dostluğu nedeniyle de hatalı bir karardı. Oysa Şam, Haçlıların Güney Suriye'deki tek gerçek rakibiydi ve Kudüs'ün yöneticileri de, doğal olarak Şam'ın hem de sürekli ihtilâf konusu olan Harran bölgesinin gelecekte kendilerine yönelik birer taarruz üssü olabilme ihtimalini ortadan kaldırmak istiyordu.

Şam'a yönelik 1126 ve 1129 yılındakiler başta gelmek üzere, daha önce de girişimler olmuştu; dolayısıyla yeni taarruz olumlu sonuçlanırsa, bu başarı Haçlı devletlerini, Kuzey Suriye'de yeni ortaya çıkan çetin düşmanları Halepli, Nûreddin Mahmud b. Zengî karşısında da daha iyi konuma getirebilirdi. Her şeyden daha önemlisi, zayıf bir Şam'ın yakın bir gelecekte Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından alınmasından korkuluyordu. Haklı olduklarını gelecekteki birçok olay zaten ortaya koyacaktı.

Şam yani Dimeşk, Müslümanlar açısından olduğu kadar, yöreyi işgale gelmiş olan Haçlılar açısından da oldukça önemliydi. Çünkü Kudüs'ü almış olan Haçlılar, her an için Müslümanların, Şam'da bir araya gelerek saldırabileceklerinden korkuyorlardı. Onun içindir ki Şam'ı kuşattılar. Ne var ki Haçlılar umduklarını bulamadılar. Çünkü artık Müslümanlar, Haçlıların ne denli tehlikeli olduklarını ve İslâm dünyası üzerindeki emellerini öğrenmiş durumdaydılar.

Kuşatma sırasında Şam hâkimi Muînuddin, [905] diğer vilayetlerdeki Müslümanlardan yardım istedi. Bunun üzerine, Müslümanlar Dımaşk'ı Haçlılardan kurtarmak için saldırıya geçtiler. Şam Dımaşk kuşatması sırasında Müslümanlar büyük bir savunma yapmışlar; hatta yaşlı Şam kadısı Huccetu'd-din Yusuf'da bizzat bu savaşa iştirak etmiştir.

Büyük fakihi yaya ve elinde kılıcı olduğu hâkle cihâd ederken gören Dımaşk hâkimi Muînuddin, ona, yaşlı olduğunu, cihadın kendisine farz olmadığını söylediyse de o, *"Allah müminlerden canlarını ve mallarını, onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır." ayetini okuyarak savaşmaya devam etti ve şehid oldu'"*. Nihayet Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin gelmesi üzerine, Haçlılar ondan korktu ve kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Hristiyan kaynaklarının bazıları, Haçlıların Şam kuşatmasının hezimetle sonuçlanmasının sebebini, bazı Haçlı prenslerinin ihanetine bağlıyorlarsa da,

[905] Nureddin Zengî için bk. Nicolle, David, **İkinci Haçlı Seferi** 1148, s. 21-22.

buradaki Müslüman direnişi göz ardı edilemez. Hele Nûreddin Mahmud b. Zengî geldikten sonra, Haçlıların, Şam etrafında kalabilmelerinin hiçbir şansı yoktu. Haçlılar büyük bir bozguna uğramış, korkularından zar zor Kudüs'e varabilmişlerdi.

Alman Kralı Konrad başarısız Dımeşk kuşatmasından sonra hemen Filistin'den ayrıldı. Akkâ'dan Selanik'e giderek Bizans İmparatoru Manuel ile Sicilya Kralı II. Roger'ye karşı ittifak yaptı ve 1149 ilkbaharında ülkesine döndü. Fransa Kralı Louis, 1149 yaz başına kadar Kudüs'te kaldıktan sonra İmparator Manuel'e düşmanlık hisleri içinde yola çıkarak Güney İtalya'da Sicilya Kralı Roger ile buluştu. İki kral Bizans'a karşı bir Haçlı seferi yapmayı planladılarsa da bunu uygulama imkânı bulamadılar.

Haçlılar çekiliyor, Nûreddin Mahmud b. Zengî takip ediyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî onlar için büyük bir korku kaynağı olmuştu. Nitekim korktukları da başlarına geldi ve 1149 yılı haziranında Antakya yakınlarında yapılan bir savaşta, Kral Rayrnond de Poitiers'nin de aralarında bulunduğu birçok Haçlı kılıçtan geçirildi. Bu şekilde yenilgi üzerine yenilgi alan, İkinci Haçlı Ordusu, perişan bir halde geri dönmeye karar verdi. Onları bu şekilde bozguna uğratan Nûreddin Mahmud b. Zengî de, Haçlıların elinde bulunan birçok yeri geri aldı.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Bertrand'ı mağlup edip Arima Kalesi'ni yıktırmasına bir misilleme yapmak isteyen Haçlılar, Halep bölgesine taarruza geçtiler. Nureddin Mahmud b. Zengî, o sıralarda Harran'da bulunan Üner'den yardım istedi. Üner, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk Atabegliğine daha önce yapmış olduğu yardımı unutmadığından, komutanlarından Mücahideddin Bozan'ı bir miktar kuvvetle Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye yolladı. Bu sıralarda Nureddin Mahmud b. Zengî, Yağra'yı Haçlıların elinden yeni almıştı. Dımaşk'tan gelen kuvvetlerin kendisine katılması ile güçlenen Nureddin Mahmud b. Zengî, İnnib Kalesi'ni kuşattı. Kaleye yardıma gelen Antakya Prinkepsi Raimond, 29 Hazi¬ran 1149'da kale önlerinde müthiş bir bozguna uğradı. Haçlı askerle-rinin büyük bir kısmı öldürüldü, çok sayıda esir alındı. Raimond ise ölüler arasında bulunuyordu. Bir kayda göre, Raimond'u öldüren, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin emirlerinden olan Selahaddin Eyyubi'nin amcası Şirkuh idi.[906]

3.2.1.11. II. Haçlı Seferi Sonucu

Haçlı kralları Dımaşk yenilgisinden sonra Kudüs'e geri döndükleri zaman yeni

[906] W. B. Stevenson, **Grusaders in the East**, s.165; Vilierarus Tyrensis, c.II, s.196-197

bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda bazı asiller, Dımaşk önünde uğradıkları başarısızlığı telafi etmek için Askalan'a bir sefer düzenlemeyi teklif ettiler ve kuşatma için gerekli olan her şeyi oraya kolayca götürüp şehri kısa sürede ele geçirebileceklerini söylediler. Sonuçta haçlı meclisi, bu kez daha iyi hazırlanarak Askalan'a saldırmayı planladıysa da kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı bu teşebbüs gerçekleştirilemedi ve daha başlamadan sona erdi. Böylece büyük ümitlerle başlayan II. Haçlı Seferi tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış oldu.[907]

Alman Kralı Konrad, hemen Filistin'den ayrıldı. Akkâ'dan deniz yolu ile Selanik'e gitti ve orada İmparator Manuel ile buluştu. 1148 yılı Noel'ini İstanbul'da kutladı. Aylarca bu güzel şehirde kalıp keyif sürdü. Bu arada bu iki hükümdar müşterek düşmanları Sicilya kralına karşı beraberce İtalya üzerine sefer yapmak konusunda anlaştılar. Ayrıca, bir yıl önce verilen karara uyularak Kral Konrad'ın kardeşi Avusturya Dükü Heinrich Jasomirgott ile İmparator Manuel'in yeğeni Prenses Theodora'nın eğlenceler ve ziyafetlerle kutlanan düğün törenleri de yapıldı. Ancak saray halkı bu evliliği hiç de gönülden onaylamamıştı. Bizanslı şair Prodromos'un belirttiği gibi, herkes genç ve güzel prenseslerinin Batı'dan gelen bir canavara kurban edilmesine çok üzülmüştü.[908]

Fransa Kralı Louis ise 1149 yaz başına kadar Kudüs'te kaldı. Sonra, başarısızlığını yüklediği İmparator Manuel'e karşı duyduğu aşırı düşmanlık hisleri içerisinde ülkesine doğru yola çıktı ve Güney-İtalya'da Sicilya Kralı Roger ile buluştu. İki kral intikam almak üzere derhal Bizans'a karşı bir Haçlı Seferi yapmayı planladılar. Ama bu planı uygulamak imkânını bulamadılar. Böylece Batılıların İstanbul'u ele geçirmek düşünceleri, hiç değilse yarım yüzyıl ertelenmiş oldu.[909]

İkinci Haçlı Seferinin başarısızlıkla sonuçlanması, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Suriye'de nüfuz ve hâkimiyeti artmasına vesile oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud da Franklar'ın bu başarısızlıklarını fırsat bilerek Maraş'ı fethetti. Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'a karşı sefer hazırlığına başlamıştı ki, I. Mesut hemen Nureddin Mahmud b. Zengi ile anlaştı. Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers İnab kalesi önünde Nureddin Mahmud b. Zengi

---

[907] Ebru Altan, **age**, s.**113.**
[908] Ebru Altan, **age**, s.114; Prodromos, RHC, grec, c.II, s.768; **Işın Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi,** s. 115.
[909] Ebru Altan, **age**, s. 116; **Işın Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi, s. 115.**

ile savaşa tutuştu ve bu savaşta öldü.[910] (28 Haziran 1149)

3.2.2. II. Haçlı Seferinden Sonra Nureddin Mahmud B. Zengi'nin Faaliyetleri

II. Haçlı Seferi'nin başarısızlığı Halep Hükümdarı Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Suriye'de nüfuz ve hâkimiyetini artırmasına yardım etti. Aslında Halep birlikleri daha Haçlılar, Dımaşk'ı ele geçirme gayreti içindeyken bile, kuzeydeki Hristiyan bölgelerine birbiri ardınca hücumlar düzenlemişlerdi. Alman ve Fransız Krallarının Doğu'dan ayrılışından sonra ise Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu bölgelerdeki baskısı yoğunlaştı. Tell-Bâşir'de sıkışan Urfa Kontu II. Joscelin elinde beyaz bayrak taşıyarak bizzat Nureddin Mahmud b. Zengî'nin karargâhına gidip onun merhametine sığındı ve kısa bir süre için de olsa, kopardığı geçici bir mütareke ile biraz rahatladı.[911]

Antakya Prinkepsi Raymond'un durumu daha zordu. Zira Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud da, Haçlıların yenilgisinden faydalanıp 1148 sonbaharında Maraş'a hücum etmişti. Antakya Prinkepsi Raymond, Maraş'ı kurtarmak üzere Mesud'a karşı harekete hazırlandı. Bunun üzerine Mesud, Nureddin Mahmud b. Zengi'den Franklara şaşırtıcı bir taarruzda bulunmasını istedi. Bu istek kabul olundu. Nureddin Mahmud b. Zengî yeniden Antakya topraklarına girdi. Fakat 1148 Kasım'ında, Hristiyanlardan ziyade Nureddin Mahmud b. Zengi'den nefret eden Haşhâşî reisi Ali İbn Vefa ile birleşen Raymond, Afamiye yakınında Nureddin Mahmud b. Zengî'nin birliklerini baskına uğrattı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin en kıymetli iki kumandanı Şîrkûh ile Mecdeddin İbn ed-Dâye birbirleriyle kavgalı idi. Şirkuh, Mecdeddin'in yanında savaşa katılmayınca birlikler bozulup kaçmak zorunda kaldı. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengî 1149 ilkbaharında Antakya Prinkepsi Raymond'u, Bagras yanında yenerek ordusuna yapılan baskının intikamını aldı. Sonra da güneye yönelerek Asi Nehri'nin doğusundaki İnab Kalesi'ni kuşattı.[912]

---

[910] Işın Demirkent, **Haçlılar maddesi, İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C. XIV s.535;
[911] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s. 117
[912] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s. 117

3.2.2.1. İnab Zaferi (1149)

Nureddin Mahmud b. Zengî, II. Haçlı Seferi'nden sonra Dımaşk Atabeyliği veziri olan Üner ile birlikte karşı harekete geçip Arima'yı kuşatma altına almış ve kısa bir süre içerisinde burayı ele geçirip, yıktırmıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Arima Kalesi'ni yıktırmasına bir misilleme yapmak isteyen Haçlılar, Halep bölgesine taarruza geçtiler. Nureddin Mahmud b. Zengî o sıralarda Harran'da bulunan Üner'den yardım istedi. Üner de komutanlarından Mücahideddin Bozan'ı bir miktar kuvvetle Nureddin Mahmud b. Zengî'ye yolladı. Bu sıralarda Nureddin Mahmud b. Zengî, Yağra'yı Haçlıların elinden yeni almıştı. Dımaşk'tan gelen kuvvetlerin kendinse katılmasıyla güçlenen Nureddin Mahmud b. Zengî, İnab Kalesi'ni kuşattı.[913]

Antakya Prinkepsi II. Raymond, küçük bir ordu ve Ali b. Vefa kumandasında az sayıda savaşçısı olan bir haşhaşi birliği ile burasını kurtarmak üzere süratle geldi. Bunların kuvvetleri hakkında mübalağalı haberler almış bulunan Nureddin Mahmud b. Zengî geri çekildi. Aslında Müslüman ordusu altı bini bulan süvarisiyle Franklardan fazlaydı. 28 Haziran 1149'da Nureddin Mahmud b. Zengî, Hristiyan ordusunu kuşattı. Ertesi gün Raymond'un ordusu neredeyse birkaç saat içinde imha edildi. II. Raymond bizzat Şîrkûh tarafından öldürüldü.[914] Aslında geçmişten günümüze kadar, hatta gelecekte de olma ihtimali çok fazla olan bir durumu burada belirtmeden geçmememiz gerektiği kanısındayım. Siyasi hırslar, çoğunlukla kendi değerlerine aykırıda olsa düşmanın değerleri ile kendi değerleri uyuşmazsa da, *"düşmanımın düşmanı benim dostumdur"* mantığı ile İslam coğrafyası maalesef hep Haçlı zihniyetinin oyununa gelmektedir.

I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesinde, İnab zaferi, şu şekilde anlatılmaktadır: *"Nureddin Mahmud b. Zengî ordusunu toplayıp İnab'ı kuşattı. Bu durumu Antakya Prinkepsi Raymond öğrenince askerlerini toplayıp onunla savaşmaya gitti. Nurettin, Franklar'ın geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırıp dağlara çıktı. Franklar Tell-Anab yakınında ovada kamp kurdular. Gözcüler, Franklar'ın az kişi olduğunu bildirdiler. Nureddin Mahmud b. Zengî ordusunu düzenledi, borularını çaldı ve Frankların üzerine indi. Tanrı onlara kızgındı, dolayısıyla kaçtılar. Maraşlı Godfrey, Wafa'nın oğlu Ali ve birçokları öldürüldü. Nureddin Mahmud b. Zengî, köle topladı ve Dük'ün toprağını*

---

[913] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ans.,** c. IV,s. 826.; Coşkun Alptekin, **"Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** c.7, s.552

[914] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud",** Türkler**,** c. IV**,** s. 826.; Steven Runciman,**Haçlı Seferleri Tarihi,**çev. Fikret Işıltan, Ankara 1998, c.I, s.273.

yakıp yıktı. Antakya'nın beyi de öldürülmüştü. Bu korkunç bir yenilgiydi. Türkler çok fazla sayıda köle ve tutsakla, at ve eşya aldılar."[915]

3.2.2.2. Antakya'nın Kuşatılması ve Famiye Kalesi'nin Fethi

Antakya Prinkepsi II. Raymond'un İnab'da yenilerek öldürülmesi, İslam coğrafyasında özelliklede Müslümanlar arasında Antakya'nın tekrar İslâm topraklarına katılabileceği ümidinin doğmasına sebep oldu. Nureddin Mahmud b. Zengî, İnab zaferinden hemen sonra yanında Emir Bozan komutasında Dımaşk Atabeyliği askerleri olduğu halde, Antakya önlerine gelerek karargâhını kurdu.[916] Antakya Prinkepsi II. Raymond'un ölüm haberini alan Patrik Aimery, derhal savunma hazırlıkları yapmış ve Kudüs Kralından da acilen kendilerine yardım edilmesini rica etmişti. Patrik Aimery, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi şehir önünde görününce ona, kısa süreli bir mütareke teklif etti. Patrik Aimery'e savaşmak istemediği gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'ye de karşılık verecek gücünün olmadığını bilmesine rağmen kalelerine güveniyordu. Antakya'yı kuşatmak için yeterli sayıda askeri olmadığını göz önüne alarak, Patrik Aimery barış teklifini kabul etti.[917]

Hicretin 545. (Miladi 1150) yılında, Nureddin Mahmud b. Zengî, Antakya kuşatmasından sonra Antakya Prinkepsliği'nin Âsi Nehri Vadisi'ndeki son kalesi olan Famiye üzerine yürüdü. Bu kale Şeyzer ve Hama civarındaki yüksek bir tepenin üzerine kurulmuş olup o yöredeki en müstahkem ve en sağlam kalelerden biriydi.[918] Nureddin Mahmud b. Zengî bu kale üzerine yürüyüp, bu kaleyi muhasara etti. Haçlılardan çok sayıda asker kalenin içindeydiler. Nureddin Mahmud b. Zengî onlarla amansız bir savaşa girdi. Bahsi geçen haçlı askerlerini köşeye sıkıştırdı. Durumdan haber alan Suriye'deki Haçlılar kendi aralarında toplanıp, hem askerlerini kurtarmak hem de Nureddin Mahmud b. Zengî'yi oradan uzaklaştırmak için üzerine yürüdüler. Fakat Haçlılar Famiye Kalesine geldiklerinde, Nureddin Mahmud b. Zengî kaleyi zapt ederek içindeki haçlıları canlarını bağışlama karşılığı Famiye Kalesini teslim almış ve kalenin

---

[915] **I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi,** s. 72. Notlar: H.A.R. Gibb, Çev. Vedii İlmen, Yaba yayınları, İstanbul 2005, s. 10-11.
[916] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.147
[917] Ebru Altan, **age**, s. 120.
[918] İbn el Esir**, İslâm Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi,** c.X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987, c. X, s.209.

içine zahire, silah ve adamlarıyla onların ihtiyaç duyacağı her şeyi doldurduktan sonra ulaşabildiler.[919]

Nureddin Mahmud b. Zengî, Suriye Haçlılarının bu hareketini haber alınca hemen uygun bir konumda düşmanını karşılamak için oradan ayrıldı. Bu sırada kaledeki işlerini tamamlamıştı. Doğruca Haçlılar'ın üzerine yürüdü. Aslında Nureddin Mahmud b. Zengî, onlarla hesaplaşmak istiyordu. Nureddin Mahmud b. Zengî, Suriyeli Haçlıların kendine doğru geldiği haberi karşısında hemen savaş pozisyonu alarak onları bekleme başladı. Suriyeli Haçlıların, Famiye kalesinin zapt edildiğini ve Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kendileriyle savaşma azminin kuvvetli olduğunu öğrenmesi ile antlaşma yolunu tercih ederek yoldan geri dönüp ülkelerine gittiler. Suriyeli Haçlıların, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye haber gönderip barış talebinde bulundular. Nureddin Mahmud b. Zengî, onların barış tekliflerini geri çevirmedi. Nureddin Mahmud b. Zengî salim ve muzaffer olarak ülkesine döndü.[920] Tarihi kaynakları teferruatlı bir şekilde incelediğimizde Nureddin Mahmud b. Zengî'ye hangi şartlarda olursa olsun barış teklifini tatbiki oyun olmaması şartıyla hemen kabul ederdi.

3.2.2.3. Dımaşk Atabegi Üner'in Ölümü ve Dımaşk'ın Muhasarası

Dımaşk Atabegliğini yürüten çok tecrübeli ve siyaseti çok iyi bilen aynı zaman da Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de kayınbabası olan, Üner 28 Ağustos 1149 yılında vefat etti. Nureddin Mahmud b. Zengî babasının çok istediği ve kendisinin de sahip olmak istediği Dımaşk'ı ele nasıl geçiririmin planlarını yapmaya başladı. Dımaşk Atabegi olan Abak'ın emirlerini kendi yanına çekmek amacıyla onlarla gizlice görüşmeler yapmaya başlarken onların aralarını açma adına asılsız haberler yaymaya başladı. Böylece Dımaşk Atabegi Abak ile emirleri ile aralarını açınca haliyle Dımaşk'a hâkim olmak çok daha kolaylaşacaktı.[921]

Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk'ı almak Tuğtekinoğullarının hâkimiyetine son vererek bölgeye hâkim olmayı çok arzuluyordu. Bu arzusunu yerine getirebilmek için Nureddin Mahmud b. Zengî, Havran'da Haçlıların meydana getirdiği çok küçücük bir olayı büyüterek, Haçlıların üzerine cihad ilan ederek, Dımaşk Atabegi olan Abak'tan da çok güvendiği komutanlardan oluşan seçme bin asker istedi. Aslında Nureddin

---

[919] İbn el Esir**, İslâm Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi,** c. X, s.209.
[920] İbn el Esir**, İslâm Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi,** c. X, s.209.; Coşkun Alptekin, **"Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** c.7, s.553
[921] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği,** s.147-148

Mahmud b. Zengî'nin yaptığı bir oyundan ibaretti. Asıl amacı bu oyun sayesinde Dımaşk Atabegliğine ani bir baskınla sahip olmaktı.[922]

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bu oyunu karşısında şüphelenen Dımaşk Atabegi Abak, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin asker isteme teklifini yumuşak bir dille reddetmesine mukabil, Nureddin Mahmud b. Zengî hemen Dımaşk üzerine 26 Nisan 1150'de yürüdü. Bu durum karşısında hemen Dımaşk Atabegi Abak, müttefikleri olan ve Nureddin Mahmud b. Zengî'nin baş düşmanı olan Kudüs Kralı olan III. Boudouin'dan yardım istedi. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şehri muhasarası esnasında çok şiddetli yağmur yağmaya başlaması şehri ele geçirmeye olanak tanımadı. Haçlıların yardımı gelmesi Nureddin Mahmud b. Zengî'yi endişelendirdi. Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk Atabegi Abak ile mecburi de olsa bir anlaşma sağlayarak Dımaşk üzerinde bulunan kuşatmayı kaldırarak ülkesine dönmek zorunda kaldı.[923]

Nureddin Mahmud b. Zengî, I. Dımaşk Kuşatmasından kesin bir bir netice alamadan elleri boş bir şekilde dönmek zorunda kalmışlardı. Aslında o kadar da boş bir dönüş değildi. Zira Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk'te hâkimiyeti tanınmış adına hutbe okunması kabul edilse de, Dımaşk'a serbest giriş çıkışı dahi yok idi. Nureddin Mahmud b. Zengî Dımaşk'ı ikinci bir kez daha kuşatmak için fırsat kollamaya başladı.[924]

3.2.2.4. Tell-Başir'in Kuşatılması

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Antakya Prinkepsliğinin kuşatması akabinde, artık Antakya Prinkepsliğin hâkimiyet alanı sadece Antakya Ovası ile kıyıda İskenderun-Lazkiye arasındaki kısa ve daracık şeritten ibaret kalmıştı. Antakya'nın idaresini II. Raymond'un daha henüz 20 yaşına ulaşmamış hanımı Constance üstlendi. Patrik Aimery de ona yardımcı oldu. Kont II. Joscelin'de II. Raymond'a destek olmayı aklına bile getirmemişti. Aksine damadı Renaud'un mirasını ele geçirebilmek hülyası ile Maraş'a koşmuştu, ama Sultan Mesud'un Maraş üzerine geldiğini duyunca hemen Tell-Başir'e geri döndü. 1149 yılı kışında Nureddin Mahmud b. Zengî bu defa Joscelin'i hedef aldı. Ancak hemen ciddi taarruzlara girişmedi.[925]

---

[922] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, s.147-148
[923] Coşkun Alptekin, **"Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** c.7, s.554
[924] Coşkun Alptekin, **"Musul Atabegliği",** c.7, s.554
[925] Işın Demirkent**, Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.118

Nureddin Mahmud b. Zengî, güneyde Dımaşk meselesi ile meşgul iken, 1150 Nisan ayı sonlarında Tell-Başir bölgesine girmiş bulunan bir Türkmen grubu, Antakya'ya gitmekte olan II. Joscelin ile adamlarına rastladılar ve derhal bunları yakaladılar. Joscelin para karşılığında kendisini serbest bırakmalarını teklif etti. Türkmenler onu tanımadıkları için teklifi kabul ettiler. Joscelin de paranın temin edilmesi için Tell-Başir'e adamlarını yolladı. Fakat bu arada bir Yahudi onu tanıdı. Bunun üzerine Türkmenlerden biri Halep'e gidip şehrin valisi Mecdeddin'e durumu haber verdi. Mecdeddin bu Türkmen ile birlikte asker göndererek Joscelin'i kendisini esir edenlerden teslim aldı. Mecdeddin, hemen durumu Nureddin Mahmud b. Zengî'ye müjdeledi. Nureddin Mahmud b. Zengî, Joscelin'i yanına alarak Haleb'e gitti. Joscelin Halep'te hapse atıldı ve dokuz yıllık bir esarettin arkasında zindanda öldü.[926]

Böylece II. Haçlı Seferi'nden sonra çok kısa bir süre olsa da, Tell-Bâşir ve ona bağlı olan bölge de sahipsiz kaldı. Nureddin Mahmud b. Zengî, Joscelin'in esir edildiğini öğrenince bu durumu değerlendirerek Azaz'ı zapt etti. Sultan Mesud da bir süre Tell-Bâşir'i kuşattı. Mesud'un kuşatmayı kaldırmasından sonra bu kez de Nureddin Mahmud b. Zengî Tell-Bâşir'e taarruz etti. Kocasının yerine idareyi ele alan Kontes Beatrice, gerek Mesud'un gerekse Nureddin Mahmud b. Zengî'nin saldırılarına güçlükle karşı koymuş ve bu saldırılar dayanılmaz hale gelmişti. Tell-Bâşir'in daha fazla savunulamayacağı artık belliydi.[927]

Şehir, bütün bölgeye yayılan Türk hücumlarının sebep olduğu tahribat yüzünden çevreden akın akın gelerek buraya sığınan Frank ve Ermeni mültecilerle dolmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin bölgedeki fetihleri sebebi ile Tell-Bâşir'in Antakya ile bağlantısı da kesilmişti. Bu sırada, Kontes Beatrice'in içinde bulunduğu zor durumu iyi bilen İmparator Manuel, ona, elinde kalan bütün araziyi Bizans'a satmasını teklif etti. Kudüs Kralı III. Baudouin'in de rızasını alan Kontes bu teklifi kabul etti. Böylece Beatrice, Bizans'ın Kilikya Valisi Thomas tarafından getirilen torbalar dolusu altın karşılığında Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntab, Dülük ve Râvendân kalelerini Bizans askerlerine teslim etti, kendisi ise kızı Agnes ve oğlu Joscelin ile birlikte Kudüs'e gitti.[928]

Türkler, Urfa Kontluğu'ndan geriye kalan toprakların Bizans'a intikal etmesinden sonra da bu bölgedeki hücumlarına devam ettiler. Neticede 1151 yılında

[926] Işın Demirkent**, age**, s.118
[927] Ebru Altan **age**, s.121.
[928] Ebru Altan, **age**, s.121.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Râvendân ve Tell-Başir'i zapt ederken Ayntab ve Dülük, Sultan Mesud'un; Samsat ve Birecik ise Artuklu Beyi Timurtaş'ın eline geçti. Böylece I. Haçlı Seferi sırasında Güneydoğu Anadolu'da kurulmuş olan ilk Haçlı devleti-Urfa Kontluğu- II. Haçlı Seferi'nden pek kısa bir süre sonra tarih sahnesinden tamamen silinmiş oldu.[929]

3.2.2.5. Baudouin'nin Askalan'ı Ele Geçirmesi

1152 yılında Trablus Kontu II. Raymond, haşhaşiler tarafından öldürülünce yerine henüz on iki yaşında bir çocuk olan oğlu III. Raymond geçti, fakat annesi Hodierna naibe sıfatı ile idareyi üzerine aldı. Böylece üç Haçlı devletinin sorumluluğu üç hanımın, Kudüs'de Kraliçe Melisende, Antakya'da Constance ve Trablus'da Hodierna'nın eline kaldı. Her ne kadar III. Baudouin Antakya ve Trablus'un idaresinde yardımı üstlendiyse de, kendisi henüz Kudüs krallığının bile tek başına hâkimi değildi. Nihayet Baudouin aynı yıl içinde annesi Melisende'ı iktidardan uzaklaştırmayı başarıp krallığın tek hâkimi olabildi.[930]

III. Baudouin, Kutsal Ülke'de doğmuş ilk Kudüs kralıydı. Tarih yazarları onu iyi yetişmiş, bilgili, karakteri gibi fiziki güzelliği ile de herkesin beğenisini kazanmış birisi olarak metheder. Koyu sarı düz saçları, çenesini ve yanaklarını çevreleyen sakalı vardı. Yumuşak tavırlı, alçakgönüllüydü. Zekâsının kıvraklığı ve konuşmasının belâgati ile dikkat çekerdi. Çok uzun boylu değildi, ama vücut yapısı orantılıydı. Willermus onun için *"...Vücudunun öyle mükemmel bir biçimi vardı ki, harikulâde heybetli görünüşünden herkes bir bakışta onun kral olduğunu anlayabilirdi."* diye yazmakta, fakat onun kumar ve kadınlara düşkünlüğünü de belirtmektedir.[931]

Haçlılar, Fatımî hilafetinin içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak Fatımîlerin elinde bulunan liman şehri Askalan'ı kuşattılar. Kral Baudouin tarafından kuşatılan Askalan, müstahkem bir kale idi. Frank ordusu şehri her tarafından tamamen kuşatmaya muvaffak oldu ise de aylar boyunca şehrin surları karşısında aciz durumda kaldı. 19 Ağustos 1153'de şehir garnizonu ahaliye taşınabilir malları ile birlikte emniyetle şehirden çıkıp gitmek müsaadesi verilmek şartıyla teslim olmayı kararlaştırdı.

---

[929] Ebru Altan, **age**, s.121-122
[930] Işın Demirkent, **age**, İstanbul 2007**,** s.118
[931] Işın Demirkent, **age**, s.119

Kuşatma sırasında Nureddin Mahmud b. Zengî, Askalan'a yardım etmeyi planlamış fakat bunu gerçekleştirememişti. Böylece Askalan Haçlıların eline geçti.[932]

3.2.2.6. II. Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk'ın Alınması

Nureddin Mahmud b. Zengî, I. Dımaşk kuşatmasından kesin bir netice alamadan dönmüştü. Her ne kadar adı hutbeye konmuş ve hâkimiyeti tanınmış ise de Dımaşk'a serbest giriş hakkı dâhi yoktu. Bunun üzerine tekrar Mayıs 1151'de Dımaşk'ı kuşattı. Dımaşklılar, Kudüs'ten yardım istediler. Kudüs Kralının Dımaşk'a yaklaştığını haber alan Nureddin Mahmud b. Zengî, Dârayya'ya çekildi. Bir süre Dımaşk önlerinde kalan Haçlı ordusu, Dımaşk atabeyliğine bağlı birliklerle Basra'yı kuşattılarsa da almaya muvaffak olamadılar. Haçlı ordusunun çekilmesinden sonra da Nureddin Mahmud b. Zengî tekrar tekrar Dımaşk'ı kuşattı. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kararlı tavrı üzerine Dımaşk Atabegi Abak, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin adını hutbeye koyduğu gibi ona istediği zaman şehre girebileceğini de bildirdi. Böylece Dımaşk Atabegliğini kendisine tâbi hale getiren Nureddin Mahmut b. Zengî Halep'e döndü.[933]

Nureddin Mahmud b. Zengî 25 Nisan 1154 yılında Dımaşk'a hâkim olarak Haçlıların Askalân başarısından çok daha büyük bir başarı elde etti. İbnü'l-Esir, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesini şu sebebe bağlıyor: *"Haçlılar geçen yıl Askalan'ı ele geçirince Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk engeli sebebi ile Haçlıları Askalan'dan uzaklaştıramadı. Haçlılar, Askalan'dan sonra Dımaşk'a göz diktiler. Hatta oradaki Hristiyan köle ve cariyelerin kendilerine gösterilmesini istediler. Dımaşk'ta kalmak isteyenleri bıraktılar. Yurduna dönmek isteyenleri de efendileri istesin veya istemesin zorla alıp götürdüler. Dımaşk halkı Haçlılara her yıl bir miktar haraç ödemek zorundaydı. Haçlı elçileri şehre girer ve bunu onlardan alırlardı. Bunu gören Nureddin, Haçlıların Dımaşk'ı zapt etmesinden korktu. Zira Dımaşk da elden giderse Suriye'de Müslümanların hâkimiyetinde hiçbir yer kalmayacaktı."*[934]

İbnü'l-Esir bundan sonraki gelişmeleri ise şu şekilde anlatıyor:

"Nureddin Mahmud b. Zengî Dımaşk'ı kuvvet zoruyla alamayacağını anlayınca, hileye başvurdu. Çünkü şehrin hâkimi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şehri zapt edeceğini anlayınca Haçlılarla haberleşip yardım istemişti. Haçlılar da Nureddin Mahmud b. Zengî, orayı zapt edip oradan aldığı güçle kendileri ile savaşmasın diye

---

[932] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler,** c. IV**,** s.827.
[933] Mustafa Eğilmez**, age**, c. IV**,** s.826-827.
[934] Mustafa Eğilmez**, age**, c. IV, s. 827.

Dımaşklılara yardım ediyordu. Bu sebeple Dımaşk hâkimi Mücîreddin, Abak ile haberleşip onu kendi tarafına çekmek istedi. Ona bazı hediyeler götürüldü. Kendisi ile dost gözüktü ve sonunda Mücîreddin ona güvendi. Nureddin Mahmud b. Zengî zaman zaman ona falanca zât yani Abak'ın emirlerinden biri Dımaşk'ı teslim etmek için haber gönderdi der, Abak da adı geçen emiri yanından uzaklaştırır ve iktalarını alırdı.

Bu şekilde Abak'ın yanında hiçbir emir kalmayınca Atâ b. Haffaz Es-Sülemi adlı bir kadın emirini önemli mevkilere getirdi ve devlet idaresini ona bıraktı. Atâ, cesur ve kabiliyetli bir emirdi. Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk emir Atâ'nın idaresinde kaldığı sürece orayı alamazdı. Mücîreddin onu tevkif edip öldürünce Nureddin de hemen Dımaşk üzerine yürüdü. Oradaki muhafız kuvvetleri ile daha önce haberleşip onları kendi tarafına çekmiş, onlar da şehri kendisine teslim etmeye söz vermişlerdi.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk'ı muhasaraya başlayınca Mücîreddin Haçlılardan yardım istedi. Haçlı ordusu yardıma gelinceye kadar Nureddin Mahmud b. Zengî şehri teslim aldı."[935]

Nureddin Mahmud b. Zengî, 1154 yılında Dımaşk şehrini ele geçirdi. Dımaşk ahalisi Nureddin Mahmud b. Zengî'yi fevkalade sevinç gösterileri ile karşılamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî, askerlerine şehrin yağmalanmasını yasak ederek bütün pazarları yiyecek maddeleri ile doldurdu. Meyve ve sebze üzerinden vergileri kaldırdı. Kendisi Halep'e dönerken çok güvendiği komutanlarından olan Eyyûb'u sorumlu kumandan olarak Dımaşk'ta bıraktı. Baalbek'e ise yerli eşraftan Dahhâk adında birisinin idaresine verildi.[936]

Dımaşk'ın alınmasından sonra ortaya çıkan durumu Stevan Runchman şöyle dile getiriyor: *"Dımaşk'ın Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından fethedilmesi, Baodouin'nin Askalan'ı zapt etmesini kat kat telafi eden bir muvaffakiyet idi. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin arazisi şimdi Urfa'dan Mâverây-ı Ürdün'e kadar bütün Frank devletlerinin doğu sınırları boyunca uzanmaktaydı. Sadece Şeyzer gibi az sayıda küçük Müslüman emirliği Suriye'de bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Frank arazisinin daha büyük ve yardım kaynaklarının daha verimli olmasına mukabil, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin üstünlüğü onun elindeki bütün kuvvetlerin bir kumanda altında birleşmiş bulunması ve Franklarda olduğu gibi, ukalâ vassallar tarafından hareketlerinin baltalanması tehlikesinden uzak olması idi. Yıldızı parlamakta devam ediyordu. Fakat zaferinden*

---

[935] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", Türkler Ansiklopedisi,** c. IV, s. 827.
[936] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.286.

derhal istifade etmeyi düşünmeyecek kadar ihtiyatlı idi. Görünüşe göre, Dımaşk ile Kudüs arasındaki ittifakı tasdik etmiş ve 1156 yılında ateşkes anlaşmasını iki yıl müddetle yenilemiştir. Çünkü o, bu tarihte Mücir'in kabul etmiş olduğu 8 bin düka altınlık haracı ödemiştir. Onun bu uysallığının ve çekingenliğinin sebebi özellikle Anadolu Selçukluları ile rekabetinde aranmalıdır. Nureddin Mahmud b. Zengî, bunların bir zamanki Urfa Kontluğundan elde ettikleri hisseyi geri almayı düşünmekteydi."[937]

3.2.2.7. Dımaşk'ın Ele Geçirilmesinden Sonra Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi

Dımaşk'ın Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eline geçmesi, Haçlılar'ı endişeye düşürmüştü. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ise Suriye'de ele geçirdiği yerleri tahkim etmesi için zamana ihtiyacı vardı. Ayrıca Harim'in Antakya Prinkepsi Bohemond tarafından ele geçirilmesi, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin burayı da kuşatmasına sebep olmuştu.[938]

Nureddin Mahmud b. Zengî, Hârim'i muhasara edip büyük bir gayretle savaşa koyuldu, fakat kale müstahkem olduğu için teslim alamadı. Zaten içeride de yiğit şövalyeler, piyadeler ve cesur kişiler vardı. Kale bu sebeple de direndi. Haçlılar muhtelif yerlerden piyade ve süvari kuvvetlerini toplayıp hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nureddin Mahmud b. Zengî'yi oradan uzaklaştırmak için harekete geçtiler. Nureddin Mahmud b. Zengî, onları savaşa davet etti; fakat Haçlılar kabul etmediler, elçiler gönderip onunla iyi geçinmek istediklerini belirttiler. Nureddin Mahmud b. Zengî de kaleyi alamayacağını ve Haçlılar'ın da savaşa çıkmak istemediklerini anlayınca haliyle de ülkesine geri döndü.[939]

Hârim seferi esnasında Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yanında Müeyyidüd-devle Üsâme b. Mürşid b. Münkız el-Kinânî de vardı. Müeyyidüd-devle Üsâme b. Mürşid b. Münkız el-Kinânî çok cesur bir zat idi. Halep'e dönünce Şeyzer Mescidi'ne girdi ve mescidin duvarına şunları yazdı:

"Ey Mevlâm! Sana binlerce hamdü senalar olsun! Üzerimde sayısız lütuf ve nimetin var. Bunların şükrünü eda etmem imkânsız. Bu sene bu mescide gazadan dönerken sevaptan bol bol nasip almış olarak geldim. Geçen sene de buradan

---

[937] Steven Runciman, **Haçlı Sef.** c. II, s.286.
[938] Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, s. 556.
[939] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s. 309.

Beytullah'ı ve Hacer-i Esved'i ziyaret için ayrılmıştım. Hac farizasını edâ ettim ve gençlik yıllarında işlediğim günahların ağırlıklarını üzerimden attım."[940]

Arada bir barış anlaşması olmasına rağmen Kudüs Kralı Baudouin, Şubat 1157'de Banyas civarında konaklamış olan bir Türkmen kafilesine tecavüz ederek birçoğunu esir aldı ve bütün sürülerini ele geçirdi. Bu hadise üzerine yapılan barış bozuldu.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk'a vali tayin etmiş olduğu Esedüddin Şirkuh, Aşağı Fırat boyunda; Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kardeşi Nasuriddin, Dımaşk yakınlarında Haçlıları bozguna uğratıp çok sayıda esir aldılar. Bunlar Dımaşk'a getirilip Banayas'ta öldürülen Müslümanlara karşılık olmak üzere kılıçtan geçirildiler. Nureddin Mahmud b. Zengî bununla da iktifa etmeyerek Banyas'a taarruz etti. Şehri ele geçirdiyse de iç kaleyi alamadı. Kudüs kralının yaklaşmakta olduğunu duyan Nureddin Mahmud b. Zengî, daha münasip bir zamanı beklemek üzere geri çekildi. Banyas'a gelen III. Baudouin, yapılan tahribatı tamir edip bölgenin hububat ambarı olan Taberiyye'ye doğru yola çıktı. Henüz bölgeden ayrılmamış olan Nureddin Mahmud b. Zengî, 1157 yılının haziran ayı sonlarında âni bir baskınla Kudüs Kralını bozguna uğrattı.[941]

Nureddin Mahmut Zengî 1157 Ekim ayında ağır bir şekilde hastalandı. Ölmek üzere olduğuna inandığından Halep'e götürülmesi hususunda ısrar etti. Halep'te vasiyetini yaptı. Kardeşi, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ülkesinin idaresini üzerine alacak ve Şirkuh onun yüksek hâkimiyeti altında Dımaşk'ı idare edecekti. Bu ortamda bazı karışıklıklar çıktı. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hastalıktan kurtulması büyük karışıklıkları engellemiş oldu. Ancak bu hastalıktan sonra Nureddin Mahmud b. Zengî, eski cevvaliyetini kaybetmiş görünmekteydi.[942] Şeyzar'a taarruz ettilerse de Frank kumandanları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bir başarı elde edemediler. Buna karşılık ertesi yıl iki aylık bir kuşatmadan sonra Harim'i ele geçirmeye ve Nureddin Mahmud b. Zengî'yi, Şeria Nehri boyunda büyük bir bozguna uğratmaya muvaffak oldular (Temmuz 1158). Bizans İmparatoru 1158 sonbaharında I. Manuel Kommenos, büyük bir ordu ile Çukurova'ya doğru İstanbul'dan hareket etti. Ekim ayı sonlarında bütün Çukurova şehirlerini hâkimiyeti altına aldı.[943] İmparator'un gelişi

[940] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** c. XI. s. 309.
[941] Coşkun Alptekin, Dimaşk Atabekliği, s. 557.
[942] Mustafa Eğilmez**, age,** c. IV**,** s. 828.
[943] Mustafa Eğilmez**, age,** c. IV**,** s. 828.

Antakya Prensi Renaud'u endişeye düşürdü. Bu sebeple Renaud, Manuel'e bir elçi göndererek Antakya iç kalesini bir imparatorluk birliğine teslim etmek teklifinde bulundu. Ancak İmparator, bunu kabul etmedi. Renaud, bizzat İmparator'un huzuruna gidip itaatini arz ederek İmparator'a, bütün şartlarını kabul edeceği hususunda yemin etti. Bundan sonra serbest bırakılarak Antakya'ya geri gönderildi. Kudüs Kralı Baudouin, İmparator Manuel ile ittifak içine girdi. Nureddin Mahmud b. Zengî, kendisine karşı yapılan bu ittifakla oluşan tehlikeyi Hristiyan esirleri serbest bırakmak suretiyle önledi.[944]Nureddin Mahmud b. Zengî, bu tehlikeden sonra Orta Fırat bölgesinde Selçuklu ülkesine girdi. Kral Baudouin, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kuzeydeki meşguliyetinden Dımaşk bölgesine baskınlar yaptı. O sırada Renaud, Nureddin Mahmud b. Zengî tarafından esir edilmişti. Sözde Urfa Kontu Joscelin de esir edilmiş ve Halep kalesine Renaud ile beraber hapsedilmişti.[945]

3.2.2.8. Suriye Yöresinde 552 /1157-58 Yılında ki Depremler

Suriye yöresinde 552 (1157-58) yılında çok büyük depremler meydana geldi. Bu depremler sonucu birçok yer harabeye döndü. Bilhassa Hıms, Efâmiye, Arka, Lazıkıyye, Trablus, Şeyzer Hama, el-Marra, Hısnül-Erkad ve Antakya harabeye döndü. Nureddin Mahmud b. Zengi deprem bölgelerini birbir dolaşmak halkın yaralarını sarmakla bütün devlet görevlilerini seferber etti. Kendiside deprem yörelerinin bir kısmını geziverdi. Nureddin Mahmud b. Zengi düşmanlarının bilhassa bu durumu fırsat bilerek ülkesine saldırabileceği endişesi nedeniyle bütün tahrip olan surları bir bir inşa ettirdi.[946]

Bu depremin nasıl bir faturası olduğuna gelince İbnül-Esir ölenlerin sayısı hakkında şöyle bir tespiti bulunmaktadır. Okulda görevli olan bir öğretmen mühim bir iş için dışarı çıkıyor, öğretmen tam dışarıda iken deprem oluyor. Öğretmen hemen koşa koşa okula geliyor ki, bütün öğrencilerinin ölmüş olduğunu görünce, ben bu çocukların ana-babasına ne söyleyeceğim, diyerek saatlerce ağlıyor. Ancak, öğretmen diyor ki; Hiçbir anne yâda baba gelip de çocuklarını sormadı. Zira onlarında akıbeti çocukları gibi olmuştu. Gerçekte de depremin yıkıcı gücünün çok fazla olduğunu hem bu

---

[944] Mustafa Eğilmez**, age,** c IV**,** s. 828.
[945] Mustafa Eğilmez**, age,** c. IV, s. 828.
[946] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.185

hadiseden hem de düşmanların aylarca yıkamadığı o muhkem kaleler depremde birçoğu yerle bir olmuşlardı. [947]

Nureddin Mahmud b. Zengi depremin yaralarını sardıktan sonra aynı yıl için de cihada kaldığı yerden devam etmeye, Şeyzer kalesinden başladı. Zira bu kale Munkızoğullarına aitti. Şeyzer hâkiminin bir oğlu vardı. Onun sünnet töreninde halkına büyük bir ziyafet töreni düzenlemişti. Kaledekiler tam yemekteyken o büyük deprem orayı da harabeye çevirmişti. Hatta insanlar kaleden dışarı çıkmak için Kapıya hücum etmiş, kapının önünde hazır bulunan Şeyzer hâkiminin çok sevdiği atı insanların ani bir hareketle kale kapısına yönelmesiyle huysuzlaşan at çifte atınca bu çifte darbeleriyle oraya düşmüşler. Bunlar buraya düşünce arkadan gelenler haliyle yığlıntı sebebiyle sıkışmışlar. Kalenin duvarları olsun evlerin yıkılmasıyla burada çok sayıda insan ölmüş. Geriye kalanlar ise kaleye sahip olmuşlardı. Nureddin Mahmud b. Zengi bu durumu öğrenince hemen bölgeye gidip kaleyi teslim aldı. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi'nin asıl amacı bu kaleyi Haçlılardan önce almaktı. Eğer Haçlılar Şeyzer Kalesini alırlarsa bölgeye huzursuzluk geleceğini çok iyi biliyordu. Bu duruma fırsat vermemek adına Nureddin Mahmud b. Zengi barış yoluyla kaleyi teslim aldı. [948]

3.2.2.9. Baalbek Şehrinin ve Kalesinin Fethi

Nureddin Mahmud b. Zengi, 1157 yılında Baalbek şehrini ve kalesini fethetti. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi, Dımaşk'ı fethedince, Baalbek Şehri Dahhak el-Bilkai adlı birinin elindeydi. Bu şehri bu kişiye Dımaşk Hâkimi iktâ eylemişti. Ancak Dimaşk'ı, Nureddin Mahmud b. Zengi fethetmesine rağmen Dahhak el- Bilkai, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye biat eylemedi. Nureddin Mahmud b. Zengi yörenin haçlılara yakın olması hasebiyle çok hassas davranması gerekliydi. Dımaşk'ın fethinden yaklaşık Bir yıl sonra Baalk'i ve kalesini ele geçirdi.

3.2.2.10. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin hastalanması

Tarihler 1159 yılını gösterdiği senede Nureddin Mahmud b. Zengi çok şiddetli bir şekilde hastalandı. Hatta bir ara öldü dedikodusu bile yayıldı. Bu durumu fırsat bilen Nureddin Mahmud b. Zengi'nin kardeşi, İmâdeddîn Zengi'nin dördüncü ve en küçük oğlu olan Emir-i Emiran hemen Harran tarafına hâkim olup orayı kendi adına zapt etti.

---

[947] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.185
[948] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.185

Böylece abisi Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yerine geçmek için gün saymaya başladı. Ancak Emir-i Emiran'nın beklediği ölüm haberi gelmedi. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi'nin iyileşmesi ile beraber, nefesini Harran'da aldı. Kardeşi Emir-i Emiran çocuklarını kalede bırakarak kaçtı. Kendisi şehri teslim alarak, Rakka'ya gidip orayı da fethetti. Suriye'nin hâkimi Nureddin Mahmud b. Zengi, askerlerini bu yıl Halep'te toplayarak Harim Kalesinin üzerine yürüdü. Harim kalesini kuşattı. Ancak bahsi geçen kale çok muhkem olması hasebiyle bir türlü kaleyi alamadı.[949]

3.2.2.11. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Harim kalesini Kuşatması

Nureddin Mahmud b. Zengi, Haleb'in batısında yer alan ve Haçlıların elinde bulunan Harim Kalesi'nin üzerine 558 (1162-63) yılında, büyük bir ordu ile yürüdü. Fakat kale çok müstahkem olduğu için bir türlü teslim alamadı. Haçlılar kalenin kuşatılmış olmasını duyduktan sonra muhtelif yerlerden asker toplayıp Nureddin Mahmud'un yapacağı taktiğe karşılık taktik uygulama kararı aldılar.

Nureddin Mahmud b. Zengi, Harim kalesini günlerce kuşatmasına rağmen bir türlü bu kaleyi alamayınca onlara elçi göndererek; *"çıkın meydanda savaşalım"* demelerine rağmen, Haçlılar Nureddin Mahmud b. Zengi'ye gönderdikleri elçi ile "*biz seninle savaşmak istemiyoruz*" demeleri üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi bölgeyi fethetmeden bölgeden ayrılmak zorunda kaldı.[950] Böylece Nureddin Mahmud b. ZengiHarim Kale'sini feth edemeden memleketine dönmek zorunda kalmıştır.

3.2.2.12. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, Hısnul-Ekrad'da Haçlılara mağlup olması ve Yankıları

Nureddin Mahmud b. Zengi, 558 (1162-63) yılında Hısnul-Ekrad'in aşağısında Haçlılara mağlup oldu. Bu hadiseye *"el-Bakia"* adıyla meşhur olmuş bir durumdur. Bunun sebebi ise Nureddin Mahmud b. Zengi askerlerini toplayıp Haçlı hâkimiyetindeki topraklara girdi. Hısnul-Ekrad'in altın da bulunan el-Bakia'da Nureddin Mahmud b. Zengi karargâhını kurdu. Aslında Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bir amacı vardı. Hem Hısnul-Ekrad'ı ve Trablus'u muhasara etmek amacındaydı. Ancak karargâhı kurmuşlar tam dinlenirlerken dağın yamacından ansızın Haçlılar öğle üzeri

---

[949] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c.11, s.233; Nikita Elisséef, **Nurad-Din..**, s. 259-261; Muhammed Suheyl Takkûş, **Tarih ez-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şam, Beyrut 1999.**, s. 305; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabeyliği: Zengiler** (Musul Kolu 1146-1233)., s. 91-96; A. A. Tuleymât, **Muzafferuddin Kokuburi Emiru Erbil**, Mısır 1963, s. 34-35; Gülay Öğün Bezer, **age,** s. 46-48.

[950] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.233

çıkıverdiler. Nureddin Mahmud b. Zengi, dahi atına binip kendi canını zor kurtardı. Hatta atının ayaklarındaki bağı dahi çözememişti. Allah'tan askerlerinden biri o ipi kesti de Nureddin Mahmud b. Zengi kurtuluverdi. O asker şehid edilince, Nureddin Mahmud b. Zengi bu askerin geri kalan evlatlarını çok iyi bakarak onlara vakıflardan hisse ayırdı.[951] Nureddin Mahmud b. Zengi kendisinin belki de hayatını kurtarmasına vesile olan bu askerin çocukları ile birebir ilgilendiği bilinmektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengi, Bakia denilen, bu cehennemden kurtulduktan sonra Hıms yakınlarındaki, Kades Gölcüğü kıyısında yanında bulunan çok az miktardaki askerler ile konakladı. Yanında bulunan askerler efendimiz, bu bölge çok tehlikeli, güvenli bir bölgeye geçelim dedilerse de: *"Nureddin Mahmud b. Zengi asla ben buradan ayrılmam diyordu. Eğer şuan yanımda 1000 süvarim olsa anında onların üzerlerine gitmekten çekinmem diyordu. Allaha yemin ediyorum, şahsımın ve İslam'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim."* Nureddin Mahmud b. Zengi hemen buradan Haleb ve Dımaşk'a haber gönderip para, elbise, çadır, silah ve at getirtti. Nureddin Mahmud b. Zengi o kadar çok masraf etti ki, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin adamlarından biri efendim, orduya o kadar çok masraf ettik ki, fakirlere, sûfîlere ve diğer bazı zevada tahsis ettiğiniz maaş ve sadakalar var, bunları keserseniz, bu paralarla ordumuzu daha büyük ordu kurarız. Bu teklif karşısında Nureddin Mahmud b. Zengi, çok öfkelendi. *"Sen ne diyorsun, bu nasıl bir teklif, ben zafere ancak onlar sayesinde ulaştığıma inanıyorum, Allah, ancak aramızdaki zayıfların hürmetine rızık ve zafer veriyor. Ben yatağımda uyurken, hiç şaşmayan oklarla benim uğrumda savaşan insanların maaşlarını kesip de, ancak bana görünce bazen isabet eden, bazen isabet etmeyen oklarla, benim için savaşanlara nasıl vermem? Bu insanların beytülmalde hakları vardır. Ben onların haklarını kesip de nasıl başka yerlere harcayayım? Bu asla bana helal olmaz dedi."*

Nureddin Mahmud b. Zengi, hiç beklemediği bir anda gelen böyle bir felaketin getirdiği büyük harcamalara rağmen iktisadi yönden yine de bir güçlük çekmediğini gösterir. Günde 200.000 dinar harcama yapmasına rağmen başka giderlerden herhangi bir kısıntıya gitmemesi bu söylediklerimizin doğruluğunu desteklet mahiyettedir. Nureddin Mahmud b. Zengi yeni ordusu ile Haçlıların üzerine yürüdü ise de, Haçlılar

[951] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.241

barış teklif ettiler. Barış yapılınca da, Nureddin Mahmud b. Zengi memleketine dönmek zorunda kaldı.[952]

3.2.2.12. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Mısır'a Ordu Göndermesi

Nureddin Mahmud b. Zengi, 559 (1164) yılında Mısır'a büyük bir ordu gönderdi. Ordu komutanı olarak da Emir Esedüddin Şirkuh Şazi'yi getirdi. Nureddin Mahmud b. Zengi bu orduyu Mısıra göndermesinin sebebi ise Mısır Fatımi Halifesi El-Adıd Lindinillah'ın veziri olan Şaver vezirlik hususunda, Dırgam ile mücadeleye girişmiş ve mücadeleyi kaybederek yönetimi, Dırgam'a kaptırmış ve bölgenin güçlü sultanı olan, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye sığınarak ondan yardım istemesiydi. Nureddin Mahmud b. Zengi, Şaver'i memleketinde çok iyi karşıladı. Ona çok güzel bir konak tahsis etti. Nureddin Mahmud b. Zengi, Şaver için Mısır'a asker sevk etme kararı aldı. Bu kararla Şaver kaybetmiş olduğu vezirliğe geri döndürmekti. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi, Mısıra ordu göndermesi karşılığında Şaver ile yapmış olduğu antlaşmaya göre Mısır'ın üçte bir gelirine sahip olacaktı. Bir yandan da Nureddin Mahmud b. Zengi, bu işi yapmaya bir yerde mecbur kalıyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi, Şaver'e yardım etmezse bölgeye el atmayı dört gözle bekleyen haçlılar bu olaya hemen el atmak için ellerini ovuşturuyorlardı. Nureddin Mahmud b. Zengi eğer Haçlılar bu bölgeye girerse Zengiler için hiç de hoş olmayacaktı.

Nureddin Mahmud b. Zengi, uğruna Mısır'a koskoca bir ordu gönderse de, Şaver'e ne kadar güvene bilirdi. Ancak elde olmayan sebeplerden dolayı Şaver'e yardım etti.[953] Nureddin Mahmud b. Zengi, çok güvendiği ve çok sevdiği komutanlarından olan Esedüddin Şîrkûh'u Mısır Seferi için görevlendirdi. Esedüddin Şirkuh, cesur komutanlarından biri idi, hemen hazırlıklara başladı. Esedüddin Şirkuh, orduyu sefere hazır hale getirdikten sonra Şaver'i yanına alarak, 1164 yılında yola çıktılar. Ordusunu Mısıra uğurlarken Nureddin Mahmud b. Zengi, *"Esedüddin Şirkuh'a, Şaver'i makamına iade et, vezaret hususunda Şaver ile mücadeleye girenlerden intikamını al, diye emretti."* Durumu haber alan, Mısır'ın Veziri Dırgam hemen bir ordu hazırlayarak kardeşi Nasıruddin komutasında, Bilbis şehrinde Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusunun karşısına çıkarttı. Bilbis'te yapılan savaşta, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusu savaştan galip çıktı. Dırgam'ın ordusu ise kısa sürede dağıldı. Dırgam'ın

---

[952] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.242; Ebû Şâme, **Kitâbu'r-Ravzateyn**, c.1,128
[953] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 243

ordusundan sağ kurtulanlar ise Kahire'ye kaçtılar. Şirkuh yanında Şaver'le beraber Kahire önlerine kadar gelip oraya karargâhlarını kurdular. Bu durum karşısında Dırgam, şehirden kaçarken 24 Mayıs 1164'de Seyide Nefise Türbesi civarında öldürüldü. Cesedi oracıkta iki gün kaldı da kim sahip çıkmadı. Sonra cesedi alınarak el-Karafeye de defnedildi. Recep ayının birinci günü, üç ayların başlandığı günde 25 Mayıs 1164'de Şaver'e vezaret hilati giydirildi. Makamına geçen Şaver, verdiği sözleri unutmaya başladı. Nureddin Mahmud b. Zengi, Şaver'i Suriye'ye çağırdı, ancak bu çağrıya kulak asmadı. Ayrıca Yıllık olarak Mısır'ın devlet gelirinden 1/3 pay Nureddin Mahmud b. Zengi'nin devletine verilecekti. Şaver, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bahsi geçen bu payı vermeyeceğini ilan etti. Şaver'i bu şekilde davranmasına iten durumlardan en önemlisi, Nureddin Mahmud b. Zengi bana yanlış yaparsa, ben de Haçlılar ile ona karşı blok oluştururum diyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi, bu durum karşısında hemen Mısır'ın fethi için Esedüddin Şirkuh'a çalışmalara başlamasını emretti. Esedüddin Şirkuh, Bilbis şehrini teslim alıp Mısır'ın doğusunu ele geçirdi. Şaver 'de bu durum karşısında kendisini o makama oturtan Nureddin Mahmud b. Zengî'yi başından savmak için bölgenin en büyük düşmanı olan Haçlılardan yardım istedi.[954]

Şaver, Haçlılardan yardım talep edince, Haçlılar eğer bu bölgeye Nureddin Mahmud b. Zengi hâkim olursa, biz mahvoluruz diyorlardı. Bundan dolayı hemen Haçlı ordusu Şaver'in para, malzeme ve teçhizat yardımı ile beraber Mısır topraklarına girdiler. Nureddin Mahmud b. Zengi, bu durum karşısında Haçlıların ellerinde bulunan topraklara sefer düzenledi. Öte yandan Haçlılar Mısır'a gelip, Mısır ordusuyla beraber, Bilbis şehrinde bulunan Şirkuh'un üzerine gittiler. Tam üç ay muhasara ettikleri şehri teslim alamadılar. Nureddin Mahmud b. Zengi, boş durmadı, Hârim'i ele geçirdi. Şirkuh ise kuşatma uzadıkça, baktiki erzak ve zahire çok azalmış, haliyle anlaşma yoluna gitti. Antlaşma sonrası Kasım ayında 1164'de Şirkuh Bilbis'ten ayrıldı. Şirkuh salimen Suriye'ye askerleri ile vardı.[955]

3.2.2.13. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Harrim'i fethi

Nureddin Mahmud b. Zengi, Haçlıların Mısır seferinden onları vazgeçirmek adına Haçlı topraklarına doğru bir sefer başlatmış ve onların elinde olan Harrim'i fethetti. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi, Haçlılara karşı çevredeki Müslüman

[954] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 244
[955] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.245

hükümdarlara kendisine yardım etmeleri hususunda acilen yardım istedi. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusu Mısır'daydı. Nureddin Mahmud b. Zengi, Haçlı topraklarına saldırmasının asıl amacı Haçlıların ordusu da Mısır'da olduğundan dolayı ülkelerinin tehlikeye düşmesi halinde Mısırdan ayrılacaklarını bekliyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi, yardım istediği ülkelerden yardımlar gelmeye başladı. Bütün Müslümanlar bölgeye bölük bölük geldiler. Nureddin Mahmud b. Zengi, Harrim'e yürüdüler. Haçlılar'da güçlerini buraya topladılar. Haçlıların başında A.P. Bohemund vardı. Nureddin Mahmud b. Zengi, Harrim'de savaş pozisyonu alarak Haçlıları bekledi. Haçlılar, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusunun sağ cenahına saldırınca burada bulunan Haleb askerleri yenilmişlik yaparak, kaçmaya başlayacak, kendilerini düşman kovalayacak ve tam orta alana çekilen Haçlılar, sağdan soldan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin askerleri, Haçlıları böylece çembere almak amacıyla bir savaş senaryosu kararı alındı. Gerçekten Nureddin Mahmud b. Zengi karar verdiği senaryoyu uygulamaya koyarak, düşman çember içine alındı. Bir yandan Haçlılar öldürülüyor bir yandan esir alınıyordu. Esirler arasında Antakya Prinkepsiyle Trablus kontu da vardı. Trablus Kontu gerçekten çok azılı Müslüman düşmanıydı ayrıca esirler arasında önemli Haçlı kumandanları vardı. Burada öldürülen Haçlı sayısı on bin kişiden fazla olduğunu İbnu'l Esir'den öğreniyoruz.[956]

Nureddin Mahmud b. Zengi çok büyük bir zafer elde etmiştir. Haçlıların gücü kuvveti kalmamıştı. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin komutanları olsun yardım için gelen bölgenin Müslüman hükümdarları olsun gidip Antakya'yı ele geçirelim demiş olsalar da, ileri görüşlü olan Nureddin Mahmud b. Zengi, tamam gitsek Antakya'yı alırız da oraya hâkim olmak çok zor. Antakya da çok korunaklı kaleler var. Antakya'yı girsek de, kaleleri almamız çok zor dedi. Ayrıca biz bu bölgeye girersek Bizans bu durumda bölgeye gelir endişesi, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi Antakya'ya sefer düzenlemesini engellemiştir. Nitekim Nureddin Mahmud b. Zengi durumu şöyle özetledi. *"Biz şimdi Antakya'yı alırsak, Antakya hâkimi Bizans İmparatorunun kardeşinin oğludur. Bizans her hâlükârda Antakya'ya yardım eder. Bizans, Antakya'ya yardım etmese de şahsen ben, Bohemund'a komşu olmak, Bizans'a komşu olmaktan daha hayırlı görüyorum. Nureddin Mahmud b. Zengi, Bohemund bol miktarda fidye*

[956] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.247

karşılığında serbest bırakırken, Haçlıların ellerinde bulunan esir Müslümanlara karşılık onlarda onların esirlerini serbest bıraktılar."[957]

3.2.2.14. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Banyas Kalesini fethi

Nureddin Mahmud b. Zengi, 1164 yılının son aylarında Dımaşk yakınlarındaki Banyas kalesini fethetti. Banyas kalesi on altı yıldan beri haçlıların elindeydi. Nureddin Mahmud Zengi bu kaleyi fethetmek için bir fırsat bekliyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi, Harrim'i fethetmesiyle beraber Musul ve Diyarbakır askerlerini ülkelerine gitmelerini için izin verdi. Kendisinin de Taberiyye üzerine gideceğini söylemiştir. Haçlıların duymasını sağladığı bu söz en kısa zaman zarfında Haçlılarda yankılanması sonucu, Haçlılar bütün güçlerini Taberiyye'yi muhafaza etme adına ellerinden gelenleri yaptılar. Nureddin Mahmud b. Zengi ise Banyas'ta çok az asker kalmış olduğunu öğrenince hemen kaleyi muhafaza altına aldı. Hatta kardeşi Nusretuddin Emir-i Emiran da vardı. Atılan bir ok onun gözüne isabet etmişti. Nureddin bu durumu görünce kıyamete kadar söylenecek, Kur'an ve Hadis manaları içerisinde barındıran şu sözler ağzından döküldü. *"Eğer bundan dolayı ne kadar büyük bir sevap kazandığını bir bilseydim, hiç şüphe yok ki, diğer gözünün de çıkarılmasını temenni ederdim."* Bu söz, Emiran'ı ve askerleri daha da galayana getirdi ki, Haçlılar Nureddin Mahmud b. Zengi ile başedemiyeceklerini anlamış olacaklar ki, Haçlılar her taraftan yardım talep etmek zorunda kaldılar. Yardımlar Haçlılara gelene kadar, Nureddin Mahmud b. Zengi, kaleyi fethetmişti. Nureddin Mahmud b. Zengi, kaleyi düşmanlardan temizlendikten sonra bu kaleyi ikmal noktası yaptı. Kalenin içini zahire, silah, araç ve gereçlerle doldurdu. Kale'ye yeterince askerlerini koydu bölgeden ayrıldı.[958]

Nureddin Mahmud b. Zengi, Banyas'ı fethettiği zaman yanında Banyas'ı Haçlılar'a teslim eden eski Dımaşk Atabeyi olan Muineddin Üner'in oğlu da vardı. Nureddin Mahmud b. Zengi ona; *"Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, ama sen iki defa sevinmen lazım"* dedi. Muineddin Üner'in oğlu ise *"Neden ki?"* diye sorunca Nureddin Mahmud b. Zengi ise, *"Bu kaleyi baban bize karşı, Haçlıların koruması altına girmek için onlara vermişti. Allah Teâlâ babanı cehennem azabından kurtardı."* Dedi. Gerçekten bu söz geçmişten günümüze, Müslüman devlet başkanlarına

[957] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.248
[958] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.248

atfen gündeme getirilecek ve gündemde tutulacak bir söz olarak kıyamete kadar baki kalacaktır.[959]

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, bölgesindeki yönetimin mücadele yılları hep Haçlılarla olmamıştır. Haçlılar yanında bölgede Fatımiler, Anadolu Selçuklular, Halifelik makamı kendilerine olan Abbasiler ile bölgede bulunan birçok Atabeglikler yanında birçok emir ve beyliklerde vardı. Haliyle bizim tezimizin ana başlığı Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılarla olan mücadelesi olması hasebiyle, Haçlılar konusunu daha detaylandırmaya giderken diğer devletlerle olan ilişkilerini de kısada olsa değinmeye çalışmaktayız. İşte 1165 yılın gelindiğinde Suriye hâkimi Nureddin Mahmut Zengi ile Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan arasında şiddetli bir anlaşmazlık meydana geldi. Bu durum 1165 yılında meydana geldi.[960]

3.2.2.15. Esedüddin Şirkuh'un Mısır'dan Suriye'ye Dönüşü

Esedüddin Şirkuh, 1964 yılında Mısır'dan Suriye'ye yurduna dönmüş ama her geçen gün geçmişten hayıflanırcasına Mısır'a gitmeyi ve oranın tamamını fethetme azminden bahsediyordu. Öyle ki, Esedüddin Şirkuh'un içinde çok büyük bir hırs bulunmaktaydı. Aslında Nureddin Mahmut Zengi de, bir daha Mısır macerası yaşamak aslında istemiyordu. Ancak Esedüddin Şirkuh'ta görmüş olduğu bu hırs ve cesaret karşısında, Nureddin Mahmud b. Zengi *"pekâlâ gidebilirsin"* diyerek, ikinci Mısır seferini başlattı. Ayrıca Nureddin Mahmud b. Zengi, yıllardan beri Mısır da bulunan Şii Fatımiler, hep yanlarına Haçlıları alıp bölge Müslümanlarına birçok olumsuz davranışlardan geri kalmıyorlardı. Bu durumu önlemek ve ayrıca bölgeyi hâkimiyetleri altına almak sureti ile yıllardan beri özlemini çektiği İslam Birliğini oluşturma gayretine bir nebze fayda temini olur diye düşündüğünü biliyoruz.

3.2.2.16. Esedüddin Şirkuh'un İkinci Mısır Seferi

Esedüddin Şirkuh, Nureddin Mahmut b. Zengi'nin onayını almış ve hemen büyük bir ordu kurmak için çalışmalara başlamış. Birçok emir de onunla beraber yola çıktılar. Süvari birlik 2000 kişi olmuştu ki, kara birlik hazır olmadan Nureddin Mahmut b. Zengi sizleri gönderemem dedi. Zira İslam âlemini zayıf düşürmesinden korktuğu için tedbirli olmak zorundayım diyordu. Nureddin Mahmut b. Zengi'nin kara birlikleri

[959] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.249
[960] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.258

ile beraber Süvari birlikleri, Şirkuh'un komutasında Mısır'a doğru hareket etti. Mısır'a varınca el-Cizre'de konaklayarak burada bulunan birçok bölgeyi tasarrufuna aldı. Mısır veziri Şaver, Esedüddin Şirkuh'un geldiğini duyunca tek başına karşılık veremeyeceğinden dolayı, hemen Haçlılara haber vererek yardım istemeye ve karşılığında birçok şeyler vaat etmeye başladı. Haçlılarda bu bizim için büyük bir fırsat, hem Esedüddin Şîrkûh'u bölgeden çıkaralım, hem de bu Fatımililer'i bölgeden atarak bölgenin yeni hâkimi olalım arzusuyla geldiler.

3.2.2.17. Esedüddin Şirkuh, Mısırlılar ile Haçlıların, el-Babeyn'de Mağlup Etmesi

Esedüddin Şirkuh, Yukarı Mısır'ın, El-Babeyn adıyla bilinen yere gitti. Akabinden Şîrkûh'u takip eden Haçlılar da bölgeye girdi. Haçlılar, 18 Nisan 1167 tarihinde Şirkuh'a kavuştular. Şirkuh aldığı haberler çok iyi değildi. Zira düşman her yönüyle kendilerinden kat kat üstündü. Şirkuh çok zor durumda olduğunun farkındaydı. Askerlerini toplayarak: *"Ne diyorsunuz, savaşalım mı? Yoksa çekilelim mi? Aldığım istihbarı bilgilere göre düşman teçhizat yönüyle bizden kat kat fazla, ne yapalım? Burada yenilsek, çoğumuz burada şehid oluruz, geriye kalanlarımızı buranın yerli halkı olan Felahlılar bizi sağ bırakmaz, ne dersiniz?"* İçlerinden biri kalktı: *"Ne diyelim, elbette ki savaşacağız, biz buradan kaçarsak Efendimiz Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bu durumu nasıl izah edebiliriz? O bize demez mi, bu kadar milletin malını oralarda heder etmeye mi gittiniz? Birde düşmandan korkarak buraya hanımlarınızın yanına mı, geldiniz? Derse biz ne söyleyeceğiz. O yüzden burada küffara karşı çarpışmayı teklif ediyorum, kalan kalsın, gidende gitsin!*" Dedi ve oturdu yerine. Hemen Şirkuh ayağa kalktı. *"Bende bu cengâver gibi düşünüyorum. Benimle olanlar burada kalsın; kalmak istemeyene yol burada hemen gidebilir."* Bu konuşmalar askeri galeyana getirdi. Hepsi tekbirler eşliğinde cihada hazır olduklarını haykırmaya başladılar. Şirkuh ordusunu mevziiye aldı. Taktik savaşı yapacaklarını askerlerine bildirdi. Şirkuh; *"siz düşmanın önünden sizi kovalayıncaya kaçın, onlar dönmeye başlayınca siz arkasından saldırın ve onları yok edin. Asla düşman karşısında canınızı tehlikeye atmayın." dedi. Şirkuh,* askerlerinin düzenini hilal gibi mevziledi. Sağ cenah hilalin sağını, sol cenah hilalin

soluna ama asıl birikimi hilalin ortasına koyarak, düşmanı olan Haçlılara kapan misali tuzağını kuruverdi.[961]

Şirkuh, bir avuç askeri ile taktik ağırlıklı yapmış olduğu bu savaşı çok az zaiyatla, düşmanı kılıçtan geçirerek büyük bir zafer yaşadılar. Bu savaşın taktiksel yönünü dile getiren İbnu'l-Esir, bu tarihin kaydettiği garip hadiselerden biridir, diyerek tarihe kaydetmesinin altında yatan birçok gerçekler yattığını asla unutmamamız gereken tarihi bir gerçek olarak gözlerimizin önüne getirmek durumundayız.[962]

Esedüddin Şirkuh, Mısırlılar ile Haçlıların, el-Babeyn'de mağlup etmesiyle beraber İskenderiyye'ye hareket ederek yol üzerinde bulunan bölgeleri, şehirleri, köyleri teslim alarak kendisine bağladı. İskenderiyye şehrini ise şehirde ki, halkın yardımı ile şehri teslim aldı. Yerine yeğeni Selahaddin Yusuf'u buraya yerine naib alarak bıraktı. Kendisi yukarı Mısır'a doğru çıkarken şehirlerden köylerden vergileri tahsil etti. Mısırlılar ile Haçlılar ise boş durmuyorlardı. Kahire önlerinde toplanarak Selahaddin Yusuf'un elinde bulunan İskenderiyye'yi ele geçirmek için planlar yapılmaya başlamıştı. Sonuçta Mısırlılarla Haçlıların oluşturdukları ordu ile Selahaddin Yusuf'un komutasında bulunan İskenderiyye şehrini kuşattılar. İskenderiyye'de erzak azalmasına rağmen Selahaddin Yusuf'un ordusu ve halk sabrettiler ve sonuçta yukarı Mısır'da bulunan Şirkuh, durumu öğrenince hemen İskenderiyye'ye yöneldi. Haçlılar ve Mısırlılar Şirkuh'a barış yapmayı önerdiler. Şirkuh'a 60.000 dinar vaat ettiler. Haçlıların ise Mısır topraklarına bir daha girmeyecekleri garantisine karşılık olarak Mısırlılara, İskenderiyye'yi teslim etti. Şirkuh 4 Ağustos 1167' de İskenderiyye'yi teslim ederek, 5 Eylül 1167'de Dımaşk'a döndü.[963]

3.2.2.18. Esedüddin Şirkuh'un Şaver ile Bitmeyen Mücadelesi

Şaver, yine yapacağını yapıyor, Esedüddin Şirkuh ile yaptığı antlaşmaya göre Haçlılar Mısır'ı terk etme garantisi verme hususunda hem Mısırlılar hem de Haçlılar söz vermelerine rağmen Haçlıların Mısır'ı terk etmesi gerekirken Şaver, Haçlılar ile yeni bir gizli antlaşma yaptı. Bu gizli antlaşmaya göre, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordularına karşı Kahire'de bir Haçlı ordusu bulundurması ve her yıl Mısır şehirlerinden 100.000 dinar Haçlılara verilmesi karşılığında antlaştılar. Şaver, Mısır'da Halife El-Adıd'in neredeyse hiçbir yetkisini bırakmamış, bütün yetkileri üzerine almış, sadece

[961] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.264
[962] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.265
[963] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.265

onay makamı haline getirmiştir. Şaver, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye elçi gönderip, dostluk ve sevgisini ifade ederek, kendisine itaat arz etmek istediğini bildirdikten sonra, her yıl kendisine belli bir miktar parayı göndereceğini Nureddin Mahmud b. Zengi'ye her yıl bol miktarda para göndermeye devam etmiştir.[964]

3.2.2.19. Nureddin Mahmud b. Zengi ile Kutbeddin Mevdud b. Zengî'nin Urayma ve Safisa'nın fethedilmesi

Nureddin Mahmud b. Zengi, 1167 yılında asker topladı. Kardeşi Kutbeddin Mevdud b. Zengî'de Musul'dan askerleriyle yanına geldi. Hıms önünde buluştular. Nureddin Mahmud b. Zengi önderliğinde Haçlıların topraklarına girdiler. Nureddin Mahmud b. Zengi ve Kardeşi Kutbeddin Mevdud b. Zengi ile beraber Hısnü'l-Ekrâd'a kadar giderek baskınlar yaparak yağmalamalar'da bulundular. Nureddin Mahmud b. Zengi ve Kardeşi Kutbeddin Mevdud b. Zengi ile beraber, Urayma ve Safisa'yı fethettiler, sonra Benyasa'ya yürüdüler. Hunin kalesini muhasaraya aldılar. Haçlılar bu durum karşısında kaleyi yakıp yıkarak kaçtılar. Nureddin Mahmud b. Zengî'de kaleyi tamamen yıkarak Beyrut'a yöneldi. Bu esnada askerler arasında sıkıntılar çıktı. Bunun üzerine, Kutbeddin Mevdud b. Zengi Musul'a dönmek zorunda kaldı. Nureddin Mahmud b. Zengi kardeşine Rakka şehrini verdi. Raleka şehrine teslim olduktan sonra Musul'a döndü.[965]

3.2.2.20. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Caber Kalesini Fethetmesi

Nureddin Mahmud b. Zengi, 564 (1168-69) tarihinde Caber kalesini Şihabüddin Malik'ten teslim aldı. Bu kale konum itibariyle, çok muhkem bir yapısı vardı. Doğu tarafı Fırat'a bakıyor ve Fırat'ın bereket kattığı zengin yöreye hâkim bir konumdaydı. Nureddin Mahmud b. Zengi, burayı fethetmesinin gayesi şuydu: Kale hâkimi olan Şihabüddin Melik bir gün kale dışında av yaparken, Killabeoğullarından birileri onu yakalayarak Nureddin Mahmud b. Zengi'ye götürüp Şihabüddin Meliki ona teslim ettiler. Nureddin Mahmud b. Zengi ise onu tutukladı. Ancak bu gözlem altına almak gibi gerçekleşti. Nureddin Mahmud b. Zengi ona şu teklifi yaptı. Caber kalesini bana teslim et, karşılığın'da birçok araziler sana iktâ edeyim dediyse de Şihabuddin Melik kabul etmedi. Ancak en sonunda Nureddin Mahmud b. Zengi onu ikna etti. Caber

[964] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.265
[965] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.266

kalesine karşılık Serûc ve civarını, Haleb ve Babu Buza'a arasındaki tuzlayı ve peşin alarak'da 20.000 dinar para verdi. Tarihi olan bu kale böylece el değiştirdi.[966]

Caber kalesini Nureddin Mahmud b. Zengi teslim aldıktan sonra, Şihabuddin Malik haliyle, Seruc'a gidip yerleşti. İbnü'l-Esir, El-Kamil adlı eserinde duyduğuma göre diye başladığı bir duyumunu paylaşıyor. Şihabuddin Malik'e, yeni Caber Kale'sini Nureddin Mahmud b. Zengi'ye Serûc karşılığı bırakan Şihabüddin Melik'e sorarlar: Serûc'u mu, Suriye'yi mi, yoksa Caber Kalesi'nde mi kalmak isterdin ya da hangisini daha çok seversin? Denilince: *"Elbette Para ve mal olarak bize verilen bu nimetler çok fazladır. Fakat şeref ve haysiyete gelince biz onları haliyle Caber kalesinde bıraktık da geldik."* Cevabını vermiştir.[967]

3.2.2.21. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin İkinci Mısır Seferi

Yılın son ayı olan Aralık ayının 1168 yılında, Esedüddin Şirkuh b. Şazi bu sene bir daha Mısır seferine hem de Nureddin Mahmud b. Zengi'nin askerleriyle beraber olarak çıktı. Bu seferki, Mısır seferinin sebebi daha önce belirttiğimiz gibi Esedüddîn Şirkuh'a Haçlılarla ve bilhassa Vezir Şaver'in vermiş oldukları sözü tutmamaları ve bölgede Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı beraberce bir ittifaka girilmesi yanında Haçlıların Mısır üzerindeki hâkimiyetinin her geçen gün artması olarak gösterilmektedir. Ayrıca burada devamlı olmak üzere Haçlıların birlikleri bulunduruluyor ve birliklerde neredeyse bölgede hâkimiyet kurmuşlardı. Bu gidiş aslında hiç de hayra alamet bir gidiş değildi. Her an Haçlılar bölgeyi işgal edebilirlerdi. Nureddin Mahmud b. Zengi durumun ve hamiyetini çok iyi anlayarak kendinin yanından ayırmadığı seçkin askerleri başta olmak üzere, ordusu ile beraber Esedüddin Şirkuh'a teslim ederek, kesin çözüm olarak bölgeyi fethetmesini emrederek bölgeye uğurladı. Aynı zaman zarfında Mısır bölgesinden Suriye'deki Frank Kralı olan Amaury'e Haçlılardan mesaj geldi. Bir an önce buraya gel, Mısır'da ortam çok iyi burayı fethedelim. Zira Mısır'ı zaten bizler koruyoruz, bunların burada ülkelerini savunacak askerleri dahi yok. Suriye Frank kralı Amaury, orada bulunan Haçlılara: *"Bana kalırsa Mısır'a gitmemeliyiz. Mısır bizim için çok büyük bir nimettir. Zaten mallarını bize gönderiyorlar. Bu mallar sayesinde her geçen gün, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı güçleniyoruz. Eğer biz Mısır'ı işgal edersek, bölge halkı, halifenin*

[966] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.272
[967] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.272

askerleri, Fellahlar, asla ülkelerini bize teslim etmezler. Nureddin Mahmud b. Zengi'ye teslim ederler ama bize asla teslim etmezler" demesine rağmen bölgeden gelenleri ikna edemeyerek istemiye istemiye hazırlıklara başladı. Hıms üzerine yürüyeceklerini duyurdular. Nureddin Mahmud b. Zengi, Haçlıların bu hazırlıklarının duyumunu alınca hemen asker toplamaya başladı. Mısır'a giden ordusunun dönmesini emretti. Haçlılar ise Mısır'a doğru çok hızlı bir şekilde yol alarak Mısır'a varır varmaz Bilbis Şehrini muhasaraya aldılar. Bilbis Şehri 4 Kasım 1168'de Haçlılar fethetti. Bilbis şehri yağmalandı, kadınları, çocukları, esir alıp, yetişkin erkekleri kılıçtan geçirdiler.[968]

Haçlıların Mısır'a gelmesinin bir sebebi ise Mısır halkı arasında bilhassa ileri gelenlerinden bir grup, Haçlılara haber gönderip gelin bize bu Şaver'e karşı yardım edin diyorlardı. Haçlılar da bu davetlerden tabiî ki çok büyük cesaret örneği göstererek gelmişlerdi. Ancak Mısır'a girişte Bilbis'te yapmış oldukları vahşet duyulunca halk, Haçlılara karşı birden nefretleri artmaya başladı Şaver, Haçlıların Mısır'ı fethetme amacıyla geldiği haberini duyunca, Mısır'ın yakılmasını emrederek kendisi Kahire'ye geçmiştir. Mısır'ı yakma emri veren Şaver bahsi geçen yangın tam tamına, 54 gün sürdüğünü İbnu-l Esir bizlere haber vermektedir.[969]

Halife el-Adid, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye haber göndererek bu Haçlıları ülkemizden uzaklaştırmaktan aciziz. Ne olursun bizi bu Haçlılardan kurtar, yazan mektubunu zarfa kadın saçlarını mektup içine koyarak gönderdi. Ve mektubu ilaveten, işte bunlar saraydaki karılarımın saçlarıdır. Kendileri Haçlıların elinden kurtarman için senden yardım istiyorlar, dedi. Bu durum karşısında Nureddin Mahmud b. Zengi bölgeye asker göndermek için harekete geçti.[970]

3.2.2.22. Haçlıların, Kahire'yi Muhasara Altına Alması

Haçlılar, Kahire'yi muhasara altına aldılar. Halk çok zor durumda kaldı. Şaver, çok zor durumda kaldı. Şaver, her zaman hileyi çok uygulayan biriydi. Haçlıların Kralına bir elçi göndererek, eski dostluklarını hatırlatarak, kendi arzusunun da şehri Haçlılara teslim etmek olduğunu, ancak Nureddin Mahmud b. Zengi ve el-Adıd'dan çekindiğini söyleyerek, Haçlılardan şimdi sizin ile barış yaparsak, size istediğiniz parayı da size veririm. Bu teklife Haçlı Kralı Şaver'in teklifini bir milyon Mısır dinarı vermesi karşılığında kabul etti. Antlaşmaya göre paranın bir kısmı hemen, diğer kısmı ise sonra

[968] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.273
[969] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.273
[970] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.273

verilecek şekilde antlaşma imzalandı. Zira Haçlılarda bu paralarla daha güçlü ordular kurma azmindeydiler. Böylece bölgeye kesinlikle hâkim oluruz diyorlardı. Haçlılara, Şaver ilk etapta hazinede hazır olan yüz bin Mısır dinarını verdi. Geri kalan parayı Haçlılara vermek için halktan almak için ağır vergiler koydu. Ancak halk mallarını, mülklerini daha doğrusu her şeylerini yitirmişlerdi. Vergi verecek bir durumları kalmamış ve çoğu bir ekmeğe muhtaç kalmıştı. Kahireliler Şaver'den kurtulmayı o kadar çok istiyorlardı ki, Esedüddîn Şirkuh'a haber göndererek bize huzur getir. Biz sana ülkemizin 3/1'ni verelim diyorlardı.[971]

3.2.2.23. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Fatimi Halifesi el-Adidin Haçlılara Karşı Yardım İstemesi Üzerine Yardımı

Nureddin Mahmud b. Zengi'ye Fatimi Halifesi el-Adidin mektubu gelince Esedüddin Şirkuh'u çağırdı. Kendisine 200.000 dinar vererek, at, asker, elbise ne lazımsa alabilirsin. Askerlerin maaşlarını öde, haricen bahşişlerde ver. Bu sefer, Nureddin Mahmud b. Zengi diğerlerinden daha büyük bir istekle ve Mısır'ın fethiyle alakalıydı. Şirkuh, altı bin süvarili asker topladı. Ayrıca binlerce piyade birliklerle yola çıktılar. İbnül-Esir Mısır seferine istemeyerek katılan bir komutandan bahseder. Bu komutan Esedüddin Şirkuh'un yeğeni Selahaddin Yusuf bin Eyyubi'dir.

Nureddin Mahmud b. Zengi Selahaddin Eyyubi'nin Mısır seferine isteksiz olduğunu duyunca, yanına çağırarak: *"Belki de hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlıdır, belki de istediğiniz şey de hakkınızda kötü olabilir"*[972] Ayeti Kerimesini ona okudu. Bu ayetle kararı değişti. Böylece ileride sahip olacağı bölgelere doğru yol almaya karar verdi. Esedüddin Şirkuh, 17 nAralık 1168 günü, Mısır'a hareket etti. Ancak Şirkuh Mısır'a vardığında Haçlıların memleketlerine dönmüş olduklarını Nureddin Mahmud b. Zengi'ye rapor etti. Nureddin Mahmud b. Zengi memlekette şenlikler düzenletti.[973]

Şirkuh, biz bu topraklara sizin davetiniz üzere geldik. Bize vaat ettiğiniz toprakları verin. Şaver sanki ipe un serer misali, kelime oyunlarıyla gün kurtarma peşine düştü. Şaver, Şirkuh ve komutanlarını bir ziyafet tertip ederek tevkif etmeyi planladıysa da oğlu el-Kamil buna müsaade etmedi. Sen ne yaparsın baba, eğer Şirkuh'a bir şey

---

[971] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 274
[972] Kur'an-ı Kerim, **Bakara Süresi,** 2/116
[973] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.275

olsa, Haçlılar yarın buraya üşüşürler. Bize daha kim yardım edebilir. Haçlılar bütün ülkemizi zapt ederler, dedi. Şaver bu düşüncesinden vazgeçti.[974]

Nureddin Mahmud b. Zengi, askerleri Şaver'in işi uzatıp bir oyunlar peşinde olduğunu anlaması çok gecikmedi. Başta Selahaddin Yusuf, İzzettin Cordik ve diğer birçok komutan ortak bir karar alarak Şaver'in kellesinin vurulmasına karar verdiler. Ancak Şirkuh, buna müsaade vermedi. Ancak bu komutanlar bundan vazgeçmediler. Bir gün Şaver, Şîrkûh'u ziyarete gelmişti. Şîrkûh'u yerinde bulamayınca, görevliler komutanımız İmam-ı Şafi'nin mezarını ziyarete gitti dediler. Şaver' de bende oraya gidem de Şirkuh'la görüşsem demiştir. Orada bulunan Selahaddin Yusuf ve İzzeddin Cordik bu iki büyük komutan, Şaver'e efendimiz biz sizi oraya götürelim dediler. Yolda Şaver'i atından aşağı attılar. Korumaları sağa sola kaçıştılar. Şaver'i götürerek tevkif ettiler. Durumdan Şirkuh'u haberdar ettiler, Şirkuh bu işe yani, Şaver'in tutuklanmasına rıza göstermedi. Ancak Şaver'in tutuklanması haberi Halife el-Adıd'e gidince, hemen Şaver'in kellesini bana getirin emri Şirkuh'a gelince, o da onun kafasını kopartarak, Halife el-Adide götürdü. Tarihler o zaman 18 Ocak 1169 yılını gösteriyordu.[975]

3.2.2.24. Esedüddin Şirkuh'un Kahire'yi Teslim Alması

Esedüddin Şirkuh, Kahire'yi teslim aldı. Şirkuh baktı ki halk kendinden çekiniyor. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi, yani Emiri-l Mü'min, size selamları var ve bilhassa Şaver'in evini yağmalamamanızı istiyor. Ancak halk anında galayana gelerek, Şaver'in evini dakikalar içinde yağmaladılar. Şirkuh, Halife el-Adid'in sarayına gitti. Halife el-Adid, kendi elleriyle Şirkuh'a vezirlik hilati giydirdi. Halife el-Adid, Şirkuh'a *"el-Melikül-Mansur Emiru'l Cüyüş"* lakabını verdi. Şaver'in makamına geçerek, güvendiği adamlarını vali olarak birçok şehre gönderdi. Mısır'ın verimli topraklarını askerlerine iktâ verdi.[976]

Nureddin Mahmud b. Zengi, en güvendiği adamlarından olan Esedüddin Şirkuh, Mısır'a tam manasıyla hâkim olmuş ve işinin başında çok güzel bir yönetimle halkın gönlünde tam taht kurduğu esnada ecel kapıyı çalı verdi. İbnu-l Esir burada En'am suresi 44. ayetin ışığında bu durumu özetliyor. Yüce Rabbimiz *"Onlar kendilerine verilecek şeylerle ferahlanacak sevindikleri zaman onları ansızın yakaladık"* ayetiyle o günün konumuna uygun olan ayeti kerimeyi gündeme getiriyor. Esedüddin Şirkuh, 23

[974] İbnü'l Esir, **el-Kâmil** İstanbul 1997, c.11, s.276
[975] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.276
[976] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.276

Mart 1169 yılında hayatı boyunca, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanından ayrılmayan, vefakâr, büyük devlet adamı vefat etti. Mısır'da vezirliği altmış beş gün sürmüştür. İmadeddin Zengi'nin şehadeti sonrasında Şirkuh, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye intisap etmiş ve ölümüne kadar yanından ayrılmamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengi, Esedüddin Şirkuh'a çok güveniyordu, bilhassa ona birçok iktâlar verdi. Ordusunun başına başkomutan atadı. Zor işlerin adamı oldu. Bütün zor ve meşakkatli işlerin altından kalkan kişiliği ile tarihe büyük izler bırakmış bir şahsiyetti.[977]

3.2.2.25. Esedüddin Şirkuh Ölünce Yerine Yeğeni Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'un Geçmesi

Esedüddin Şirkuh, Mısır'da ölünce, yanında kardeşi olan Eyyûb b. Şafi'nin oğlu olan Selahaddin Yusuf b. Eyyûb onun yanındaydı. Esedüddin Şirkuh, yeğenini çok iyi bir komutan olarak yetiştirmişti. Çoğu zaman Esedüddin Şirkuh, yeğeni Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u yanında birçok sefere götürmüştü. Hatta bu Esedüddin Şirkuh'un son katılmış olduğu Mısır seferinde, yeğeni Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u Mısır seferine davet etmiş o da bu sefere katılmak istemiyor olmasına rağmen Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yardımları yanında amcasını kırmama adına katılmıştı.[978]

Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'un, Mısır seferine katılmada isteksiz olduğu hususunda İbnu'l Esir, Esedüddin Şirkuh'un hazırlıklarını tamamlayıp tam sefere çıkacağı esnada Nureddin Mahmud b. Zengi, Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u görür hemen yanına çağırarak, amcanla Mısır seferine gitmelisin demiştir. Bunun üzerine Selahaddin Yusuf b. Eyyûb, amcasına sıraladığı sorunlarını, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye de sıralar. Efendim, yeteri kadar binit hayvanım yok, maddi durumum iyi değil dediğinde, sorunun bu ise ne istersen sana vereceğim dedi. Bunun üzerine ben de Mısır seferine hazırlandım. Amcamla beraber Mısır seferine katıldım.[979]

Esedüddin Şirkuh, ölünce Mısır'da vezir olacak kişinin seçimine iş gelince, Esedüddin Şirkuh'un komutanları arasında birçok aday vardı. Ancak, el-Adid halife olarak, Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u çağırarak onu Mısır'a vezir tayin etmek için huzuruna çağırdı. Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'a, bizzat kendi eliyle hilatı giydirdi. Acaba, neden Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u vezir seçtiler. Hâlbuki Esedüddin Şirkuh'un birçok tecrübeli komutanı varken daha genç yaşta olan ve tecrübesiz bir komutan olan

[977] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.277
[978] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.278
[979] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.278

Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u neden vezir tayin etmiştir. Tarihçiler, el-Adıd'i buna sevk eden faktörün, Şirkuh'un ölümü sonrası adamlarıyla yapmış olduğu gizli toplantıda, adamlarından biri, Halife'ye: *"Efendim bu topluluk içinde Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'tan güçsüz, yaşça ondan daha küçük yoktur. Eğer biz onu vezir tayin edersek, o bizim sözümüzden çıkmaz kanaatindeyim. Sonra onu tevkif eder, görevden alır, Mısır dışına süreriz"* demişti. Halife bu bakış açısı ile Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'u vezir tayin ederek "*el-Melik'ün-Nasır"* lakabını verdi. Mısır'da bulunan, Fakih İsa el-Hakkeri hariç hiçbir komutan Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'a biat etmediler. Hatta dayısı olan büyük komutanlardan Aynuddevle el-Harimi dahi ben Selahaddin Yusuf b. Eyyûb'a yeğenim de olsa ona ittiba etmem, benim yanım, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanıdır, deyip Suriye'ye döndü. Buradan anladığımıza göre Mısır vezirliğini kabul eden Selahaddin Yusuf kendini yetiştirip bu güne getiren Nureddin Mahmud b. Zengi'nin onayını almamıştı. Zaten Mısır'da bulunan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin büyük komutanlarının Selahaddin Yusuf'a itaat etmediler.[980]

Nureddin Mahmud b. Zengi, Mısır'a giderken kendi çapında küçük bir komutanken, özellikle de Mısır yönetimince ileride bir şekilde bu makamı elinden alabilecekleri varsayımı ile seçildiğini bildiğimiz, Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin emrinde olan komutandı. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Mısır veziri olduktan sonra Nureddin Mahmud b. Zengi, el-Emir el-İsfahanî, diye hitap etmesinin arkasında yatan hakikat şu idi. Ey Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, sen her ne kadar Mısır'da vezir makamında olsanda bizim yanımızda bize bağlı bir komutanımızsın, mesaj veriyordu. Bundan güç alan, Mısır'da bulunan emirlerle de aynı ünvanla yazışma yapıyorlardı.[981]

Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, birçok olumsuzluğa rağmen halkın gönlünü kazanma adına gecesini gündüzüne katarak, kendisini bu makamlara gelmesine vesile olan o yüce şahsiyetten almış olduğu bilgi ve tecrübelerle kısa zamanda halkın sevgisini kazanmayı başardı. Terazi misali Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi halkın nazarında değerlendikçe, halife el-Adid'in konumu gittikçe zayıfladı. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi belli bir güce kavuşunca Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bir elçi göndererek, aile halkını

[980] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.279
[981] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 279

Suriye'den Mısır'a göndermesini istirham etti. Nureddin Mahmud b. Zengî'de, Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin ailesini Mısır'a gönderdi.[982]

Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin bu durumu hakkında İbnu'l-Esir'in bir değerlendirmesi var ki, ibretlik denecek kadar harika bir değerlendirme, İbnu'l-Esir, tarihi gözden geçirdim de hemen Muaviye Ebi Süfyan aklıma gelir, zira kendi devletin bir valisi iken, çeşitli desiselerle ülkeyi ele geçirmiş halifeliği, sultanlığa çevirmiştir. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'de, aynen yıllar içinde Nureddin Mahmud b. Zengî'nin topraklarına kısa zamanda hâkim olmuştur.[983]

3.2.2.26. Haçlıların Dimyat'a saldırısı

Haçlılar, 565 (1169-70) yılında Dimyat önüne konaklayarak şehri yağmalamaya başladılar. Zira bu Haçlı güçleri, Mısır'ı Şirkuh'un fethi akabinde korkuya kapılıp, bütün Frakların yaşadıkları memleketlere acilen yardım istemiştirler, onlarda bilhassa Zengilere karşı büyük bir güçle Dimyat önüne kadar gelmişlerdi. Zira acele edin yoksa Kudüs elimizden çıkacak, diyorlardı. Bunun üzerine başta Avrupa Frankları para, silah ve askeri yardım yapmaya başlamıştı. Arkalarına olmuş oldukları güçle, Dimyat önünde toplanıp Mısır'da dâhil birçok yeri hâkimiyetleri altına alacaklarını zannediyorlardı. Bu esnada Şirkuh ölmüş onun yerini kardeşi oğlu Selahaddin Yusuf doldurmuştu. Haçlıların Dimyat'a saldırısı Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin en zor imtihanlarından biriydi. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, bir elçi göndererek durumu şöyle özetler: *"Ben Eğer Dimyat'a varmakta geç kalırsam, Haçlılar burayı işgal edecek; fakat ben buradan ayrılıp oraya gidecek olursam Mısırlılar arkamdan gelip halkıma ve mallarıma zarar verir. Onların bana olan itaatinden onları ayırırlar. Onlar arkamdan, Haçlılar önümden saldırırlarsa bizim burada yaşam hakkımız kalmaz"* dedi.[984]

3.2.2.27. Mısır'ın Fethi Sonrası Haçlıların Tutumu

Nureddin Mahmud b. Zengi Haçlıların toplanıp Mısır'a gittiklerini görünce hemen onların şehirlerine girip yağlamaya başlayınca, Mısır'da bulunan Haçlılar, Mısır'ı bırakıp memleketlerine döndüler. Haçlılar, *"Dimyat'a pirince giderken evdeki pirinçten oldular."* Halk arasında konuşulan Darb-ı Mesel bu durumu güzel bir şekilde özetler: *"Deve kuşu, boynuz isterken, kulaklarından olmuş,"* derler bu durumda aynen

[982] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.279
[983] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.279
[984] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.285

öyle olmuş. Haçlılar, Dimyat'ta tam 50 gün kaldılar. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, bu dönemde çok paralar harcadı. Paranın kaynağını da Halife el-Adid olduğunu Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi söylemektedir. Zira İbnu'l Esir şöyle der: Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin *"el-Adid hakkında ondan daha cömerdini görmedim."* Zira Haçlıların Dimyat'ı kuşatmasında, elbise, askeri araç-gereç vs. hariç bana bir milyon Mısır Dinarı gönderdi der.[985]

3.2.2.28.Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Kerek Kalesini Muhasara Etmesi.

Nureddin Mahmud b. Zengi, 1170 yılının ilkbahar aylarında Haçlı topraklarına girerek Kerek Kalesini muhasara etti. Kerek Kalesi çok muhkem bir kaleydi. Haçlılar, Kerek Kalesinin muhasara altına alınması üzerine büyük bir ordu ile Nureddin Mahmud b. Zengi yürüdü. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi, onların üzerine yürüdü. Bu durum karşısında Haçlılar, geri çekildi. Nureddin Mahmud b. Zengi, onları takip ederken, deprem haberi gelince, memlekete dönmek zorunda kaldı. Nureddin Mahmud b. Zengi Haçlılar toprağında iken, Suriye'de olan deprem gerçekten çok şiddetli olmuştu. Deprem, Suriye, el-Cezire, Musul, Irak ve diğer bütün bölgeler etkili oldu. Dımaşk, Baalbek, Hıms, Hama, Şeyzer, Ba'rin, Halep vs. şehirlerin neredeyse tamamıyla yıkıldı. Kaleler, surlar, çarşılar, camiler, medreseler, evler vb. yerle bir olmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengi ülkesinin yıkılan yerleri yeniden inşa ettirmek için bütün senesini halkın içerisinde geçirdi. [986]

3.2.2.29. Musul Hâkimi Kutbeddin Mevdud b. Zengi'nin Ölümü

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ağabeyi Seyfettin Gazi'nin yerine, Musul hâkimi olan Kutbeddin Mevdud b. Zengi, 1170 yılının sonbahara girildiği vakti zamanda öldü. Kutbeddin Mevdud b. Zengi, ölmeden kendi yerine büyük oğlu İmâdeddin'e vasiyet etti. Ancak devlet kademesinde üst düzey yönetici olan, Fahreddin Abdülmesih'in Kutbeddin Mevdud b. Zengi'den diğer oğlu olan, Seyfeddin'e verilmesi hususunda, onu ölüm yatağında ikna etti. Fahreddin Abdülmesih, İmâdeddin'i bilhassa Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanında yetişmesi, hal ve hareketleri onu anımsatması ve birde onun damadı olması yanında amcasına çok bağlı olması hasebiyle Musul

[985] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.285
[986] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.286

yönetiminin üst kademeden birçok devlet yöneticilerinin ve özellikle de, Fahreddin Abdülmesih'in çıkarlarına uymuyordu.[987]

Kutbeddin Mevdud b. Zengi'nin ölümü sonucu, Musul hâkimi olarak yerini Seyfeddin'e vasiyet etmesi, İmâdeddin'in çok sevdiği amcası ve kayınbabası olan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yanına giderek durum değerlendirmesi yaptılar. Bahsi geçen durumu zamana yayma ve duruma göre karar alma hususunda anlaştılar. Kutbeddin Mevdud b. Zengi'nin ölüm haberi gelince, Seyfeddin babasının vasiyeti üzere görevine başlarken, Fahreddin Abdülmesih'in de devlet işlerin de en yetkili kişi olarak atanması, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin hiç hoşuna gitmedi. Kardeşim çocuklarını ve onların ellerindeki yerleri idareye bir amca olarak herkesten çok benim hakkımdır, dedi. Taziye sonunda 14 Eylül 1170'de Rakka'ya girdi ve şehri teslim aldı. Nusaybin ve Habur'u alarak yöreden çok sayıda asker katılımıyla Sincar'ı da ele geçirdi. Buranın yönetimini yeğeni İmâdeddin'e teslim etti.[988]

3.2.2.30. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Musul'u Teslim Alması

Musul'da bulunan birçok emir gizlice Nureddin Mahmud b. Zengi'ye elçiler göndererek bağlılıklarını bildirdiler, Nureddin Mahmud b. Zengi önce Beled şehrini aldı. Hedefi artık Musul'du. Ninova kalesi önüne karargâhını kurdu. Seyfeddin amcasına karşı bölgede bulunan Atabeylere, emirlere elçiler gönderip yardım istedi. Nureddin Mahmud b. Zengi bunlardan gelen hiçbir öneriyi kale almadan, Musul'u 22 Ocak 1171 tarihinde teslim aldı. Bütün bölgeye himayesine alan Nureddin Mahmud b. Zengi, Seyfeddin'e Musul'un yönetimini verirken, Musul Kalesi komutanı olarak atadığı Saudüddin Gümüştekin ile istişare etmeden, onun fikrini almadan, sakın bir iş yapma diyerek Musul'dan ayrıldı.[989]

3.2.2.31. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi ile İlişkileri

Öte yandan Mısır halkı yanında her geçen gün itibarı artan Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Franklıklarla mücadelesine hız vermekle beraber, şehirlerin imarı için gece gündüz çalışıyordu. Böylece Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi bölgede yıldızı parlayan bir yönetici oldu. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Mısır'a tam hükmetmeye başlayınca,

[987] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.287
[988] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.292
[989] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.294

özellikle de muhalifler ortadan kaldırınca gücüne güç kattı. Haliyle Halife olan el-Adıd'in haliyle gücü azaldı. Bu durumu iyi takip eden, Nureddin Mahmud b. Zengi, Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'ye Fatımilerin halifesi olan el-Adıd adına okunan hutbeden vazgeçmesini onun yerine Abbasi Halifesi el-Mustazi adına okunmasına emretti. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi ise bu isteme karşı biraz temkinli davrandı. Zira halkın bir kısmı Alevilerden oluşmaktaydı. Böyle bir karar beklide Mısır'da büyük bir isyan bile çıkabilirdi. Bu sebepten Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye çekingenliklerini anlatarak istemini şuan yapamayacağını bundan dolayı da özürlerini beyan etti. Aslında Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Fatımiler adına okutulan hutbenin kesilmesini çok fazla da istemiyordu. Zira burada bu hanedanlığın hükümünün kalkması ile Nureddin Mahmud b. Zengi anında burayı alır diye korkuyordu. Bu sebepten dolayı el-Adıd ile arasını açmayı hiç de istemiyordu. Nureddin Mahmud b. Zengi, Şiiler adına sen nasıl hutbe okutursun, derhâl bu hutbeyi keseceksin emrini ikinci defa bildirdi. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'yi öylesine mecbur kıldı ki, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye muhalefette bulunması artık mümkün değildi. Zira Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin naibiydi. Onun emrini yerine getirmek zorundaydı. Emirlerini toplayan Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, onların görüşlerini almış oldu, ancak bu duruma çözüm bulamadı. Mecburen Nureddin Mahmud b. Zengi'nin emrini yerine getirdi. Zaten el-Adıd bu esnada hastalanmıştı. Ailesine Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, bu durumdan haberdar etmeyin, duyup üzülmesin. Eğer yaşarsa zaten kendisi duyacak, ya ölürse'de bilmeden ölsün, diyordu. 13 Eylül 1171'de öldü ve Abbasiler adına hutbe olunduğunu duymadan öldü. El-Adıd ölünce Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, hemen sarayı muhafaza altına alarak başına, Bahaddin Karakuş adındaki komutanını görevlendirdi. Bu komutan Halifenin sarayında ne var ne yok Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin vezirlik konağına aktarttı. Halifenin sarayında yok yoktu. Eşi benzeri olmayan kitaplar, mücevherler, değerli takılar, eşyalar, vardı.[990]

3.2.2.32. Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin Mısır Hâkimi Olması

El-Adıd'ın ölümü sonrası Mısır'ın hâkimi olması hasebiyle Selahaddin Yusuf ile Nureddin Mahmud b. Zengi'nin gün geçtikçe oraları açıldıkça açılacaktır. Zira 1171 yılında Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi, Haçlılar sıkıştırmış onlar aman dileyerek bölgeden ayrılmak için 10 günlük zaman istemişler. Sefere çıkınca Selahaddin Yusuf b.

[990] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.298

Eyyûbi'nin içine kurt düşmüş, şimdi Nureddin Mahmud b. Zengi ile karşılaşırsam ona tabi olmam lazım olacak demiş. Bu durumu ordu komutanları ile görüşmek için çadırına çağırmış ve bahsi geçen konuyu gündeme getirmiş. Hemen Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin yeğeni olan Takiyyuddin Ömer ayağa kalkıp: *"Eğer Nureddin Mahmud b. Zengi buraya gelirse onu kılıcımızla buradan dışarı atarız"* dedi. Birçok komutan ise bu ülke onundur. Biz onun Memlukleri ve buradaki naipleriyiz. Eğer Efendimiz olan Nureddin Mahmud b. Zengi, sizi bu görevden azlederse, biz de seni azlederiz. Bu sebeple Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bir haberci gönder, ona desin ki *"bu memlekette asla sana karşı gelecek kimse yoktur"* yaz ve gönder. Sonra çadırdakiler dağıldılar. Babası Necmeddin Eyyûbi, oğlu Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin yanına yaklaştı ve evlat; *"eğer sen Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı cephe alırsan, asla ona karşı koyamazsın, bizim itaatımızı duyarsa bize karışmaz. Birde oğul şunu unutma biz hiçbir zaman, Nureddin Mahmud b. Zengi'den kötülük görmedik. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi, benden bir tane şeker kamışı istese, ben onu ona götüre bilmek için, onun yolunda şehit olmayı göze alırım, gerisini sen düşün"* dedi. O'da çadırdan ayrıldı. Sonunda Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi babasının sözlerini tuttu. Nureddin Mahmud b. Zengi'ye bağlılığını gösterdi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi'nin üzerine gelmedi. Başka işlerle uğraştı. Babası Necmeddin Eyyubi'nin dediği gerçekten doğru çıktı.

3.2.2.33. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Ülkesine Ait Ticaret Gemilerine Haçlıların El Koyması Sonucu Oluşan Sorun

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ülkesine ait olan Mısır'dan Suriye'ye doğru yola çıkıp Lazıkıyye şehrinde demir attıkları esnada, Haçlılar bu gemileri ele geçirdiler. Bu gemiler ticari mallarla doluydu. Bu malların tamamına Haçlılar el koydu. Nureddin Mahmud b. Zengi kendi ülkesine ait olan, bu iki geminin ticari malları ile birlikte derhal vermelerini yoksa aramızda var olan barış antlaşmasının bozulacağını elçi aracılığı ile uyardı. Onlar doğru doğru dürüst cevap dahi vermiyorlardı. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi asker toplamaya başladı. Haçlı topraklarına komutanları aracılığıyla seriyeler gönderdi. Seriyyenin birini Antakya yöresine, diğerini ise Trablus'a göndererek kendisi de Arka kalesine varıp orayı muhasara etti. Bir askeri birliğini Safisa ve Urayma 'ya göndererek buraları ele geçirdi. Nureddin Mahmud b. Zengi yörede sayısız ganimetler elde etti. Yakaladığı frankları öldürdü. Nureddin Mahmud b. Zengi

daha da ileri gidecekti ancak Haçlılar el koydukları gemileri ticari eşyalarıyla vereceklerini vaat ederek, anlaşmayı yenilenmesini istediler, Nureddin Mahmud b. Zengî'de kabul etti. Böylece Nureddin Mahmud b. Zengi çok küçük bir mesele bile olsa anında ona cevap vermesini bilen tarihten günümüze ışık tutmaktadır. Haçlılar iki gemiye el koymalarına karşılık, Nureddin Mahmud b. Zengi Haçlıların akıllarına dahi gelmeyecek şekilde zarar ve ziyana uğradılar.[991]

3.2.2.34. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Kılıç Arslan ile Aralarının Açılması

Nureddin Mahmud b. Zengi 1173 yılında Kılıç Arslan ile araları açıldı. Sebebi ise Kılıç Arslan Malatya ve Sivas Zünnün B. Danışmend'in üzerine yürüyüp ülkesini zapt etmiş, onu oradan tek başına kovmuş, Zünnün da Nureddin Mahmud b. Zengi'ye gelerek ona sığınmıştı, Nureddin Mahmud b. Zengî'de ona çok iyi davranmıştı. Ona hiç merak etme ülkemi sana alıp vereceğim, diyerek söz verdi. Nureddin Mahmud b. Zengi hemen durumu Kılıç Arslan'a müracaat ederek Zünnunün topraklarını iade etmesini istedi. Kılıç Arslan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi, Kılıç Arslan'a karşı harekete geçerek, Keysun (Göksün), Behisni (Besni), Maraş ve Merzuban'dan başlamak üzere o yörenin bütün şehirlerini birbir ele geçirdi. Akabinde Temmuz ayında Maraş'ı derken 1173 yılında Sivas'ı da ele geçirdi. Zünnün'a Nureddin Mahmud b. Zengi önceki topraklarını verdi. Ayrıca başta Kılıç Arslan olmak üzere dış tehlikelere karşı burayla bir askeri birlik bıraktı. Taki Nureddin Mahmud b. Zengi ölünceye kadar bu birlik burada kaldı. Haliyle de bu durumu fırsat gören Kılıç Arslan hemen Zünnunün elinde bulundurduğu toprakları hemen geri aldı.

Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi her ikisi 1173 yılında ortak bir karar alarak Haçlılarla beraber mücadeleye karar verdiler. Önce bahsettiğimiz gibi geçen sene her ikisi Haçlılara karşı cihada çıktıkların da Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi karşılaşmamak için Mısır'a dönmüştü. Bu yıl ise beraber Haçlılara karşı mücadele etmek için, Kerek'te buluşacakları güne varıncaya kadar, antlaştılar. Ancak yola çıkmalarına rağmen hatta Kerem'e iki merhale yolu kalmasına rağmen Nureddin Mahmud b. Zengi ile karşılaşırsam o beni görevden azleder korkusu ile babasının hastalığını mazeret göstererek geri Mısır'a döner. Gerçekten de mazeretinde

[991] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.300.

haklı çıkar babası attan düşmüş, ağır yaralanmış 9 Ağustos 1173 tarihinde ölmüştür. Nureddin Mahmud b. Zengi, Selahaddin Yusuf b. Eyyûbi karşısına çıkmaması çok zoruna gitse de, *"Mısır'ın muhafazası bizim için elbette daha önemlidir"* diyordu.

Nureddin Mahmud b. Zengi 15 Mayıs 1174'de Çarşamba günü boğaz anjininden ölüverdi. Zira ölümünden önce emirlerinden biriyle sohbet ederken emiri, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye; *"Gelecek sene burada bir daha buluşup buluşamayacağımızı bilen Allah'ın şanı ne yücedir! Deyince, Nureddin Mahmud b. Zengi, hemen bu cümlenin üzerine öyle deme, bu aydan sonra görüşüp görüşmeyeceğimizi bilen Allah'ın şanı ne yücedir."* Demişti. Bu konuşmadan tam dokuz gün sonra Nureddin Mahmud b. Zengi öldü. Nureddin Mahmud b. Zengi ile bu konuşmayı yapan, emirde yılını doldurmadan o da öldü.[992] Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yerine oğlu el-Meliku's-Salih'in geçmiştir.[993]

3.2.2.35. Mısır Mücadelesi

Mısır, Şii Fatımilerin yönetiminde iken, Haçlılar bölgeye geldiği vakit, Vezir el-Efdal'in çok güçlü idaresi altındayken, kaybedilen Suriye topraklarını Selçuklulardan geri almanın planlarını yapmaktaydı. Bu bağlamda Haçlılar ile ortak hareket etme ümitleri bulunmaktaydı. Ancak muhataplarının Temmuz 1099'da Kudüs'ü zapt etmesiyle bu düşünceleri başarısızlığa uğramıştı. Bunun akabinde Fâtımîler, Kudüs Haçlı Krallığına karşı bir dizi askerî harekâtta bulunmuşlarsa da seferlerden bir netice alınamamıştı. Son olarak 1104 senesinde Haçlılar'ın üzerine gönderilen ordunun Remle'de mağlup edilmesiyle Fâtımîler, Filistin'i geri almak konusundaki bütün ümitlerini yitirmişlerdi. Haçlılar karşısında aldığı başarısız sonuçlara rağmen Mısır'da güçlü bir otoriteye sahip olan el-Efdal'in 1121 tarihinde Kahire'de öldürülmesi ile birlikte makamını ele geçirmek isteyenler arasında kanlı iç çatışmalar baş göstermişti.[994]

Mücadeleler bütün şiddetiyle devam ederken Suriye-Filistin sahil şeridinde Fatımilerin elinde bulunan şehirler kendi kaderlerine terk edilmiş ve birbiri ardına Haçlılar tarafından ele geçirilmişti. Askalan'ın 1153'de fethi, Kudüs Haçlıları ile Mısır arasındaki son engeli de ortadan kaldırmıştı. Ortamın bir askeri harekât için uygun olduğunu düşünen Kudüs Kralı III. Baudouin, 1161 yılında kardeşi Yafa Kontu Amaury

---

[992] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.322
[993] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.324
[994] Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri** (Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları), Yeditepe yayınevi, Tarih dizisi,, s.173-174.

komutasındaki Kudüs ordusunu Mısır üzerine göndermişti. Ancak Fâtımîler 160.000 dinar yıllık vergi vermek şartıyla Haçlı ordusunun hareketini önlemeyi başarmışlardı. Kudüs Haçlıları'nın uyarı niteliğindeki bu saldırısı Mısır'da çok fazla şey değiştirmemiş, onların geri dönüşünün hemen ardından aralarındaki mücadelelere kaldıkları yerden devam etmişlerdi.[995]

Amaury, dört yıl önce eski Urfa Kontu II. Joscelin'in kızı Agnes ile evlenmişti ancak yakın akrabalık bağlarından dolayı patrik bu evliliği onaylamamıştı. Ayrıca, Agnes, Amaury'den oldukça yaşlı ve adı bazı ahlaki dedikodulara karışmış biriydi. Amaury, patrik ve asillerin isteğine uyup tahta çıkarken onu boşadı. Fakat Agnes'den doğan oğlu Baudouin ile kızı Sibylle'in veraset haklarının korunmasında ısrar etti. Amaury iktidarı ele aldıktan sonra tıpkı kardeşi Baudouin gibi bütün dikkatini Mısır üzerinde topladı.[996]

I. Amaury, Suriye'nin tek efendisi olan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Mısır'a da sahip olması durumunda Kudüs Krallığı'nın geleceği açısından hayati bir tehlike yaratacağını anlamıştı.[997]Askalan'ın 1153'de kaybından beri Fatimî sarayı karışıklık içindeydi. Mısır hâlâ çok zengin bir ülkeydi ama hilafet süratle çöküyordu. Sonunun geldiği belliydi. Halife devletin başıydı fakat yıllardan beri sadece bir kukla olmuştu. Hakiki güç vezirlerin elindeydi. Vezirlik ise çok itibarlı bir mevki olduğu kadar çok da tehlikeli bir görev haline gelmişti. Son on beş vezirden ancak bir tanesi canlı olarak görevden ayrılmıştı; diğerleri ya zehirlenmiş ya da bıçaklanmış, asılmış, kafaları uçurulmuş veya linç edilmişti. Bu kişiler rakipleri veya en yakınları tarafından yok edilmişlerdi.[998]

Bundan sonra sefer hazırlıkları yapılıp Şaver'i de yanlarına alarak yola çıktılar. Nureddin Mahmud b. Zengî, Şirkuh'a, Şaver'i makamına iade etmesini ve vezaret hususunda onunla mücadeleye girenlerden intikam almasını emretti. Öte yandan Nureddin Mahmud b. Zengî'de askerleri ile beraber Haçlıların üzerine yürüdü. Esedüddin Şirkuh ve yanındaki askerler Bilbis şehrine ulaştılar. Dırgam'ın kardeşi Nasıruddin, Mısır askerleriyle onların karşısına çıktı. Fakat mağlup olup bozguna uğrayarak Kahire'ye döndü. Esedüddin Şirkuh 15-24 Mayıs 1164'te Kahire önlerinde karargâh kurdu. Dırgam da 24 Mayıs 1164'te Kahire'den ayrıldı. Ancak *"Seyyide*

---

[995] Aydın Usta, **age,** s. 174.
[996] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s. 124.
[997] Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi** (1147-1148), TTK, Ankara 2003 s. 123
[998] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s. 125-126.

Nefise'nin türbesi" civarında öldürüldü. 25 Mayıs 1164 tarihinde Şaver'e vezaret hilatı giydirilerek makamına geçirildi. O da görevine başladı. Şirkuh ise Kahire dışında ikamet etti.[999]

Fakat hedefine ulaşan Şaver, minnetini Nureddin Mahmud b. Zengî'ye verdiği sözden dönerek ve Şirkuh'a da Mısır'dan gitmesini söyleyerek gösterdi. Şirkuh bu emre aldırmadı ve Bilbays'ı alarak Mısır'da kaldı. Bunun üzerine Şaver, Kudüs Kralını yardımına çağırdı. Ona Kudüs'den Nil'e kadar yirmi yedi merhale tutan seferin her merhalesi için 1.000 dinar, Hospitalier tarikat şövalyelerine hediyeler ve atlarının yem paralarını ödemeyi vaat ediyordu. Amaury, hemen harekete geçti. 1164 Temmuz'unda müşterek Mısır ve Frank orduları Esedüddin Şirkuh'u Bilbays'ta kuşattı.[1000]

Fakat Nureddin Mahmud b. Zengî'nin en iyi kumandanını kaybetmeye niyeti yoktu. Antakya'nın yakınındaki Harim Kalesi'ne hücum edip kuşattı. Yanında Musul'daki kardeşinin ordusu ile Diyarbakır ve Mardin Artuklu birlikleri de vardı. Böylece Amaury'yi Mısır'dan geri çekmeye uğraşıyordu. Krallık içinde kalan bütün Franklar, Antakya Prinkepsi, Trablus kontu, Çukurova'daki Ermeni hâkimi Thoros ve Bizans kumandanı Konstantinos Koloman kaleyi kuşatmadan kurtarmak için koşuştular. Nureddin Mahmud b. Zengî 10 Ağustos 1164'te Artah yakınında yapılan savaşta bunları perişan etti. Askerlerin çoğu öldürüldüğü gibi, hemen bütün liderleri de esir edildi. Bir sürü gururlu Frank lideri birbirlerine zincirlerle bağlı olarak Halep'e getirildi. Tabiatıyla bu zafer Müslümanları çok sevindirdi ve Suriye'de çok büyük bir coşku yarattı. Bu arada Nureddin Mahmud b. Zengî, Şirkuh'a bir torba dolusu Frank kafası ile Frank sancakları gönderdi ve ona bunları Kral Amaury ile ordusu görsün diye şehrin surlarına asmasını emretti. Amaury durumu kavradı ve Şirkuh ile anlaştı. Şaver'i mevkiinde bırakıp iki ordu yan yana Mısır'ı terk ettiler.[1001]

Esedüddin Şirkuh ve Amaury'in, Mısır için yaptıkları ilk mücadele tamamıyla Şaver'in menfaatleri doğrultusunda gelişip sonuçlanmıştı. Kurnaz vezir Şaver, Nureddin Mahmud b. Zengî ile Haçlılar arasında ikili oynamak suretiyle yerini sağlamlaştırmıştı. Diğer taraftan Esedüddin Şirkuh ve Haçlılar, Mısır'da bulundukları kısa sürede eyaletin zenginliklerini olduğu kadar, siyasi zafiyetini yakından görmek fırsatını elde etmişler ve buranın kısa süre sonra taraflar arasındaki mücadelenin merkezine oturacağının farkına

---

[999] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud",** Türkler Ans.**,** C. IV**,** s. 829.
[1000] Işın Demirkent**, Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.126.
[1001] Işın Demirkent**, Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.126.

varmışlardı. Dolayısıyla dönüşlerinin hemen ardından, Mısır için yapılacak ikinci mücadelenin hazırlıklarına başlamışlardı.[1002]

Esedüddin Şirkuh, bir taraftan Mısır üzerine düzenlenecek yeni bir sefer için Nureddin Mahmud b. Zengî'yi ikna etmeye çalışırken diğer taraftan da 1165 yılında Dımaşk-Sayda yolu üzerindeki Şakif-i Tirun müstahkem mevkiini, arkasından Harran Ovası'nda Şakif müstahkem mevkilerini Haçlılardan geri aldı. 1166 yılında ise Nureddin Mahmud b. Zengî, Haçlıların elinde bulunan Suriye'deki El-Munıtıra Kalesi'ni fethetti.[1003]

Şirkuh her fırsatta Nureddin Mahmud b. Zengî'ye Mısır'a yeni bir sefer yapmak hususundaki görüşlerini anlatıyordu. Neticede Nureddin Mahmud b. Zengî de bu en gözde emirinin ısrarları karşısında, ona gerekli müsaade ile birlikte sefer hazırlıklarında kullanılmak üzere 200.000 dinar verdi. Diğer tarafta Şaver, Şirkuh'un Mısır hakkındaki düşüncelerinden haberdardı. Onun harekete geçmek üzere hazırlıklara başladığını öğrenince Haçlılar ile anlaşmakta acele etti. Fâtımîler ile Haçlılar arasında yapılan bu anlaşmanın haberi, Nureddin Mahmud b. Zengî ve Şirkuh'a ulaşınca sefer hazırlıklarını hızlandırdılar.[1004]

Nihayetinde Şirkuh, Ocak 1167 tarihinde 2000 kişilik seçkin bir süvari birliğinin başında harekete geçerek süratle Mısır topraklarına girdi. Onun buradaki varlığı, Haçlıların da olaya müdahale etmesine neden oldu. Kral Amaury yapılan anlaşmaya dayanarak Şaver'den çağrı beklemeden ordusu ile birlikte Mısır üzerine yürüdü. Şirkuh'un ortaya çıkardığı tehdit nedeni ile zaten güç anlar yaşamakta olan Şaver, Haçlıların da Mısır'a girmesiyle büyük bir endişeye kapıldı. Yaptığı ittifaka rağmen onlara tam olarak güvenmese de, Esedüddin Şirkuh'un karşısında tutunabilmesini sağlayacak tek gücün yine Haçlılar olduğunun farkındaydı.[1005]

İki ordu bir ay boyunca karşı karşıya durdu. Bu arada Esedüddin Şirkuh, Şaver'e haber göndererek "*Düşmanımız Franklar elimizde. Üslerinden çok uzakta ve kopmuş durumdalar. Ordularımızı birleştirip onları yok edelim. Zaman uygun; bu fırsat bir daha çıkmayabilir."* demişti. Fakat Şaver cihad peşinde değildi. Onun için önemli olan kendi çıkarıydı. Nihayet Esedüddin Şîrkûh savaşa karar verdi. 18 Mart 1167'de Babeyn'de Türk atlı birlikleri ile uyguladığı Türk savaş taktiği sonunda Mısır-Frank

---

[1002] Aydın Usta, **age,** s.178.
[1003] Mustafa Eğilmez**,** "**Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud",** Türkler**, C.** IV**,** s. 829.
[1004] Aydın Usta, **age,** s.179.
[1005] Aydın Usta, **age,** s.179.

müttefik ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Pek çok şövalye ve asker kılıçtan geçirildiği gibi, bir kısmı da esir alındı. Kral Amaury ve Şaver kılıç artığı adamları ile birlikte zorlukla canlarını kurtarıp Kahire'ye kaçtılar.[1006]

Şirkuh ise İskenderiye üzerine yürümüş ve buradaki taraftarlarının yardımı ile şehre kolayca hâkim olmuştu. Ticari ve stratejik açıdan Mısır'ın en önemli şehirlerinden birinin rakiplerinin eline geçmesi müttefikleri yeniden harekete geçirdi. Fatimi-Haçlı ordusunun üzerine geldiğini öğrenen Şirkuh, ilk sefer sırasında Bilbis'te olduğu gibi duvarların arkasına kapanarak savunmada kalmayı tercih etmedi. Selahaddin'i bir miktar kuvvet ile İskenderiye'de bırakarak Yukarı Mısır'a gitmek üzere şehirden ayrıldı. Müttefik kuvvetlerinin İskenderiye kuşatması sırasında çok şiddetli çarpışmalar yaşandı. Selahaddin sayı azlığına ve erzak sıkıntısına rağmen şehirdeki taraftarlarının da yardımıyla savunmayı büyük bir gayretle sürdürüyordu. Ancak buna uzun süre devam edemeyeceğinin de farkındaydı. Amcasına haberciler yollayarak yardıma gelmesini istedi. Bu çağrıyı alan Şirkuh birlikleri ile hemen kuzeye yöneldi.[1007]

Şirkuh İskenderiye'ye yetişmeden, ilk Mısır seferinde olduğu gibi Haçlı ordugâhına Suriye'den ulaşan kötü haberler durumun değişmesini sağladı. Atabeg Nureddin Mahmud b. Zengî, Şirkuh'u ikinci kez Mısır'a yolladıktan sonra onun harekâtını kolaylaştırmak için Temmuz 1167'de Trablus Haçlı Kontluğu topraklarına girmiş ve Arima, Halbe gibi kaleleri ele geçirmişti. Bu gelişmeleri öğrenen Amaury için bir kere daha Şirkuh ile anlaşmaktan başka çözüm yolu kalmamıştı.[1008]

İki taraf, İskenderiye'nin Şaver'e teslim edilmesi, buna karşılık Fatimi vezirinin Esedüddin Şirkuh'a 50.000, Haçlılara 30.000 altın harp tazminatı ödemesi ve eski anlaşmada olduğu gibi aynı anda Mısır'dan ayrılmak üzere anlaştılar. Ayrıca harp esirleri karşılıklı olarak iade edilecek ve Haçlılar, İskenderiye'deki yaralı Müslüman askerlerinin deniz yolu ile Suriye'ye nakledilmesine yardımcı olacaklardı. Şaver, İskenderiye'deki Şirkuh taraftarlarını cezalandırmayacaktı. Anlaşmanın imzalanması ile birlikte Şirkuh ve Haçlılar Ağustos 1167'de Mısır'dan ayrıldılar.[1009]

Ancak Kral Amaury 1168 Kasım'ında yeniden Mısır'a saldırdı. Bu zengin ülkeyi ele geçirmek düşüncesinden vazgeçmiyordu. Sadece kendisi değil, krallık asilzadeleri, tarikat şövalyeleri ve bu sırada Filistin'e gelmiş bulunan Nevers kontunun

---

[1006] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi,** Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.127.
[1007] Aydın Usta, **age,** s.181.
[1008] Aydın Usta, **age,** s.181
[1009] Aydın Usta, **age,** s.182.

Haçlı birlikleri de sefere hazırdılar. Franklar birdenbire Bilbays surları önünde belirdi ve 4 Kasım'da şehri zapt ederek yaş, din, cinsiyet farkı gözetmeden bütün halkı katletti. Şaver dehşet içinde kalmıştı. Amaury'nin anlaşmayı bu kadar kolayca çiğneyebileceğini hiç sanmamıştı. Birkaç gün sonra Nil deltasına giren bir Frank filosu ise Tanis şehrine saldırdı. Aynı korkunç sahneler burada da yaşandı. Bu arada Şaver, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye acele yardım ricasında bulunmuştu. Bu defa Nureddin Mahmud b. Zengî 7.000 kişilik bir ordu ile Şirkuh'u tekrar Mısır'a gönderdi.[1010]

Amaury, 13 Kasım 1168'de, Kahire önüne geldi. Fakat bu girişim tam bir maceraydı. Kahire'yi zapt edecek gücü zaten yoktu. Şirkuh'un Mısır'a girdiğini duyunca, Amaury için geri çekilmekten başka çare kalmadı. Ordusuna ve filosuna 2 Ocak 1169 günü ricat emrini verdi. Bundan altı gün sonra 8 Ocak'ta Şirkuh Kahire'ye girdi. Fatimi halifesi kendisini çok iyi karşıladı. Şirkuh'un emrindeki Oğuzların gelişi, Mısırlılar tarafından da sevilmeyen Şaver'in nüfuzunu yok etmişti. Bir hafta sonra 18 Ocak'ta öldürüldü. Şirkuh onun yerini aldı ve birkaç hafta içinde bütün Mısır'a hâkim oldu. Böylece Mısır'da fiili ve askeri idare Sünnilerin eline geçti. Fakat iki ay sonra 23 Mart'ta Şirkuh öldü ve yerini yeğeni Selahaddin Eyyubi aldı.[1011]

Kral Amaury, Mısır'ı kaybetmiş olmanın Kudüs Krallığı için ne büyük bir tehlike teşkil ettiğini çok iyi anladı. Hemen yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesi hususunda Batı'ya elçiler gönderdi. Ne var ki elçiler, Avrupa krallarından olumlu bir cevap alamadan geri döndüler. Amaury bu arada Bizans imparatoruna da müracaat etmişti. İmparator Manuel bu yardım isteğini kabul etti ve yolladığı kuvvetli bir donanma ile Kudüs Kralını destekledi. Ancak Mısır'a karşı 1169 sonbaharında yapılan sefer başarısız kaldı.[1012]

Suriye ile Mısır'ın birleşmesi Selahaddin'in, Nureddin Mahmud b. Zengî'den gelen direktifler doğrultusunda 10 Eylül 1171'de Mısır'da okunmakta olan Şii hutbesini, Abbasi halifelerinin adına çevirmesi ile resmiyet kazanacaktı. Bu tarih aynı zamanda Fâtımîler Devleti'nin sonuna işaret edecekti.[1013]

3.2.2.36. Mısır'ın Fethi

Mısır'daki Fatımî Devletinin Veziri Şâvir, Haçlılarla önemli ilişkilere girince

---

[1010] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Dünya Kitapları, İstanbul 2007**,** s.128.
[1011] Işın Demirkent, **a.g.e.,,**s.128.
[1012] Işın Demirkent, **a.g.e.,,**s.128.
[1013] Aydın Usta, **age,** s.186.

Nureddin Mahmud b. Zengî, bunun önlemini almak için, çok önemli komutanlarından[1014] olan Esedüddin Şirkuh'u Mısır üzerine gönderdi.[1015] Esedüddin Şirkuh da, kendisine çok güvendiği çok sevdiği yeğeni Selahaddin'inde beraberinde Mısır'a götürdü. Selahaddin, H. 558 yılında amcası Esedüddin Şirkuh'un komutasında Mısır'a karşı yapılan ve gayesi, Mısır Fatımî Devleti'nin Veziri Şâvir 'in, Haçlı devletleriyle olan ittifakını bozmak olan seferde aktif bir rol aldı. Çünkü Fatımî Devletinin Veziri Şâvir, resmen Haçlıların yanında yer almış, Esedüddin Şirkuh'un Mısır'a gelmesini engellemek için elinden geleni yapmıştır.[1016]

Fatımî Devletinin Veziri Şâvir'e rağmen Mısır'a, Kahire'ye kadar gelen Esedüddin Şirkuh, Vezir Şâvir'e bir mektup göndererek, Mısır'da kalıcı olmadığını, Haçlıları buradan defetmek için geldiğini, bunun kendisi için bir fırsat olduğunu, dolayısıyla kendisiyle birleşmesini teklif ettiği hâlde, Şâvir bu teklifi reddetti ve Kudüs'teki Haçlı Kralı Amaury'den yardım isledi''.[1017]

Franklarla birleşen Şâvir, Şirkuh üzerine yürüdü. [1018] Yapılan savaşta her iki taraftan, fakat özellikle Şirkuh'un askerlerinden birçoğu hayatını kaybetti. Şirkuh'un asker kaybının sebebi, ordusunu ikiye ayırmış olmasındandı. Bu yenilgiden sonra ordularını geri çekmiş olan Şirkuh, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin emri üzerine, tekrardan bu iş için görevlendirildi. Fakat bu sefer Fatımîlerle birleşmek için değil, doğrudan doğruya Mısır'ı onlardan almak için tekrar orada görevlendirdi.[1019]

Bu gelişme üzerine, Fatımîler tekrardan Kudüs'teki Haçlılardan yardım istediler. Taraflar arasında yapılan büyük savaştan sonra Şirkuh, İskenderiye'ye çekildi. Mısır'daki Fatımiler, bu şekilde kendilerine yardıma gelen Franklara karşı samimi olduklarını göstermek için, onların egemenliğini kabul ederek vergi vermeye başladılar. Fâtımîler bu durumla Haçlıları Müslümanlara tercih etmişlerdir. Fakat bununla yetinmeyen Kudüs'ün Haçlı Kralı Amaury, kaprislerine yenilerek Mısır'ın tamamını Müslümanlardan alma sevdasına düştü. Bu yeni durum karşısında çaresiz kalan Fatımîler, denize düşen yılana sarılır misali gibi, bu sefer de Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istediler. Nitekim bağlanıp kendilerine vergi vereceklerini

---

[1014] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s.341; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992-1998, c.II. s**.** 272.
[1015] Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, s.111,45.
[1016] el-Makrizî, İtt'âzu'l-Hunefâ, s.111, 282
[1017] Kene Gronsset, **Les Croisades**, s. 49.
[1018] el-Makrizî, **İt'âzu'l-Hunefâ**, c.III, 283.
[1019] Rene Gronsset, **Les Croisades**, s. 49

vadettikleri halde, Franklar onlara ihanet etmişlerdi'.[1020]

Bu durum karşısında, Fatımîler adeta Nureddin Mahmud b. Zengî'ye yalvarırcasına yardım talep ediyordu. Franklar, Mısır'ın her tarafı yakmaya başlayınca, bizzat Fatımî Halifesi el-'Âdıd li dini'ilâh, devreye girerek, tekrar acilen Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istedi.[1021]Çünkü başka seçeneği kalmamıştı ve gerçekten Mısır imha olmakla yüz yüzeydi. Hatta el-'Âdıd, yardım istek mektubunun içine, Nureddin Mahmud b. Zengî'yi ikna edebilmek için kadınlarının saçlarından oluşan bir tutam saçı dahi koymuştular.[1022] Bu mektuba kadınlarının bir kısmının saçlarını mektuba koymasında ki amaç namusumuz ortaya düşecek yetiş ey Nureddin, bizi bu Haçlılardan kurtar. Nureddin Mahmud b. Zengî, tekrar ünlü komutanını, Eseeddin Şirkuh'u Haçlılara karşı Mısır'a gönderdi. Eseeddin Şirkuh yanından ayırmak istemediği ve onun gelecekte çok iyi bir komutan olacağını sezen Eseeddin Şirkuh yani amca, yeğenini yanından ayırmıyordu. Eseeddin Şirkuh 564 (1168) yılında yapılan bu savaşta büyük bir zafer kazanarak, Haçlı Kralı Amaury'i kaçmaya mecbur etti. Durumun ciddiyetini gören Haçlılar barış istediler ve Selâhaddin'le aralarında barış yapıldı; Haçlılar Mısır'da küçük çaplı birlikler bırakarak orayı terk ettiler. Şirkuh ve yeğeni Selahaddin de Şam'a geri döndüler.

Haçlılar, 564 (1168) senesinde yerli işbirlikçilerle birlikte Mısır'ı işgal ettiler. Özellikle Şâvir, Haçlıların işini kolaylaştırıyordu. Haçlılarla bir olan Şâvir bununla da kalmıyor, Fatımî Halifesi el-'Âdid li dini'llâh'a hiçbir şey danışmadan Müslüman halka zulmediyordu.[1023] Şâvir, bununla da yetinmeyerek Selçuklu Sultanı Nureddin Mahmud b. Zengî'ye haber gönderip, Eseeddin Şirkuh'u kendinden vazgeçirmek karşılığında mal göndereceğini söyledi. Nureddin Mahmud b. Zengî de, bu teklifi kabul ederek Humus ve civarının idaresini Şirkuh'a verdi. Olabilir ki, her ikisi de, başarılarından dolayı Şirkuh'tan çekiniyorlardı.

Kendisini bu şekilde Eseeddin Şirkuh'tan kurtaran Fatımî Devletinin Veziri Şâvir, Mısır'da zulmünü artırmaya, orada acımasız bir istibdat uygulamaya başladı. Vezir Şâvir, Franklarla bir olmuş, dilediğini kesiyor, dilediğini asıyor, dilediğini istediği zulmü uyguluyordu. Böylece tedricen de olsa Haçlılar tekrar Mısır'a hâkim oldular.[1024]

[1020] Kene Gronsset, **Les Croisades**, s. 50.
[1021] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s.293
[1022] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s.337.
[1023] el-Makrizî, **İt'âzu'l-Hunefâ**, c.III, s.291.
[1024] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s., 297.

Fakat çok geçmeden Vezir Şâvir'in Franklarla da arası açıldı.[1025] Bunu müteakip Franklar, bütün Mısır'ı ele geçirmek gayesiyle,[1026] Kahire üzerine yürüdüler. Ancak araları kendisiyle açılmış olan Şâvir, şehri Franklara vermemek için her tarafı yakıp, yıkmaya başladı. Bu arada Haçlılar Kahire'yi kuşatmış, onlarda her tarafı yakıp yıkıyorlardı.

Bunun üzerine Şâvir, Franklara haber göndererek, Halife'den ve Müslümanlardan çekinmese, kendilerine yardım edeceğini, fakat bunu yapamadığı için göndereceği para karşılığında barış yapmak istediğini kendilerine bildirdi.[1027]Ancak Franklar teklif edilen parayı beğenmeyerek daha çok para istediler. Fatımî Halifesi el-Âdid, Haçlılara karşı 'İmâdüddin Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud b. Zengî'den tekrar yardım isteyince, Nureddin Mahmud b. Zengî, bölgeyi çok iyi tanıyan ünlü komutanı Esedüddin Şirkuh'u tekrar Mısır'a gitmekle görevlendirdi.[1028]

Esedüddin Şirkuh, yeğeni Selahaddin'in de beraberinde gitmesini Nureddin Mahmud b. Zengî'den istedi. Karşı çıkmayan Nureddin Mahmud b. Zengî, onun da gitmesini emretti. Yoksa hattı zatında Selahaddin, Mısır'a gitmek istemiyordu.[1029]Esedüddin, yanında yeğeni Selahaddin ve birçok ümeralarla beraber Mısır üzerine yürüdü. Frankların, Müslümanları Mısır'da sıkıştırdıkları bir anda, Esedüddin Şirkuh ve yanında olan yeğeni Selahaddin imdada yetişti. Onun gelişini duyan Haçlılar, aldıkları paraları geri vererek[1030] korkularından hemen Mısır'ı terk ettiler.[1031]Fatımî Halifesi el-'Âdıd li Dini'llâh bu şekilde Haçlıların ve onlara yardımcı olan Fatımî Devletinin Veziri Şâvir'in zulmünden kurtulunca Franklar Mısır'ı terk ettiler. Fakat onların işbirlikçisi olan Vezir Şâvir hâlâ oradaydı. Fatımî Halifesi ondan da kurtulmak istediği için, Esedüddin Şirkuh'a haber göndererek onu öldürmesini istedi.

Esedüddin Şirkuh da Halife'nin bu arzusunu geri çevirmedi ve verdiği emir üzerine, yeğeni Selahaddin ve arkadaşlarının yakaladığı hâin Şâvir öldürüldü.[1032]Mısır'a yapılan seferde, Selahaddin'in amcası Esedüddin Şirkuh, Şâvir'in yerine, son Fatımî Halifesi el-'Âdıd li Dini'llâh'ın veziri olmuş.[1033]Selahaddin'i de kendisine yardımcı

[1025] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s., 296-297.
[1026] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 294.
[1027] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s.298
[1028] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s.282-284
[1029] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s.296-297.
[1030] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 282, 294.
[1031] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s.343; el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 294.
[1032] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 299
[1033] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s. 317-318.

olarak tayin etmiştir. Artık devletin her meselesi Esedüddin Şirkuh'tan soruluyordu. Çünkü Esedüddin Şirkuh fiilen Mısır'a hâkim olmuştu.[1034]Esedüddin Şirkuh'un bu şekilde Mısır'da Fatımî Halifesi el-'Âdıd li Dini'llâh'ın vezir oluşu, onu Mısır'a göndermiş olan Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hiç de hoşuna gitmedi. Nitekim Nureddin Mahmud b. Zengî, Halife el-'Adıd'a birçok mektup göndererek Esedüddin Şirkuh'u Şam'a geri çağırdı. Fakat Halife el-'Âdıd li Dini'llâh, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin yazdıklarını kâle dahi almadı ve Esedüddin Şirkuh'u geri göndermedi.[1035] Gerçekten de Esedüddin Şirkuh, onu hem Haçlılardan ve hem de Şâvir'den kurtarmıştı; hem de artık onun Esedüddin Şirkuh'a emredecek hâli de kalmamıştı.

Mısır'da bu olaylar olurken Bilâdu'ş-Şâm dediğimiz, Suriye, Filistin, Kuzey-Batı Irak ve Anadolu'da, Güneydoğu dediğimiz bölgede de Müslüman beylikler birbirleriyle savaşıyorlardı. Bir tarafta Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan, öbür yanda Danişmendoğulları birbirleriyle savaşırlarken, diğer yandan da I. Kılıçaslan'la Atabek Nureddin Mahmud b. Zengî ile üstünlük için savaşıyorlardı.[1036]Fakat Müslümanlar arasındaki bu karışıklıklara rağmen, artık Haçlılar günden güne zayıflıyor ve daha önce aldıkları toprakları Müslümanlara terk ediyorlardı.[1037]

Bütün bu olaylar gösteriyor ki, baştan beri söylediğimiz gibi, Müslümanlar *"sen-ben kavgasıyla"* ihtiraslarına yenilip, birbirleriyle uğraşmasalardı, Haçlı savaşçıları tâ Batı Avrupa'dan çıkıp Müslüman topraklarına gelemeyeceklerdi. İşte saltanat belası, koltuk belası böyle bir kanserdi ki günümüzde bile Müslümanlar bunun ne kadar zararlı bir şey olduğunu hala anlamamaktadırlar. Zira mezhepçilik, aşırı ırkçılık ve saltanat belası bu ümmetin en büyük yenilgisi olmuş ve olmaya devam etmektedir. Saltanat sistemini kınayan tarihçi İbnu'l Esîr, bu âdetin Muaviye b. Ebi Sufyân ile başlayıp devam ettiğini ve bu kötü geleneğin Selahaddin'e kadar devam ettiğini; ancak onun da idareyi kendi akrabalarına verdiğini belirtmeden geçemiyor.[1038]Gerçekten de, şayet İbnu'l-Esîr, daha sonraki asırlarda da yaşasaydı, bu meş'um geleneğin günümüze kadar nasıl sirayet ettiğini görecekti.

Esedüddin Şîrkûh, 564(1168) yılında vefat edince,[1039] Selahaddin onun yerine Halife el-'Âdıd'ın veziri oldu.[1040] Selahaddin'i bu şekilde vezarete getirmelerinin

---

[1034] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.322.
[1035] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.344.
[1036] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.341
[1037] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.341
[1038] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.344
[1039] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 309.

sebebi, yaşının küçük oluşu ve onu kendi istekleri doğrultusunda hareket ettireceklerine dair olan güçlü inançlarıydı.[1041]Halife el-'Âdıd, Selahaddin'i, *"el-Meliku'n-Nâsır"* olarak taltif ederek ona büyük iltifatlarda bulundu.[1042]Fatımî Halifesi el-'Âdıd, Selahaddin'i vezir tayin edince, ona verdiği sayısız hediyeler yanında, bir kâğıtta yazılı şu ayet-i kerimeyi de vermişti ki oldukça düşündürücüdür.

Halife, bu ayet-i kerimeyi hediyeler arasında koymakla, onu dünya nimetlerine karşı uyarıyor, hiçbir makamın, hiç kimseye ebedi kalmayacağını hatırlatıyordu. Bahse konu olan ayet-i kerime şu şekildeydi. *"İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklenmek ve (İlâhî emirleri ihlâl ederek) bozgunculuk etmek istemeyen kimselere veririz. En güzel sonuç da, takva sahiplerine aittir!"*[1043] Bazı kimseler bu atamaya karşı çıkıp Selahaddin'i kabul etmek istemediyseler de, büyük fakih İsâ el-Hekkârî, onu övüp meziyetlerini sayarak karşı çıkanlara karşı Selahaddin'i savunması netice verdi. Selahaddin, çok kısa zaman içerisinde, Mısır'daki ulema ve ümerayı yanına çekmeyi başarıp hemen herkesin çok sevip saydığı bir lider oldu. Haliyle Selahaddin'in halk tarafından sevgisi arttıkça, el-'Âdıd'ın değeri azalıyordu. Mısır'daki bu yeni durum, mevcut Fatımî Halifesinin de çok da hoşuna gitmediği gibi, Atabek Nureddin Mahmud b. Zengî'nin de hoşuna gitmedi. Hatta rivayetlere göre Selahaddin'in bu şekilde Mısır'a vezir olduğunu duyan Nureddin Mahmud b. Zengî, üç gün süreyle hiç kimseyle konuşmadığı söylenir. Selahaddin ise, hem Halife el-'Âdıd'e sadakatte kusur etmedi, hem de amcası Şirkuh'tan kalan hâzinelerin büyük bir kısmını Halife'ye verdi; geri kalanını da halka dağıttı. Bu senenin ramazan ayında, adet ve geleneğe uygun olduğu üzere Selahaddin, Halife el-'Âdıd'la birlikle, Fatımîler tarafından yapılmış olan ve İslâm dünyasındaki ünü günümüze kadar gelen Câmi'u'l-Ezherve diğer camileri ziyaret elti. [1044]

Selahaddin, Mısır'a vezir olunca ve bir bakıma Mısır'ın bütün idaresini eline alınca, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye mektup yazarak aile efradının Mısır'a gönderilmesini rica etti. Makrizî'nin rivayetine göre[1045]Nureddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin'in bu talebine müspet cevap vermedi. Ancak sonra, İbnu'l-Esir'e[1046] göre

---

el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s., 309.
[1041] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.344;
[1042] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 310.
[1043] Kur'an-ı Kerim, **Kasas Süresi,** 28/83.
[1044] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.351;
[1045] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 315.
[1046] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.366;

Nureddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin'in ve akrabalarının kendisine itaate devam etmeleri şartıyla onları gönderdi. Onlar da bu şartı kabul ettiler. Özellikle Selahaddin'in bu şekilde Mısır'a hâkim olmasını islemeyenler, özellikle de Halife el-'Âdıd'ın yakını olan el-Mu'temin adlı bir yetkili, Kudüs'teki Haçlılara haber göndererek, Selahaddin'i iki ateş arasında bırakmak istedi. Yani bir tarafta Haçlılar, öbür yandan da, Mısırlı Fatımiler olmak üzere Selahaddin'e komplo yapmak istediler.[1047]Fakat haberci yakalanarak Selahaddin'e getirildi. Yapılan araştırmalardan sonra, Haçlılara mektup yazanın bir Yahudi olduğu anlaşıldı.[1048] Bu olaydan sonra Halife el-'Âdıd'ın güvenlikten sorumlu olan bu yetkilisi, yani Mu'temin'i, Haçlıları Selahaddin'e karşı desteklediği ve onlarla gizlice yazıştığı için yanındakilerle beraber katledildiler.[1049]

Bu olayın akabindeki senelerde, ona Doğu'nun değişik bölgelerinde Müslümanlarla Haçlı devletçikleri arasında sürekli mücadele devam etti. Bu esnada, yani 565/1169 yılında Haçlıların Mısır'da, Dimyat'a yaptıkları sefer sonuçsuz kaldı. Selahaddin onları geri püskürterek onlardan büyük ganimetler elde etti.[1050]Aynı yıl içinde Nureddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin'in Suriye'de bulunan akrabalarını Mısır'a gönderdi. Keza bu senede Selahaddin, Fatımîlerin Mısır'ı işgalinden beri değiştirdikleri ezanı, aslına çevirdi. Bu seneye kadar Fatımî'ler ezan okuduklarında, *"Hayyi 'ala hayri'l-amel, Muhammedun ve Aliyyun hayru'l-beşer"* derlerdi. Selahaddin bu fazlalıkları çıkardı.[1051]Selahaddin 566/1170 yılında, Haçlıların elinde bulunan Filistin'e bir sefer yapıp birçok cephede onları mağlup edip Mısır'a geri döndü. Aynı sene, Fatımilerin hapishane olarak kullandıkları büyük binaları yıkarak oraları, Şafii ve Maliki fıkhının tedris edildiği medreseler hâline getirdi. O zamana kadar Mısır'da bu manada bir medrese yoktu ve Şiilik ve İsmailliye mezhebi uygulanıyordu[1052]. Böylece insanlara zulmedilen hapishane, bir eğitim merkezine dönüştürülmüş oldu. Ayrıca Selahaddin bütün gümrük vergilerini de iptal etti.[1053]Mısır'daki bu reformlardan sonra da, durmadan Haçlılar üzerine seferler düzenledi.

Nureddin Mahmud b. Zengî567/1171 senesinde Selahaddin'e bir mektup yazarak, bundan böyle hutbeyi Mısır'daki Şii halifenin değil, Bağdat'taki Abbasi

---

[1047] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s. 319.
[1048] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 360-369;
[1049] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ**, c.III, s., 325;
[1050] Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, c.I, s.50.
[1051] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 418-419.
[1052] Rene Grousset, **Les Croisades**, s. 51.
[1053] Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, c.I, s.64.

Halifesi el-Mustadi bi Emri'llâh adına okumasını emretti. İlk emirde bunu yapmaktan çekinen Selahaddin, nihayetinde bu emri yerine getirdi ve Mısır'da Şii halifesi adına hutbe okunması son bularak Abbasi Halifesi adına okunmaya başlandı.[1054]Selahaddin'in emri üzerine, bu sırada çok ağır hasta olan Şii Halifesi el-'Âdıd'a, bu durum haber verilmedi. Selahaddin şöyle demişti. *"Şayet ölürse, üzülmeden ölsün; iyileşecek olursa, o zaman zaten olanları görecektir."*[1055]

el-'Âdıd, artık hutbenin kendi adına okunmadığını öğrenemeden o senenin aşure günü vefat etti.[1056] Böylece Mısır'da 269 yıl hüküm süren Şii-Fatımi devleti son bulmuş oldu ve el-'Âdıd'ın bütün hazineleri Selahaddin'in tasarrufuna geçmiş oldu.[1057]Böylece iki asırdan beri devam eden ve Mısır Müslümanlarını Suriye Müslümanlarından ayırarak, Haçlıların Kutsal toprakları işgallerinde büyük bir katkıda bulunarak işlerini kolaylaştıran Mısır'daki Şii Fatımî halifeliği yıkılmış oldu. Artık sadece bütün Suriye Müslümanları birleştirilmiş değil, Mısır da, bu şahsiyeti tartışılmaz enerjik Atabek Nureddin Mahmud b. Zengî'nin emrine girmiş oldu. Franklara ait olan Suriye bölgesi de üç taraftan sarılmıştı.

Selahaddin, yine bu sene, yani 567/1171 senesinde, Haçlılar üzerine büyük bir saldırıda bulunarak onları cizye vermeye mecbur etti; daha sonra da bu başarılarını Atabek, Nureddin Mahmud b. Zengî'ye bildirdi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengî de Haçlılar üzerine yürüdü. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hareketini duyan Selahaddin, ne yapması gerektiği konusunda danışmanlarıyla istişarede bulundu.

Danışmanlar*, "Nureddin Mahmud b. Zengî buralara kadar gelirse, isterse bütün salahiyetleri elinden alır, isterse de sende bırakır. Fakat Mısır'a dönersen, bunu yapamaz"* deyince Selahaddin, haliyle danışmanlarını dinleyerek ve Şii ayaklanmalarını da sebep gösteren bir mektubu Nureddin Mahmud b. Zengî'ye göndererek Mısır'a geri döndü. Selahaddin,569/1173 yılında Nureddin Mahmûd b. Zengî'den izin alarak Yemen'de hutbeyi Abbasi Halifesi adına okumayan Şii idareciler üzerine kardeşi Şemsu'd-Devle Turanşah'ı gönderdi. Turanşah, Zebid şehri alınıp hutbe Abbasi Halifesi adına okunduktan sonra Selahaddin'in adamları Aden üzerine gidip orayı ve diğer şehirleri aldılar. Turanşah, şehirlere bir zarar verilmemesi ve halka zulmedilmemesi ko-

[1054] Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, c.I, s.64.
[1055]İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1987, c.11, s.396-397.
[1056] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** c.11, s. 396-397.
[1057] Nureddin hak. Bk. İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.402 vd; 332.

nusunda hassas davranıyor, Yemenlilerin gönlünü fethetmeye çalışıyordu.[1058]Aden'den sonra Taiz ve diğer şehirleri de alan Şemsu'd-Devle Turanşah, Taiz'in muhkem kalesine de ilaveler yaptırdı. [1059]

Bu yıl içinde, Nureddin Mahmud b. Zengî, yakalandığı hastalıktan kurtulamadı ve Dımeşk'te vefat elti.[1060] Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümünden sonra, onun yerine on bir yaşındaki oğlu el-Meliku's-Sâlih İsmail geçti ki, Şam bölgesindeki Müslümanlar kendisine itaat ettikleri gibi, Selahaddin de Mısır'da onun itaati altına girdi ve adına sikkeler basıldı.[1061]Fakat Musul ve Halep beylikleri arasında bazı olaylar olduğundan ve el- Meliku's-Sâlih yardım isteyince Selahaddin, düzeni sağlamak üzere gelmesine rağmen oraları kendi hükmüne bağladı. Selahaddin, gelirken hiçbir direnişle karşılaşmayan Selahaddin 570/1174 yılında Şam'a geçti ve oraya hâkim oldu.[1062]

Selahaddin, Şam'a hâkim olduktan sonra, göstermelik dahi olsa, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin oğlu el-Meliku's-Salih'e itaate devam etti ve sikkeleri de onun adına bastırdı. Selahaddin bu şekilde Şam'a hâkim olunca, hâkimiyet alanını genişletmek için Dımeşk'ten sonra Humus ve Hama üzerine giderek oraları da kendi idaresi altına aldı. Bilâhare Halep üzerine giden Selahaddin, bazı Müslüman emirlerinin Haçlılarla antlaşmalar yapmaları üzerine, çıkacak tehlikeleri önlemek için Halep kuşatmasını kaldırarak Şam'a döndü.[1063]Selahaddin, Şam bölgesinde bu şekilde Müslümanların birliğini sağlamaya çalışırken, Kudüs'te bulunan Haçlı Kralı Amaury, Ezaus Kralı ile görüşmeye gittiği İstanbul'da öldü. Amaury ölünce onun yerine oğlu IV. Baudouin geçti. Genç bir çocuk olan IV. Baudouin, kabiliyetinden dolayı Haçlılar için bir ümit kaynağı olduysa da, cüzam hastalığına yakalandığı için Haçlılar ondan fazla yararlanamadılar.

Haçlılara 573/1177 yılında deniz yolu ile büyük bir yardım gelmişti. Selahaddin de Mısır'da olduğundan, bundan cesaret alan Haçlılar, Hama'ya saldırıp şehri kuşattılar. Fakat günlerce süren savaş Müslümanlar birlik olup beraber hareket ettikleri için Haçlılar bir şey yapamadan kuşatmayı kaldırıp geri gitmek zorunda kaldılar. Ayrıca Haçlılar, Selahaddin'e karşı, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Şam'daki oğlunu

---

[1058] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 396-397.
[1059] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 396-397.
[1060] Nureddin hak. Bilgi için bk. İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.402 vd; S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** c.II, 332.
[1061]İbnü'l Esir, **el-Kâmil, İstanbul 1997,** c.11, s.405; Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, c.III, s.55-56; S. Runciman, **Haçlı Seferleri. Tarihi**, c.II, s.333.
[1062] el-Makrizî, **İt'âzu'l -Hunefâ,** c.III, s.56.
[1063] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s. 415-416.

destekleyerek aralarını bozmayı ve daha önce olduğu gibi Müslümanları bölmeyi denedilerse de buna muvaffak olamadılar. Haçlılar 574 senesinde tekrar Hama'yı almak istedilerse de yine başarılı olamadılar ve Allah'ın yardımıyla Müslümanlar onları geri püskürttü.[1064]

[1064] İbnü'l Esir, **el-Kâmil,** İstanbul 1997, c.11, s.71-373.

SONUÇ

Tarihte büyük bir öneme sahip olan Zengîler, Halep ve Musul merkez olmak üzere El-Cezire, Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm sürmüş olan bir atabeyliktir. Atabeyliğin kurucusu Kasımüddevle Aksungur'un Suriye Meliki Tutuş ile yaptığı savaşı kaybetmesi ve daha sonra da ölmesiyle yerini tek oğlu olan ve o sırada yedi yaşında bulunan İmadeddin Zengî almıştır. Babasının ölümünden sonra, Musul valileri tarafından himaye edilen İmameddin Zengî, gösterdiği başarılar sonucu kısa zamanda Musul Valiliğine atanmıştır.

İmameddin Zengî, Musul valisi olarak atandıktan sonra, Haçlılar ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. Özellikle 10 Mart 1098 yılında Boudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'nu 1144 yılında ele geçirmesi, bütün dikkatlerin onun üzerine çevrilmesini sağlamıştır. Ancak Urfa'nın geri alınması hem II. Haçlı Seferi'nin sebebi olmuş hem de kendisinden sonra Musul atabeyliğine geçecek olan oğlu Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılar ile mücadelesine zemin teşkil etmiştir.

Bilindiği gibi Müslümanlığın kısa zamanda büyük bir gelişme göstererek Arap Yarımadası'ndan dışarılara doğru yayılmaya başlaması, Arabistan, Kuzey Afrika ve İspanya'nın yavaş yavaş İslâm ordularınca ele geçirilmesi, özellikle Türklerin İslâmlığı kabul edip Müslümanlık uğrunda savaşmaları, Hristiyanları hem telaşlandırmış hem de korkuya düşürmüştür. Aynı zamanda İsa'nın doğduğu, büyüdüğü ve Hristiyanlığın yayıldığı Filistin topraklarının VII. yüzyılda Müslümanların eline geçmesi ve Selçuklu Türklerinin de artık yıkılmaya yüz tutmuş olan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmek için birçok savaşa girişmeleri de Haçlı seferlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bundan ötürü Papa II. Urbanus, Clermont'da 1095 yılında topladığı Konsül'de, Tanrı'nın kilisesini kurtarmak için Kudüs'e gidecek olan herkese tam bir af verileceği vaadiyle, I. Haçlı Seferi yolunu açmış oldu. I. Haçlı Seferi'nden sonra birçok Latin devleti kurulmuştur. Kurulan bu Latin devletlerinden bir tanesi de yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1098 yılında, Baudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'dur. Ancak bu kontluğun 1144 yılında İmameddin Zengî tarafından ele geçirilmesi, hem II. Haçlı Seferi'nin yolunu açmış, hem de İmameddin Zengî'nin oğlu

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılar ile mücadelesinin en büyük sebeplerinden birisi olmuştur.

Urfa'nın İmameddin tarafından fethi özellikle Antakya ve Kudüs Haçlı devletlerinin varlığını da Türkler karşısında tehlikeye düşürmüştür. I. Haçlı Seferi'nde, Haçlı seferi ruhunu oluşturan, Urbanus ve Pierre L'Hermite'nin yerini bu kez Bernard üstlenmiştir. Bernard'ın 1145 Aralık ayından itibaren Haçlı ruhunu oluşturabilmek için yaptığı çağrılar 1147 yılına kadar sürmüştür. 1147 yılında Alman ve Fransız askerlerinden mürekkep büyük bir ordu kurulmuştur. Her bir ordunun başında kral ve Papa'nın vekilleri bulunmaktadır. Bu ordu birçok yaya ve insanla birlikte yaklaşık 70.000 şövalyeden oluşmaktadır.

Alman ve Fransız ordularının Anadolu'da I. Mesud karşısında, ağır bir yenilgiye uğramaları, Haçlı ordularının yönünü bu kez Antakya bölgesine çevirmelerine sebep olmuştur. Antakya Prinkepsi Raymond, uzunca bir süredir Nureddin Mahmud b. Zengî karşısında, Haçlı ordularından yardım istemekteydi. 1148 yılında, Antakya topraklarına giren Louis'i gören Raymond büyük bir sevinç yaşadı. Raymond, Müslümanların bütün kuvvetleri ile Antakya'ya saldırdıklarında Haçlılardan etkili yardım alamayacağının farkındaydı. Bu yüzden, Louis'i derhal Halep'e taarruz edilmesi konusunda ikna etmeye çalışmaktaydı.

Ancak Louis, biran önce Kudüs'e gitmek istemekteydi. Nitekim Louis, Kral Raymond'un bu isteğini kabul etmeyerek diğer Haçlı birlikleri ile beraber Kudüs'e doğru yola çıktı. Bütün Haçlılar, Filistin'e vardıktan sonra, Kudüs Kraliçesi Melisende ve oğlu III. Baudouin başkanlığında bir toplantı yapıldı. Ancak, Haçlılardan istedikleri yardımı alamayan Trablus, Antalya ve Urfa kontları bu toplantıya katılmadılar. Onların yokluğuna ve Haçlıların vermiş oldukları bütün kayıplara rağmen yine de Kudüs'te büyük bir kuvvet toplamayı başardılar.

Sonuçta bu toplantıda alınan karara göre Haçlı kuvvetleri Dımaşk üzerine yürüyeceklerdi. Aslında Dımaşk, Frankların tek müttefiki idi. Alınan karar bu açıdan çok yanlıştı. Ancak, Dımaşk'ın zenginliği Haçlıların iştahını kabartmıştı. Haçlıların Dımaşk üzerine hareket ettiğini öğrenen Emir Unur, Nureddin Mahmud'dan yardım istemek mecburiyetinde kaldı. Bu yardım isteğine uyan Nureddin Mahmud b. Zengî ise, Dımaşk üzerine yürümekte gecikmedi. Haçlı ordusu, Nureddin Mahmud b. Zengî karşısında ağır bir mağlubiyete uğrayıp geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Bundan sonra, Haçlı ordularının 1149 yılı içerisinde ülkelerine geri döndüklerini görmekteyiz. Ancak, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılar ile mücadelesi bununla sınırlı kalmayacak ve devam edecektir. II. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla son bulması Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Suriye'deki hâkimiyetini daha da arttırmasını sağlayacaktır. Nureddin Mahmud b. Zengî, daha Alman ve Fransız birlikleri, Doğu'dan ayrılmadan önce, Hristiyan bölgelerine birbiri ardınca akınlar düzenlemeye başlamışlardı. Haçlı birliklerinin ülkelerine dönmek üzere yola çıkmalarından sonra, Nureddin Mahmud b. Zengî bu bölgelerdeki baskısını daha da arttırdı. İlk önce Tell-Bâşir'de sıkışan II. Joscelin Nureddin Mahmud b. Zengî'nin insafına sığınmak mecburiyetinde kaldı ardından da Bagras yakınlarında yenilen Raymond aynı duruma düştü.

Raymond'u, Bagras'da yenilgiye uğrattıktan sonra bu kez, Arima'yı kuşatan, Nureddin Mahmud b. Zengî, burayı ele geçirir geçirmez de İnab Kalesi'ni kuşatmıştır. Kaleyi kurtarmaya gelen Raymond, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin kumandanı Şirkuh tarafından öldürülmüş ve kale ele geçirilmiştir. Raymond'un öldürülmesinden sonra Antakya kuşatılmış ancak Nureddin Mahmud b. Zengî, Antakya'yı alabilmek için yeterli sayıda askeri olmadığını da göz önünde tutarak Patrik Aimery tarafından yapılan mütareke teklifini kabul etmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengî mütareke teklifini kabul etmekle birlikte, Antakya Prinkepsliğini Asi Nehri vadisindeki son kalesi olan Famiye'yi de ele geçirmiştir.

Bundan sonra Azaz'ı zapt eden Nureddin Mahmud b. Zengî, Tell-Bâşir üzerine yürümüş ve 1151 yılında Ravendan ve Tell-Başir zapt edilmiştir. Aynı zamanda Ayntab ve Dülük'ün Sultan Mesud, Samsat ve Birecik'in ise Artuklu Hükümdarı Timurtaş'ın eline geçmesi ile birlikte ilk Haçlı devleti olan Urfa Haçlı Kontluğu tarih sahnesinden tamamen silinmiş oldu.

Nureddin Mahmud b. Zengî, 1154 senesinde, Haçlılar ile zaman zaman işbirliği yapan Dımaşk'ı ele geçirmiştir. Dımaşk'ın ele geçirilmesinden sonra da, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılar ile mücadelesi devam etmiştir. İlk önce, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Banyas'ı kuşattığını duyan ve Banyas'a yardıma gelen Kudüs Kralı, Taberriye yolunda büyük bir bozguna uğratılmış, arkasından da zaman zaman Kudüs Haçlılarının baskısına maruz kalan, zaman zaman da onlarla ittifak içerisinde olan Mısır ele geçirilmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, Musul Valisi olarak atandığı zaman, Haçlıların saldırıları had safhadaydı. Zengî, Musul valiliğine atanır atanmaz, Haçlılar'ın bu saldırılarını engellemek için çeşitli önlemler almış, arkasından da onları ardı ardına yenilgiye uğratmıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî, bütün saltanatı boyunca ömrünü Haçlılar ile mücadeleye adamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin en büyük hayali Haçlılara komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliği gerçekleştirmek ve kendi idaresi altında Haçlılara karşı sağlam bir cephe oluşturabilmektir. Nitekim Haçlıların gücünü Filistin'de kırabilmek maksadıyla Selahaddin Eyyubi ile birlikte onların üzerine yürümek istemiş ancak ömrü buna vefa etmemiştir.

Haksızlıkların önüne geçmek ve devletin menfaatlerini korumak, kişinin mesuliyet anlayışına bağlıdır. Milletin mesuliyetini üzerinde taşıyanlar çok hassas olmalıdırlar. Halkının sağlığını ve memleketin huzurunu düşünmek, toplumun her halinden haber almak, dertlerine ortak olmak muhterem ve mümtaz kimselerin şiarındandır. Evet, tarihin mümtaz şahsiyetlerinden biri de merhum Nureddin Mahmud b. Zengî'dir. Nureddin Mahmud b. Zengî, Müslümanlar için en büyük tehlikelerden olan, Mısır'da hâkimiyet kuran Fatımîlerin zulmünden Ehl-i Sünnet mensuplarını kurtarmak için, Selahaddin Eyyubi'yi ve Şirkuh'u Mısır'a gönderdi. 1169 yılında Şirkuh Mısır'da hâkimiyeti ele geçirdi. Salahaddin Eyyübi, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin emriyle 1171'de Fatımileri tamamen ortadan kaldırdı. Nureddin Mahmud b. Zengî, Salahaddin Eyyubi'yi yetiştirmekle tanınmaktadır.

Halep, Şam, Hama, Humus, Baalbek, Menbic ve diğer şehirlerde büyük medreseler, kervansaraylar, hastane ve Daru'l-Hadisler yaptırdı. Masrafların karşılanması, tamirat ve yaşatılması için büyük vakıflar bıraktı. Şam da yaptırdığı büyük hastane, devrin en meşhur mütehassıs doktorlarının hizmet verdiği bir sağlık müessesesiydi. Hadis üniversitesi mahiyetindeki ilk Daru'l-Hadisi o kurdu. Pek çok kitap vakfetti. Rasathane kurdurarak güneş saati yaptırdı.

Dindar olup ilim adamlarının hamisiydi. Karargâhında dahi Kur'an'ı Kerim okutup hürmetle dinlerdi. Ülkesini adaletle idare ettiği için "Melikü-Âdil" lakabıyla tanındı. Haftada iki gün halkın huzuruna çıkarak şikâyetlerini dinlerdi. Haksızlıkların önüne geçmek ve devletin menfaatlerini korumak için hassas bir haber alma teşkilatı kurdu. Haberleşmede güvercinlerden faydalandı. Kendisinin ve aile çevresinin ihtiyaçlarını, ihsanlarını, şahsi malından karşılardı. Ganimetten, âlimlerin helal dediklerinden başkasını almaz, altın, gümüş kullanmaz ve ipek giymezdi.

Sultanlığı devrindeki siyasi hadiseler büyük, bulunduğu çevre çok karışık bir yapıya sahip olmasına rağmen, ülkesinde şarabın satılmasını ve içilmesini yasaklayarak Allahü Teâlâ'nın emrine riayet edip halkının sağlığını ve memleketin huzurunu korudu. Şehit olmayı çok arzu etiğinden Nureddin Mahmud b. Zengî "eş-şehid" diye de tanındı. Ancak arzusuna kavuşamadı.

Bir defasında bir şahıs onu mahkemeye verdi. Davacı ile birlikte Hakîm Kemaleddin Şehrezürî'nin huzuruna çıktı. Hâkime, "Ben davalı olarak geldim. Davalılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran." dedi. Mahkeme sonunda haklı çıktı. Hakkını davacıya bağışlayıp dedi ki: "İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim. Fakat bunun beni kibre ve gurura sevk edip adalet meclisine girmeme mani olmasından korkup da geldim. Şimdi iddia ettiği şeyi ona verdim." dedi. Bu onun adalete ve hukuka saygısının en güzel örneklerinden biridir. Çeşitli mahkeme binaları yaptırdı. Müslim, gayr-i Müslim herkesin hakkını korurdu. Huzuruna fakir ve yoksullar rahatça gelir derdini anlatırdı.

Hanefi fıkhını iyi bilmesine rağmen yine de âlimlere danışırdı. Savaşlarda en ön saflarda savaşırdı. Kendisini böyle tehlikeye atmasını istemeyen Neşsavi dedi ki: "Allah aşkına ne olursun kendini ve İslam'ı tehlikeye atma. Eğer savaşta şehit düşecek olsan, Müslümanlardan tek kişi kalmamak üzere hepsi kılıçtan geçirilir." deyince; "Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî de kim oluyor. Benden önce İslam'ı ve Müslümanları kim korumuş ise yine o korur." diye karşılık verdi.

Yaptığımız bu araştırma sonunda, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, İslâm tarihinde olduğu gibi İslâm kurumları tarihinde de eşine az rastlanır bir hükümdar olarak ortaya çıktığı görülmüştür. İbnu'l-Esir'in ona, Raşid Halifelerden ve Ömer b. Abdilaziz'den sonra yer vermesi, bu hükümdarın yalnız bir yönüyle değil, birçok meziyetleri bakımından da büyük bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Onu, imanı sapasağlam bir Müslüman, adâlet timsali bir hükümdar, İslâm'ın yılmaz mücahidi bir kumandan ve büyük gayelerin gerçekleşmesine kendini adamış bir fikir adamı olarak vasıflandırmamız, hakkında edindiğimiz kanaatin özünü yansıtabilir.

Yine bu çalışma ve araştırmamızın bir sonucu olarak Sultanın, büyük bir teşkilat adamı olduğu görülmüştür. O, kendinden önce meydana getirilmiş bulunan İslâm kurumlarından en iyi biçimde yararlanma yollarını bulduğu gibi, bunları daha da geliştirmiştir. Ayrıca onun, ilk kezhizmete soktuğu müesseseler ise bu çalışmamızın odak noktasını teşkil etmiştir. Sultan, fazla uzun olmayan, büyük bir kısmı savaş ve

mücadelelerle geçmiş bulunan hükümdarlık dönemine rağmen, ortaya koyduğu üstün ve kabarık sayıdaki eseriyle gerçek bir teşkilatçı olduğunu göstermiştir. Onun, İslâm kurumları tarihindeki yerini ortaya koyabilmek için bu müesseselerin birçoğu tarihi seyirleri içinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, devletini bir atabeylikten melikliğe ve daha sonra da sultanlık derecesine yükselttiği; kendisinin de Abbasî halifelerinin menşurlarıyla bu son mertebeyi elde ettiği bu çalışmamızda ortaya çıkarılmış ve bu mesele açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece tarihçilerin genellikle bir atabey olarak tanıdıkları Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, özellikle hayatının sonuna doğru kendisinin sultan, devletinin de bütün kurumlarıyla bir sultanlık vasfı kazandığı belirtilmiştir.

Onun teşkilatçılığı, gayet düzenli işleyen güvercin postalarıyla, İslâm tarihinde ilk kez kendisi tarafından kurulan Adâlet Konağı'yla ve bu arada, adaletçiliği ile gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan onun, örnek bir duruma getirdiği askerî teşkilatı ve ordusu üzerinde durulmuş; sultanın, bu alanda da İslâm hükümdarlarına yön veren hizmetler sergilediği, kaynakların sağladığı bilgiler ölçüsünde ortaya konmuştur. Bu kısımda onun, gerçek bir asker olduğu, üstün disiplin anlayışı, seçkin emirleri, siyasi ve askeri taktikleriyle bu sahada da gerçekten bir teşkilatçı bulunduğu belirtilmiştir.

Sultanın, din ve ilim kurumları olarak ortaya koyduğu eserlere verdiği özel değer, bu araştırmamızın büyük bir kısmım teşkil etmiştir. Onun, camilerin yaygınlaştırılması için harcadığı büyük gayretler ve bu arada Musul'da kendi adına inşa edilen el-Camiu'n-Nûrî belli ölçüler içerisinde ele alınarak incelenmiştir. Öte yandan onun, Suriye'de ilk defa düzenli ve sistemli medrese kurucusu olarak görülmesi ve bu ilim merkezlerinin kendisinden sonra birer örnek sayılması yine çalışmamızın ağırlık noktalarından bir diğerini oluşturmuştur. Ayrıca ilme, ilim adamlarına verdiği yüksek değer, tasavvuf ehline karşı gösterdiği sıcak ve yakın ilginin, bu medrese, tekke ve zaviye gibi kuramlarla nasıl bütünleşip kısa zamanda ülkesinin çehresini değiştirmiş bulunduğu, bu kısmın mühim bir halkası olarak gösterilmek istenmiştir. Yine hükümdarın, İslâm kurumları tarihinde ilk defa bir Dâru'l-Hâdis kurucusu olarak ortaya çıkması teşkilatçılığının bir başka yönünü sergilemiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, sağlık alanında hizmete soktuğu kurumlar da bu araştırmamızda özel bir yer tutmuştur. Onun, özellikle Dımaşk'ta kurduğu bimaristanın, sağlık alanında atılmış büyük ve ileri bir adım olduğu belirtilmiştir. Bu sağlık merkezinin, maddî durumuna bakılmaksızın herkesin yararlanacağı bir kurum

haline getirilmesi ve bunun geniş vakıflarla ayakta tutulması, hükümdarın eşsiz hizmetlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Bütün bu kurumların yanısıra, kimsesiz çocukların barınmaları, eğitilmeleri gibi daha pek çok müessesenin bu dönemde hizmete girdiği ve bunların her biri için tahsis edilen vakıf gelirleriyle yaşadıkları yine çalışmamızda yer almıştır. Ayrıca Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, toplum yararına hizmet veren daha başka müesseseleri kurmak suretiyle, bugün bile bütünüyle aşamadığımız güçlükleri, bundan aşağı yukarı sekiz asır önce nasıl çözüme kavuşturduğu bu araştırmamız içerisinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Burada hepsini söz konusu etmemiz mümkün olmayan bütün bu kurumların, yalnız Müslümanlar açısından değil, Batı dünyasının, bilinen uyanma hareketlerine öncülük etmesi açısından da büyük bir paya sahip bulunduğunu belirtmeliyiz.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin, ikinci ve çok önemli özelliği de hükümdarlığı döneminde Haçlılarla olan uzun soluklu mücadelesidir. Haçlılara, gerçek bir asker olduğunu kabul ettiren hükümdar, Nureddin Mahmud b. Zengî, onlar karşısında yerine göre çeşitli taktik ve manevralara başvurmuştur. Düzenli ve teçhizatlı ordusu onu başarıdan başarıya götürmüştür. Yine o, bu Batılı düşmanlarına karşı devamlı suretle *"Harp hileden ibarettir"*. Hadisini en iyi bir biçimde tatbik etmiştir. Öte yandan onun, üstün manevra yeteneği ile çok iyi nişancı askerlerinin oluşturduğu güç birliği bir araya gelince Haçlılar açısından aşılması zor bir hisar oluşmuştu.

Nureddin Mahmud b. Zengî, ordusunda atıcılığa, dolayısıyla nişancılığa çok değer verdiğini son Fatımî halifesi el-Adıd 555-567 (1160-1177)'in mektubuna yazdığı cevabında gayet açık bir biçimde dile getirmekteydi. Bilindiği üzere Fatımî halifesi, askerleri az olan Selahaddin'i desteksiz bırakarak Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunu bütünüyle Mısır'dan çıkarmayı ve dolayısıyla ülkesine yeniden bağımsızlık kazandırmayı tasarlıyordu.

Durumu kavrayan Nureddin Mahmud b. Zengî, Fatımî halifesine yazdığı cevabî mektubunda, Frenklerin uç bölgesi olan Dimyat'tan çekilip gitmelerinden dolayı onu kutluyordu. Hükümdar, söz konusu mektubun Türklerle ilgili bölümüne karşılık olarak da, onları övüyor ve adı geçen halifeye, Frenklerin mızraklarına karşı ancak kendi askerlerinin oklarının karşı duracağını bildiği için onları Mısır'a gönderdiğini belirtiyordu.

Ayrıca o, Frenklerin yalnız Türklerden çekineceğini el-'Adıd'e bildiriyor ve onların olmaması halinde Haçlıların Mısır bölgesini alma arzularının daha da artacağını ve orada kurulmuş olan güveni sarsacaklarını, söz konusu bu mektubunda dile getiriyordu. Sultanın mektupta kaydedilen açıklamaları, ordusunun Frenkler karşısında çok ciddi ve çetin bir kuvvet olduğunu gösterdiği gibi Türklerin iyi ok kullanmalarına karşılık Frenklerin de mızrak kullanmada usta olduklarını ifade etmektedir.

Nureddin Mahmud b. Zengî, tatbik ettiği askeri düzeni hemen hemen olduğu gibi sürdürmüştür. Kendi dönemine değin büyük iktâlar halinde emirlere verilen toprağı, yıllık gelirleri bakımından büyük, orta ve küçük olmak üzere üç bölüme ayırmıştı. Bu arazinin öşür ya da resimleri hizmet karşılığında emirlere ve askerlere verilmişti. Bir tımarlı sipahi olduğu zaman kendisine ait olan dirliği, geride bıraktığı oğluna kalmaktaydı. Eğer geride kalan oğlu, küçük ise bu çocuk büyüyüp gelişinceye ve yetişinceye kadar ona bir asker vekil olarak tayin edilirdi. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin askerleri, "İşte bunlar, çocuğun babasından veraset yoluyla sahip olacağı mülkümüzdür. Biz, bunun için savaşıyoruz." demekteydiler. Bu durum, en çetin savaşlarda bile düşmanla yüz yüze gelen askerleri daha kararlı ve gönül rahatlığı içinde savaşmaya sevk ediyordu.

Selçuklularda olduğu gibi Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunun da büyük bir kısmını işte bu tımarlı sipahiler oluşturuyordu. Böylece bu büyük devlet adamı, emirlerini dirliklere bağlamak suretiyle onları bir bakıma gözetim altına da almış oluyordu. Bunlar, asker besleyerek ve onları yetiştirerek devlete, tımarlarının karşılığını ödemiş olmaktaydılar. Diğer taraftan sıkı bir adalet düzeni sayesinde, hem emirlerle halk arasında ve hem de emirlerin kendi aralarında haksızlık yapmalarına da imkân kalmamıştı.

Bu yumuşatılmış feodal düzen, Suriye'nin, bir asırdan beri karşı karşıya bulunduğu göçebe hâkimiyetinden sonra yeniden refaha kavuşmasında büyük ölçüde etken olmuştur. Şüphesiz ki bu düzen, ölen, tutsak edilen ve şehid düşen emirlere ait tımarların onların çocuklarına kalması, çocuğu olmayanların iktalarının da yakınlarına geçmesi sayesinde devlete yük olmayan büyük bir ordunun kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, yalnız düzenli bir ordunun oluşmasına değil; giderek tarım gelirlerinin artmasına, bolluk ve bereketin yaygınlaşmasına da yardımcı olmuştur.

Böylece para yerine kendilerine dirlik verilen emirler, gelirlerine göre belli sayılarda asker beslemek, eğitmek ve yetiştirmek zorunda kalıyorlardı. Eyaletlerin ya

da bazı bölgelerin aynı zamanda yöneticileri durumunda bulunan bu yüksek rütbeli komutanların besledikleri askerlerin sayısı yüzleri aşıyordu. Bu askerler aynı zamanda komutanları olan emirin muhafız birliklerini de oluşturuyorlardı.

Bu yüksek rütbeli emirlerden biri olan Esedüddin Şirkuh'a Hıms bölgesi dirlik (ikta) olarak verilmiş bulunduğundan onun hatırı sayılacak derecede bir ordusu bulunmaktaydı. Bu büyük emirin sahip olduğu dirlik nerede ise Zengî Devleti'nin yarısını içine alıyordu. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin tatbik ettiği bu dirlik düzeninin veraset yoluyla geçtiğini, Şirkuh'un Hıms'ta sahip olduğu bu iktanın, varislerinin, bu bölgeyi bir asır boyunca ellerinde bulundurmuş olmalarından daha iyi anlıyoruz.

Burada üzerinde durulan Hıms örneğinde de görüldüğü gibi bazı dirliklerin sınırları çok genişti; şehirleri ve kaleleri bile içine alıyordu. Şirkuh, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin sistemini Mısır'da Fatımî veziri olduğu zaman bu bölgeye de götürmüş ve belirli arazi parçalarını askerlerine dağıtarak düzenli dirlikler oluşturmuştu. Şirkuh'tan sonra Fatımî veziri olan Selahaddin'in de Mısır'da amcası tarafından başlatılmış olan dirlik düzenini devam ettirdiği anlaşılıyor. Nitekim Elisseeff, bu ülkede 569 (1174) yılında Selahaddin'e karşı yapılmak istenen başkaldırma hareketini, bu hükümdarın Mısırlı memurları sahip oldukları topraklarından çıkarıp başka yerlere yerleştirmesine ve bu yerleri kendi emirlerine dağıtmış olmasına bağlamaktadır.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet Emin YAĞMUR
Öğrenci Numarası	121207102
Enstitü Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK
Tez Başlığı (Türkçe)	Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılar ile Mücadelesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 289 sayfalık kısmına ilişkin, 31/12/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 16 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

.....
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

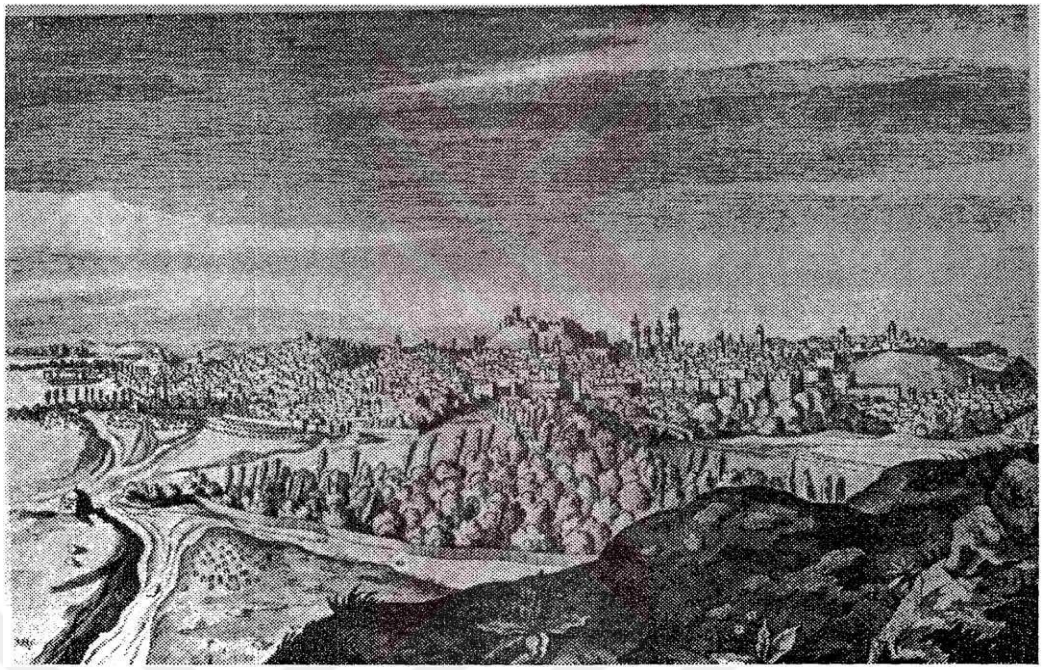

Halep Ek 2. Halep, (Runciman, II. Res. VII)

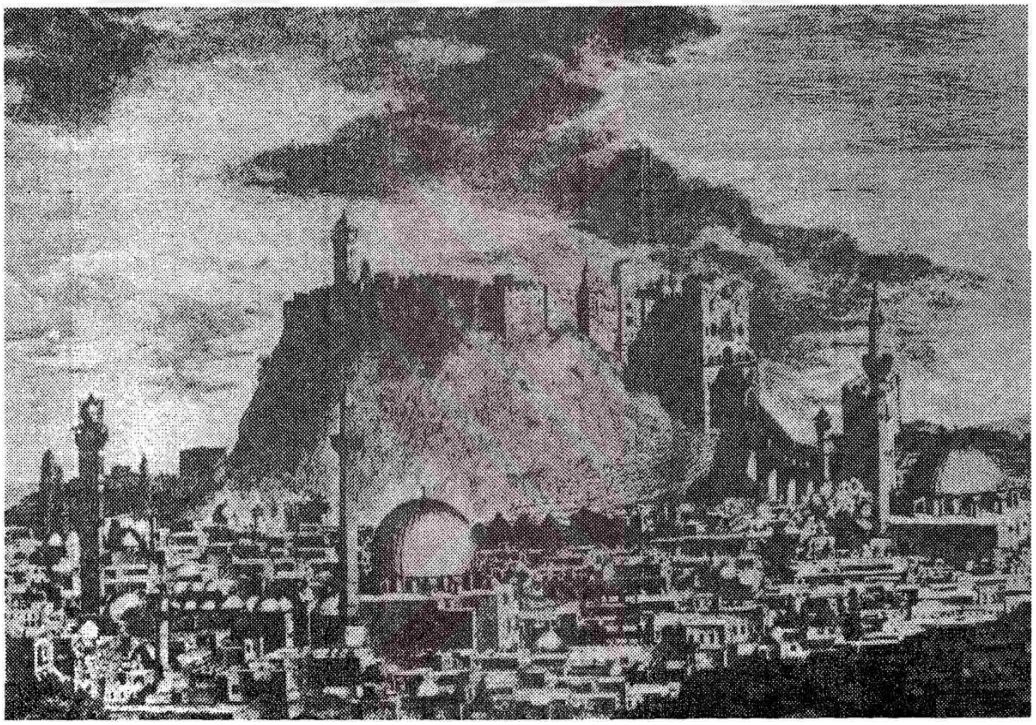

Ek 3. Halep, XVIII. y.y-'da şehir ve kale görünümü (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. I)

Ek 4. Nureddin Mahmud b. Zengî

Ek 5. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Şam'daki kabri

Ek 6. Nureddin Mahmud b. Zengî Dönemi eserler

Ek 7. Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Şam'daki kabri

شكل ١٣٣

Ek 8. Zengîler Devrine Ait Paralar

KAYNAKLAR

ABDURRAHMAN B. HALDUN

1981 **Tarih-i ibn-i Haldun**, V, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Fikr Li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzi.

ABU'L FAR AC

1995 Gregory, **Abu'l - Farac Tarihi, II** (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Ankara: T.T.K Yay.

AÇIKGÖZOĞLU, Mehmet, **İslam Devletleri Tarihi**, İstanbul 1977.

ADIVAR, Adnan, "Tarih ve Biyografi" **Tarih Dergisi,** c. II, S. 3-4, İstanbul1952, s. 180-202.

AHMED B. MAHMUD

1977 **Selçuknâme I-II,** Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul.

AHMET CEVDET PAŞA

Tarihsiz Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülâfa, (Sad. Metin Muhsin Bozkurt), İstanbul: Merve Yay.

AKSARA YÎ, Kerimüddin Mahmud

1943 **Selçukî Devletleri Tarihi,** (Müsameretü'l Ahyar), (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara.

AL-DAKUKİ, Hüseyin Ali

1975 **Kuzey Irak'ta Atabeyler Hâkimiyeti**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ALPTEKİN, Coşkun, **The Reign of Zangi(521-541/1127-1146),** Erzurum 1978, Atatürk Üniversitesi Yay.

aptekin… **Dımaşk Atabeyliği,** İstanbul 1985, Marmara Üniversitesi. Yay.

1985 **"Zengî'nin Urfa'yı Fethi"**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. Erzurum: 4, 1.

1988 **"Musul Atabeyliği",** Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları. VII.

1988 **"Erbil'de Bir Türk Beyliği - Tuğteginler", Türklük Araşırmaları Dergisi**. 3, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi., T.T.K. Basımevi.

1990 "**Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyübî Deveti Askeri Teşkilatına Tesiri"** Belleten. LIV, 209, Ankara: T.T.K.

1991 **"Atabey", İslam Ansiklopedisi, IV,** Ankara: T.D.V Yay.

ASLANAPA, Oktay

1972 **Türk Sanatı, I**, İstanbul.

AŞIKPAŞAZÂDE

Aşıkpaşaoğlu Tarihi,(Haz. Nihal Atsız), Ankara: Kült. Bak. Yay. BABİNGER, Franz **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: T.T.K.

BÂŞÂ, Ömer Musa

1972 **El-Edeb Fi'l-Bilâd El-Şam,** Dımaşk.

BELÂZURÎ

1986 **Futuhu'l - Buldan**, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BİLMEN, Ömer Nasuhi

1974 **Büyük Tefsir Tarihi-Tabakâtu'l-Müfessirîn, II**, İstanbul: Bilmen Yayınevi BROCKELMAN, Cari

1964 İslâm **Milletleri ve Devletleri Tarihi,**(Çev. Neşet Çağatay), Ankara A.Ü. İ. F. Yay.

1967 **"İbn-i Asâkir", İslâm Ansiklopedisi, V-II**, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

"İbnü'l-Cevzî", İslâm Ansiklopedisi, V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

"İbn-i Kesir", İslâm Ansiklopedisi, V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi CAHEN, Claude

1978 **Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler,** İstanbul: E Yay.

ÇELEBİ, Ahmet

1976 İslâm'da **Eğitim-Öğretim Tarihi**, İstanbul.

ÇETİN, Nihat

1991 **"Arap"Md. İslâm Ansiklopedisi, III**, İstanbul: T.D.V. Yay. DANİŞMEND, İsmail Hami

1989 **Garb Menbalarına Göre Garb Medeniyetinin Menbası Olan İslâm Medeniyeti,** İstanbul: Yağmur Yayınevi.

DEGUİGNES, Josep

1976 **Büyük Türk Tarihi, IV,** İstanbul: Türk Kültürü Yay.

DEMİRKENT, Işın

1989 **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış"** Belleten. LIII, 206, Ankara:

T.T.K.

DEMİRKENT, Işın

1974 **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi** (1092-1118), İstanbul: İ.Ü.E.F. Yay. DEVELİOĞLU, Abdullah

1973 **Büyük İnsanlar-Üç bin Türk ve İslâm Müellifi,** İstanbul: Demir Kitabevi

DÖGİNJİ, J

Türklerin Tarih-i Umûmisi, VI,(Müt. Hüseyin Cahit), (Yer-Tarih Yok).

EBUŞÂME

1956 **Kitâbu'r - Ravdateyn Fî Ahbâri'd - Devleteyn En - Nuriye Ve's - Selâhiyye, I,** Kahire.

EBU'L - FEREC İBNÜ'L - İBRİ

1941 **Tarih-i Muhtasarü'd - Düvel,** (Çev.: Ş. Yaltkaya), İstanbul: Maarif Basımevi.

EBU'L -FİDA

El-Muhtasar Fî Ahbârü'l - Beşer, III, Beyrut.

EKREM, Reşat

1933 **Selçuklu İmparatorluğu,** Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi, İstanbul.

EL-KÜTBÎ: Muhammed b. Şakir b. Ahmed 1299 Fevâtu'l-Vefeyât, Kahire ELİSSEEFF, Nikita

1995 **"Nur-al-Din Mahmud b. Zankî", The Encylopaedia of İslâm, VIII,** E.J. Bricc, Leiden.

1967 **Nureddin Un Grand Prince Musulman de Syrie au Tamps des Croisades, III**, yay. Haz. Institut Français de Damas, Ormaşk.

ERGİN OSMAN

1977 **Türk maarif Tarihi I, 5**, İstanbul.

ETHEM, Halil

1927 **Dûveti İslâmiye**, İstanbul.

GÖVSA, İbrahim Alâettin

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: Yedigün Neşriyat. GRENARD, Ferand

1992 **Asyanın Yükselişi ve Düşüşü**, (Çev. Orhan Yüksel), İstanbul: M.E.B. Yay.

GÜNALTAY, Şemseddin

1937 **İslâm Dünyasının İntitatı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?,** İstanbul: Devlet Basımevi,

1991 **İslâm[1] da Tarih ve Müverrihler**, İstanbul.

HALİL, İmâadeddin

1987 **Nureddin Mahmud ve Tecrübetü'l İslâmiyyetü**, Dımaşk: Dârü'l, Kalem Yay.

HAMİLTON, A.R. Gblo

1991 **İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, İstanbul.

HEY'ET, Cevat

1996 **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HEYET

1928 Cihan Tarihinin Umumî Hatları, III, İstanbul: M.V. Yay.

HEYET

1993 **Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Ankara: T.D.V. Yay.

HİZMETLİ, Sabri

1991 **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Ankara: T.D.V. Yay.

İBN'İ ASÂKİR

1930 **Et -Târihu'l -Kebir, I-III**, Şam.

İBN-İ BATUTA

1993 **Tam Metin Seyahatnâme, I-II,** (Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

İBN-İ BİBİ

1941 **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi,**(Çev. M. Nuri Gençosman - F.N. Uzluk), Ankara: Uzluk Bsm.

İBN-İ HALLİKAN

1968 **Vefâyâtü'l -Âyân ve Enbâu Ebnâi'z - Zaman**, Beyrut: Neşr İhsan Abbas, V.

İBN-İ KESİR

1985/1405 **El Bidâye ve'n-Nihâye, XII-XIII** Beyrut: Mektebetü'l-Maarif Mtb.

1995 **El - Bidâye ve'n - Nihaye, (Çev Mehmed Keskin), XII,** İstanbul: Çağrı Yay.

İBN-İ ŞEDÂD

El - A'laku'l - Hatîre Fi Zikri ümerâi'ş - Şam ve'l Cezire, İBNÜ'L-ADİM

1989 **Biyografilerle Selçuklu Tarihi,**(Çev. Ali Sevim), Ankara: A.K.D.T.Y.K.

1976 **Buğyat at Talab Fi Târih Halab**, Yay. Ali Sevim, Ankara: T.T.K.

1968 **Zübdetü'l - Halep min Târih-i Halep, II**., Dımaşk: Yay. Sâmi ed-Dehhan.

İBNÜ'L-KALANİSÎ

1908 **Zeyl-i Târih-i Dımaşk**, Beyrut.

İBNÜ'L ESİR

1987 **El- Kâmil Fi't - Tahir, (Çev. Abdulkerim Özaydın), XI**, İstanbul: Bahar Yay.

1963 **Et - Târihu'l Bâhir Fi'd - Devleti'l - Atabekiyye Bi'l - Mavsıl,** Kahire.

İBNÜ'Ş ŞAHNE

1909 **Ed - Duru'l - Muntahab Fî Tarih-i Memleketi Halep**, Beyrut. ÎMÂDEDDİN AL-KÂTİB AL-İSFAHÂNÎ AL-BOZDARÎ

1943 **Zubdat Al - Nuşra Va Nuhbat Al - Usra, (Müt. Kıvameddin Burslan),** İstanbul: T.T.K. Maarif Mtb.

İSEN, Mustafa

1994 **Künhü'l - Ahbaar'ın Tezkire Kısmı**, Ankara.

1997 **"XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar'da Biyografi Geleneği", Ötelerden Bir Ses,** Ankara: Akçağ Yay.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ,

1967 **"İmâdüddîn"Md., V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi "İbnü'l-Esîr"Md., V-II,** İstanbul: Millî Eğitim Basımevi KAFESOĞLU, İbrahim

1992 **"Atabeylikler", Türk Dünyası El Kitabı, I, Ankara:** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

1984 **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara.

1946 **Selçuklu Tarihi,** Ankara: M.E. Bsm.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal

Sözlü ve Yazılı Kompozisyon Sanatı, (yer-tarih yok).

KEHALE, Ömer Rıza

1993 **Mu'cemu'l-Müellifm, C.3, l.Bsk., Müessesetü'r-Risâle Mtb.**, Beyrut KEMAL, Namık

1964 **Selühaddini Eyyûbi**, İstanbul: Bedir Yayınevi.

KOMİSYON

1988 **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VII**, İstanbul: Çağ Yay. KOMİSYON

1988 **Türkçe Sözlük, I-II,** Ankara: T.D.K.

KOMİSYON

1990 **Türkiye Tarihi (Osmanlı Devletine Kadar Türkler), I**., İstanbul: Cem Yay.

KÖK, Bahaeddin

1992 **Nureddin Mahmud Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri**, İstanbul: İşaret Yay.

KÖPRÜLÜ, Fuat

1950 **"Atabeg", İslâm Ansiklopedisi, I**, İstanbul: M.E. B. Yay.

KÖSEOĞLU, Nevzat

1990 Türk **Dünyası Tarihi Üzerine Düşünceler**, İstanbul: Ötüken Yay. KÖYMEN, M. Altay

1963 **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Mtb.

KRAMERS, J. H.

1934 **İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret**, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), **İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşr.**

LEVEND, Agâh Sırrı

1988 **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: T.T.K.

MAHMUD, Ş. F.

1973 **İslâm Tarihi**, (Çev. A. Kavanoğlu - Ayhan Sümer), İstanbul: Varlık Yay.

MERÇİL, Erdoğan

1985 **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul.

MEYDAN LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ

1990 **"Atabeg" I,** İstanbul: Meydan Yayınevi.

MİLLİYET EDEBİYAT ANSİKLOPEDİSİ

1991 **"Biyografi" ve "Monografi",** İstanbul.

MUNİS, Hüseyin

Nureddin Mahmud, Kahire.

NUR, Rıza

1924 Türkiye **Tarihi, III,** T.C. İstanbul: M.V. Neşr. Matbba-i Amire. ORKUN, Hüseyin Namık

1946 Türk **Tarihi, C. III,** Ankara: Akba Kitabevi.

ORTAYLI, İlber

1986 **Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler, Türkiye'de Sosyal ve İlmi Araştırmaların Gelişimi,** İstanbul.

ÖCAL, Sefa

Devlet Kuran Kahramanlar, Türk Dünyası Araştırmaları Yay.

ÖKTEM, M.

1943 **"Türk Büyükleri**, Nureddin Zengî", Tarihten Sesler, I, 12, İstanbul. ÖZEL, Ahmet

1990 **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, Ankara: T.D.V. Yay.

ÖZTUNA, Yılmaz

1964 **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi,** II, İstanbul: Hayat Yayınlan.

1996 **Devletler Hanedanlar ve İslâm Devletleri Tarihi, I**, Ankara: Kült. Bak. Yay.

PAK ALIN, Mehmet Zeki

1983 Osmanlı **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I,** İstanbul: M.E. B. Yay.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet

1977 "Nureddin", **Türk Ansiklopedisi, XXV,** Ankara: M.E.B. Yay. RASONY, Laszla

1983 **Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Haz. Ş. K. Seferoğlu - Adnan Müderrisoğlu, Ankara: T.K. A.E. Yay. RAVENDİ, Muhammed b. Ali b. Süleyman

1957 **Rahat - üs Sudur ve Âyet-üs Sürür,**(Muhammed İkbal'in Farsça G.M. S. II'den Türkçe'ye Çev. Ahmet Ateş), Ankara..

ROSENTHAL, Franz

1952 **A History of Muslim Historiography**, Leiden.

RUNCİMAN, Steven

1993 **Haçlı Seferleri Tarihi, III**, (Çev. Fikret Işıltan), II, Ankara: T.T.K.

SADRUDDİN EBU'L-HASAN ALİ İBN NASIR İBN-İ ALİ EL-HÜSEYİN

1943 **Ahbarü'd - Devleti's - Selçukiyye**, (Müt. Necati Lügal), Ankara: T.T.K.

SAMI, Şemsedin

1996 **Kâmûsu'l - Âlâm,** VI, Ankara: Kaşgar Neşriyat.

SEFFAN, M.K.

1968 **"Nureddin'in Faaliyetleri"**, (Çev. Kâzım Yaşar Kahraman) Tarih Araştırmaları Dergisi. IV, 6-7, Ankara: A.Ü.D.T.C.F.

SERTAVÎ, Mahmud Fayiz İbrahim

1990 **Nureddin Zengî Fi'l Edebi'l - arabî Fî Asru'l - Hurûbi's - Salibiyyeti, Amman:** Dâru'l - Beşîr Yay.

SEVİM Ali Ve E. MERÇİL

1995 **Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset - Teşkilât ve Kültür**, Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali ve Y. YÜCEL

1990 **Türkiye Tarihi, I,** Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali ve Y. YAŞAR

1989 **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali

1987 **Azimî Tarihi**, Ankara.

1990 **Ünlü Selçuklu Komutanları, Afin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, Ankara: T.T.K.

SÜBKÎ Taceddin Ebû Nasr Abdulvahhâb

1324 **Tabâkâtu'ş-Şâfı'yyeti'l-Kübrâ, V**,, Mısır, Matbaâtu'l-Hüseyniye ŞAİR, Muhammed Fethi

1991 **El - Ekrâd Fî Ahdi İmâdeddin Zengî**, Portsaid.

ŞEŞEN, Ramazan

1976 **El - Bark El - Şâmi, İstanbul**: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

1983 **Salâhaddin Devrinde Eyyübiler Devleti** (H. 569-589/M. 1174-1193), İstanbul: İ.Ü.F.E.F. Yay.

1987 **Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet**, İstanbul: Çağ Yay.

TANSEL, Fevziye Abdullah

1985 **İyi ve Doğru Yazma Usulleri I-II,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

1941 **Tarihli, Ortazamanlar**, (T.T.T.C.), Ankara.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin

1971 **Osmanlı Tarih Yazıcılığı, XXXV**/140, Ankara: T.T.K.

TOĞAN, Zeki Velidi

1985 **Tarihte Usûl,** İstanbul: Enderun Kitabevi TURAN, Osman

1973 **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

1971 **Selçuklular Döneminde Türkiye**, İstanbul: Turan Neşriyat.

1993 **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul: Boğaziçi Yay.

1988 **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin Tercüme ve Araştırmalar**, Ankara: T.T.K.

TURGAL, Hâşân Fehmi

1935 **Anadolu Selçukîleri** (Münecimbaşıya Göre), İstanbul: Türkiye Mtb. TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

1950 **"Atabey", IV**, Ankara: M.E. B. Yay.

ULUÇAY, M. Çağatay

1977 **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul: M.E. B.

Tarih Boyunca Irak, Yeni Tarih Dünyası Irak Nüshası, II, 3, (Yer- Tarih Yok).

ULUF, Mihail Musa

1908 **Tarih-i Baalbek**, Beyrut: Edebiyat Mtb.

URFALI MATEOS

1987 **Urfalı Mateos Vekayi - nâmesi** (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Grand D. Andreasyon, Notlar: Edouard Dulaurier ve M. Halil Ymanç), Ankara: T.T.K.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1984 **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Methal**, Ankara: T.T.K.

WATT, Montgomery

1989 **İslâm Avrupa'da**, (Çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul: M.Ü. İ.F. Vakfı Yay.

YALTKAYA, Şerafettin

1922 **İbrül Esir ve Meşahir-i Ülema**, İstanbul.

YILDIRIM, Celâl

Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslâm Büyükleri, Hikmet Yay. ZETTERSTEEN, K. V

1966 "Meudud"**İslâm Ansiklopedisi, VIII**, İstanbul.

1966 "Nureddin"**İslâm Ansiklopedisi, IX,** Ankara: M.E. B. Yay.

1966 Nureddin Arslanşah", **İslâm Ansiklopedisi, IX**, Ankara: M.E. B. Yay.

ZEYDAN, Corci

1957 **Tarih-u Adabi'l - Lugati'l Arabiyye I-IV**, (Neş. Şevki Dayfı), Mısır. 1328 **Tarihu't - Temedduni'l İslami**, (Çev.: Zeki Megamiz- Ahmet Cevden Paşa) Dersaadet.

ÖZGEÇMİŞ

1967 yılında Malatya'nın Hekimhan İlçesinde dünyaya geldim. İlköğrenimi Sakarya İlkokulunda (Hekimhan-1977), lise öğrenimimi İmam-Hatip Lisesinde (Hekimhan-1984), ön lisans öğrenimimi İnönü Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu Motor Bölümü'nde (Arapgir-1990) yaptım. Lisans öğrenimimi Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde (Eskişehir-1996) bitirdim. Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisansımı (Eskişehir-2007) bitirerek akabinde de, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nde Lisansımı (Ankara-2010) tamamladım. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümünde, Pedagojik Formasyonumu (Elazığ-2015) tamamladım.

Halen, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında İslam Tarihi Bilim Dalında tezli olarak yüksek lisansımı yapmaktayım.

Malatya ili Hekimhan ilçesi Dursunlu Köyü Cami İmam-Hatipliği görevine 27.06.1984 tarihinde başladım. Sırası ile Yozgat ili Sarıkaya ilçesi Söylemez Köyü Camii İmam-Hatibi, Malatya ili Hekimhan ilçesi Güzelyurt Kasabası Merkez Camii İmam Hatibi olarak görev yaptım. Akabinden Malatya ili Battalgazi ilçesi Orduzu Kireç Ocağı Camii İmam-Hatibi olarak görev yaptım. Fırat Üniversitesin açmış olduğu Pedogojik Formasyon Eğitimimi 2015 yılında alarak bahsi geçen yılda, Kamu Personeli Seçme Sınavına girerek ve kırk yaş barajının kalkması sayesinde 01.10.2015 tarihi itibarıyla Van ili merkez Tuşba ilçesi Turgut Özal Anadolu Lisesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandım. Halen bahsi geçen okulda görev yapmaktayım. Evli ve iki çocuk babasıyım. Başta aile, eğitim, çevre, dini alanlarda ve sağlık konularında birçok eğitim programlarına katıldım. Bahsi geçen konularda eğitim programları düzenlemekteyim. Kurumum tarafından verilen 35 adet teşekkürname, 5 adet takdirname ve birer adet olmak üzere, onur belgem ve başarı belgem bulunmaktadır. On beş adet sertifikam ve birçok plaketim bulunmaktadır.

Mehmet Emin YAĞMUR